

BIBLIOTECA SCOLARULUI

Dimitrie
CANTEMIR

istoria ieroglifică

LITERA

Dimitrie
CANTEMIR
—
ISTORIA IEROGLIFICĂ
*

CUPRINS

<i>Tabel cronologic</i>	3
ISTORIUA IEROGLIFICĂ	11
IZVODITORIUL CITITORULUI, SĂNĂTATE	12
IARĂȘI CĂTRĂ CITITORIU	15
SCARA A NUMERELEOR	
ȘI CUVINTELOR STREINE TÂLCUITOARE	16
ISTORIUA IEROGLIFICĂ	27
PARTEA I	28
PARTEA A DOA	101
PARTEA A TRIIA	167
PARTEA A PATRA	235
PARTEA A CINCEA	277

CZU 859.0-31
C 19

Textul romanului se reproduce după:

Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică* (în două volume). Colecția „Biblioteca pentru toți“. Editura Minerva, București, 1983.

În prezentă ediție s-a păstrat ortografia sursei.

Coperta: Isai Cârmu

TABEL CRONOLOGIC

1673 La 26 octombrie se naște Dimitrie Cantemir, într-o familie de răzeși de la Silișteni, în ținutul Fălciiului (azi — județul Vaslui). Tatăl, Constantin Cantemir, a luptat ca mercenar în războaiele din Polonia (unde a slujit 17 ani); de aici a trecut în Muntenia, pe vremea lui Grigore Ghica, de la care a primit slujba de ceaș spătăresc. Fără avere și cultură (n-a ajuns niciodată să știe măcar să se iscălească, deși cunoștea câteva limbi), Constantin Cantemir ocupă totuși demnitatea supremă de domn al Moldovei (1685—1693), datorită conjuncturii politice și sociale de atunci.
Mama, Ana Bantăș, femeie învățată, era a treia soție a lui Constantin Cantemir. După câțiva ani de conviețuire moare, lăsând orfani nevârstnici pe Antioh și pe Dimitrie.

1685 Intuind înclinațiile fiului sau, Constantin-Vodă aduce din Muntenia pe călugărul Ieremia Cacavela, om de mare cultură, căruia îi încredințează educația lui Dimitrie. Așa se face că savantul de mai târziu își desăvârșea pregătirea literară, filozofică, de limbă latină și greacă, de retorică și logică, încă din fragedă copilărie.

1688 Dimitrie schimbă pe Antioh, fratele său, la Constantinopol, în dubla calitate de învățăcel și de ostactic al tatălui său, garantând credința acestuia. Aici preocupările Tânărului moldovean au cuprins domenii multiple și o sferă largă de probleme. A învățat limbile turcă, arabă, persană, franceză și italiană, a studiat filozofia, etica, logica, istoria, geografia și muzica.

1693 La moartea tatălui său, boierii l-au chemat domn pe Dimitrie Cantemir; o domnie neoficială, de o lună (martie-aprilie), deoarece turcii, câștigați de Constantin Brâncoveanu — domnul Tării Românești — nu recunosc alegerea lui Dimitrie și numesc domn pe Constantin Duca.

1693-1695 Se retrage la Constantinopol ca exilat. Își face relații și se împrietenește cu mulți demnitari și învățați turci; în acest fel reușește să pătrundă în bibliotecile și arhivele inaccesibile creștinilor, unde studiază cu multă pasiune manuscrisele și cronicile turcești. Vastul material documentar studiat de Dimitrie Cantemir în decursul celor 22 de ani de sedere la Constantinopol îi va permite să cunoască foarte bine istoria și cultura popoarelor musulmane, pe care le-a înfățișat ulterior în lucrări de o mare valoare științifică. Prin opera-le dedicate popoarelor orientale, Dimitrie Cantemir s-a afirmat ca primul nostru orientalist de valoare europeană.

1697 Participă la lupta de la Zenta, când turcii sunt înfrântăți de Eugeniu de Savoia.

1698 În august i se tipărește la Iași *Divanul sau Gâlceava înțeleptului cu lumea sau Giudețul sufletului cu trupul* (românește și grecește), lucrare care își înscrive autorul drept intemeietor al filozofiei românești. Fără să aparțină strict literaturii religioase, așa cum s-ar părea la prima vedere, *Divanul* este mai degrabă o carte de etică filozofică; în 1705 este tradus în arabă.

1699 În timpul domniei fratelui sau Antioh (1696—1700), când era reprezentantul acestuia pe lângă Poartă, se întoarce pentru scurt timp în țară pentru a se căsători cu Casandra, fiica răposatului domn muntean Șerban Cantacuzino.

1700 Termină *Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago* (= *Imaginea științei sacre care nu se poate zugrăvi*, în traducere română *Metafizica*, 1928), operă scrisă în latinește la Constantinopol. Deși orientarea generală a lucrării este mistic-religioasă, punerea în discuție a principalelor probleme ale filozofiei din vremea lui (teoria cunoașterii, teoria atomilor și a originii materiei, problema timpului etc.) face din Cantemir un precursor în filozofia românească.

1701 Cam în același timp a scris și *Compendiolum universae logices institutiones* (= *Prescurtare a sistemului logicei generale*) cunoscută sub numele de *Logica*, concepută în limba latină; la noi a apărut în 1883 în *Operele principelui Demetru Cantemir*, tipărite de Societatea Academică Română, vol. VI, p. 409—468. Lucrarea respectivă pare a fi luat naștere din intenția autorului de a da un manual clar, cu

definiții sobre, destinat studiului; este de fapt o tratare sistematică a regulilor de gândire corectă.

1701-1705 Dimitrie Cantemir desfășoară o intensă activitate politică, împotriva lui Constantin Brâncoveanu, puternicul domn muntean, și a influenței acestuia asupra scaunului Moldovei, în care reușea să-și impună câte un om al său (Constantin Duca, apoi Mihai Racoviță).

1703-1704 Inventând un nou sistem de notație, compune un tratat de muzică turcească, pe care-l dedică sultanului Ahmed al III-lea, în baza căruia până azi este citat printre clasicii muzicii turcești: *Tarif ilmi musiki ala vegni maksus* (= *Explicarea muzicii teoretice pe scurt*). Apar fragmente în „Revue musicale“, VII, Paris, 1907; la noi, în „Analele Academiei Române“, Memoriile Secțiunii literare, seria II, tom. 32, 1910: T. T. Burada, *Scriserile muzicale ale lui Dimitrie Cantemir*. În contextul întregii activități scriitoricești, preocupările pentru muzică ni-l înfățișează pe Dimitrie Cantemir drept omul integral de cultură, un spirit cu preocupări universale după chipul umaniștilor.

1705 Scrie *Istoria ieroglifică*, „adevărat Roman de Renard românesc însă cu scopuri polemice“ (G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, p. 44), o istorie secretă alimentată de rivalitatea dintre Cantemirești și Brâncovenești. Este a doua lucrare concepută în limba română. Ca orientare de idei, *Istoria ieroglifică* ni-l înfățișează pe Cantemir drept „primul nostru scriitor social de nuanță progresistă“, pe de o parte prin ura sa împotriva boierimii, simpatia față de țărani și răscoalele lor, iar pe de altă parte prin atitudinea față de asuprirea turcească și intuiția decăderii imensului imperiu otoman (vezi P. P. Panaiteșcu, *Dimitrie Cantemir, viață și opera*, p. 255). La noi a apărut prima dată la 1883 în *Operele principelui Demetru Cantemir*, publicate de Academia Română, vol. VI, p. 1—408.

1705-1707 Reușește să câștige domnia Moldovei pentru fratele său Antioh.

1710-1711 La câțiva ani după aceasta dobândește în sfârșit tronul pentru sine. Idealul politic însemna pentru Cantemir, pe plan intern, înlăturarea oligarhiei boierești, iar pe plan extern, luptă împotriva

stăpânirii turcești. În lupta împotriva turcilor Cantemir s-a aliat cu Rusia, considerând că este singura țară, dintre cele vecine nouă, care poate ajuta efectiv Moldova în lupta ei pentru independență. Legăturile lui Dimitrie Cantemir cu această putere datau încă din vremea șederii sale la Poarta Otomană. De pe atunci el făgăduise lui Petru Tolstoi, ambasadorul Rusiei pe lângă sultan, că, în caz de război, între imperiul țărilor și cel otoman, va trece de partea celui dintâi. Ca urmare a acestei atitudini încheie tratatul de la Luț cu Petru I, țarul Rusiei, vizând pentru Moldova independența prin înlăturarea jugului otoman. Curând însă, după înfrângerea țarului la Stănești, Cantemir a trebuit să părăsească Moldova; s-a stabilit în Rusia, unde a rămas până la moarte. În încheierea la *Istoria Imperiului Otoman*, Cantemir relatează cum în timpul tratativelor care au urmat după bătălia de la Stănești, turcii au cerut țarului extrădarea lui, „rebelul principe al Moldovei“ (Ediția românească, 1876—1878, p. 793). Petru I le-a răspuns: „Aș putea să dau turcilor toata țara până la Kursk, pentru că îmi rămâne speranța de a o recupera, dar nu pot în nici un mod să frâng credința și să extrădau pe un principe care pentru mine și-a lăsat principatul; căci este cu neputință a repară onoarea ce o dată s-a pierdut“ (*ibidem*). La plecarea în Rusia, Dimitrie Cantemir a fost însoțit, în afară de membrii familiei sale, și de un mare număr de oșteni, curteni, printre care și Ion Neculce, cronicarul de mai târziu.

1713 Moare doamna Casandra, soția lui Cantemir, în vîrstă de numai 30 de ani.

1714 Este ales la 11 iulie membru al Academiei din Berlin, o înaltă societate științifică înființată de Leibniz și patronată de regele Prusiei. În diploma acordată cu acest prilej se subliniază rarul exemplu ca un principe — prin definiție ostaș și om politic — să-și consacre talentul și eforturile cercetării științifice. De la înălțimea unei asemenea tribune, la sugestia și cererea acesteia, Cantemir avea să se adreseze lumii învățate a timpului său, făcându-și cunoscută patria și trecutul neamului prin *Descriptio Moldaviae* și *Historia moldo-vlahica*.

Este prima dată când un român devine membru al unui important for științific din străinătate, fapt care consemnează, de altfel, afirmația culturii românești pe plan european.

1716 Scrie *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae* (= *Descrierea statului vechi și contemporan al Moldovei*), lucrare care apare la noi pentru prima dată — tot în limba latină — la 1872 în *Operele principelui Demetru Cantemir*, tipărită de Societatea Academică Română, vol. I, p. 1—154; mai târziu apare în traducerea începută de Papiu Ilarian și terminată de Iosif Hodoș, la 1875, în vol. III al aceleiași colecții, p. 1—171. Alte traduceri românești: în 1825, sub titlul *Scrierea Moldovei*, la Mănăstirea Neamț, și în 1865 la Iași; sub titlul *Descrierea Moldaviei*, tot la Iași în 1851. Lucrarea cuprinde, pe lângă geografia fizică a țării, și date referitoare la sistemul de cărmuire, organizarea statului, viața poporului, cultură, obiceiuri etc. Ideea fundamentală a cărții este latinitatea limbii și a poporului român. Pe lângă acestea, *Descrierea Moldovei* se remarcă prin pagini de o neasemuită frumusețe închinate naturii plaiurilor moldovenești. Prima carte a lui Cantemir care ne făcea cunoșcuți opiniei publice intra în circuitul cultural european, la câteva decenii după publicarea textului latinesc, în diverse traduceri, care au precedat cu mult transpunerea lucrării în limba română (în 1769 apărea la Hamburg o traducere în limba germană, peste doi ani o a doua ediție la Frankfurt și Leipzig — 1771; în 1789, la Moscova, o traducere rusească).

1714-1716 Cam în același timp cu *Descrierea Moldovei* redactează și *Incrementa atque decrementa aulae othomanicae* (= *Creșterea și descreșterea Curții Otomane*), lucrare care avea să lămurească pe deplin marele interes suscitat în Rusia și Europa de informațiile unuia din cei mai buni cunoșători ai istoriei musulmane. „În inima acestui imperiu puțini puteau înțelege mai bine decât Dimitrie Cantemir cursul inexorabil al „descreșterii“ otomane, de care erau legate și aspirațiile către libertatea patriei sale. Structura și însușirile, cultura și experiența făceau din prințul român un excelent expert în „chestiunea orientală“ (Virgil Cândea, *Marile aniversări UNESCO, Dimitrie Cantemir, 1673—1723, 300 de ani de la naștere*, Editura Enciclopedică Română, p. 9). Transpusă în engleză (la Londra în 1734), în franceză (la Paris în 1743) și în germană (la Hamburg în 1745), lucrarea, despre care traducătorul german încheia zicând că dă în mâinile publicului său o carte ce nu-și are perechea, apare

în limba română la peste un secol și jumătate de la data la care a fost concepută (Vezi *Istoria Imperiului Otoman, creșterea și scăderea lui*, cu note foarte instructive de Demetru Cantemir, principe de Moldavia, tradusă de Dr. Iosif Hodoș, vol. III-IV, București, Edițiunea Societății Academice Române, 1876—1878, p. 1—793).

1716-1718 *Scrie Vita Constantini Cantemyrii* (= *Viața lui Constantin Cantemir*); apare la noi, tot în limba latină, la 1883, în *Operele principelui Demetru Cantemir*, publicate de Academia Română, vol. VII, p. 1—85, iar la 1925 și în traducere, ediția N. Iorga. În 1783 apare la Moscova o prelucrare în limba latină și rusă de T. S. Bayer. Lucrarea este „întâia biografie istorică românească” și „prima monografie modernă, ca spirit și metodă, a unei domnii” (George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, I, p. 255). În paginile cărții Dimitrie Cantemir pledează pentru dreptul de moștenitor al tronului tatălui său, iar în ceea ce privește datele biografice asupra acestuia, se observă o oarecare tendință de idealizare a lui Constantin-Vodă.

1717-1718 *Evenimentele Cantacuzinilor și Brâncovenilor* a fost scrisă în limba rusă; la noi a fost publicată pentru prima oară în „Arhiva românească”, vol. II, Iași, 1841 și în *Operele principelui Demetru Cantemir*, tipărite de Societatea Academică Română, vol. V, p. 1-46, sub îngrijirea lui G. Sion, 1878. La 1783 apare în traducere germană (Riga, St. Petersburg, Leipzig), iar la 1795, în traducere greacă (Viena). Cantemir caută să contureze prin această scriere ideea că neînțelegerile dintre cele două mari familii au favorizat întărirea jugului otoman.

1719 *Historia moldo-vlahica* (inedită) este o lucrare de 96 pagini, scrisă în limba latină, care demonstrează romanitatea poporului român, unitatea de origine și de limbă, continuitatea lui pe teritoriul vechii Dacii. Ca și *Descrierea Moldovei*, cartea respectivă fusese cerută de Academia din Berlin.

1719 Se mută din Kiev (unde venise din Ucraina în prima parte a șederii în Rusia) la Petersburg, ca senator.
Se căsătorește cu o prințesă Trubetzkoi, Anastasia.

1720 Cantemir îl însoțește pe țar în Persia.

1721 Țarul îl face senator și consilier intim. În această calitate participă

nemijlocit la conducerea statului, la pregătirea și traducerea în viață a unor importante acte de stat, inițiate de Petru I.

1722 Ia parte cu țarul Petru I la expediția din Caucaz și tipărește, tot atunci, din porunca acestuia, *Kniga sistema ili sostoianie muhammedanskoi religii* (= *Sistema religiei mahomedane*). Cartea fusese scrisă mai întâi în limba latină, în 1719, sub titlul *Curanus*, apoi a fost tradusă în rusește și tipărită; ea cuprinde o descriere a civilizației musulmane (religie, organizare a învățământului, creație artistică, filozofie, justiție, viață populară, medicină), cu foarte prețioase informații. Titlul lucrării exprimă părerea autorului potrivit căreia religia, cel puțin la mahomedani, avea un sens foarte larg. „De aceea a și pus în titlu cuvântul *sistema*, care arată că lucrarea tratează despre tot complexul de cultură în legătură cu religia“ (P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 213).

La 1805 a fost tradusă și în bulgară. Traducerea românească, *Despre Coran*, a apărut mai întâi în „Analele Dobrogei“, vol. VII, 1927, următoarea a apărut sub titlul *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, traducere, studiu introductiv și comentarii de Virgil Cândea, Editura Minerva, București, 1977.

1717-1723 Despre trecutul neamului său, aşa cum îl creionase pe scurt în *Historia moldo-vlahica*, D. Cantemir mărturisește că „întâi pre limba lătinească izvodit,... [apoi] pre limba româniașcă [l-a] scos“ (Hr. 1)¹, pentru că ar fi fost nedrept să nu vorbească în limba conaționalilor săi.

Cu *Hronicul*, D. Cantemir „pune temeliile istoriei critice a românilor, reia ideea cronicarilor moldoveni despre unitatea de origine a poporului român, idee căreia îi dă însă un fundament critic bazat pe o vastă eruditie“ (P. P. Panaitescu și I. Verdeș, *Dimitrie Cantemir, Opere, Istoria ieroglifică*. Editura pentru Literatură. București. 1965, p. XXII). *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor* este cunoscut la noi, mai întâi în Transilvania, în copii manuscrise (1730, 1756) în 1835—1836 este tipărit la Iași, în două volume (editor G. Săulescu), și după aproape șapte decenii, la 1901, apare în *Operele*

¹ Sigla respectivă, cu cifra de alături, indică *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor* și pagina originalului.

principelui Dimitrie Cantemir publicate de Academia Română, tomul VIII (editor Gr. Tocilescu).

Deși majoritatea lucrărilor lui Cantemir au fost concepute în latină, greacă, turcă sau rusă, unele dintre ele bucurându-se de o largă audiență în rândurile oamenilor de cultură ai vremii și fiind traduse în arabă, franceză, germană sau engleză, nu trebuie să ne scape din vedere, ca un fapt deosebit de semnificativ, că savantul moldovean, în ciuda nenumărațiilor ani petrecuți în afara granitelor țării sale, și-a început și și-a încheiat activitatea de scriitor cu lucrări în limba română: *Divanul* (1698) și *Hronicul* (1723).

1723 În ziua de 21 august, moare, de diabet, la moșia pe care i-o dăruise țarul și care-i purta numele, Dimitrievka, cel mai învățat principie din vechea istorie a poporului nostru. Este înmormântat la Moscova, la 1 octombrie 1723, în mica biserică Sf. Constantin și Elena, clădită de el, alături de prima lui soție, Casandra Cantacuzino, și fiica lui, Smaragda. Mai târziu s-au adăugat aici și mormintele Mariei Cantacuzino, fiica lui Dimitrie Cantemir, și al lui Dimitrie, fiul lui Antioh-Vodă.

Osemintele lui Dimitrie Cantemir, aduse în patria natală în 1935, odihnesc azi la biserică Trei Ierarhi din Iași.

ISTORIIA IEROGLIFICĂ

ÎN DOAĂSPRĂDZECE PĂRTI ÎMPĂRTITĂ,
AŞIJDAREA CU 760 DE SENTENȚII FRUMOS ÎMPODOBITĂ,
LA ÎNCEPĂTURĂ CU SCARĂ A NUMERELOR
DEZVĂLITOARE.

IARĂ LA SFÂRŞIT CU A NUMERELOR STREINE
TÂLCUITOARE,

ALCĂTUITĂ DE
4.8.40.8.300.100.10.400 DIMITRIU
20.1.50.300.5.40.8.100. CANTEMIR

IZVODITORIUL CITITORULUI, SĂNĂTATE

Precum de toată probozirea vrednic să fiu, o, iubitule, foarte bine cunosc (că ostenința cheltuită nu să jelește, fără numai când în urmă vreun folos cumva nu aduce); de vreme ce acea aievea ale lucrurilor pre aceasta vreme trecute istorie, precum ieste a să ſirui și după cursul vremilor, careași la locul său a să alcătui mai pre lesne mi-ar fi fost, cu care chip mai mult a te îndulci și de ſtiința lor mai de ſațiu a te îndestuli ai fi putut. Si așe, nici truda mea până într-atâta în deſert fără mulțămită și fără folos ar fi rămas. Ce întâi sfârșirea undelemnului și piederarea vremii mele bucuros mărturisesc. Apoi giudecătoriu asuprelelor mele și drept sămăluitoriu să fii te poftesc. Că câteva și nu iușoare pricini ſint carile spre ieroglifica aceasta istorie condeiul a-mi slobodzi tare m-au asuprit. Întâi: că cu pomenirea istoriei *<î>* nu mai mult a streinelor decât a hireșelor case fapte să dezvălesc. Alor noastre de proaste a le huli (adevărul să mărturisim), frageda fire nu-mi priimește. De bune a le lăuda și după pofta adevărului, precum ſint lumii a le obști, ascunsul inimii și ſtindirea ne pedepſește. Ale streinilor (carii mai cu toții încă între vii ſint) cele de laudă vrednice vredniciei, macar că cu dânsenele condeiul a-mi împodobi foarte priimitoriu aș fi fost, însă alalte, carile din calea laudei abătute ſint, numere, nevoințe și fapte, așe de tot dezvăluite în mijlocul theatrului cititorilor a le scoate și faptele într-ascuns lucrate fără nici o ſiială în față a le lovi, nici cinsteș, nici de folos a fi am putut giudeca. A doa: că istoria aceasta nu a vreunor țări ῥαθολιώς ce a unor case numai și μεριώ ieste. De care lucru, pentru asupreala mai sus pomenită, pre fietecare chip supt numele a vre-

niia din pasiri sau a vreunui din dobitoace a supune, și firea chipului cu firea dihanii ca să-și răducă tare am nevoit. A triia și cea mai cu deadins pricină ieste că nu atâta cursul istoriei în minte mi-au fost, pre căt spre deprinderea ritoricească nevoindu-mă, la simcea groasă ca aceasta, <pre> prea aspră piatră, multă și îndelungată ascuțitură să-i fie trebuit am socotit. Din carea unei sentenții (putea-le-am dzice cuvinte alese), carile (de ochiul zavistii supt scutul umilinții aciuându-mă) din tâmpa prijetinului tău pricepere născându-să și prin ostenința a câtăva vreme dobândindu-să, prin voroavă îndelungată a le sămăna și la loc cu cuvintă după voroavă a le alătura am silit, pre carile prin parenthesii (...) încuiate și pre margine câte cu doaă puncturi roșii însămname le vii videa. Deci stâlpul voroavei neamestecat a ținea de vii pofti, după obiceiul parenthesii, din mijloc țircălamul carile sentenția cuprinde, cu ochii rădicând, cursul istoriei <i> necurmat și stâlpul voroavii nefărâmat vii afla.

Pentru acestea dară, iubitule, întâi o iertăciune dăruindu-mi, încă pentru una să mă rog rămâne, pre carea (de vreme ce brudii noastre limbi cunoșcătoriu ești) de la tine pre lesne a o dobândi curând nedejduiesc. Căci în unei hotare loghicești sau filosofești a limbii streine, elinești, dzic, și lătinești cuvinte și numere, cii și colea, după asupreală voroavii aruncate vii afla, carile înțelegerei discursului nostru nu puțină întunecare pot să aducă. Ce după ată voioasă συμπαθιῶν pre acestea cu osăbită scară, după numărul fețelor însămnată, pre căt mai chiar a le descoperi s-au putut, după înțelegerea limbii noastre a ți le tâlcui mi-au căutat. Deci fietecare cuvânt strein și neînțeles, oriunde înainte ți-ar ieși, după rândul azbuchelor și după numărul fețelor, la scară îl cearcă, că așe pofta să ți să plinească nedejduiesc.

Așijderea în minte să-ți fie, te rog, că, ca moimâța omului, așe eu urmele lui Iliodor, scriitorului *Istoriei ethiopicești*¹, călcând,

¹ P. P. Panaiteanu a demonstrat că în realitate D. Cantemir nu a imitat, în *Istoria ieroglifică*, pe Heliodor, scriitor grec din secolul al III-lea î. e. n., al

mijlocul istoriei la început și începutul la mijloc, iară sfârșitul scaunul său păzindu-și, pre cât slăbiciunea mea au putut, pre pi-cioare mijlocul și capul să stea am făcut¹. Cătră aceasta, macar că tot trupul istoriei <i>unul și nedespărțit ieste, însă în doaăsprădezece părți a-l împărți am socotit, precum pentru mai lesne alcătuirea scării, așe pentru mai pre iușor pecetluirea istoriei în ceara pomenirii alegând.

Acstea dară de la mine, orcum și cât de proaste ar fi, cu θὢρρος înainte și să pun. Iară de la tine, ce din bună vrerea t-ai izvorî, într-îmbe părțile învoind și priimind, să <nă> tate și toate cele sufletului și trupului folositoare îți poftesc.

cărui roman, *Etiopicele*, are cu totul alt subiect și altă factură, ci a împrumutat de la acesta doar procedeul de a pune începutul acțiunii la mijlocul lucrării (Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, vol. I și II. ediție îngrijită și studiu introductiv de P. P. Panaiteșcu și I. Verdes, E. P. L., București, 1965, I, p. 5).

¹ Deși *Istoria ieroglifică* oglindește istoria Moldovei și a Țării Românești pe o durată de aproximativ 2 decenii (1688 — 1705), scriitorul a fost obligat să nu respecte ordinea cronologică a evenimentelor, ci să se conformeze procedeului amintit, adoptat de la modelul său antic.

IARĂŞI CĂTRĂ CITITORIU

Vii ști, iubitule, că nu pentru cei carii într-aceste pomenite limbi pedepsiți sint scara acii am supus, ce, pentru ca de împrumutarea cuvintelor streine cei mai nedeprinși lovind, vreare-aș ca așe a le înțalege și în dialectul strein să să deprindză. Că așe unul după altul nepărăsit urmând, spre cele mai adânci învățături, prin hirișă limba a noastră a purcede a să îndrăzni, cu puțință ar fi, precum toate alalte limbi de la cea elinească întâi îndămânându-să, cu deprinderea îndelungă și a limbii sale suptiiere și a cuvintelor însămnare ș-au agonisit. Așe cât, ce va să dzică; *Μτόθεαις* înțelege latinul, leahul, italicul și altii, *hypothesis*, macar că cuvântul acesta singur a elinii numai ar fi. Într-acesta chip, spre alalte învățături grele, trebuitoare numere și cuvinte, dându-te, a le moldoveni sau a le români silește, în moldovenie elinizește și în elinie moldovenisește.

Însă cu atâta îndestulit să nu fii, foarte bine cunoscând pre Dumnădzău a toate darurile deplin dăruitoriu, amândoi noi a-l ruga rămâne ca toată învățătura logicăi pre limba noastră în curând să videm, carea îvoind Puternicul, în curând de la noi o nedejduește.

SCARA A NUMERELO R ȘI CUVINTELOR STREINE TÂLCUITOARE

A

avocat (*lăt.*) Cela ce trage pentru altul pâra cu plată.

agona (*el.*) Lupta carea face trupul cu sufletul în ceasul morții.

acouthos (*el.*) Și așe urmadză, în urmă, mai apoi.

activitas (*lăt.*) Făcătoriia, lucrarea lucrului.

alaiu (*turc.*) Petrecanie, tocmaiă de oaste, sicuire.

alofilii (*el.*) Cei de alt neam, streinii.

ananeon (*el.*) Atâta de treabă, cât fără dânsul a fi nu poate.

anatomic (*el.*) Cela ce știe meșter-șugul mădularelor trupului, despicătoriu de stârvuri.

anthrax (*el.*) Piatră scumpă roșie, rubin mare, carvuncul.

anagnostis (*el.*) Cela ce, citind, alții ascultă.

anonim (*el.*) Cela ce, izvodind ceva, numele nu i să știe, fără nume.

antepathia (*el.*) Împoncișere, nepriimirea firii, ură și urăciunea din fire.

antifarmac (*el.*) Leac împotriva otrăvii.

antidot (*el.*) Leac împotriva boalei ce să dă.

apothecariu (*el.*) Cela ce șede la prăvălie, și, mai cu de-adins, cela ce vinde ierbi, doftorie.

apofasisticos (*el.*) Ales, de istov, cuvânt carile într-alt chip nu să mai poate întoarce.

atheofobia (*el.*) Nefrica dumnaď-zăiască.

apelpisia (*el.*) Deznedejduirea, scăparea a toată nedejdea.

aplos (*el.*) Chiar, de-a dreptul, prost, curat.

aporia (*el.*) Întrebare cu prepus, carea poftește dezlegare.

apofthegma (*el.*) Cuvânt, voroavă aleasă, filosofască.

alhimista (*arăp.*) Cela ce silește a face din aramă aur, cela ce știe a preface formele materiei.

argument (*lăt.*) Dovadă, cuvânt, voroavă doveditoare.

armistiție (*lăt.*) Vremea pusă, în carea, de războiu său de pace, solii și mijlocitorii să aleagă.

aromate (*el.*) Toate sămîntele, ierbile și unsorile frumos mirosoare.

articule (*lăt.*) Încheietura osului și a voroavii capete.

arete (*lăt.*) Un fel de bolovani cu carii, bătând, zidiurile cetăților sfârâmă.

anevsplahnos (*el.*) Nemilostiv, carile nu știe a să milostivi.

Asia (*el.*) A patra parte a lumii, carea ține părțile răzsăritului.

astrolav (*el.*) Cinie de aramă sau de lemn în carile drumul stelelor să arată.

atomistii (*el.*) Filosofii carii sunt din ceata epicurilor și dzic că toate în lume sunt tâmplătoare.

atomuri (*el.*) Lucrul carele într-alt chip sau parte nu să mai poate despărți, despica, tăia; netăiat.

afthadia (*el.*) Obrăznicie, îndrăzneala fără socoteală, nebunească.

aftocrator (*el.*) Singur ții toriu, carele la stăpânire altă soție nu are.

axioma (*el.*) Dzisă filosofască carea în loc de canon, de pravilă să ține.

atheist (*lăt.*) și (*el.*) Fără Dumnațău, om carile vreunui dumnațău nu să încchină.

Afroditis (*el.*) Steaoa carea întâi să arată de cu sară, steaoa ciobanului; boadza dragostelor, a curvii.

afrodisău (*el.*) Cela ce îmblă după curvie, muieraret.

ahortatos (*el.*) Nesăturat, nesătios, lacom peste măsură.

anomalia (*el.*) Îndrăptnicie, lucru, cuvânt carile merge împotrivă.

apsifisia (*el.*) Nebăgarea în samă, ținerea în nemică.

austru (*el.*) Vântul despre amiadăzdi, Notos.

B

barbara (*lăt.*) Ieste o formă de silogismuri, carile să face din toate protasele adeveritoare și părtnicești.

blagoutrobnii slov. Milos, milostiv, duios.

boala hronică (*el.*) Boala carea ține cu ani, cum ieste oftica, drorica și alalte.

V

vase priimitoare (*mold.*) Stomahul, rindza, mațele și toate mărunțările în carile întră bucatele.

vasuri (*el.*) Temelie pre carea să pună stâlpul.

vatologhie (*el.*) Chip poeticesc, când aceleași cuvinte cu întoarsă orânduială le poftorește.

G

galactea (*el.*) Drumul carile să ve de pe ceriu.

gheneralis (*lăt.*) De neam, cel mai de frunte; cel ce cuprinde chipurile supt sine.

gheomandia (*el.*) Vrajă, când vrăjesc pe crăpăturile pământului.

gnomon (el.) Ceasornic de soare, umbra soarelui carea arată ceasurile.

D

diathesis (el.) Orânduiala firii, năstav, abaterea firii, în ce să pună firea.

dialectic (el.) Cela ce știe a să întră după canoanele loghičăi.

dialog (el.) Voroavă carea ieste tocmită cu întrebare și răspundere.

democratie (el.) Stăpânire în carea cap ales nu ieste, ce toată țara poate intra la sfat.

disidemonie (el.) Țărămonii și afările omenești în loc de dumnațăiești cinstite.

discolii (el.) Nevoi, lucruri aspre, grele, de neputut.

dihonie (el.) Neunirea sfatului, împărechere.

duhul vinului (mold.) Vinars, vin prefăcut.

E

evghenie (el.) Neam bun, nemиšie, de bună naștere.

erdemon (el.) Demon bun, înger, bunăvoia dumnațăiască.

evlavie (el.) Cinste cu stidire, rușinarea de chip.

Evropa (el.) Una din părțile pământului, cea mai mică, despre apus.

evsevie (el.) Bună credință în Dumnațău, pravoslavie.

Ethna (el.) Numele unui munte în Sichilia, carile, din sine aprindindu-să, arde.

eclipsis (el.) Întunecarea soarelui sau a lunii.

ek ton hrismon (el.) Cel ce ieste din tainele hrismurilor, prorocii, lor.

eleghii (el.) Un fel de stihuri amestecate.

Elada (el.) Țara Elinească, Greția, despre Evropa.

energhie (el.) Putința a face, făcătorie, lucrare.

enthimema (el.) Silogism ritoricesc.

exighisis (el.) Tâlcuire, tălmăcire, dezvălirea voroavii ascunse.

experienția (lat.) Dovadă, ispită carea să face cu lucrul, cu simțirea.

extentrum (lat.) Loc carile ieste din afară de mijloc.

epifonema (el.) Cuvânt carile de câteva ori în gura mare să strigă.

epithimia (el.) Pofta, vrerea a avea ce nu are.

epiorchie (el.) Călcarea giurămantului.

epitrop (el.) Namestnic, cela ce în ceva locul altuia ține.

epihirima (el.) Ori de ce să apucă cineva a face, începeri.

erese (el.) Stricarea legii; cel ce deschide învățătură minciunoasă.

ermafroditis (el.) Cel ce ieste și bărbat și femeie sau îmblă în pofta a doaă părți.

etimologhia (el.) Tâlcuirea a hirsului nume.

Z

zizanie (el.) Neghină, sămânță sălbatecă în cea bună.

Zefs (el.) Bodzul carile să crede a fi părintele tuturor bodzilor. Planeta a dzilei gioi, de neamul său dzic să fie fost din ostrovul Crițului.

zilotipie (el.) Temerea iubovnicului cătră ibovnică și împotrivă.

I

izgnanie (slov.) Izgonire cu de-a sila, trimetere în streinătate.

ithica (el.) Învățătură carea tocmește obiceile oamenilor, cetăților.

idea (el.) Chipul a fietecui lucru, pre carile mintea plăzmuindu-l, ca cum ieste îl informuiește.

idol (el.) Chip de bodz în piatră săpat sau în metal vărsat.

ielcovan (turc.) Gonitoriu de vânt să cheamă, un fel de pasiri carile nepărăsit în sus și în gios pe mare zboară.

ieroglifia (el.) Chipuri de pasiri, de dobitoace și de alte jigănnii și lighioi cu carile vechii în loc de slove să slujiaa.

interiecie (lăt.) La gramatică, una din cele opt părți a cuvântului.

iroas (el.) Cela ce, după multe și vestite vîtejii, capul pentru moșie ș-a pus.

ironic (el.) Cuvânt cu carele lăudăm pe cel de hulă și hulim pe cel de lăudat în sagă.

isimeria. (el.) Ceasul în carile dzua cu noaptea sint de-a tocma.

C

cabala (evr.) Învățătură disidemonică cu carea evreii Sfânta Scriptură după voie tâlcuiesc.

cacodemon (el.) Demon rău, îngerul Satanii; urgie dumnaďzăiască.

catholichi (el.) A tot, peste tot, sobornic, a toată lumea.

capituluri (lăt.) Zacele, condeie, capete.

categorii (el.) Sint dzece forme supt carile Aristotel toate ființele lucrurilor cuprinde.

catalog (el.) Izvod, catastih, însămânarea numerelor după orânduială.

cataracte (el.) Praguri în apă, pre carile apa să răstoarnă, sau zăstalniță la mori.

chentru (el.) Ținta, punctul carile este tocma în mijlocul lucrului rătund.

colachie (el.) Lîngușitură, voroavă după plăcere.

comedie (el.) Figuri, voroave carile scornesc râsul și închipuiesc istoriile adevărate.

comitis (el.) Stea cu coadă. Stea să naște și piiere.

condiții (lăt.) Aședzământuri, legături, tocmele de pace.

corespondenții (lăt.) Unul cu altul pre taină răspunsuri a avea. Blendă.

cfartana (lăt.) Frigurile a patra dzi.

cfidditas (lăt.) Ceința, singură ființă lucrului, ceia ce ieste.

L

lavirinth (el.) Temniță supt un munte în ostrovul Critului săpată cu acela meșterșug ca ori pre cine slobod într-însa să nu mai poată ieși.

lacherda (el.) Un fel de pește în mare.

laringa (el.) Gâtul, gâtlejul, gâtlanul.

lembic (el.) Căldare cu carea scot rachiu sau apă de flori.

lemarghia (el.) Lăcomiia la mâncare, lăcomiia pântecelui.

liră (el.) Alăută.

Liviia¹ (el.) Țara pe marginea Nilului, până la oceanul despre amiadzădzi.

¹ Prin Liviia (Libia), Cantemir, ca și cei vecchi, înțelege Africa, fără Egipt.

M

mateologhia (el.) Voroavă în deșert, buiguire, cuvânt fără socoteală.

materie (lăt.) Orice supt formă s-ar supune, precum materia lumânării ieste ceară, săul.

megalopsihia (el.) Mărimea suflétului, neînspăimare.

Mediterană (lăt.), Marea de la Stâlpii lui Iraclis² până la Elisponț³.

melanholie (el.) Boală de voia rea, pătimirea întristării, fierea neagră.

melodie (el.) Cântare alcătuită, dulce, frumos tocmită.

merichi (el.) Părtnicească, partnică, de parte.

Mesopotamia (el.) Țara carea între Tigris și între Evfrath apele să cuprindă, Vavilonul.

metalon (el.) Orice materie vârtoasă iese din pământ, precum ieste aurul, argintul, arama, custeriul.

metamorfosis (el.) Schimbarea fetii, preobrajenie, schimosire.

meteris (turc.) Şanț, hendec, groapă în carea să aciuadză oamenii la războiu, la cetate.

² Coloanele lui Hercule, Gibraltarul.

³ Helespont, azi Marea Marmara; aici este vorba de Dardanele.

metafizic (el.) Cela ce are știința a celor peste fire¹.

metafizica (el.) Învățătura carea arată lucruri mai sus de fire².

mihanii (el.) Cinii cu carile să slujesc la vremea războiului, meșteruguri pentru luarea cetății.

mehlem (arăp.) Unsoare cu carea să slujesc țirulicii la rane.

mehenghiu (arăp.) Piatră pe carea ispitesc aurul, argintul de bun.

modul (lat.) Chipul, mijlocul, leacul lucrului greu.

monomahia (el.) Bataia, războiul numai a doi, poidinoc.

Monocheroleo-pardalis (el.) Inorog — leu — pardos, din trii numere într-un nume alcătuite.

monarhie (el.) Stăpânire carea singură stăpânește, precum iese a Turcului, a Neamțului, a Moscului.

Musele (el.) Șepte surori, carile să dzic boadzele cântării și a dăscăli<i>>să fie.

N

navarh (el.) Mai-marele corăbii, reis.

¹ Ca în accepția aristotelică: filozof care se ocupă cu ontologia, acea latură a filozofiei care studiază categoriile cele mai generale ale existenței.

² Ontologia.

nafaca (turc.) Obroc, mirtic, carele să dă în toate dzilele.

nedierisit (el.) Nedespărțit, lucru carile într-altă parte nu să poate abate.

neiștelit (slov.) Netămăduit, nevindecat, lucru crile nu poate avea leac.

necromandia (el.) Vrajea carea să face asupra trupurilor moarte; la toate limbile în loc de păcat să ține.

O

onirocrit (el.) Izbânditoriu de vise.

omofil (el.) Tot de un neam, de o săminție, tot de un fel.

orizon (el.) Zarea pământului, marginile cerului, unde să pare că să împreună cu pământul.

omonie (el.) împreunarea, unirea sfatului, învoința inimilor.

ohendra, ehidna (el.) Viperă, năpârcă, neam de șerpe prea veninat, carea crăpând îi ies puii prin pântece.

P

padzerh (agem.) Un fel de piatră carea în șerpe și în inima cerbului rar iese.

palat (el.) Curte domnească, împărătească.

palestra (el.) Armă de războiu, arc cu zemberec, carile ca sinețul de la obraz să sloboade.

palinodie (el.) Cântarea, cuvântul carile de multe ori același să poftorește.

paradigma (el.) Pildă, asămânare a cuvântului, arătare prin chipurile știute.

paradosis (el.) Învățătura nescrisă, din gură în gură lăsată, ce învață fiul de la părinte.

parahorisis (el.) Lepădare, întoarcere a feții de cătră cineva, ales dumndăzăiască.

paremie (el.) Ciumilitură, cuvânt alta tâlcuind, dzicătoare.

parisie (el.) De față, înainte a tot norodul, la ivală.

parigorie (el.) Mângâiere, leacul întristării.

parola (ital.) Cuvânt, cuvânt dat, stătătoriu, neîntors.

perigrapsi (el.) A șirui, a scrie, a însămna lucrul precum ieste.

period (el.) Drumul carile, întorcându-să, iarăși de unde au ieșit să întoarce, încunguriare, împrejurare.

peristasis (el.) Stare împrejur, orice pe lângă altul să ține.

Pithianul (el.) De la Pithii, din locul unde era vrajea lui Apolon.

Pithii (el.) Un loc în carile vestit era Apolon cu vrajea.

pilula (lăt.) Pirulă, gogoașă, bubușlie, carea dău doftorii de înghit pentru leacul.

piramide (el.) Mormânturile împăraților Egiptului, cu mari

cheltuiele, ca carile nu să mai pot face.

platan (el.) Un fel de copaciu carile să face prea mare și trăiește prea mult, să samănă cu palatinul.

planeta (el.) Stea rătăcită, carea îmblă împotriva altora.

pleonexie (el.) Poftă, lăcomie spre avereia tuturor.

polipichilie (el.) Pestriciune, lucrul carile are multe fețe, flori.

politie (el.) Tot nărodul cetății, târgul, cetatea; fruntea, boierimea oamenilor.

pompa (lăt.) Petrecanie, alaiu, toc-mala, slava, șicuirea oștii împărației.

porii (el.) Găurici prin pielea omului, prin carile ies sudorile.

porfiră (el.) Un fel de marmură scumpă, vărgată în tot feliul de flori, și o haină mohorâtă, carea numai împărații purta.

praxis (el.) Facere după învățătură, urmarea lucrului.

poslanie (slov.) Carte trimisă, scrisoare, răvaș.

prezenție (lăt.) Starea de față, afălarea denainte, denainte la obraz.

prezentuiește (lăt.) Arată, de față îl scoate, înainte îl pune.

pretenție (lăt.) Întinderea înainte, lucrul carile arată socoteala sfărșitului mai denainte.

privat (lăt.) Deosăbit, înstreinat, chip carile nu ieste dintre dânsii.

privilegii (lăt.) Ispisoacele, uri-

cele, lăgăturile, aşedzământurile mai-marilor.

provlima (el.) Întrebare, cuvânt carile, înainte puindu-să, cere răspuns și dezlegare.

proimion (el.) Predoslovie, capul voroavii, în carile tot chipul cazanii să arată.

provideț (lăt. și slov.) Cela ce cu înțălepciunea lucrurile, până a nu fi, cum vor cădea cu mintea le află.

prodrom (el.) Povață, înainte-mărgătoriu.

prothimie (el.) Voia inimii, liubov, nevoiță din suflet.

probă (lăt.) Ispită, dovdă, căutare, lucru adeverit.

prognostic (el.) Cunoștință înainte, găcitoare, găcire.

profesui (lăt.) A da învățătură, a mărturisi ce slăvește, a propovedui.

procathedrie (el.) Sederea mai sus, scaunul cel mai de sus, capul mesiei.

polos arctic (el.) Stea carea nu să clătește, fusul, carile de la noi să vede.

polos antarctic (el.) Stea neclătită, împotriva cestii ce să vede de la noi.

provatolicolefas (el.) Oaie-lup-fil, nume din trii numere alcătuit.

pronie (el.) Mai denainte cunoștința dumnađzăiască, orându-iala vecinică.

propozit (lăt.) Cuvântul pre carile înainte îl punem, pentru ca mai pre urmă să-l dovedim, lucrul de carile ne apucăm.

protasis (el.) Înainte punere, din trii să face un silogizm dialecticesc.

publică (lăt.) Politie, sfatul a toată cetățea, boierimea.

R

referendar (lăt.) Purtătoriu de răspunsurile împărătești. Boieria carea duce și aduce răspunsurile. Talhăsciu.

rețeta (ital.) Izvodzel de leacuri, carile trimăt doftorii la spiteri, să facă leacul asupra boalei.

ritor (el.) Cela ce știe meșterugul a vorovi bine; bun de gură.

romfea (el.) Sabie dintr-îmbe părțile ascuțită; paloș lat și drept.

S

savoane (el.) Pândzele în carile învălesc trupurile morților.

salamandra (el.) Un fel de jiganie, pentru carea băsnuiesc poeticii că lăcuiește în foc.

sam (arăp.) Un fel de vânt otrăvit, carile, lovind pe om, îndată să face cenușă și hainele-i putredzesc.

samsun (arăp.) Coteiu mare și foarte vârtos, carile pe urs biruiește.

senator (*lat.*) Sfetnic, boier de sfat, boier mare.

sentenție (*lat.*) Sfatul cel mai de pre urmă. Cuvânt carile într-alt chip nu să mai poate muta, ales.

sicofandie (*el.*) Clevetă, clevetuire, trecerea cu cuvântul.

scandal (*el.*) Scandală, bântuire, supărarea, împiedecarea voii.

schithii (*el.*) Tot neamul tătărăsc, tătărâmea.

schipticesc (*el.*) Cuvânt carile pururea supt prepus rămâne; era filosofi schipticii, carii în toate prepus avea.

schiptr (*el.*) Betișor scurticel, carile obiciuți sint împărații în mâna a-l ținea.

solichismos (*el.*) Cuvânt carile nu ieste după canoanele gramaticăi.

stemă (*el.*) Coronă, cunună, port împărätesc de cap.

stihie (*el.*) Începătura lucrului de materie unii dzic să fie patru, alții trii, alții mai multe, alții numa una.

strofi (*el.*) Voroavă șuvăită, în multe părți întorcătoare, și înșelătură.

sofisma (*el.*) Știință înșelătoare, știință minciunoasă în locul a ceii adevărate vândută.

sfigmos (*el.*) Vână moale carea pururea să bate, de pre a căriia clătire aşedzimântul firii să cunoaște.

sferă (*el.*) Glonț, chipul din toate părțile rătund, precum ieste pământul, ceriul.

shizma (*el.*) Rumptură, scăderea credințai în pravoslavie

shimate (*el.*) Chipuri, fețe, arătările obrazului.

siloghismos (*el.*) Socoteală adevarată, carea la dialectici din trii protase să face.

simptomatic (*el.*) Din tâmplare, din cădere, carile nu din tocma la înainte mărgătoare s-au făcut.

sinod (*el.*) Sobor, adunarea a multe capete, sfatul de obște.

simperasma (*el.*) Încheierea voroavei, trecerea din necunoștință la cunoștință.

simbathia (*el.*) Învința firilor; împreună pătimire.

sinonim (*el.*) Tiz, fârtat, a cărora ființă neamului alta, iară numele unul.

simfonie (*el.*) Tot un glas, tocuirea la cuvânt, la glas.

sinhorisis (*el.*) Iertare, slobodzenie, darea voii.

sistatichi (*el.*) Aședzătoare, întăritoare, stăruitoare.

sistima (*el.*) Aședzătură, stăruitură, stare.

sirina (*el.*) Fată de mare, carile dzic că cu cântecul adoarme pe călători.

siurmea (*el.*) Un fel de piatră vânătă, cu carea văpsăsc genele.

T

talant (el.) Ieste măsura carea trage 6.000 de dramuri. Talantul mare trage 80 de mine, iară mină, 100 dramuri.

temperament (lăt.) Aședzământul, stâmpărarea firii, întregimea sănătății.

tiranie (el.) Stăpânire asupritoare, vrăjmăsie, silă.

titul (el.) Cinstea numelui, nume vestit, titluș.

topicesc (el.) De loc, de moșie, de tară, de pământ.

traghelaf (el.) Capră-cerb, adecă, dobitoc carile nu să află.

tragodic (el.) Cântec, verș de jele, hăolitură, bocet.

tractate (lăt.) Tragere, zbaterea cuvintelor, ales de pace

trigon (el.) Chipul, figura în trii colțuri, în trii unghiuri.

tripos (el.) Cu trii picioare. Scaun în trii picioare.

tropuri (el.) Chipuri, mijloace, lessniri, împodobiri ritoricești,

tropicesc (el.) Cela ce să ține cu sau de tropuri.

tropic (el.) Să cheamă dunga cerului din carea soare să întoarce, veri la suit, veri la coborât, Racul, Capricornul.

F

fantazie (el.) Părere, închipuirea minții.

figură (lăt.) Chip, formă, schizmirea trupului.

filaftie (el.) Trufie, dragoste, iubirea sa.

filoprosopie (el.) Fătănicie, căutarea voii pe strâmbătate.

fizic (el.) Cela ce știe știința firii.

fiziognomie (el.) Știința firii de prechipul obrazului și a tot trupului.

fâșchie (turc.) Gunoiu, balegă de cal, baligă.

filohrisos (el.) Iubitoriu de aur, lacom la avuție.

Th

theatru (el.) Locul privelii în mijlocul a toată ivala.

theologhicesc (el.) Lucru carile cu voroava dumndzăiască să ține; cel ce ieste din theologhie.

theorie (el.) Privală, știință, viderea, cuprinderea minții.

therapeutis (el.) Cel ce face după voie; slugă, cel ce aduce altuia odihnă.

thronul (el.) Scaun de cinste împărătesc, stăpânesc.

H

harmonie (el.) Cântare dulce, după meșterșug tocmită.

himera (el.) Dihanie carea în lume nu să află, ciuda nevădzută, neaudzită, afar din ființă.

hirograf (el.) Scrisoarea a hirișei mâni, zapis cu mâna lui scris.

hiromandie (el.) Vrajea carea pe

crăpăturile și în frânturile mâinii să face.

hersonisos (el.) Ostrov carile cu dosul să ține de uscat, cotitură, scruntariu.

hrismos (el.) Vrajă, prorocie, descooperirea a tainelor, până a nu fi.

O

oxia, varia și alalte (el.) Caută pre rândul la gramatică.

organ (el.) Cinie, măiestrii, lucruri cu carile să fac alte lucruri.

T

țircumstanții (lăt.) Peristases, el. Lucrurile ce stau pre lângă altele.

tirulic (leș.) Vraciu carile tămăduiește ranele, frânturile.

Č

čira (turc.) Un fel de copaciu ca molidvul, cu a căruia surcele săracii în loc de lumânare să slujesc.

§

şerbet (arăp.) Băutura de doftorie și tot ce să bea.

Ia

iasimin (agem.) Un fel de copăcel, să suie ca viață și face flori albe cu puțin ghiulghiuli amestecate, prea frumos mirosoitoare.

Ps

psifisi (el.) A însămna spre cinste, spre suirea stepenii, alegere.

Y¹

ypervolicești (el.) Laude peste putința firii, când dzucem: frumos ca soarele, mânos ca focul, înger pemintean.

ypoghei (el.) Cei ce lăcuiesc pe fața pământului dedesupt și vin talpele noastre la talpele lor.

hypothetică (el.) Întrebare supusă, carea dzicem; de va fi așe, va fi așe.

ypohim(en) (el.) Lucrul ce dzace supt altul, ca cum ieste materia supt formă, lâna supt văpsală.

ypohondriac (el.) Boala carea smintește fantazia, slăbiciunea părților trupului carile sint pregiur inimă.

ypothesis (el.) Supunere, lucrul pre carile altele să sprășinesc. Așijderea, ypothesis se înțelege arătarea și materia, carea cele mai de treabă capete supt dânsa strânge. Iar la ritori să înțelege întrebare hotărâtă și sfârșită, pre lângă carea toate mărginile întrebării să învârtejesc.

¹ Cuvintele începând cu y le transcriem în text prin i.

ISTORIIA IEROGLIFICĂ

CUPRINS

adevărată, pentru lucrurile carile între doaă mari și vestite a Leului și a Vulturului monarhiei¹ s-au tâmplat și prin vremea a 1700 ani², de vrednicie a să crede scriitoriu, foarte pre amănumitul însămnată, carile prin tot cursul vremii aceiaiă între vii au fost, de vîrstă la 3100 ani³ fiind, când sfârșitul începutei sale istorii a videa s-au învrednicit.

¹. *Monarhia Leului* — Moldova; *monarhia Vulturului* — Tara Românească.

² Cantemir obișnuiește să înmulțească cu 100 cifra indicatoare de date, ceea ce ne obligă să citim 17 ani, perioada cuprinsă între 1688, data urcării în scaun a lui Constantin Brâncoveanu, și 1705, anul revenirii la domnia Moldovei a lui Antioh Cantemir, fratele scriitorului, eveniment prin care se încheie povestirea *Istoriei ieroglifice*.

³ 31 ani, vîrstă la care scriitorul a terminat, după propria mărturisire, *Istoria ieroglifică*. Precizarea făcută de însuși Cantemir creează o nedumerire, deoarece, socotind că lucrarea a fost terminată în 1705 (pe temeiul că menționează evenimente ce au loc în acest an: revenirea la tron, pentru a doua oară, a fratelui său Antioh — în februarie — și moartea lui Cornea Brăiloiu — după 28 noiembrie), ar rezulta că autorul s-ar fi născut la 26 octombrie 1674, ceea ce nu este adevărat, căci anul real al nașterii este 1673.

PARTEA I

CUPRINS

Mai dinainte decât temeliile Vavilonului a să zidi¹ și Semiramis² într-însul raiul spândzurat (cel ce din șepte ale lumii minuni unul ieste) a sădi³ și Evfrathul⁴ între ale Asiei ape vestitul prin ulețe-i a-i porni, între crierii Leului⁵ și tâmpalele Vulturului⁶ vivor de chitele și holbură de socotele ca aceasta să scorni. Leul dară de pre pământ (carile mai tare și mai vrăjimașă decât toate jigăniile câte pre fața pământului să află a fi, tuturor știut ieste) și Vulturul din văzduh (carile precum tuturor zburătoarelor împărat ieste, cine-și poate prepune?) în sine și cu sine socotindu-să și pre amănuntul în samă luându-să, după a firii sale simțire așe să cunoșcură, precum mai tari, mai iuți și mai putincioasă dihanie decât dânsii alta a fi să nu poată.

Însă singuri cu a sa numai știință și simțire neîndestulându-

¹ *Zidirea Vavilonului: începătura răutăților* (D.C.) — este vorba despre Conflictul dintre Cantemir și Brâncoveanu, care reprezintă acțiunea principală din *Istoria ieroglifică*.

² *Semiramis* (o regină legendară a Babilonului): *pofta izbândirii strâmbe* (D.C.) — aluzie la politica lui Brâncoveanu de tutelare a Moldovei.

³ *Raiul spândzurat* (grădinile suspendate din Babilon, socotite una din cele șapte minuni ale lumii antice): *fericirea nestăruitoare* (D.C.), nestatornică; aluzie la zadarnica și costisitoarea politică de supremăție a lui Brâncoveanu.

⁴ *Evfrathul: nesațiul lăcomiei* (D.C.) — scriitorul consideră că la baza politiciei brâncovenești ar sta lăcomia.

⁵ *Leul: partea moldovenească* (D.C.) — Moldova.

⁶ *Vulturul: partea muntească* (D.C.) — Tara Românească.

să, cu a tuturor a altor ale lumii jigănnii și pasiri a lor socoteală să adeverească și să întărească vrură, ca precum într-acesta chip să fie cătră toate dovedind și din gura tuturor mărturisire luând și împărațiia ce-și alese și socoteala ce în gânduri își pusese în veci nemutată și neschimbă să rămâie¹. Așadară, Leul — jiga-niile în patru picioare clăitoare, iară Vulturul — pre cele prin aier cu pene și cu aripi zburătoare ca la un sfat îndată le chemără și în clipală le adunără².

Deci denaintea Leului mai aproape acelea jiganii³ sta, carele sau în colți, sau în unghi, sau într-alta a trupului parte arme de

¹ Socotindu-se, fiecare în parte, cel mai puternic dintre animale, Leul și Vulturul convoacă pe supușii lor într-o mare adunare, aceștia urmând să întărească în plen pretenția „împărațiilor“ lor.

Cantemir satirizează pretenția la întâietate a conducerilor politice din cele două țări românești, pretenție care nu de puține ori a dus la conflict între ele. Astfel de neînțelegeri ar fi mai vechi decât actuala „începătură a răutăților“, adică decât dușmânia dintre Cantemirești și Brâncoveanu; de remarcat faptul că la asemenea adunare urmău să fie chemate și „jigănnii“ și păsări străine de neam, amestecate în viața culturală și politică din Moldova și Țara Românească.

² „Sfatul“, la care sunt chemate atât păsările (muntenii), cât și patrupedele (moldovenii), este în realitate adunarea de la Arnăut-chioi, un sat de lângă Adrianopol, convocată, în vara anului 1703, la îndemnul și sub patronajul lui Constantin Brâncoveanu. Aici au participat într-adevăr moldoveni și munteni în vederea alegerii unui nou domn al Moldovei în persoana boierului moldovean Mihai Racoviță, susținut de curtea munteană, care urma să înlocuiască pe domnul recent mazilit Constantin Duca. Ținerea unei adunări a moldovenilor și a muntenilor în localitatea Arnăut-chioi, la 1703, în scopul amintit, este confirmată de izvoarele istorice ale vremii.

³ *Jiganie: tot neamul moldovenesc (D.C.)* — reflectând structura socială a timpului, Cantemir este primul în literatura română care face o prezentare a societății vremii sale după criteriul claselor (boierime-țărănim), păturilor și categoriilor sociale (“tagmele” boierești, profesii etc.)

moarte purtătoare poartă, precum ieste Pardosul¹, Ursul² Lupul³, Hulpea⁴, Ciacalul⁵, Mâța Sălbatecă⁶ și altele ca acestea, carile de vârsarea singelui nevinovat să bucură și viața hireșă în moartea streină le stăruiește. Iară înaintea Vulturului mai aproape sta pașirile, carile sau în clonț, sau în unghi lance otrăvite, aducătoare

¹ Urmează numele câtorva mari boieri moldoveni, toți simbolizați prin animale de pradă, reprezentativi pentru tagma din care făceau parte, unii vor fi amestecați în desfășurarea evenimentelor narate, alții nu. *Pardosul*, adică leopardul este *Iordachi vornicul* (D.C.) — Iordarche Ruset, membru al puternicei familii a Cupăreștilor, de origine grecească, mare latifundiar, setos de venituri necinstitite, vestit intrigant, conducătorul din umbră al politiciei Moldovei; mai întâi, prieten al familiei Cantemir, iar acum dușmanul ei, joacă un rol de prim ordin.

² *Ursul*: *Vasile vornicul* (D.C.) — marele boier Vasile Costache, refugiat în acea vreme de frica lui Constantin Duca la curtea lui Brâncoveanu; personaj cu totul nesemnificativ în povestire.

³ *Lupul*: *Bogdan hatmanul* (D.C.) — Lupu Bogdan hatmanul, cununat al fraților Cantemir, prin căsătoria cu sora lor, Ruxandra. Personaj de rangul întâi, simbolizează prietenul credincios, omul înțelept și prudent, adept al unei filozofii practice, aplicată la viața cotidiană; nu a participat în realitate la adunarea de la Arnăut-chioi.

⁴ *Vulpea*: *Ilie stolnicul* (D.C.) — Ilie Enache Țifescu, cununat cu viitorul domn Mihai Racoviță și unul dintre marii intriganți ai vremii. Personaj foarte important în povestire. Se manifestă drept o minte strălucită și un remarcabil sofist; este o întruchipare a oportunismului politic și un model exemplar al ipocriziei, al perfidiei și al gustului diabolic pentru intriga de culise.

⁵ *Ciacalul*: *Maxut sârdarul* (D.C.) — personalitate minoră a epocii, capătă un oarecare contur datorită atașamentului său constant față de familia Cantemir.

⁶ *Mâța sălbatecă*: *Ilie Cantacuzino* (D.C.) — membru al ramurii moldovene a Cantacuzinilor și ginere al lui Miron Costin. Nu are nici un rol în povestirea *Istoriei ieroglifice*, probabil, pentru că nu a luat în realitate parte la evenimentele descrise în ea, deși este știut că a îndeplinit anumite roluri politice în acea vreme.

de rane netămăduite au¹, precum ieste Brehnacea², Soimul³, Uleul⁴, Cucunozul⁵, Coruiul⁶, Hărățul⁷, Bălăbanul⁸, Blendăul⁹ și altele asemenea acestora, carile într-o dzi singe de nu vor <văr>

¹ *Pasire: tot neamul muntenesc (D.C.); pasire rumpătoare: rudenia și boierimea celor mari a muntenilor (D.C.).*

² *Brehnacea: Constantin stolnicul (D.C.)* — stolnicul Constantin Cantacuzino, marele cronicar muntean, frate cu fostul domn Șerban Cantacuzino (1678—1688) și unchiul lui Constantin Brâncoveanu. A condus din umbră politica Tării Românești. Sfetnic înțelept, se declară împotriva spiritului de aventură în politică, fiind model al ponderației și al acțiunilor bine gândite, propovăduitor al unei comportări omenoase față de țărănimile; în această ipostază el devine în mare măsură purtătorul de idei al scriitorului însuși; nu a participat, în realitate, la adunarea de la Arnăut-chioi.

³ *Soimul: Toma postelnicul (D.C.)* — Toma Cantacuzino, viitorul mare spătar, fiu al lui Matei Cantacuzino, fratele stolnicului, văr cu soția lui Dimitrie Cantemir și, de asemenea, văr cu Brâncoveanu; el a fost prezent la adunarea de la Arnăut-chioi, deși scriitorul nu-l face participant la discuții. Se dovedește receptiv la înțelegerea marilor probleme politice ale vremii, exemplu al conduitei cavaleresti medievale, gata de a deveni din dușman prieten al scriitorului, amănunt ce explică actul de trădare față de domnul său în 1711, când trece de partea rușilor, asemenea lui Dimitrie Cantemir.

⁴ *Uleul: Ștefan paharnicul (D.C.)* — Ștefan Cantacuzino, fiul lui Constantin Stolnicul și vărul lui Brâncoveanu; contribuind la mazilirea și la uciderea domnului său, îi va lua locul la domnie (1714), dar va avea aceeași soartă (1716).

⁵ *Cucunozul: Mihai spătar (D.C.)* — spătarul Mihai Cantacuzino, fratele stolnicului și unchiul lui Brâncoveanu; lacom fără margini, trufaș și fanfaronard, el apare frământat de planuri mărete, nesprăjnite însă de voință și perseverență, fiind, în același timp, și modelul sfetnicului lipsit de înțelepciune politică, gata oricând să-și îndemne domnul spre aventură și teluri periculoase.

⁶ *Coruiul: Răducanu (D.C.)* — Răducanu Cantacuzino, alt fiu al stolnicului, frate cu Ștefan și vărul lui Brâncoveanu.

⁷ *Hărățul: Radul Golescul (D.C.)* — fiul lui Matei Leurdeanu și nepot al lui Stroe Leurdeanu, cunoscutul adversar al Cantacuzinilor.

⁸ *Bălăbanul: Șerban Cantacuzino (D.C.)* — nu este cunoscutul domn, ci fiul fratelui acestuia, Drăghici Cantacuzino, nepot al stolnicului și văr cu Constantin Brâncoveanu.

⁹ *Blendăul: Șerban logofătul (D.C.)* — Șerban Greceanu, fratele cronica-rului Radu Greceanu: amândoi au tradus *Biblia* (1688).

sa și moartea nevinovatului de nu vor gusta, a doa dizi perirea sa fără greș o știu. Acestea într-acesta chip fietecarea în partea împăratului său și la ceata monarhiei sale locul cel mai de frunte și stepăna cea mai denainte ținea. Așe dară era orânduiala dintâi.

Iară orânduiala a doa la Leu o ținea câinii¹ ogarii², coteii³, mâțele de casă⁴, Bursucul⁵, Nevăstuica⁶, Guziul⁷, Șoarecele⁸, și alte chipuri asemenea acestora, carele pre cât sint vânătoare, pre atâta să pot și vâna, și pre cât iele pre altele în primejdiiia morții pot duce, pre atâta și nu mai puțin de la alții lor li să poată

¹ Cantemir trece în categoria boierilor de rangul al doilea unele dregătorii și slujbe ale vremii, deși dregătoria de capuchehaie putea fi ocupată și de boieri de rangul întâi și chiar de frați ai domnului; urmează dregătoriile și numele unor boieri moldoveni de rangul al doilea.

² Câinii: *capicheckaile* (D.C.) — reprezentanții domnilor Moldovei și Tării Românești pe lângă Poarta Otomană, ambasadorii; sub denumirea de "câini" Cantemir înglobează însă și pe subalternii capuchehaielor.

³ Ogari: *călărași* (D.C.) — curieri domnești care duceau și aduceau corespondența, poruncile și știrile de la Poarta Otomană.

⁴ Cotei: *iscoade* (D.C.) — spionii pe care domnii români îi aveau la Poartă pentru a se informa și a zădărni actiunile adversarilor politici.

⁵ Nu sunt explicate la cheie, dar ar putea semnifica pe slujbașii curților domnești.

⁶ Bursucul: *Lupu vornic* (D.C.) — vornicul Lupu Costache, fratele lui Vasile Costache (Ursul); mare boier, de o anumită suprafață politică în acea vreme; nu are nici un rol în povestire.

⁷ Nevăstuica: *fata Dediului* (D.C.) — Ana, fiica spătarului Dediul Codreanu și viitoarea soție a lui Mihai Racoviță; sub numele de Helge este personaj principal în povestirea alegorică despre nunta sa cu Struțocămila.

⁸ Guziul orb: *Dediul* (D.C.) — spătarul Dediul Codreanu din Galați, tatăl Anei, personalitate militară a vremii, dar de origine socială destul de umilă; fără rol important în roman.

⁹ Șoarece; Ursechel (D.C.) — Dumitrișco Ursachi, numit Ursechel de către contemporani pentru a-l deosebi de tatăl său Gheorghe Ursachi; dușman al Cantemireștilor și prețuit de Constantin Duca, el nu ajunge totuși să capete o funcție în evenimentele descrise de *Istoria ieroglifică*.

aduce¹. Iară de la Vultur, a doa tagmă², cuprindea Corbul³, Cioara⁴, Pelicanul, Coțofana, Puhacea, Cucuvaia, Caia și altele lor asemenea, carele mai mult de prada gata cu truda altora agonisită, fie macară și împuștată, decât de proaspătă, cu a lor ostentință gătită, să bucură⁵.

Iară a triia tagmă și cele mai de gios prapuri (căci acestea în scaune a sedea nu să învrednicesc⁶) le ținea jiganiile și pasirile, carile în sine vreo putere nu au, nici duh vitejesc sau inimos poartă, ce pururea supuse⁷ și totdeauna în cumpăna morții dramul vieții

¹ De reținut și caracterizarea de la cheie a boierimii moldovene de rangul al doilea: *Jiganie vânătoare și de vânat: boierimea mai de gios a moldovenilor (D.C.)*.

² Urmează numele unor boieri munteni de rangul al doilea.

³ *Corbul: Basaraba vodă (D.C.)* — Constantin Brâncoveanu, domnul Țării Românești (1688—1711), așezat de Cantemir, din cauza urii pe care i-o purta, în categoria boierilor de rangul al doilea, deși Brâncoveanu era unul dintre marii latifundiari ai țării.

⁴ Despre numirile care urmează (Cioara, Pelicanul, Coțofana, Puhacea, Cucuvaia, Caia) Cantemir nu dă nici o explicație la cheie, mulțumindu-se să afirme doar: *Alalte numere de pasiri* (munteni — n.ed.) sau *dobitoace* (moldoveni — n.ed.) *carile să pomenesc, sau aici vreo semănare nu au, sau carea ieste sa aibă însămnare la locul său să va pomeni (D.C.)*. S-ar putea ca scriitorul să nu fi cunoscut bine pe toți boierii din jurul lui Brâncoveanu, deși trebuie să fi știut că participanții la adunarea amintită au fost numeroși.

⁵ De reținut și caracterizarea de la cheie a boierimii muntene de rangul al doilea: *Pasire vânătoare și de vânat: boierimea mai de gios a muntenilor (D.C.)*.

⁶ Într-adevăr, boierii de rangul al treilea, dintre care se alegeau dregători mai mărunți, precum și celealte stări sociale nu aveau dreptul să fie în conducerea țării. Însă atât micii boieri, cât și reprezentanții țărănimii libere erau invitați, potrivit unui obicei străvechi, să participe la adunările pentru alegerea domnilor. O astfel de adunare era și cea de la Arnăut-chioi, la care au fost de față, după cum afirmă izvoarele contemporane, exponenți ai tuturor stărilor sociale.

⁷ *Dobitoacă supusă: țărăniminea, prostimea moldovenilor; pasirea supusă: țărăniminea, prostimea muntenilor (D.C.)* — Cantemir dă în continuare o listă nediferențiată de numiri în care boierii de rangul întâi sau al doilea sunt inclusi și printre patrupedele și păsările supuse și de consum, aşadar în rândul boierilor de rangul al treilea sau chiar al țărănimii.

li să spândzură (că sufletul supus de țenchiul negrijei de departe stă), precum ieste Boul¹, Oaia, Calul, Capra, Râmătoriul, Iepurile, Cerbul, Căprioara², Lebăda³, Dropiia⁴, Gânsca, Rața, Curca, Porumbul, Găina, Turtureaoa și alalte, cineși după neamul și chipul său. Ce pre acestea nu pentru altă ceva le-au adunat, ce numai pentru ca nu cumva vreuna să dzică că de acea adunare știre n-au avut, nici în ceva pricină să poată pune, ca cum la acea adunare neaflându-să, sfatul cel de pre urmă ce s-ar fi ales n-au înțeles. Așe cât toate firile de duh purtătoare, carile întru monarhia acestor doaă stihii să află, precum vruna macar de față n-au fost, să nu să numască, nici din hirograful de obște⁵ numele să le lipsască.

Adunarea dară a cestor doaă monarhii și orânduiala a cestor doaă soboare⁶ într-acesta chip după ce să orândui și să tocmi, dintr-îmbe părțile cuvânt mare și poruncă tare să făcu, ca olăcari cu cărți în toate părțile și alergători în toate olaturile să să trimășă, ca prin toate țările și orașurile crainiciei strigând, de această mare

¹ *Boul: Donici lugufetul (D.C.)* — logofătul Nicolae Donici, un mare boier cu un anumit relief politic, pe care scriitorul îl trece, nu știm din ce motive, în tagma a treia, a animalelor de consum. Următoarele numiri de patrupede (Oaia, Calul, Capra, Râmătoriul, Iepurile, Cerbul) nu sunt descifrate la cheie, probabil pentru că semnifică reprezentanți ai țărănimii sau boieri de rangul al treilea,

² *Căprioara: Caragieștii (D.C.)* — familia Caragea. Vom întâlni în *Istoria ieroglifică* doi reprezentanți ai acestui nume: Căprioara de Aravia și Căprioara Hindiii.

³ *Lebăda: Cornescul banul (D.C.)* — marele ban Cornea Brăilei, boier de rangul întâi, trecut de scriitor în mod nejustificat în rândul boierimii de rangul al treilea; trimisul special al lui Brâncoveanu la Poartă.

⁴ Celealte numiri (Dropia, Gânsca, Rața, Curca, Porumbul, Găina, Turtureaoa) nu sunt descifrate la cheie.

⁵ Actul semnat de toți participanții, prin care urma să se încheie lucrările adunării.

⁶ Este vorba de cele două grupări: cea munteană și cea moldoveană a adunării amintite.

a marelor monarhii adunare, tuturor în știre să dea, și cu de-adinsul iscotind, să poată cunoaște de ieste lipsind vreun chip din vreun felu din duhurile purtătoare¹ și de nu să află cu toții la această a tuturor adunare și de obște împreunare. Așijderea îngrozături și înfricoșeturi să să dzică poruncia unuia ca aceluia, carile la acel sobor a să obști² ar tăgădui sau alt felu de pricini spre apărare ar scorni și celuia ce cât de puțin în ceva împotrivire ar arăta, plata cu pedeapsa morții și cu prada casii i să punea³. Aședară⁴, cu cuvântul deodată și porunca li să pliniia și precum s-ar dzice cuvântul, deodată cu gândul pretiutinderile și pre la toți sosii (că vestea aspră tare pătrunde urechile și inima însăpmântată îndată simte sunetul) de vreme ce de alergăturile iuțiilor olăcari și de tropotele picioarelor a neobositilor alergători toată pulberea de pre toată calea, în ceriu să râdica. Toate văile adânci de tari strigări tare să răzsuna, toate a munților înalte vârvuri de iuți chiote și groase huiete în clipă să covârșii și toti câmpii pustii și necălcăti de groznic strigări și de fricoase strigări să împlea. Nu era dară, nici să putea afla ureche în văzduh și pre pământ carea, de strașnic sunetul veștii și de groznic cuvântul poruncăi aceștia, să nu să sfredelească; nu era, nici să afla într-aceste doaă stihii dihanie, carea de vârtutea și puterea învățăturii aceștia cu mare frică, cu neîncetat tremur și cu nespusă groază să nu să

¹ Ar semnifica tot ce este viu, însuflăt, adică toti locuitorii. Exagerând, scriitorul subliniază complexitatea adunării; de altfel, asemenea adunări, prin larga cuprindere a straturilor sociale, aveau un caracter destul de popular, de democratic, cum îi place lui Cantemir însuși să spună.

² În sabor a să obști: cu toți într-un sfat a fi (D.C.).

³ O exagerare literară; în realitate nu se aplicau astfel de pedepse pentru neparticiparea la asemenea adunări.

⁴ Urmează un pasaj interesant, care prezintă sistemul de transmitere a știrilor și poruncilor prin olăcari și crainici, după obiceiul timpului, amănunt consemnat și de izvoarele vremii; fragmentul are și reale calități literare, scriitorul dovedind un simț deosebit pentru imaginile vizuale și auditive construite pe un fond plin de turbulentă mișcare.

clătească (că cu cât vestea oțărâtă mai de năprasnă vine, cu atâtă mai mare tulburare și grijă scornește). De care lucru într-alt chip a fi nu putu, fără numai cu toatele deodată, cu cuvântul, porunca cu fapta pliniră și la locul însămnat și sorocul pus să găsiră.

Așadară, a marilor acestora împărați poruncă tot deodată și dându-să și plinindu-să, toate jiganiile uscatului și pasirile văzduhului în pripă să adună și fietecarea, după chipul și neamul său, la ceata monarhiei sale să alcătuiră. La care adunare cineși în partea împăratului și oblăduitorului său dându-să, și una de alta deosăbindu-să, lucru ca acesta a fi să tâmplă (că mai totdeauna obiciuiau lucru ieste, la adunări mari ca acestea, oarecare amestecături și împoñișituri a să face, și de multe ori pentru mici și în samă nebăgat pricini, cu cât ieste mai mare adunarea, cu atâtă mai mare se face și împărechiere)¹.

Deci, precum s-au pomenit, fietecarea cu ceata sa, în partea monarhului să alegea, și una după alaltă la orânduiala sa să alcătuia. Iar mai pre urmă decât toate, Liliacul² urma, carile cu

¹ Cantemir ridiculizează certurile violente, ca expresie a divergențelor de opinii, care luau naștere între participanți cu prilejul acestor adunări.

² *Liliac: Marco pseudobeizadea (D. C.)* — dându-se drept nepot al lui Matei Basarab, acest Marco, despre care izvoarele vremii nu spun nimic (*Istoria ieroglifică* și o autobiografie putând fi considerate ca singurele știri), a urmărit, în jurul anilor 1700 — 1703, să ocupe tronul Țării Românești și chiar al Moldovei; după cum rezultă din „povestea corăbierului cu dulful“ — un episod din *Istoria ieroglifică* — nereușindu-i încercarea, a fost urmărit de creditori și condamnat să muncească la galere. În povestire poartă numele de Liliac, adică jumătate pasare (muntean) și jumătate patruped (moldovean), tocmai pentru a exprima dubla tentativă despre care am vorbit. Discuțiile din adunare în jurul acestui personaj pot fi considerate o pură ficțiune literară, cu scopul de a satiriza unele aspecte ale vieții politice interne a vremii, de pildă, conștiința de sine a puterii domnești, relațiile dintre domn — sfetnici, domn — supuși, clasă conducătoare — oameni de rând, problema participării maselor la viața politică. Despre încurcăturile și necazurile pe care le-a produs cu adevărat Marco în împrejurările anului 1703 și mai ales în desfășurarea adunării de la Arnăut-chioi vom afla și din lucrările adunării și din ultima parte a *Istoriei ieroglifice*.

aripile ce zbura și cu slobodzeniia prin aier ce îmbla, spre ceata zburătoarelor, adeca supt stăpânirea Vulturului a fi îl arăta, iară amintrilea într-însul alalte hirișii socotindu-să, în neamul jiganiilor, supt domnia Leului îl da. Care lucru pricina cercetării, apoi și gâncevii între doaă monarhii fu: fietecarea socotind că chip ca acela și supus a fi s-ar cuvini și de nu s-ar și cuvini, să i să cuvие a sili, i s-ar cuvini (căci lăcomia slăvii nu bunătatea sau folosul lucrului privește, în carile să slăvește, ce numai pre altul mai gios decât sine a pune socotește, fie macară și fără de folos; încă de multe ori și pagubă de i s-ar aduce, sau necunoscând și nevrând, sau vrând și cunoscând, priimește).¹ Pentru care lucru, într-îmbe părțile feliu de fel de voroave scornindu-să, cu multe chipuri de cuvinte grețoase urechile amânduror împăraților împlea. Căci fietecarile cu inima spre partea împăratului său trăgând și cu sufletul spre adaogerea monarhiei sale stăruind, lor biruința socotia și precum așe să fie cu cale, adeveria. Iară amintrilea de s-ar cumva tâmpla, dzicea că scădereea cinstii (care lucru mai vârtos decât alalte inimile stăpânitorilor împunge) și micșurarea slăvii numelui monarhiei sale a fi și a să face aievea striga (O, oarba jiganiilor poftă, lucrul din potrivă nesocotind, că mintea și socoteala slăvii la aceasta să sprijenește, că ea cearcă pre cela ce nu o cunoaște, vorovește cu cela ce nu o aude, cu acela are a face carile nu au vădzut-o, după acela merge carile de dânsa fuge, pre acela cinstește carile puțin în samă o bagă, pre acela ce nu o poftește îl poftește, celuia ce nu o va înainte îi ieșe, și celui necunoscut pre samă să dă. Iară hirișia slăvii cea mai cu de-adins ieste ca să părăsască pre cel ce o cinstește, și cu acela să rămâie carile o necinstește).

Amândoi, dară; împărații nu puțin fură clătiți de împotrivă cuvinte ca acestea și fietecarile în valurile chitelelor ni în sus, ni

¹ Prin felul în care scriitorul ridiculizează defectele celor doi „împărați“, Leul și Vulturul, manifestarea grotescă a conștiinței de sine a puterii, anticipă pe regii Liliputului și Blefuscului, din *Călătoriile lui Gulliver* de Jonathan Swift.

în gios sălta (că inima neașezată, ales pentru lăcomiia cinstii, în mai mari valuri înoată, decât corabiia în ocean), de vreme ce pre o parte socotia că de vor scoate întrebarea aceasta la ivală, oricările pofta inimii sale ar izbândi, nu puțină întristare și a voii frângere celuialalt a aduce s-ar socoti. Iară pre altă parte, pofta lăcomiei și jlea mărișei numelui și a lățimei împărații *<î>* ca cu o nepotolită și nestânsă de foc pară îi pârjolii (că focul poftei nu mai gios în stepăna arsurii ieste decât metalul înfocat) și într-alt chip stâmpărarea aceii înfocări și potolirea aceii arsuri a fi sau a să face nu socotia, fără numai ce va și ce poruncește, aceia să să facă. Ce această sentenție, precum amândoi în inimă o avea, așe unuia cătră altul, precum cererea nu i să va trece, adeveriți era (căci iute ieste adulmăcarea adeverinții unde a sufletului pătimire într-altul de pre a sa o măsură cineva). Și așe, acești doi împărați într-un nepovestit chip cu duhurile în sine tare să luptă, și precum unul nu biruia, așe altul nu să biruia; ce numai ca cum preste puterea simțirilor ar fi, între sine o luptă nesimțită simția, și precum spre biruință ceva nu nedejduia, așe precum nu să va birui nedejduia. Puterea a cunoștinții sfârșitului într-amândoi lipsiia, și cinești după pofta sa în ceva a să îndestuli sau a să odihni neputând, cu sufletele numai, tând biruia, tând să biruia (că precum îndreptariul nu mai mult pre lucrul strâmb de strâmb dovește decât pre sine de drept). Așe și ei, unul de pre măsura altuia, cât și ce ar putea, să măsura și să pricepea. Într-acesta chip ei singuri șiie adeverindu-și din toată socoteala carea înainte își punea, de parte de la țenchiu-i să abătea.

Câtăva vreme dară războiu ca acesta, ca cum duhnicesc s-ar putea dzice, între acești doi monarhi vrăjmași să bătea, și unul a altuia pofta nesimțitorește tare pătrundea, atâta cât prin neștiință, a amânduror știință să împreuna și până mai pre urmă a amânduror sentenția și alegerea sfatului la un săvârșit să împropriia și să lipia (că sufletele înțelepte macar și asupra vrăjmășii socotelii drepte să pleacă). Adeca fietecarile lucrul acesta într-acela

chip să să caute și să să aleagă socotia, în carile nici cinstei în ceva betejire, nici spre a necinstii obrăznicire să să dea, ce ca cum încă la urechile lor scrâșnetul strâncenoaselor acestora voroave încă n-ar fi agiuns și ca cum ideea [sic] acestui primejduios sfat în mintea lor încă nu s-ar fi cuprins (că de multe ori a lucrurilor propuse acoperire vîrtoase leacuri aduce ranelor, carile la ivală de s-ar scoate, așeși de tot s-ar face netămaduite). Așijderea (mai cu iușor ieste a să suferi obrinteala ranii la aier scoasă decât patima sufletului cătră împotrivnicul său arătată). Și așe, fietecarile pre sfetnicii săi deosăbi chemând, într-acesta chip le porunciră, dzicând (pentru lucrurile mici mari gâlceve a scorni, a înțeleptilor lucru nu ieste, macară că aceasta și la cei înțelepti de multe ori s-au vădzu). Deci socotim, precât în putință va fi, sau noi de la dâNSELE, sau pre dâNSELE de la noi să le abatem (că pre câtă vrednicie ieste cineva în vrajbă a nu intra, pre atâta ieste, și nu mai multă din vrajă a ieși). De care lucru dzicem, în descâlcitura gâlcevii aceștia, puterea monarhiei noastre lângă noi să oprim și pre dimocrația voastră epitrop monarhiei noastre să punem¹. Carea lucrul acesta să-l scuture, să-l iscodească și ce ar fi dintr-îmbe părțile mai cu cale și mai cu cuviință, aceia să aleagă și să isprăvască, așe ca până înaintea feții noastre a nu ieși, din toate nodurile să să dezlege, ca oricând ar vini, ori într-a cui parte acea mică jigăniuță ar trece, ca cum din veci și din bâtrâni așe ar fi fost obiciuit, iară nu ceva nou și de curând s-au scornit² (căci

¹ Este unul din principiile de bază ale gândirii politice cantemirene privind colaborarea dintre domn, care trebuie să exprime autoritatea politică nediscutată și nelimitată („puterea monarhiei“), și sfatul boieresc (numit de scriitor „dimocrație“), având doar atribuția de povățuitor, de consilier (așa ar trebui înțeleasă aici noțiunea de „epitrop“).

² Cantemir (asemenea altor contemporani), este adeptul păstrării obiceiurilor și tradiției în măsurile de stat, știind bine că orice înnoire însenmă, cel mai adesea, o nouă modalitate de adâncire a exploatarii otomane.

amintrilea pricina clătirii dându-să, odihnă și liniștea fără tulburare și strânciunare a fi nu poate).

Lăudară sfetnicii sfatul împăraților lor și cu mare minune mintea și înțelepciunea lor cu nespuse măririi în ceriu râdicară, pentru căci în chivernisala lucrurilor publicăi sale nu atâtă celea ce pot, pre căt celea ce nu pot ocolești, și nici cu putința își slobod mândriia, nici cu neputința își atâtă mânia (că neputința aduce mânia, și mânia așteaptă izbânda); ce precum cu putința spre umilință și blândețe, așe cu neputința spre a gâlcevii potolire s-au slujit (căci la cei mai puțin domoliți neputința prinde obrazul putinții și de lucrurile de neputut să apucă) (iară împotrivă, cei ce la poarta vrednicii <i> slujesc, adese s-au vădut că mai cu fericire le isprăvește neputința cu părăsirea decât putința cu prepus, cu începerea. Căci neputința neîncepând, de nu-și folosește, încailea nu-și strică. Iară putința în mândriia sa amăgindu-să, lucruri peste putința sa începe și la săvârșit a le duce nu poate, carea fără greș în loc de folos pagubă îi aduce). Așadară, senatorii¹, după ce cu nesăvârșite (precum s-au dzis) și vecinice laude cinești pre împăratul său binecuvântără, cu toții la locul și la scaunele sale să întoarsără.

După aceia, unii cătră alții vești pentru adunarea de obște a dimocratiei² a trimete începură. Pentru ca cel tăcut între inimile împăraților făcut sfat înaintea tuturor să-l puie și fără betejirea și julirea cinstii, a slăvii numelui împăraților lor la ivală să-l scoată,

¹ Senator: *sfetnic, boier de sfat, boier mare (D.C.)* — membru al divanului boieresc.

² Deși, la “scără”, Cantemir înțelege prin democrație *stăpânirea în carea cap ales nu ieste, ce toată țara poate intra la sfat*, deci un stat republican, aici termenul desemnează adunarea de la Arnăut-chioi, care era democratică, întrucât exprima o largă reprezentare a straturilor sociale din cele două țări românești.

în care descoperire sentenția sfatului monarhilor săi să să aședze și să să adevăredze. [Însă acesta lucru asemenea să făcu celora cărora de mare căldura văzduhului denafără, cea în trupul său născută din fire căldură, tare spre clătire li să pornește și setea vârtos li să pricinește. Căriia leacul o umedzală limpide și rece fiind, ca aceia lipsind, alta împotrivnică, adeca limpide umedzală, dară călduroasă de față aflându-să (precum ieste duhul vinului sau alta acestuia asemenea) și de limpegiune numai și umedzală amăgindu-să (puțin pentru hirișia răcelii și a căldurii grijă purtând), pentru ca setea să-și stâmpere mai pre larg decât s-ar cădea o înghită, ce aceasta mai pre urmă în vasele priimotoare mărgând și după a sa fire cu cea din naștere a trupului căldură împreunându-să (căci amândoia surori a unui părinte, a soarelui sint), scăpărăturile scânteilor dintâi puțin clătite încă mai iute clătindu-le și pornindu-le (ca cum ieste osiia neunsă în butea roții uscate), din scântei scăpărătoare pară ardzătoare să face. Din ca-reia mai mare pârjol de sete să ijdărește și în materiia mai denainte gătată cu iuțimea pătrundzind, mai mult setea să spudzește și să lătește (căci după socoteala unor filosofi, toată materiia focului iuțime și forma-i iute clătire ieste), căriia ceva împiedecare nepuindu-să, fără nici un prepus toată umedzala din fire ar usca și după cea de săvârșit uscăciune cea de pierire putregiune cu bună samă ar urma].

Într-acesta chip fu și învățătura împăraților, intrând în urechile supușilor. Căci ce mai denainte cu lumina stidirii fetelor împăraților într-inemile gloatei întunecat (căci lumina mare pre cea mică întunecă) și nearătat era, acmu cu lipsa ei, toate fără nici o siială și stidire la ivală ieșiiia (că precum lumina soarelui să are cătră alalte stele, așe chipul împăratului cătră senatori și alalți supuși ieste. Si precum în prezenția lui toate să fac nevădzute, iară în lipsa lui cea cât de mică și de departe lumineadză și scânteiadză, așe înaintea fetii împăratului toate

chipurile supușilor să micșorează și toată gura slobodă să înfrânează. Iară în dosul lui și cel mai mic în palatul lui, precum schiptrul împăratului în mâna sa poartă să arată). Că după ce trâmbița pozvolenii dimocratii în audzul tuturor cântă, dintr-îmbe părțile fietecare dihanie glas de sfat și bolbăitură de învățătură începu să da. și așe, câți mai denainte era ascultători, atâte atuncea să făcură învățători, dintr-o cărora cuvinte și sfaturi altă ceva nu să înțelegea, fără numai chiote netocmite și huiete neaudzite [că precum nenumărate picăturile ploii din nuori cu repegiune pre pământ cădzing un huiet oarecare dau, iară vreun glas tocmit nicicum, și precum a unui organ de muzică toate coardele deodată lovindu-să, o răzsunare oarecare dau, însă vreo melodie tocmită și după pravilele muzicăi alcătuită nicicum nu să aude (carea puterii audzului mai mult îngreșere aduce decât plăcere), așe ieste și voroava a mulți și tot deodată]. Într-acesta chip și siganiile acestea într-atâta voie slobodă văd zându-să, cu toatele socotii că carea mai tare va putea striga, aceiai învățătură să va asculta. Așijdere deosăbi ce ar fi fost destulă și încă de prisosală gâlceava pentru alegerea aceii pasiri dobitocite sau jiganii păsările, încă mai mare era dihonia și zarva carea între dâNSELE să făcea, cine ar giudeca și cine s-ar giudeca, carea ar sfătu și carea s-ar sfătu (precum aievea ieste că unde lipsește începătura stăruitoare, toate mijloacile începăturii nestăruitoare să să facă). Ce, pentru ca într-un cuvânt să dzic, toate spre tulburare și neașezdare să întorsese, ase cât ce s-ar fi spre binele și folosul de obște nedejduit, spre răzsipa și prăpădenia tuturor să făcea.

Îmbe părțile amânduror monarhiilor într-acesta chip împărechindu-să și fără nici o ispravă din cuvinte deșerte numai oproșcându-să și ce mai cu cuviință de grăit și de făcut ar fi nedominindu-să.

Totdeodată și fără veste, în mijlocul theatrului, jigania carea

Vidră¹ să cheamă, cu mare obrăznicie sări și într-acesta chip proimul voroavei sale începu: „Vestită axiomă între cei fizicești filosofi ieste că cel de asemenea iubește pre cel și de-asemenea (iubirea dară cătră cel și de-asemenea va să arete neiubirea cătră cel și nu de-asemenea). Așadară, pasirea zburătoare oricând pricina pasirii și de-asemenea ar grăi, totdeauna mai cu priință partea i-ar ținea decât pravila dreptății ar pofti. Așijderea, oricând dobitoc pentru dobitoc în pricina ar vorovi, mai cu iubirea firii l-ar ocroti decât dreptatea giudecății ar suferi. Și așe într-îmbe părțile mai mult fățărnicie decât omenie, sau mai mult asupreală decât dreaptă socoteală s-ar face. De unde urmadză ca supt poala priinții sau a nepriinții pururea chipul adeverinții ascuns și acoperit să rămâie (că precum în teaca strâmbă sabia dreaptă, nici în teaca dreaptă sabia strâmbă a întra nu poate, așe unde ieste luarea fetii sau strămurarea priinții, toată nedejdea giudecății drepte afară să scoate). Pentru care lucru, eu, cu proasta mea socoteală, așe mai de folos a fi așa afla, ca gâlceava a atâtea guri în zădar să

¹ Vidra: *Constantin vodă Duca* (D.C.) — sau Duculeț, domnul recent mazilit, la stăruințele fostului său socru și protector Constantin Brâncoveanu, nemulțumit de comportarea sa nerecunoscătoare; domnește de două ori în Moldova (1693 — 1695 și 1700 — 1703), mai întâi înlocuind pe Dimitrie Cantemir în prima domnie, neconfirmată de turci, și în cea de a doua, pe Antioh Cantemir, fratele scriitorului; în aceste domnii a dat doavadă de o lăcomie nemărginită, semănând astfel întru totul cu tatăl său, Gheorghe Duca, fost și el, de câteva ori, domn al Moldovei. Numele Vidra desemnează originea sa dublă, animal de uscat (moldovean după mamă și fost domn al Moldovei) și animal de apă (grec după tată; prin el ținea de Imperiul Otoman, elementul apă semnificând acest stat).

O dată cu intrarea sa în scenă, adunarea animalelor devine adunarea reală de la Arnăut-chioi, din 1703. Este greu de conceput ca Duca să fi participat cu adevărat la lucrările adunării, menite să dea un cadru juridic mazilirii lui și să aleagă un nou domn în persoana lui Mihai Racoviță. După cum va arăta mai departe povestirea și după cum dovedesc și izvoarele vremii, drept răzbunare, el a creat multe neplăceri bunului mers al desfășurării adunării, punând chiar în primejdie confirmarea de către Poartă a viitorului domn.

părasim și un chip ca acela să găsim, carile într-îmbe părțile a face să nu aibă, pentru ca priința firească mai mult într-o parte sau într-altă parte să nu-l năstăvăscă, ce numai orice ar pofti dreapta socoteală, aceia să dzică, să facă și cu giudecata să aleagă (că dreptul giudecătoriu întâi pre sine de drept, apoi pre altul de strâmb giudecă, și întâi ascunsul inimii sale de fățărmicie curățește, apoi pre altul sau din nevoie îl izbăvește, sau după a lui vină îl osindește)¹. Așijderea așa sfătui, ca ori în ce chip s-ar putea, cu un ceas mai înainte hotar și săvârșit gâlcevii aceștia să punem (că gâlceava lungă atocma ieste cu boala hronică), ca nu cândai mai îndelung scuturându-să și cernându-să voroava cătră acestea, încă mai multe shismate și erese să să scornească, pre carile sau prea cu mult greu, sau nicicum vreodata a le potoli veți putea.“

Acestea încă vorovind Vidra și încă bine sfârșit cuvântului său nepuind, preste a tuturor nedejde pasirea carea să cheamă Bâtlan²

¹ Prin Constantin Duca, scriitorul pune în discuție un element fundamental de jurisprudență: principiul obiectivității din partea celui obligat să hotărască, principiu ce nu se respectă dacă judecătorul și împrinținatul fac parte din același grup de interes. Intervenind într-o discuție în care părtinirea (“priința”) nu putea fi evitată, Duca pleada în realitate pentru propria sa cauză, căutând să atace juridic obiectivitatea și ca atare legitimitatea mazilirii sale. După opinia lui Cantemir, interesele pot modifica nu numai „pravila dreptății“ și „dreapta socoteală“ în înțelesul lor juridic, ci și adevărul în sine, ca materie a științei logicii.

² *Bâtlanul: Dimachi (D.C.)* — Chiriță Dimachi, un grec, fost capucinul lui Duca la Poartă, pe care însă îl trădează pentru a trece în serviciul lui Brâncoveanu. Intuind că Duca manevra pentru propria sa cauză — amestecul în disputa privitoare la Liliac fiind doar un pretext —, Dimachi intervine prompt și energetic împotriva fostului său slăpân, amintindu-i că fiind grec și legat de interesele Porții Otomane, nu are nici dreptul, nici căderea să se mai amestece în treburile Moldovei și Țării Românești. Astfel se încheie disputa privind Liliacul, discuțiile din adunare fiind acum orientate numai spre persoana lui Duca, prezent, fără să fi fost invitat. Prin intervenția lui Dimachi începe în adunare seria de atacuri împotriva fostului domn al Moldovei, prilej de a i se scoate în evidență toate fărădelegile, pentru ca mazilirea lui să rămână un act definitiv, ceea ce de fapt s-a și întâmplat.

cu mare mânie și probozală a o țistui începu și groznice semne din ochi și din cap să tacă îi făcea, și cătră acestea o aporie ipotetică¹ dzicând, scornia: „Tu, o, Vidro, di ai fi sau din pasirile zburătoare, sau din dobitoacele pre uscat îmblătoare, ar putea cineva dzice că doară a îmbe părților în ceva mai denainte știința ai fi avut. Iară acmu, jiganie în neam prepus, dintr-altă stihe și supt altă monarhie supusă fiind², cum socotești că pentru lucrurile ție în rădăcina lor necunoscute învățătura cea mai bună și sfatul cel mai ales a da vii putea? Ce mai bine ar fi, precum mi să pare, pentru lucrurile carile în înaintea mărgătoare simțirea nu le-ai avut a le ști și a le cunoaște, să nu te fălești (că precum toată știința din povăta simțirilor să află, toată lumea știe, căci nu orbul, ce cel cu ochi giudecă de văpsele, și cel cu urechi, iară nu cel surd, alege frumșetea și dulceața viersului). Au nu tu odânăoară prin fundul mării prin blându-te și spre vânarea peștelui șipurindu-te, eu din fața apei te oglindiiam? Ce poate fi că sau nechemată ai vinit la locul ce nu ți s-au cădzut, sau, de te-au chemat cineva prin greșala neștiinții aceasta s-au făcut. Căci Câinele Mării³ și Vidra cu jigațiile uscatului ce treabă sau ce amestec pot avea⁴? Au doară vii să dzici că din fire așe iești tocmită, ca de pre uscat fiind, putere să aibi prin multă vreme în apă, fără a aierului trebuință a te zăbăvi să potă⁵? Ce aceasta mai vârtos împotriva ta

¹ În logică înseamnă încurcătură fără ieșire, înfundătură, realizată sub formă ipotetică. Astfel, prin judecăți în relație de condiționare își începe Bâțlanul atacul împotriva Vidrei.

² Se însinuează că Duca nu este nici moldovean, nici muntean, ci țărigrădean (grec).

³ Nu are explicație la cheie, probabil, pentru că nu reprezintă o persoană anume; expresia desemnează numele popular al unei specii de rechin.

⁴ Ca animal de apă, deci, aparținând lumii otomane, Duca nu are ce căuta printre moldoveni.

⁵ Aluzie la faptul că Duca n-ar fi putut ajunge domn al Moldovei fără sprijinul muntenilor.

face, căci au putea-va racul jiganie de pre uscat a să numi, căci cu dzilele prin otavă să paște și din aier vreo înădușală sau putregiune nu i să naște? De care lucru, precum mi să pare, negreșit socotesc că cum cu mare obrăznicie la adunare nechemată te-ai aflat, așe mai cu mare nerușinare, de nime neîntrebătă, sfat, și acesta spurcat, ai dat (că pre cât ieste de folos la vremea de trebuință cuvântul cuvios, cu atâta ieste de împuțicios cuvântul ace-luia carile de nime neîntrebăt tuturor dă sfat). În inima ta aceasta ascuns având ca cu o voroavă vicleană și cu un obraz ce nu știe a să rușina, doaă vicleșuguri să poți așterne și cu doaă răutăți să te poți acoperi: Una, că chip după învățătura ta cercându-să, pre tine să te afle și apoi cu sfatul și alegerea a monarhii mari ca acestea, giudecătoare și alegătoare tuturor împotrivirilor lor puin-du-te, lumea să dzică precum tu decât toate alalte mai cu minte și mai cu socoteală să fii. De ciia, tu, jiganie mijlocie și de neam cu prepus fiind¹, prostia în evghenie să ţi să întoarcă (căci toată evgheniiia la muritori în lauda numelui videm că să stăruiește). A doa, că macară cum mai mult dobitoacelor în patru picioare asămânându-te (precum singură tu cu al tău cuvânt te-ai legat) (căci la cel cunoscătoriu mai tare să ține și ieste legătura hireșului cuvânt decât frenghiia întreită de la altul înfășurată), mai mult în cumpăna dobitoacelor greuimea dreptății să pleci, și după fățărniciiă priinții, iară nu după pofta dreptății, giudecata să abați. Însă eu, o pasire și de neam și de minte proastă fiind (căci nici în carne vreo dulceață, nici în pene vreo frumșetă port), mai mult a grăi nici pociu, nici mi să cade, fără numai ce și cât într-adevăr am înțeles și am știut, aceia din prostia inimii am grăit. Iară giudecata fie a înțelepților.

Toate gloatele de cu socoteală cuvintele a prostului Bâtlan nu

¹ Aluzie la originea umilă a lui C. Duca. Tatăl său, Gheorghe Duca, înainte de a ajunge domn, era un negustorăș oarecare de postavuri, după cum afirmă izvoarele istorice ale vremii.

numai cât să mirară, ce încă și foarte plăcându-le, cu mari laude le lăudără, căci nu puțin prepus în inimile tuturor intra pentru a Vidrei fără veste voroavă, nepoftită învățătură și necerșută sfătuitură. Și așe, îndată despre partea pasirilor, într-o inimă și într-o gură, cu toatele alegere făcüră că precum Vidra nicicum în ceata zburătoarelor nu să poate numi, așe și din monarhia dobitoacelor trebuie a lipsi. La care sentenție mai multă sfadă și voroavă strânciunată s-ar fi scornit și mai multă ocară s-ar fi lucrat de n-ar fi fost Brebul¹ lucrul cu un ceas mai înainte spre descoperirea adevărului apucat.

A Brebului dară voroavă într-acesta chip fu: „Vidra odânăoară din neamul nostru și era și să ținea și cu noi de-a valoma și hrana și traiul și era (precum și fața și floarea părului o vădește, macar că statul trupului de mojicie i s-au schimbot și s-au logoșit). Pre carea noi vădzind-o că cu vremea mărimea sufletului carea la noi ieste, precum toată lumea știe că partea trupului cea roditoare, carea în cevaș macără betejindu-să, de grabnică moarte aducătoare ieste, pentru a vietii sprijeneală a o rumpe și de la noi a o lepăda, nici ne îndoim, nici ne ferim. Aceasta dară a sufletului vitejie, precum am dzis, vădzind că la dânsa din dzi în dzi scade, apoi și alte lucruri de vicleșuguri, îngăimile de amăgele și fapte pline de răutate, precum sint sicofandiile, clevetele, minciunile, cătră carile și furtușagul adăogea și lucruri de ocară și blăstămătești, iară nu de numele neamului nostru vrednice făcea, macar că și de multe ori am certat-o și am dojenit-o, ce în zădar (că precum ieste suflarea la cărbunele acoperit, așe ieste certarea la inima într-ascuns dată răutății). Pentru care pricini, din tabla neamului și a rudenii noastre de tot am ras-o și așeși de tot din hotarele noastre am izgonit-o² (căci mai mult folos aduce publicăi

¹ Brebul: *Burnaz postelnic* (D.C.) — fost și el, ca și Dimachi, capuchehaia lui Duca la Poartă și trecut, de asemenea, în slujba lui Brâncoveanu.

² Burnaz trece la atacuri directe împotriva lui Duca, explicând faptul că mazilirea lui a fost o măsură dreaptă, pentru multele sale blestemății, printre

din sine un chip rău a izgoni decât dzece bune în sine a priimi, că precum aluatul mic într-o covată mare toată frământătura doșpește, așe un om rău într-o publică pre toți cu răutatea lui amestecă și-i tulbură¹). După aceia ea în ceata altor jiganii a să da, sau temându-să sau rușinându-să, sau poate fi și de trufie înflându-să (căci mândriia, de tot oarbă fiind, precum peste cei mari, așe și peste cei mici dă), de lăcașul stătătoriu de pre uscat s-au părăsit și prin adâncurile apelor orbăcăind, cu piticei foamea a-și potoli și ca valurile ce în spinare poartă, cea mai multă viață tulburată și neașezată a-și petrece și-au ales² (că cine neamului său ieste urâcios cum poate fi streinilor drăgăștos? și a căruia răutăți pământul său a le suferi n-au putut, cel strein cum le va putea răbda?). Pre carea, de atâta vreme în perire și rătăcire știind-o, iată acmu între gloate amestecată o vedem³. Povestea Vidrii, noi, Brebii, din moșii, strămoșii noștri, așe am apucat-o, așe o mărturisim și așe o întărim. Iară voia fie a celor mai mari.“

Cu toții priimiră marturiia Brebului și cu toții într-un sfat aleasără ca Vidra dintr-amândoăa monarhiile afară să să gonească și nici într-un neam de a lor să nu să mai numască⁴ (că precum celui bun toți streinii rude, tot bătrânlul părinte, tot vârstnicul frate și tot locul moșie, așe celui rău toate rudele streine și toată moșia nemernicie îi ieste) și cum mai curând dintre adunări să lipsască, dzisără, ca nu cumva între dânsii mai multă zăbavă făcând, mai pre urmă și aceasta vreo pricină mai spre mare vrajbă între monarhii să să scornească.

care și furtul, adică însușirea veniturilor rezultate din fiscalitatea sa apăsătoare inițiată de el, despre care vorbesc documentele vremii.

¹ Cantemir este pentru eliminarea din sfatul domnesc a elementelor dăunătoare.

² Izgonit din domnia Moldovei, Duca trăia foarte strâmtorat.

³ Se pare, totuși, că Duca n-a avut cum să participe la lucrările adunării de la Arnăut-chioi.

⁴ Intervenția lui Burnaz postelnicul a fost bine primită și adunarea a hotărât izgonirea definitivă a lui C. Duca atât dintre moldoveni, cât și dintre munteni.

Vidra, sau pentru vicleşugul ei sau pentru veche pizma [alto] altora (că pizma veche ieste ca cariul în inima copaciului), sau la vremea rea pentru bună sfătuirea ce dedese (că, precum să dzice, toate vremea sa au şi, fără vreme, şi pâinea face greutate stomahu-lui, carea cea mai de treabă şi mai de aproape hrana-i ieste), sau ori în ce chip ar fi fost, acmu vădzindu-să osindită şi dintre toate cetele cu mare ocară şi dosadă izgonită, aşijderea pentru binele ce sfătuisă, precum cu rău i să plăteşte simţind, mintea de i-au fost rea, încă mai rea a fi socotii, iară de i-au fost bună, spre rea socoteală o întoarsă (că nemulţemita pentru mari slujbe şi de bine-faceri din nedejde în nenedejde îl bagă, nenedejdea în nebunie îl împinge, şi aşe, din slugă credincioasă neprijetin de cap îl face), carea într-acesta chip voroava întoarsă: „De vreme ce pre mine din ceata celor cu patru picioare mă lepădaţi — că în partea zburătoarelor sau să fiu, sau să fiu fost nici chipul, nici firea mă arată — iată că urmadză ca în monarhia celor de apă să mă dau¹. Fie dară şi aşe (Că limba gloatelor ieste vrajea bodzilor², şi mai lesne ar fi cuiva apa curătoare a popri decât limbilor multe a stăpâni). Şi iată că dintr-adunările voastre, vrând-nevrând, îm cauţă a lipsi. Însă oarce, ce rădăcina adevărului atinge, a grai nu voi părăsi. Bâtlanul, pasire de apă sau peşte de aier fiind, căci şi în fundurile apelor prin multă vreme şi prin aier nu mai puţin decât alalte pasiri mare slobodzenie are³, însă adevărul ce ieste să dzic: adevărat pasire ieste, macară că carnea la gust îi ieste ca a delfinului şi macară că precum prin aier cu slobodzenie poate

¹ *Monarhia celor de apă: țăringrădenii (D.C.)* — Constantin Duca, de origine grec din Imperiul Otoman, fiind lepădat de moldoveni, rămâne să se stabilească la Constantinopol, în Fanar.

² Corespondent pentru expresia latină: *Vox populi, vox Dei*.

³ Drept răzbunare, Duca ponegreşte la rândul său pe Dimachi, de-mascându-i jocul dublu, acesta fiind în realitate un grec pus în slujba muntenilor („pasare de aer“) şi în acelaşi timp un om legat de interesele turceşti („peşte de apă“).

zbura, ase și prin fundul apii să poate primbla. Însă de multe ori mi s-au tâmplat a-l videa în novoade ca peștii încâlcit și de multe ori și înecați și de tot înăduși din mreje îi scot, căci lăcomia astupându-i ochii, după pești fără sine alergând, în loc de vânat el să vâneadză. Care lucru din toată ipopsia peștelui îl scoate. și macar că precum aievea ieste tuturor că el mie neprijetin de moarte mi s-au arătat, însă adevărul ce ieste a tăgădui nici poci, nici mi să cade¹ (căci nu puțină vrednicie ieste și pentru neprijetin adevărul a mărturisi). De care lucru poci să dzic că el câte pentru mine au grăit și au mărturisit să fie și adevărate. Însă nu atât de grea era pricina vinovăției mele, ca cu izgnanie² ca aceasta să fiu osândit, căci canon de obște ieste, carile dzice (pedepsitului nu trebuie a i să adaoge pedeapsa)³. Căci destulă era nesuferita mea izgnanie și din rudele și moșile mele înstreinare, și ce ar fi mai mult trebuit pedeapsa încă mai înainte a urni, adeca precum din rudele dobitoace, așe și din streinele pasiri izgonit să fiu⁴ (ce precum să dzice cuvântul, că nevinovăția unuia oțapoc stă în ochiul altuia.). Ce la cuvântul ce vream să dzic să mă întorc. Iată că cu pâra Bâțlanului și numai cu o mărturie a [a] Brebului (și aceasta împotriva a legii tuturor legilor, cu o mărturie numai sentenția vinovatului cea de pedeapsă a să da)⁵, dintr-îmbe iz-

¹ Duca îl avertizează apoi pe Dimachi că, datorită lăcomiei sale fără margini, este atât de încurcat în „năvoade“, adică în „lucrurile turcești“ (D.C.), încât n-ar fi exclus ca până la urmă să devină el însuși o victimă a intereselor turcilor.

² Recunoscându-și în parte greșelile de care era acuzat, Duca nu se declară totuși de acord cu trimiterea sa în exil, (izgnanie — alungare, exil, în poloneză) și ca atare continua să-și apere cauza.

³ Cunoscutul principiu juridic *non bis in idem*: nu este drept să se dea două pedepse pentru aceeași vină.

⁴ Sprijinindu-se pe principiul juridic *non bis in idem*, Duca pretinde că o dată ce fusese pedepsit cu mazilirea și exilul, este cu totul nejust să mai fie izgonit și dintre moldoveni și munteni (aluzie la înrudirea sa cu Brâncoveanu, al cărui ginere fusesese).

⁵ Un alt principiu de drept, care cere să nu se dea pedeapsa pe baza depozitiei unui singur martor.

voadele m-ați lepădat. Dară ași pofti să știu cu ce privileghie puteți strica axioma vechilor filosofi și mathematici, carii dzic (carile sunt tot într-un chip cătră altul al triilea, tot într-un chip sunt între sine¹)? (Căci Vidra [nu puține] nu puține făclii topise asupra cărților filosofești²). Și de vreme ce eu, căci în prepusul dobitoacelor și a pasirilor am cădzut precum să fiu de apă, cu cât dară, rogu-vă, mai vrednic ieste să să numască pasire carile fără prepus dobitoc ieste și căci să să numasca dobitoc carile fără prepus pasire ieste?³ (Nici vă mierați de ale mele împletecile protases, căci simperazma va ieși arătătoarea adevărului). Și așe doaă fire

¹ Teoremă în geometrie: două mărimi egale cu a treia sunt egale între ele. Apelul făcut în același timp la vechii filosofi și matematicieni pare să se refere la pitagoreici, primii care au îmbinat în antichitatea greacă problematica filosofică cu cercetarea matematică.

Mai semnalăm aici un lucru foarte interesant: cât timp se punea problema apărării sale față de sanctiunea fărădelegilor prin mazilire și exil, Duca orienteaază discuțiile din adunare pe coordonate juridice. Însă pe măsură ce își dă seama că pleada pentru o cauză pierdută, el își începe cu subtilitate seria atacurilor împotriva noului candidat la domnie, susținut de Brâncoveanu, Mihai Racoviță. Folosind faptul că Duca era nu numai un jurist erudit (aflăm aceasta numai din *Istoria ieroglifică*), ci și un om cu o serioasă pregătire filozofică (după cum ne informează și alte izvoare), Cantemir pune pe fostul domn să împingă și să deplaseze discuțiile în domeniul filozofic și mai cu seamă pe terenul logicii.

² Deși îl dușmănea, Cantemir recunoaște cultura filozofică a lui C. Duca. De altfel, acesta a lăsat în urma sa o serie de lucrări cu caracter filozofico-teologic în limba greacă (vezi lista lor la D. Russo, *Studii istorice greco-române*, II, București, 1939, p. 421—424).

³ Începe atacul, în formă aluzivă, la adresa lui Mihai Racoviță — Struțcămila. Pasajul trebuie citit: Din moment ce eu, Vidra, am rămas să fiu considerat numai un animal de apă (apărținând doar lumii otomane), pe ce temei trebuie considerat pasare (muntean) un patruped (moldovean) ca Mihai Racoviță și, de asemenea, pe ce temei, să se numească patruped (moldovean), ceea ce este neîndoiefulnic o pasare (muntean)? Pentru înțelegerea temeiului logic al unui asemenea sistem de judecăți, a se vedea nota 1 de la p. 36.

într-un ipohimen neputând sta¹, iată că fire ca aceasta, oricarea ar fi, nici pasire, nici dobitoc ar fi, și căci acela mai mare dreptate înaintea nu a fețelor, ce a fațărnicii voastre ai afla?² Și eu până într-atâta de la toți de la voi m-am așe de greu osândit!“

L-a aceasta cu toții întâi să zâmbiră, apoi râsă, iară mai pre urmă cu chicote hohotiră, dzicând: „Vidra, cu neamul, și gândul și cuvântul ș-au pierdut! Că cine poate macar cu mintea doaă firi într-un ipohimen cuprinde? Sau cine vreodată pasire dobitocită sau dobitoc păsărit au vădzut?³ Vidra dzisă, „Într-acesta chip și eu mai denainte pentru himera filosofilor nu săvârșiiam a mă mira și peste putință a fi în fire, precum și voi acmu, socotiam. Ce de vreme ce Brebul s-au făcut pește, cu cât mai pre lesne va fi pasirea zburătoare a să face dobitoc ca cele în patru picioare îmblătoare.⁴

¹ Un important principiu de logică: două naturi diferite nu pot avea o substanță comună. Acest lucru este însă valabil în cadrul logicii aristotelice, o logică a imobilității, unde sub raport ontologic, genurile și speciile sunt stări absolute.

² Cantemir pune pe Duca să se îndoiască de obiectivitatea adunării în ceea ce privește respectarea regulilor adevărului. O acuză în același timp de fațărnicie, de o conduită dominată de interesă într-un domeniu atât de neutru ca al logicii. Insinuarea lui Cantemir la adresa logicii mânuite, nu în spiritul adevărului absolut ci în spiritul intereselor individuale sau de grup, este gravă și trebuie reținută, pentru că devine o idee cheie în satira cantemireană la adresa logicii timpului, așa cum o întâlnim numai în *Istoria ieroglifică*.

³ Adunarea repetă principiul de logică amintit, subliniind că ar fi de neconceput ca două naturi diferite să fie exprimate de aceeași substanță, și adăugând, pentru concretizare, că nimeni n-a văzut o pasare (muntean) transformată în patruped (moldovean) și nici un patruped (moldovean) prefăcut în pasare (muntean). Trebuie respectată, aşadar, concepția conform căreia nu este firească o transmutație a „firilor“, adică nu este posibilă o trecere de la o specie la alta.

⁴ Duca este pus de Cantemir să facă o observație de mare subtilitate, plină de consecințe pentru logica tradițională: Și eu eram convins — spune el — de adevărul acestui principiu aristotelic și ca atare, socoteam și eu ca toată lumea, o adevărată absurditate, o imposibilitate firească (așa s-ar traduce expresia

Şi încă mai aievea de viţi vrea spre aceasta să vă pricepeţi. Întâi a şti vi să cade că ce hotărâre are trigonul la mathematecă, aceiaşi are siloghismul la logică, a cărora hotărâre mai sus v-am pomenit. Acum, dară, binişor socotiţi că, de vreme ce eu am putere din fire¹ dăruită, precum aerul a trage, aşe a nu-l trage în voie să-mi

„himera filosofilor“) trecerea de la o natură la alta în cadrul aceleiaşi substanţe, sau, mai concret, trecerea de la un specific la altul în cadrul aceleiaşi persoane (astfel putem interpreta aici termenul *ipohimen*— substanţă). Dar, din moment ce realitatea ne oferă exemplul Brebului (Burnaz postelnicul), deci un moldovean, care a ajuns peşte, adică a devenit locuitor al „monarhiei de apă“ (Imperiul Otoman), prin calitatea sa de capuchehaie (ne amintim că a fost capuchehaia lui Duca însuşi), cu atât mai uşor va fi pentru Brâncoveanu de a metamorfoza în dobitoc o pasăre, adică de a pune un muntean pe tronul Moldovei (aluzia priveşte pe Mihai Racoviţă, rudă în realitate cu domnul Țării Româneşti).

Din punct de vedere filozofic, rămâne de făcut observaţia că ne aflăm la un loc de răscrucie în domeniul logicii. Căci pentru a admite transformarea specificului în cadrul aceleiaşi substanţe, înseamnă a nega valabilitatea conceptului aristotelic al imobilismului şi a-l înlocui cu conceptul ontologic de devenire, la care obliga natura şi viaţa socială. O sursă posibilă a acestei descoperiri putea fi aprofundarea, de către Cantemir, a ontologiei heraclitene, Heraclit fiind cel care sugerase ideea că lucrurile, fenomenele sunt transformări, înfăţişări pe care le ia, în devenirea sa, o singură substanţă: focul. Numai că Dimitrie Cantemir face apel la exemple ale vietii sociale contemporane lui, ceea ce măreşte valoarea descoperirii, întrucât aceasta ar putea constitui punctul de plecare pentru o înțelegere dialectică a instrumentului logic. Rămâne însă de văzut dacă marele nostru gânditor a tras, cel puţin, principalele concluzii pentru a iniţia o anumită schimbare în acest domeniu. Deocamdată putem anticipa că Dimitrie Cantemir operează cu termenul dialectică pentru a desemna o logică sofisticată, o logică adaptată la sarcina de a înveşmânta interesele personale în haina acestui instrument al adevărului.

¹ Este semnificativ termenul *fire* (*din fire*, *în fire*) la care se face apel pentru a desemna modalitatea transformării. În timp ce în cadrul conceptului aristotelic al imutabilităţii, devenirea era „peste puţină a fi în fire“, în conceptul de devenire, care presupune posibilitatea oricărei schimbări, o asemenea posibilitate apare firească.

fie, și pentru căci în doaă stihii poci lăcui, dintr-aceleși mă izgoniți și altă pricină în mine, precum mi se pare, a afla nu puteți, fără numai căci din fire cu oarece mai mult decât alalte dobitoace sint dăruit, eu dară, căci așe pociu, în vinovătie ca aceasta am cădzut¹. Dar încă cel ce nici într-o parte deplin și nici a unii firi, celea ce i să cad hirișii nu va avea, oare de acela ce viți putea giudeca?² Că, precum am dzis, simperasma trebuie să urmege protaselor³. Ca aceasta minune între voi, o, jiganiilor și pasirilor, ieste cămila nepăsărită și pasirea necămilită, căriia unii, alcătuindu-i numele, Struțocamilă⁴ îi dzic. Aceasta precum hirișă Cămilă să nu fie penele o vădesc, și iarăși hirișă pasire să nu fie nezburarea în aer o pârește și vântul, carile nu o poate ridica. Că precum tuturor știut ieste

¹ La această însușire, specific natural, face apel Duca, atunci când afirma că fără temei l-au izgonit din cele două elemente care îi erau proprii: aerul (prin înrudirea cu Brâncoveanu) și pământul (se considera moldovean, întrucât mama sa era moldoveancă). Ca atare schimbarea nu poate fi numită una oarecare, deoarece el, Duca, are o natură dublă în mod natural, putând deveni, la libera sa alegere, când muntean, când moldovean, ceea ce ar însemna că el ar putea candida cu același drept la domnie și în Moldova și în Țara Românească.

² Dacă el este dotat cu asemenea calități de excepție (*hirișie*: însușire, specific natural) și i se face totuși o nedreptate atât de mare ca alungarea din drepturile sale, Duca se întreabă cum va judeca adunarea cazul cuiva care este lipsit de orice fel de însușire naturală în raport cu sine? Aluzia este, evident, la persoana aceluiși Mihai Racoviță. Termenul *hirișie* anunță începutul folosirii metodologiei porfiriene în aplicarea criteriilor logice pentru judecarea lucrurilor.

³ Regulă de bază în teoria raționamentului: concluzia trebuie să urmeze premiselor.

⁴ Duca precizează cine este persoana: Struțocamilă, deci o unire între struț și cămilă, o aberație, un nonsens, o structură absurdă de însușiri ("minune"), care nu era altul decât Mihai Racoviță, candidatul susținut de Brâncoveanu, Mihai Racoviță va domni de trei ori în Moldova (1703—1705, 1707—1709, 1715—1716) și de două ori în Țara Românească (1730—1731; 1741—1744).

că toată hotărârea pasirii ieste a fi dihanie cu pene, zburătoare și oătoare. Deci dihania ieste neamul, iară zburătoare deosăbirea, care deosăbire așezi de tot de la Struțocamilă lipsește. Așadară aievea fiind, au putea-va cineva cu mintea întreagă a dzice să îndrăznească, precum toată hotărârea pasirii în Struțocamilă să cuprindă¹? Și așe urmadză că sau pre mine încă nu m-ați cunoscut, sau și pre aceasta dihanie precum și ce ieste să o cunoașteți. Și așe rădăcina adevărului întingând, sau arătați (că pizma veche vă împinge la lucruri noăa), sau mărturisiti că în capete de hârtie purtați crieri de aramă. Iară cel mai de pre urmă al mieu cuvânt ieste că adunarea aceasta chedzi răi și au vrăjit, de vreme ce numele fiindu-i adunare, altora cu lucrul ieste strămutare și slava titului de monarhie, iară fapta îi ieste de tiranie². Acestea Vidra cu lacrămi dzicând, după poruncă în izgnanie la marginile gârlelor³ să dusă.

Ieșind ea de acolea, îndată în mijlocul gloatelor ieși Căprioara

¹ Vidra judecă în privința Struțocămilei cu ajutorul categoriilor metodologice ale lui Porphyriu (“cinci glasuri a lui Porfirie”), pentru a dovedi că asocierea celor două nume constituie o aberație logică și o imposibilitate firească. Porphyrios (234—305), filozof neoplatonic, din școala alexandrină, elev al lui Plotin. Sub numele lui circula, pe la începutul evului mediu, un compendiu asupra logicii aristotelice — numit al lui Pseudo-Porphyriu, cunoscut și în lumea constantinopoliteană în vremea lui Cantemir. Cele cinci categorii metodologice care îi poartă numele (*quinq̄e voces Porphyrii*) sunt (termenii din paranteze apartin lui Cantemir): *genus* (neamul), *species* (chipul), *differentia* (deosăbirea), *proprium* (hiriș), *accidens* (tâmplarea)

² Fără a trage ultimele concluzii din atacul inițiat, cu ajutorul logicii, la adresa Struțocămilei, Duca acuză adunarea din 1703 că a fost convocată cu scopul de a impune voința tiranică a lui Brâncoveanu.

³ Marginile gârlelor: *Fănariul Tarigradului (D.C.)* — Fanar, cartierul grecesc al Istanbulului, din care s-au recrutat, în secolul al XVIII-lea, domnii fanarioți din Muntenia și Moldova. De menționat că Duca nu a rămas în Fanar, ci a fost surghiunit de turci la Cavalla. Nu s-a mai întors niciodată în Moldova.

de pustiul Aravii¹, carea, după siloghizmul² Vidrii, lucrul cu ispi-
ta într-acesta chip dovedia, dzicând: „Vidra pentru Struț au pus
socotele loghicești, dară eu să vă spui ce au vădzuț ochii arăpești³.
Eu și Struțocamila împreună la pustile Aravii lăcuim. În părțile

¹ *Căprioara de Aravia: Dimitrașco Caragea (D.C.)*. Din „Povestea Camilo-
pardalului pentru apa Nilului“, alegorie inserată în *Istoria ieroglifică*, în care
cadrul vietii politice din ambele țări românești este deplasat în Africa, ar rezulta
că Aravia ar simboliza Moldova, iar Livia (Libia), Țara Românească. În cazul
de față, „pustiile Aravii“ ar constitui doar fundalul conceput ad-hoc pentru
narațiunea ce urmează. „Căprioara de Aravia“ ar indica deci un Dimitrașco-
Caragea de loc din Moldova, ceea ce este adevărat, întrucât acesta fusese
dregător însemnat în vremea lui Antioh Cantemir; în povestire el este prieten
devotat al familiei Cantemir, în special al lui Antioh.

² *Siloghizmul: mazilie unuia și domnie altuia (D.C.)* semnifică mazilirea lui
C. Duca, faptul având loc pe la mijlocul lui iunie 1703, ceea ce denotă că
adunarea de la Arnăut-chioi are loc după această dată, ea fiind până în luna
august a acelaiași an, când Mihai Racoviță este numit domn.

³ *Istoria ieroglifică* devine, prin adunarea animalelor, un fel de tribunal al
eficienței științelor vremii. Astfel, o dată cu intervenția lui C. Duca, logica își
dezvăluie contradicțiile metodologice, oscilând între factura aristotelică pură
și cea porfiriană, lăsată de-abia în schiță; ea părăsește în același timp *in nuce*
avantajele oferite de exemplele de viață, care ar fi obligat-o la o înțelegere
dialectică a metodei. Dar prin intervenția lui Dimitrașco Caragea, Cantemir
reabilitează empirismul ca metodă — de altfel o mare îndrăzneală în fața
logiciei, adevărul trebuind să treacă prin proba (“ispita”) simțurilor și mai ales
a văzului, căruia îi cere o deosebită perspicacitate (“ochi arăpești”: acuitate
vizuală; expresia vine de la proba arabă a controlării acuității vizuale, un ochi
bun trebuind să perceapă pe Alcor, o stea de mărimea a șasea, aflată lângă
cea de a doua stea din oîștea Carului Mare).

În acest spirit, Căprioara de Aravia este pusă de scriitor să declare că nu
va discuta despre Struțocamilă creând, ca Vidra, probleme sau folosind criterii
de logică, ci, dimpotrivă, nu va spune despre straniul personaj decât ceea ce
a văzut cu propriii săi „ochi arăpești“. Rostul intervenției acestui personaj
este de a demonstra empiric incapacitatea și slaba dotare naturală a Struțo-
cămiliei. Se vede, din această intervenție, atașamentul personajului respectiv
față de interesele Cantemireștilor.

acelea¹ câmpii niciodată cu pajiște nu înverdzesc, ce pururea cu mari năsipașuri gălbenesc. Că de s-ar și naște vreun fel de buruiană, de mari holburule, carile vântul austrului scorește, să acopăr. Căci într-alt chip cineva să-i numască nu va putea, fără numai sau munți clătitori, sau câmpi nestători le va dzice. Deci cu vânturile pre acolo mutându-să și locurile, alt feliu de copaci sau de buruiană de mare grămadirea năsipului aceluia neacoperită să rămâie nu poate, fără numai înalții copaci carii finici să cheamă, în carii nici odânăoară Strutocamila urcată a videa nu mi s-au tâmplat. Și nu numai în vârvul finicului² (carile într-acele părți odihna și aciuarea a tuturor zburătoarelor ieste), ce așeși nici un cot de la fața pământului în aer ridicându-să nu l-am vădut. Încă și alta (carea mai mult ieste de mierat), că de multe ori arapii asupra noastră gonitoare scornind³, pre amândoi o dată

¹ Începe descrierea peisajului exotic torid, specific Saharei și Arabiei, doavadă a influenței exercitate de Orient asupra lui Cantemir. Tema peisajului exotic va fi întâlnită și în „Povestea Camilopardalului pentru apa Nilului“.

² *Finicul: cinstea numelui (D.C.)* — Dimitrașco Caragea afirmă că Mihai Racoviță nu s-a bucurat până acum de un prestigiul deosebit, nici de stima și aprecierea muntenilor (finicul mai înseamnă la cheie „odihna și aciuarea a tuturor zburătoarelor“) și nici între moldoveni nu s-a ridicat prea mult pe scara socială (afirmație inexactă, deoarece Mihai Racoviță îndeplinise funcții înalte și în timpul lui Constantin Cantemir, cu a cărui fiică, Safta, se căsătorise. D. Cantemir îl ura însă acum pe fostul său cunyat, pentru că trecuse de partea adversarilor munteni, făcându-le jocul politic prin acceptarea candidaturii la domnia Moldovei, domnie la care frații Cantemir socoteau că ar avea dreptul în exclusivitate).

³ În cadrul peisajului exotic are loc o vânătoare a arapilor împotriva Struțocămilei, episod cu totul fictiv, pentru a sublinia neputințele firești ale acesteia. După cum vom vedea mai departe, demonstrarea incapacității Struțocămilei — temă de mare tensiune în discuțiile adunării animalelor — își avea rostul de a convinge asistența că Mihai Racoviță nu era dotat cu nici o calitate pentru funcția de domn. Tema vânătoriei în mediul exotic o vom întâlni și în „Povestea Camilopardalului pentru apa Nilului“, bineînțeles sub altă formă și cu altă semnificație.

din năsipuri ne scornii, unde cu puterea răpegiunii picioarelor din fierăle suliților, din simcelele țidelelor și din vrăjmași colții ogarălor scăpam. Iară Strutocamila și de mine înapoi rămânea, și cu penele și aripile ce avea în primejdia morții cădea. Căci cu alergarea ogarul o agiungea, și în aer, de greuime, neputându-să râdica, decât un iepure mai slabă și mai peminteană a fi să arăta. De care lucru socotesc ca cuvintele Vidrii adevărate sint.“

Iară în monarhia pasirilor¹ era pasirea carea să chiamă Corb², carea macară că din tagma a doa era, însă, cu o întâmplare, pre acea vreme epitrop Vulturului era. Acesta toate lucrurile în monarhia pasirilor a face sau a desface în voia sa avea, nici glas sau cuvânt împotriva lui cineva a scorni a îndrăzni putea (că în vremile vechi poftele stăpânitor pravile de lege supușilor era). Aceasta pasire precum tuturor dobitoacelor moartea le poftește cine poate să nu știe? Și precum pre dinafară neagră, din hereghie, încă mai poneagră pe dinluntru era de pizmă și de mânie³ (căriiia ce să-i fie fost pizma și pricina pizmei la locul său pre larg să va dzice) (că precum arșița soarelui pelița mută din albă în neagră, așe pizma inimii mută gândul din bun în rău). Deci Corbul, precum a Vidrii, așe a Căprioarei cuvinte macar că le audziia, însă cu greu și cu greață le suferia (că cuvântul bun și neplăcut ieste ca doftoria grețoasă, însă folositoare în trupul bolnavului. Ce la cel înțelept așe, iară la cel nebun ieste ca otrava în mănușă sănătosului). Le suferia Corbul acestea pentru a vremii neîn-

¹ Tara Românească.

² *Corbul: Basaraba vodă (D.C.)* — Constantin Brâncoveanu, despre care Cantemir afirmă injurios că „cu o întâmplare (din întâmplare, n. ed.)... epitrop Vulturului era“; *epitrop Vulturului: domn Tării Muntenești (D.C.)*. Dimitrie Cantemir era în realitate rudă cu Brâncoveanu, prin căsătoria sa cu Casandra, fiica lui Șerban Cantacuzino, aceasta fiind, la rândul său, verișoară cu domnul Tării Românești.

³ Ca pasare de pradă, Brâncoveanu urmărea moartea tuturor dobitoacelor, adică a moldovenilor. Cantemir subliniază, în mod subiectiv, caracterul tiranic și lipsit de scrupule al lui Brâncoveanu.

dămâname, iară cumplită amărăciune nu numai în glas ce menia, ce încă și în pântece dospia. Și câtăva vreme un silogism alcătuit în *barbara* împotriva Vidrii¹ a face siliia, mai vârtos că la dânsul viersul grumadzului într-această formă a suna să părea și încă mai ales că el alt gând asupra proastei dihanii Strutocamilii având (precum mai în urmă aievea va fi). Și siloghizmul Vidrii de tot a strica în minte având, forma aceasta numai după socoteala loghicilor, nedierisită și nestricată și în tot chipul adevărată a fi credea. Deci așe Corbul, după ce multe sudori vârsă, până hotarul mijlocitoriu află, siloghizmul din protase într-acesta chip încuie: „Toată dihaniia cu doaă picioare, cu pene și oătoare ieste pasire. Dară tot Strutocamila ieste cu doaă picioare, cu pene și oătoare. Iată dară că tot Strutocamila fără nici un prepus ieste pasire.“

Iar după încheierea siloghismului acestuia, palinodiiia ritoricească a poftori începu și vatologhiia poeticească prin multă vreme crângăi: „Pasire ieste Strutocamila, pasire ieste; și iarăși dzic: pasire ieste Strutocamila, dihaniia aceasta, Strutocamila, ieste pasire. Pasirea aceasta și dihaniia aceasta ieste Strutocamilă.“

Apoi iarășile hotărăle loghești în sine înturna, dzicând: „Pasirea să oaă, oaăle sint a pasirii. Struțul să oaă, oaă are Struțul. Iată dară că pasire ieste Struțul.“ Apoi iarăși ca dintăi, numai într-altă formă siloghizmul înturna: „Pasirea are pene, Strutocamila are pene. Iată dară că Strutocamila ieste pasire². Așadară, Strutocamila

¹ Se repetă afirmația, adevărată, că mazilirea lui Constantin Duca s-a făcut la stăruințele lui Brâncoveanu, fostul său socru. Acesta era nemulțumit și îngrijorat de politica internă apăsătoare a lui Duca, precum și de primejdiaosele și nereflectatele sale manevre politice față de București și Poarta Otomană.

² Făcându-l reprezentantul logicii tradiționale, academice, Cantemir pune pe Corb să apeleze pentru sprijinirea protejatei sale, Struțocamila, la metoda silogistică („socoteala loghicilor“). Astfel, pe când lucra la „stricarea“ silogismului Vidrei, adică la distrugerea domniei lui Duca, se străduia în același timp să alcătuiască un alt silogism, adică o nouă domnie, de astă dată pentru Mihai Racoviță. După Cantemir, silogismul recent alcătuit, deși respecta cerințele de elaborare a oricărui raționament („protase“: premise; „hotar

la, precum până acmu adevărat pasire au fost, așe și de acmu înainte pasire a fi vrednică ieste, și încă nu fetece pasire, ce așeși slăvită, lăudată și în buni chedzi luată, de vreme ce, deosăbit de deafirimea trupului ce poartă și în basna veche va să să dzică, că oarecare evghenie în neamul său are. Însă ca asina despre maică¹ partea Vulturului spre sămnul monarhiei să fie având.“

Toți Șoimii, Uleii și Coruii și alalte de stârvuri iubitoare pasiri frumos crăngăitul Corbului lăudară și cu multe lingușituri și colachii învățătura-i și înțelepciunea-i preste nuări rădicară (că mai toți supușii de frică obiciuți sint, nu ce adevărul, ce ce stăpânul poftește, aceia să laude și să fericească)² și fietecarile în sine și cu sine socotia, precum alt siloghizm împotriva acestuia arătătoriu nici a să afla, nici în mintea altuia a să naște ieste cu putință. Ca acestea pasirile iele în de iele prin limbi purtând, origarea împletecitura cuvintelor audziia, de doavadă ca aceasta amuția (că macar că rea ieste amuțirea din lipsa organelor de

mijlocitoriu“: termen mediu; „încuiere“: concluzie), nu reușește să fie decât o „palinodie ritoricească“, ceea ce înseamnă o repetiție retorică a acelorași judecăți, și o „vataloghie poeticească“, adică o repetare inversă a řirului anterior de judecăți, asemenea unei glose poetice. Degenerarea silogistică în retorică și în glosă poetică era probabil un fenomen curent în acea vreme. Din această intervenție a Corbului se observă insistența cu care se demonstrează apartenența exclusivă a Struțocămilei la păsări, adică la munteni.

¹ *Ca asina despre maică: viața bună carea să trage despre maică.* (D.C.), aluzie la originea nobiliară cantacuzină a lui Mihai Racoviță. Mama sa, Anastasia, este fiica lui Toma Cantacuzino, fratele postelnicului Constantin Cantacuzino din Țara Românească („oarecare evghenie în neamul său are“). Insistența cu care Corbul este pus să afirme mai sus apartenența lui Racoviță la munteni își are, aşadar, explicația în originea cantacuzină a acestuia. De aceea, Racoviță ar avea drept la domnie nu numai în Moldova ci și în „Țara Românească: „partea Vulturului spre sămnul monarhiei să fie având“.

² Cantemir ironizează aprobarea unanimă pe care, de frică, boierimea munteană î-o acordă lui Brâncoveanu în părerile și actele sale. Deci, limitată deocamdată la partea munteană, adunarea începe să se contureze ca un personaj colectiv, facându-se ecoul voinței absolute a domnului.

voroavă tocmitoare, dară încă mai rea ieste când purcede din lipsă și neștiința cuvintelor trebuitoare) și acmu mai tot cuvântul să curma și tot răspunsul împotriva Corbului și toată gura mai mai să astupa (că precum știința lucrurilor ieste lumina minții, așe neștiința lor ieste întunecarea cunoștinții).

Și acmu cu toatele mai după voia Corbului să lăsa, de toată împotrivirea să părăsii și toată întrebarea cu atâta să potolia, de n-ar fi Ciacalul¹ către Hulpe² cum mai curând alergat. Carile, la dânsa lipindu-să: „Frate Hulpe, dzisă, poți răbdă ca între pasiri dihanie mai cu socoteală și mai cu meșterșugul logicăi³ decât între noi să să afle? (că nu ieste în lume cuvânt atâta de isteț, sau lucru așe de cu preț, ca carile vreodata să nu mai fie fost sau a nu mai fi de acmu înainte să poată)“. La aceasta întrebare a Ciacalului râsă Hulpea pe supt mustăți și în grabă greu răspunsă (căci la întrebarea grabnică, greu sfat a da, sămn de minte ascuțită ieste) și dzisă: „De n-ași avea frica Vulturului, când ceva din colții miei pe ciolanele stârvului ar rămânea, atuncea și Corbul de uscate vinele goalelor ciolane clonțul ș-ar ciocăni. Ce doaă lucruri sint carile la ivală a mă pune mă opresc: unul, căci că din fire mai bucuroasă sint cu meșterșugul decât cu tării a mă sfădi, altul, căci totdeauna voia Vulturului a căuta m-am obiciuit, pentru căci adese la un ospăț și la o masă amândoi a ne ospăta s-au tâmplat. Și așe adese în mâncări și în băuturi împreunarea spre cinstea politicească și dragostea în față prietenească

¹ Maxut serdarul este cel care ia inițiativa, deocamdată în culise, de a forma un curent de opinie antibrâncoveneasca din partea boierimii moldovene; semnificativ că tocmai Șacalul, devotat Cantemireștilor, este pus de scriitor să facă acest lucru.

² Ilie Țifescu.

³ Logica fiind regina științelor timpului, este normal ca să-i fie pomenit numele în competiția de valori a celor două tabere ale adunării: moldovenii și muntenii; de altfel, scriitorul însuși era, deja de câțiva ani, autorul unui compendiu de logică (*Compendiolum universae logices institutionis*).

a arăta mă silește¹ (căci dragostea cumpărată pre bani sau pre mâncări și băuturi în sfârșitul acelora și ea să sfârșește. Iară dragostea din suflet adevărata în săracie și în foamete slujba vredniciei își arată). Deci, de vii vrea să mă asculți, supt piilea Ciacalului pune meșterșugurile Vulpii și gura ta grăiască, fie duhurile împingătoare ale mele.“

Ciacalul, acestea de la Vulpe audzind, dzisă: „Eu după cuvântul tău și în fundul mării a mă afunda și în mijlocul focului a mă arunca și nicicum vietii mele a cruța nu mă voi feri. Numai pre-cum toți cei cu socoteală în lume, așe și eu, nu numai pentru agonisirea, ce și pentru paza cinstei mă nevoiesc (căci spre agonisirea și câștigarea cinstei sudorile trupului destule sint, iară spre paza nebetejirii ei lacrămi de singe trebuiesc) (că cu multul mai pre lesne ieste cetatea cinstii a dobândi decât pre aceeași despre nenumărații neprijetini a o străjui și nebiruită a o păzi). De care lucru socotesc că macară cu duhurile tale vitejește cinstea cuvântului spre stricarea siloghizmului Corbului voiu agonisi, și hrizmurile ce sint în triposul lui Apolon întemeiate pre lesne îm va fi a le fărâma și în toate stramțile a le destrâma, numai spre cele mai următoare una mă face mai tare și cu tot deadinsul a socotii, adevă cuvântul carile îm dzisăși, precum cinstea Corbului de frica Vulturului dai. Deci de-ți ieste gândul într-această socoteală și de

¹ Începe să se contureze de pe acum conduită lui Ilie Țifescu: calcul oportunist, prudentă împinsă până la meschinărie, poltronerie, preferința pentru strategeme și mijloace subterane în locul luptei drepte în problemele de viață. După cum se va vedea mai departe, scriitorul preferă, în cele mai multe cazuri, ca însăși Vulpea să-și facă o autocaracterizare. Ilie Țifescu caută să-și motiveze comportarea, invocând natura circumstanțelor și imperativul unor obligații de onoare. Astfel, el declară că nu poate lua atitudine pe față împotriva lui Brâncoveanu, întrucât, pe de o parte, îi este frică, iar, pe de alta, trebuie să-i fie recunosător pentru ospitalitate, ceea ce era adevărat, Țifescu fiind unul din boierii moldoveni care se refugiaseră la București de frica lui Constantin Duca.

vii să-i păzești cinstea nebetejită, mie lucrul acesta până mai pre urmă fără primejdie să-m fie socotesc că nu va putea (că de multe ori s-au tâmplat într-înima ce întră frica neprijetinului afară scoate dragostea prijetinului). De care lucru, sau vrând, sau nevrând, într-o parte dându-te, eu fără nici un agiotoriu în gura și vrajba precum a Corbului, așe a altora carii caută în gura Corbului voiu cădea. Și așe atuncea te vii arăta că cu mâna altuia șerpele din bortă să scoți ai vrut și pre mine clește împotriva jeraticului m-ai făcut.^{“1}

Hulpea dintâiaș dată cu blăstămi și cu giurământuri pre Cical dintr-acestea prepusuri a scoate începu (că giurământurile între muritori pentru altă nu s-au scornit, fără numai supt numele marelui Dumnedzău, demonul mai pre lesne meșterșugurile sale să-și lucredze) (că unde ieste inima curată, nici întâi giurământul, nici pre urmă vicleșugul sau călcarea giurământului încape). Hulpea, dară, începătura voroavii într-acesta chip făcu: „Iubite prijetine, nu cu divă îți pară pentru căci dizi că cinstea Corbului pentru frica Vulturului păzăsc (căci lucrurile între muritori nu atâtea să isprăvesc ce le poftește voia, ca câte să lucrează ce le dă mâna și vremea).² Pentru care lucru nu numai a Corbului și a Vultu<ru>lui, ce de multe ori și a Cucușului voie caut, și după îndămânarea vremii cinstă și inchinăciune a-i da pociu³, după vânt întorcând

¹ Acuzâdu-l că urmărește să scoată castanele din foc cu mâna altuia, Maxut serdarul declară interlocutorului său că, deși ar putea să anuleze efectul tuturor silințelor lui Brâncoveanu (înzestrare cu autoritatea oracolelor lui Apollo de la Delfi), nu procedează astfel, din prudență. Este de remarcat felul cum scriitorul știe să sugereze psihologia omului pus în situația de a lua atitudine împotriva autorității politice.

² Vulpea își motivează oportunismul în viață, invocând limitele voinei omenești în fața împrejurărilor.

³ Vulpea merge așa de departe cu oportunismul încât încearcă să facă pe plac nu numai unor factori de forță ca Vulturul și Corbul, ci și Cocoșului, adică și unor persoane cu putere neînsemnată.

vetrelele (că nebun corăbiier s-ar socoti a fi acela carile pândzele împotriva vântului a deschide ar îndrăzni), însă adeverit trebuie să fii că cu tot neamul pasirilor dragoste adevărată a avea nu po-¹ciu¹ (Și unde dragostea adevărată nu ieste, acolea [acolea] cinstea ieste de frică; și unde cinstea să face de frică, acolea îndămâna vremii să cearcă și să așteaptă, în carea nici frică să-i mai fie, nici cinstea carea de frică îi da, de bunăvoie în ocară să i-o întoarcă). Că pentru acesta lucru întâi din fire plecare, apoi de la părinti blăstămare am luat, ca nici odânăoară cătră cineva de tot inima să nu-m deșchidz (că cu anevoie un gând în doaă inimi a să ascunde poate, pre carile una și mai nici una de abiia și mai nici de abiia îl poate stăpâni) și cu vreo pasire prieteșug adevărat să nu leg, fără numai cu Vulturul și Corbul, pentru adese hrana împreună, oarece chivernisală poliliticească să fac. Iară amintrilea oricând cu vreo primejdie simptomatecă penele le-ar cădea, sau de vremea schimbării tuleielor puterea aripilor și a zburării le-ar scădea, fără nici un prepus adevărat să fiu îm poruncia, precum acestora, oricât de macră și de vânjoasă carnea le-ar fi, decât stârvul impuțit tot mai dulce ieste. Aceasta, dară, a ști și să cade, o, iubite frățioare, că precum să dzice din bătrâni un cuvânt și precum și noi cești mai tineri acmu cu simțirile le-am dovedit (că de multe ori clonțul Corbului și a Vulturului ochiul Vulpei s-au văzut scobind). De vreme ce pasirile acestea din fire nu numai dobitoacelor, ce și pasirilor, nu numai tuturor dihaniilor pre picioare îmblătoare, ce și lighioilor pre pântece târâitoare și nu numai tuturor viilor, ce încă și tuturor morților neprijetini de cap să intre (că cine numai al său bine și fericire cearcă, a tuturor răul și bezcisnicia poftește), și precum de săngele fierbinte, așe de

¹ Deși nu-i iubește pe munteni, Ilie Țifescu caută, totuși, amiciția lor, întrucât este silit de împrejurări; atunci când nu vor mai fi puternici, își va schimba, desigur, și el comportarea; de remarcat motivarea ambelor atitudini cu maxime populare.

stârvurile împuțite totdeauna însătate și nesăturate sint. Așijderea, nici între vitioan și gras vreo deosăbire sau alegere fac, nici între mare și mică bucata sau înghițitura mai de sațiu sau mai de nesațiu a fi socotesc (căci lacomul și sătul flămând ieste, și lăcomia nici în hotărâle gheometricești să oprește, nici de exțentrurile astrologicești să covârșește, nici caută materia și forma filosofască, nici cunoaște deosăbirea și alcătuirea loghicească, nici în ritorică tropul îndestulirii au ascultat, nici în gramatică graiul fără chip și cuvântul „agiunge“ au învățat, ce, precum să vede, nu ucinică, ce didascală alhimistilor ieste, cărora nici adânc fundul mărei, nici nestrăbătută a pământului grosime, nici pre supt rădăcinele munților și stâncilor a metalilor șuvăite vine, nici [nici] depărtarea locului, nici primejdia mărsului, nici nevoia agiunsului și așeși nici iuțimea și arsura focului de la acel din fantazie născut și din crieri prefăcut aur îi poate opri¹). De care lucru singur poți socoti, o prijetine, de ieste cu putință lacomul a cuiva într-adevăr dragostea să păzască și vreodânaoară a altuia folosul și precop-sala să poftească². Într-acesta chip Vulturul și Corbul fiind și într-această rea diathesin aflându-să, cum cineva în lume atâta de fără crieri s-ar afla, ca nu numai pofta spre săvârșirea răului să le facă, ce macar așeși din gând spre aceasta să gândească (că cel ce spre rău cu lucrul agiutorește și cel ce fapta rea cu gândul o priimește și o învoiește totuna sint). Așadară, iubita mea, în toate împotrivnicele fortuni nedespărțită sotie³, din toate prepusurile ieșind,

¹ Țifescu face un amplu și sinistru portret lui Brâncoveanu, totul exprimând ura și cruzimea atât față de moldoveni, cât și față de munteni, dezvăluind o lăcomie mai mare decât a alchimiștilor care urmăreau să transforme totul în aur.

² Din cauza acestei lăcomii, Brâncoveanu n-ar putea niciodată păstra o prietenie și nici să aducă cuiva fericire.

³ În împrejurări grele, Ilie Țifescu și Maxut serdarul fuseseră deci împreună. Maxut este invitat să-și aducă aminte că, față de el, Țifescu a arătat întotdeauna sinceritate și bune intenții.

curata mea cătră tine inimă precum ieste, cunoaște (precum Hulpea mai mult în șuvăiți decât în fugă nedejduiește, așe inima vicleană mai mult acoperit decât aieve grăiește) și spre ridicarea a cădzutei cinstei a tot neamul dobitoacelor și jigăniilor, pre căt poți în lucru și în cuvânt, te nevoiește¹ (că toată slava și lauda numelui cea mai de frunte ieste, când cineva cu ostenințele carile pentru moșia sa sudorile ș-au vărsat și pentru neamul său toate primejdiile în samă n-au băgat)². Iară eu cu curată inimă mă gîruiesc că în toate agiutoare și împreună lucrătoare și ce ieste capul lucrului spre toate primejdiile priimotoare și suferitoare voi fi.“,

Săracul Ciacalul, macar că și el de viclean ieste läudat³, însă „cu bucăteaoa dulce a Vulpii înghiți și undița otrăvii amară (căci precum decât dreptul să poate afla altul și mai drept, ase și decât Vicleanul ieste altul și mai viclean). Si așe el înșelându-să și de la Vulpe ce va grăi foarte bine învățîndu-să, în mijlocul theatrului cu mare îndrăzneală ieși și înaintea tuturor gloatelor cuvinte ca acestea făcu⁴:

¹ Ilie Țifescu sfătuiește pe Maxut serdarul să ia atitudine împotriva lui Brâncoveanu pentru ridicarea prestigiului moldovenilor, adică în vederea scoaterii Moldovei de sub tutela acestuia, demonstrându-i că o asemenea intervenție se impune ca un act patriotic care cere ca primejdiile să nu fie luate în seamă.

² Adevăratul prestigiu îl dobândește cineva când dă dovadă de patriotism, jertfindu-și totul pentru neam și pentru țară. De observat cum fricoasa Vulpe pledează pentru jertfa patriotică atunci când este vorba de altul.

³ Nu numai Ilie Țifescu, dar și Maxut serdarul trecea drept un om inteligent și şiret.

⁴ În timp ce lașul Țifescu rămâne în umbră, Maxut ia până la urmă cuvântul și, dând dreptate demonstrației lui Duca împotriva sprijinului acordat de Brâncoveanu Struțocămilei, demonstrează și el că protejatul domnului Tării Românești nu poate fi nici muntean și nici moldovean adevărat. În realitate domnul mazilit este deosebit de înzestrat pentru domnie. Ca urmare, dacă un domn atât de corespunzător ca Duca a fost eliminat și dintre moldoveni și dintre munteni, cu atât mai mult trebuie înlăturată Struțocămila, a carei ființă nefirească, absurdă ar trebui situată undeva în afara lumii noastre.

„Vidra, neam cu prepus, cuvânt fără prepus au grăit și sfat adevărat prietenesc au sfătuit¹ (ce unde urechile adevărului sint astupate, acolea toate hrizmurile să par basne). Însa fietecarile dintre noi, cu cea stângă numai, iară nu și cu cea dreaptă ureche ascultându-l, nu numai cât că cuvântul nu ș-au întărit, ce încă mare grămadă de ură asupra ș-au grămadit (că mare scârșnetul roatelor astupa voroava cărăușilor) și în loc ce mulțumită pentru dezvălirea adevărului i s-ar fi cădzut, nu numai din țară-și s-au izgonit, ce încă și din izvodul neamului său s-au lipsit, și aceasta nu dintr-altă pricina, precum mi să pare, au purces, fără numai din vechea și rânceda pizmăluire. Iară încăsi, oricum ar fi, atâtă cunosc, că toate cu folos voroava Vidrii și ei în stricare, și altora spre mai mare neascultare și neașezdare s-au făcut (că vântul vivorât sau aerul tare clătit, tocmit și frumos viersul muzicăi alcătuit, de la cât de ascuțitele la audzire urechi abătându-l, neaudzit îl face). și iarăși (ca mai aproape de țenchiul voroavei mele să mă lipăsc) obiciuinită ieste minciuna haina adevărului a fura, cu carea, îmbrăcându-să și împodobindu-să, să vede ca în hrizmurile lui Apolon Pithianul dă și în triposul cel neclătit stăruită

¹ Maxut își începe intervenția prin a acorda dreptate atacului lui Duca împotriva Struțocămilei și, deci, metodei sale de judecare și de promovare a adevărului. De pe acum se schițează o anumită orientare a intervențiilor personajelor, după cum ele sunt de acord cu susținerea Struțocămilei pentru candidatura la domnie sau sunt împotrivă, nu neapărat de partea Cantemireștilor, ca în cazul lui Duca. Această împărțire în *pro* și *contra* este și un criteriu de orientare în evaluarea calității metodelor logice de cunoaștere și de promovare a adevărului. Cantemir procedează astfel, din malitie, ca susținătorii lui Racoviță să se folosească de metode deficitare sau intenționat deviate, în timp ce detractorii acestuia să apeleze la procedee înezistrate cu un plus de siguranță și de eficiență. Am cita, din prima categorie, silogistica Corbului, deviată voit în repetiție retorică și în glosă poetică, iar din a doua categorie — logica devenirii, schițată de Vidră, metoda empirică promovată de Căprioara de Aravia precum și modalitatea de tip porfirian folosită de Duca și de Maxut în intervenția sa.

și așezată a fi să pare. Dară lin suflând austrul adeverinții și într-o parte dând poalele hainei adevărului, grozavă goliciunea minciunii descooperindu-să să arată (că din trii picioare a scăuieșului minciunii, unul șoțându-să, în vicleșug rădzimatul fără greș pohârnindu-să, cu bună samă cu capul în gios să dă). În care scăuieș și siloghizmul dumisale Corbului spre dovada și întemeierea vredniciei Strutocamilii întemeiat și alcătuit a fi să vede¹. Însă lucrul după socoteala adevărului cu multul într-alt chip să are². Hirișia dară a lucrurilor de la cățiva, în câteva chipuri să hotărăște. Iară cea mai adevărată și mai gheneralis ieste aceasta: Hirișia să cuvine totului, fietecăruia și pururea. Deci cea mai deplin, cea mai adevărată și cea mai gheneralis hirișia pasirii ieste a zbura. Căci toate pasirile și fietecare pasire și pururea au putere a zbura, și nu atâta pre pasire penele și oatăl o face pasire, și dintr-alte dihanii o deosăbește, pre cât o face și o deosăbește zburatul, căci amintrilea și șerpele să oaă, dară pasire nu ieste. De cii pasirile toate după hirișia lor cea mai chiară numele neamului și-au agonisit, de unde elinește *πυχου* ptinon, evreiește, hof, arăpește tair, lătinește *volatilis* să cheamă, carile în limba noastră s-ar dzice zburătoare. Aceasta, dară, hirișă hirișia pasi<ri>lor

¹ Abordând, ca și Daca, silogistica Corbului, pentru a-i demonstra netemeinicia, Maxut, maimeticuos în observație decât Vidra și mai metodic, scoate în evidență faptul că din raționalamentul domnului Țării Românești lipsește de fapt o premisă, ceea ce înseamnă că acesta apelează la entimemă (pe care Cantemir, la scară, o definește ca „silogism ritoricesc“); Corbul se folosea, prin urmare, ca un retor și nu ca un logician adevărat de această modalitate de exprimare a adevărului.

² După ce îi arată valoarea metodologică față de silogistică, ușor de convertit în formule logice convenibile, și după ce face o teorie a hirișiei (specific firesc, *proprium* în terminologia porfiriană), unde accentul cade pe definiția ei (de reținut: „hirișia să cuvine tutului, fiecăruia pururea“, ceea ce s-ar exprima prin: specificul natural este obligatoriu pentru sferă în întregul ei și pentru fiecare individ în parte, fără nici o excepție), Maxut trece la aplicarea acestei categorii porfiriene în situația Struțocămilei.

fiind de carea Strutocamila lipsindu-să (precum alegerea tuturor priimește), iată că Strutocamila hirișă pasire a să numi și a fi nu poate. Că am întrilea, Strutocamila de-ar fi adevărată pasire, adevărată a pasirilor hirișie i s-ar cuvini, adeca tot struțul, ca toată pasirea și pururea să poată zbura. Aceasta, dară, lipsindu-i, iată, dară, că pasire nu ieste. În cea sistatică diaforă hirișia lucrului locul cel mai de sus poate ținea după deosăbire, precum cele cinci glasuri a lui Porfirie¹ poftesc, adeca neamul a fi dihanie, chipul pasire, deosăbirea zburătoare, hirișia piuitoră, întâmplarea în pasire iarăși supt hirișie să cuprinde, că pasirea ver ar piui, ver n-ar piui, ființa pasirii nu să strică. Deci, precum am și mai dzis, hirișia cea mai mare în cea stâruitoare deosăbire fiind, carea în Strutocamilă cercându-să și neaflându-să, iată, dară, că pasire a fi nu poate. Că precum a omului dintr-alte neamuri de dobitoace deosăbirea îi ieste socoteală și hirișia râsul, așe în pasire să socotește zburatul și piuitorul. Si de s-ar da în lucrurile firii vreun dobitoc cu pene, cu patru picioare, ce numai dreapta socoteală deplin ca omul să aibă, acela dobitoc adevărat om ar fi. Așjderea împotrivă, de s-ar afla un dobitoc în doaă picioare, cu cap și nas și cu toată alaltă forma omului, numai să aibă aripi și să zboare, iară socoteala și râsul să-i lipsască, adevărat dobitocul acela pasire, iară nu om, ar fi. De care lucru aievea ieste că la fietele dihanie deosăbirea și hirișia i să socotește, iar alaltă formă a chipului nicicum, macar pasire cu patru picioare, macar dobitoc cu doaă aripi, macar cu mâni cu cinci degete, cu unghi și fără păr și fără pene și fără socoteală, acestea toate nicicum hirișă deosăbirea pot stării că, veri mâinile omului ar fi la moimâță, veri obrazul

¹ Dintre cele 5 categorii porfiriene: genul, specia, diferența, specificul, întâmplarea, Cantemir acorda cea mai mare importanță diferenței și specificului pentru determinarea unui lucru, întâmplarea neputând fi definiție, deoarece, în conformitate cu logica aristotelică, orice însușire întâmplătoare nu afectează esența unui lucru. În ceea ce privește aplicarea și înțelegerea celor două categorii cu care operează pentru definirea unui lucru, scriitorul dovedește o anumită imprecizie.

moimâții la arap¹, moimâța în deosăbirea dobitocului, fără socoteală, socotelii uimotoare, iară arapul în deosăbirea dobitocului cu socoteală rămâne și pururea ieste. Acum dară ce mai multă dovadă din socoteala loghicească trebuie, și ce mai înainte proasta mea socoteală un picior din triposul lui Apolon a scoate silește, și cea mai de folos o protasin din siloghizmul dumisale Corbului în barbara alcătuit a trage să nevoiește² (căci experienția și ispita lucrului mai adevărată poată fi decât toată socoteala minții, și argumenturile arătării de față mai tari sint decât toate chitelele)³. Că au nu Vidra, săracă, toată dovada ispitiilor cum să cade ne prezentuiește? De vreme ce ea toate hirișurile a dobitocului în patru picioare având și căci numai une tâmplări (carile precum nici fac, așe nici strică ființă)⁴ mai deasupra i-au vinit, adeca și cu văzduhul, și cu apa în locul văzduhului a să sluji firea au agiuitorit-o, pentru adaogerea, iară nu pentru scădere puterilor firii din catalogul jiganiilor ați lepădat-o.⁵ Au doară de să arătă vreuna dintre noi în para focului nebetejită, ca salamandra, a viețui să poată, pentru căci de la fire cu această putere dăruită ar fi, eu dzic că și pe aceia pentru mai multe vrednicile firii sale din

¹ Aceeași neclaritate apare, după părerea noastră, și în exemplificarea celor două categorii prin aplicarea la om, maimuță, patruped și negru (arap).

² Se repetă folosirea entimemei de către Corb, insinuându-se că este ușor să transformi un silogism, riguros alcătuit, într-unul deficitar.

³ Adică: experiența și studierea fenomenelor constituie o mai reală sursă de adevăr decât orice construcție mintală și argumentul cunoașterii senzoriale este mai important decât oricare raționament. Acest principiu exprimă convingerea lui Cantemir că adevărurile obținute pe calea logicii scolare nu puteau avea prioritatea și greutatea celor obținute prin cunoaștere senzorială, cerință de altfel specifică științelor naturii și nu filozofiei. Principiul mai presupune că adevărurile obținute pe cale formală să fie confruntate cu realitatea concretă. (O idee oarecum asemănătoare, am văzut, la Duca).

⁴ Se repetă regula aristoteliano-porfiriană că întâmplarea (din categoriile porfiriene) nu afectează esența unui fenomen.

⁵ Maxut acuză adunarea că eliminase pe Duca, deși acesta era superior dotat.

monarhia noastră ați izgoni-o. Care lucru de l-ați face, mă credeți, fraților, că prost l-ați socotii (că cine-i mai cu multe vrednicii, veri din fire, veri din ostenință, împodobit, acela mai mare cinstă trebuie să aibă și mai tare de la toți să să iubască să cade)¹. De care lucru drept și cu cale socotesc a fi, ca poftei adevărului, iară nu glasului Corbului, ascultători să fim.² Așadară, aievea ieste că precum pofta adevărului, așe încheierea voroavei mele aceasta va să fie, adeca că de vreme ce Vidra, pentru pricinile carile s-au pomenit, cu sfatul tuturor s-au ales ca din tabla amânduror monarhilor să să radză, așe și numele Strutocamilei, precum dintr-a în patru picioare îmblătoarelor, așe dintr-a cu aripi zburătoarelor dihanii izvod să să șteargă, dintr-a celor de pre stiiia pământului izvod să să șteargă, dzic, căci pene are și să oaă, iară dintr-a celor din stiiia văzduhului, căci nu zburătoare, ce pedestră ieste. Iară amintrilea, de va cineva împotriva firii și în pizma adevărului socotii³ (căci voia slobodă obiciuită ieste mai mult spre rău și împotriva adevărului decât spre bine și spre placerea adverinții puterea sa a-și arăta)⁴ și pre Strutocamilă în monarhia și în partea sa a o

¹ Cantemir cere ca omul să fie prețuit nu după ascendența sa nobiliară, ci după valoarea sa reală, după calitățile individuale.

² Un principiu îndrăzneț: în conduită umană, prioritate trebuie să aibă adevărul și nu supunerea necondiționată față de absolutismul domnesc (aceasta înseamnă și negarea posibilității de adevăr a silogisticii, în măsura în care aceasta devenea o aliată a voinței absolute și arbitratre).

³ O idee directoare în gnoseologia cantemiriană: necesitatea de a judeca, aşadar, după cerințele adevărului, în conformitate cu „firea“, cu legile și regulile impuse de natură. Firescul, regula naturii devine, astfel, împotriva formalismului logicii scolastice, un criteriu și un imperativ al unei judecăți care te conduce spre adevăr. Această necesitate a orientării gândirii spre firesc și nu spre procedee formale a fost schițată și mai înainte prin Vidra, care cerea întoarcerea de la principiile abstrakte la exemplele oferite de viață.

⁴ Libertatea totală poate fi folosită de unii spre a-și da frâu liber pornirilor rele și nu spre satisfacerea exigențelor adevărului. Pornirile rele ale omului — trăsătură individuală — și libertatea totală — un factor social — ar constitui, după opinia lui Cantemir, două surse posibile ale tendinței umane spre

trage s-ar nevoi, același nu mai puțin pe Vidra între dobitoace a o numi ar trebui. Pre Strutocamilă, dară, lipsa slujbelor firii dintre pasiri afară o scoate, iară dintre dobitoace toate hirișile o gonesc, pre carea noi, pedestrele, așeși macar vreodânăoară nici am numit-o, nici am pomenit-o, nici între noi cumva a încăpea am gândit-o. Și așe de va fi și a voastră socoteală, precum a adevărului potfește orânduiuală,¹ ca nici pre pământ, nici în văzduh, nici în apă și nici în foc și așeși, nici undeva loc de traiu a avea va putea, ce doară în a cincilea stihie lăcaș de-și va dobândi² (că obiciuită ieste fortuna, pre cel ce multe haine potfește a cerca și de cele ale sale a-l dezbrăca)“.

Aceste ale Ciacalului cu îndrăzneală cuvinte și socoteli de argumenturi nebiruite³ nu numai cât urechile tuturor împlură, ce încă și inimile de dâNSELE, ca cu o ascuțită lance li să împunsără, și ce să răspundă cu toții în îngăimare sta, și despre ce parte a cuvântului întâi s-ar apuca să miera. Tărimea argumenturilor îi spăria, îndrăzneala voroavei îi îmblăzniia și ce ieste mai cu greu,

încălcarea adevărului și, subînțeles, a dreptății. Într-alte scrieri, marele gânditor român afirmă, pe de o parte, necesitatea educației pentru a modela omul și a împiedica dezlănțuirea pornirilor rele, iar pe de alta, imperativul îngrădirii libertății prin legi.

¹ „Socoteala“, adică modul de a gândi, de a judeca, să se conformeze unor reguli ale adevărului; este vorba, probabil, de niște norme care nu privesc numai silogistica, ci și cerința ca judecata formală să fie confruntată permanent cu natura, cu ceea ce este firesc.

² Maxut cere, în final, ca acceptarea drept moldovean a lui Mihai Racoviță, să fie condiționată de considerarea ca moldovean și a lui Duca, știindu-se bine că acesta avea mai multe merite. Se face aluzie la faptul că mai fusese domn și că era în același timp fiu de domn, aşadar cu drepturi legale și prioritare la domnia Moldovei; altfel, Struțocâmila trebuie exclusă și dintre moldoveni și dintre munteni, locul ei neputând fi lumea celor patru elemente: apa, aerul, focul și pământul.

³ Apreciere semnificativă, pentru concepția gnoseologică a lui Cantemir: intervenția Șacalului era fundată pe „socotele de argumenturi nebiruite“, adică pe o metodologie infailibilă.

neștiința lucrului și a adevărului așeși de tot din țircălamul minții îi izgonia (că pre cât lumina soarelui a lucra poate în organele vadzătoare, pre atâta agiutorește mai denainte știința în mintea adulmăcătoare¹).

Așe ei, tușind, scuipând și cuvintele prin limbi-și învăluind, Lupul (carile nu proastă între toate jiganile să numia) cuvinte cioplite și supt pilde oarecum acoperite, însă tocmai la țenchiul adevărului dusă și nemerite, intr-acesta chip a grăi începu²:

„(De multe ori împărații să văd preste vrerea lor a proroci, căci sufletele lor, oarecum de mărimile și greuimele lucrurilor, mai de multe ori și mai adese atingându-să, și preste simțirea lor să par a prognostici). A cării păreri aieve acmu să făcu dovada, de vreme ce dintâiaș dată chiar amândoi dzisără (de veți pomeni pricina ce să scornisă pentru mică și de nemică jigănița, ce să cheamă Liliac) și amândoi în gura mare spusără (că din pricinile mici mari gâlceve să scornesc și țințariul să face armăsariu). Au nu, dară, pentru aceasta mai denainte să ferii și acestea pre cările noi acmu cu ochii trupului de față le privim, pre acele ei, încă până a nu fi, cu ochii sufletului le oglindii? Noi, dară, atuncea

¹ Pentru mintea înclinată spre cercetare ajută foarte mult cultura dobândită dinainte („mai denainte știință“); se subliniază deci rolul erudiției, ideal al umanismului renascentist, în procesul de permanentă îmbogățire a cunoștințelor și de cercetare a fenomenelor.

² Cuvântarea lui Lupu Bogdan hatmanul și amicul devotat al fraților Cantemir, este „în pilde acoperită“, evidențind un orator de o excesivă prudentă, de o mare abilitate, dotat cu o deosebită inteligență, care, la adăpostul vorbelor cu tâlc, spune totuși lucrurilor pe nume. Spre deosebire de antevorbitori, care în mare măsură puseseră problemele în termenii abstractii ai logicii, el orientează discuțiile spre latura vieții sociale și politice, și în special spre relațiile interumane, dovedindu-se astfel un om practic, legat de cotidian. Prezența sa în adunarea de la Arnăut-chioi este fictivă, deoarece, potrivit izvoarelor istorice contemporane, el n-a luat parte, fiind reținut de Constantin stolnicul la București, cu scopul de a împiedica astfel influențarea participanților în favoarea lui Antioh Cantemir.

cuvântul lor în puțin socotind, acmu să vede ca de capul viperii ei cu socoteala ferindu-ne, noi cu nesocoteala în coada scorpiei am căzut, neferindu-ne¹ (însă precât semnele cuvintelor împungătoare, chipul inimii pizmuitoare au arătat). La arătare s-au făcut că nu spre aşezarea gâlcevii proaspete, ce spre obrinteala pizmei împuște și cuvintele, și lucrurile s-au început, carile ranelor trupului monarhiilor nu tămașuire, ce burzuluire aduc (că precum otrava cumplită stomachul otrăvind, tot trupul putredzește, așe pizma veche spre izbândă a aduce, tot statul monarhiei răzsipește) (și precum un mădulariu cu netămașuită boală pătimind, prințet, prințet, tot trupului moarte pricinete, așe în toată publica cu rău gând și cu pizmă asupra altora îmblând, cu vreme toată monarhia cu capul în gios prăvălește²). Întâi fost-au trebuit pre cei ce aducători și pricinitori gâlcevii ar fi fost fără nici o zăbavă dintre mijlocul nostru să-i fim scos, și, până a nu pătrunde gâlceava aceasta inimile și sufletele tuturor, să fim ales ce-i de scădere și de folos (că precum cineva, pentru mântuința a tot trupul și pentru paza vieții, fier, foc, și tăierea a unui sau și a doaă mădularie ardere, tăiere și de tot de la sine lepădarea, macar că cu mari chinuri și dureri, însă sufere și priimește, așe și în statul publicăi, unul nestătătoriu și de răscoale și gâlceve scornitoriu să socotește, carile ca un rău și beteag mădulariu din trupul monarhiei curmat și tăiat a fi să cade)³. Că ce folos noaă și ei Vidra cu sfatul fără

¹ Lupu Bogdan consideră că adunarea, în loc să soluționeze problema succesiunii la tronul Moldovei, a încurcat și mai rău lucrurile, dezlănțuind și mai mult patimile, interesele și urile care în mod obișnuit înveninău relațiile omenești.

² Cantemir, prin Lupu Bogdan, subliniază rolul nefast al învidiei și intrigii în viața noastră politică de atunci, avertizând că permanentizarea acestor obiceiuri și practici detestabile va duce la distrugerea celor două țări românești, bineînțeles, prin accentuarea dependenței față de turci.

³ Pentru a salva „publica“, adică statul, de asemenea efecte nefaste, Cantemir propune măsuri radicale, mergând până la exterminarea intrigășilor.

vreme au adus? Și ce treabă au avut Bâțlanul cu atâtea cuvinte înima Vidrii a amărî și a dosedi? Pre Breb la mărturie cine l-au chemat? Și cine cu ce treabă l-au ascultat? Numele Strutocamilei, siloghizmul Corbului, împotrivă voroava Ciacalului la propozitul adunării aceștia ce folos au adus? Vânătoarea arapilor, fuga Căprioarei și primejdiia Strutocamilei la acesta sinod ce amestec au avut? Ce adevărul ieste acesta (că zavistiia ieste jiganie cu multe capete și cu toatele înghit pizmă și deodată borăsc gâlceavă și vrajbă). Căci Bâțlanul socotind că Vidra prin gârle vânătul peștelui împuținează, i s-au părut că i să va deșerta vreodată gușea de putregiune de pește și mațile de viermi de putregiune (căci lăcomia Bâțlanului lumii ieste vestită). Brebul aşijderea ieste jiganie carea, puterea organelor născătoare pierdându-și, în firea și îndrăpnicia hadâmbilor cade, carile vreunui de duh purtătoriu, pre căți soarele încăldzește, prieten adevărat să-i fie, sau binele să-i poftească nici s-au vădut, nici s-au audzit¹ (că năcazul lipsii la unul scornește zavistiia prisoselii la altul). Și așe mărturiia lui asupra Vidrii de păcura zavistii neimată și neîntinată să să socotească nu să poate (că mai lesne ieste cineva o mie de ani în fântânele cătranului să lucreze și cu cătran să nu să pice decât un ceas zavistnicul cu cela căruia zavistuiește voroavă să facă și cuvânt pizmos din gură-i să nu-i iasă). Au doară căci odânăoară un blănariu în meșterșug ișteț pre altul în conoștință prostatec au amăgit și în loc de piiele de breb i-au vândut blană de vidră? Au numai spicul părului și floarea pieii amânduror asămănându-să, pre Vidra precum odânăoară Breb să fie fost o dovedește? Ba mă

¹ Amănunte interesante date de Lupu Bogdan despre unele personaje, precum și despre mobilurile patimilor mărunte care produceau vrajbă: Dimachi era cunoscut de către toți ca foarte lacom, capabil de orice spre a-și satisface această pornire. El se ridică împotriva lui C. Duca, fostul său stăpân, întrucât se temea de concurență în propriile afaceri din capitala Imperiului Otoman, mai ales dacă acesta ar fi revenit pe tronul Moldovei; Burnaz postelnicul, din cauza infirmității sale, este invidios pe oricine, căutând întotdeauna să facă rău și să nu-și respecte prietenile.

credeți că, de s-au amăgit ochii prostatecului, nici Vidra, nice piielea Vidrii ființa sa ș-a schimbat. Că firea în lucruri nu în celea ce-și răduce, ce în celea ce ieste să socotește. (Că tâmplările precum vin, așe să și duc, deasupra ipohimenului, nicicum ființa-i stricând)¹, ce toate acestea altă nu fac, fără numai (din zavistie împoncișere, din împoncișere nădușală și asupreală, din asupreală gânduri de șuvaială și cuvinte de răzsuflare să scornesc), precum Bâțlanul asupra Vidrii cu Brebul în pâră și mărturie s-au împreunat, Ciacalul și Căprioara partea Vidrii țind, siloghizmul Corbului au răzsipit și mii de mii de ocări împotriva Strutocamillii au scornit. Aceasta iarășile mai mult prin mijlocul gloatelor de să va tăvăli, sau ea, sau alta în locul ei, de năcaz împingându-să, asupra altiia altă ceva mai mult și mai de ocară poate să gârâiască. Și așe în toată gâlceava întorcându-să, o clătire nestătută și neobosită între toți să va scorni.

Și de ceea ce urmadză între împărați nu numai pentru Liliac scânteile împotrivirii a scântiia, ce încă și pentru Fili² și Inorog³ pârjolul mânii și pojaryl izbândii a să atița. Care lucru, numele adunării fericite în porecla răzsipei nefericite fără greș va muta⁴.

¹ Se repetă un principiu de logică: întâmplarea nu afectează substanță; ca atare, asemănarea dintre lucruri („răducerea“) — formă a întâmplării, ea exprimând deci o însușire întâmplătoare, nu esențială — nu constituie un factor al identității lor, aceasta fiind dată de substanță.

² *Filul, elefantul: Antioh vodă* (D.C.) — Antioh Cantemir, fratele scriitorului, domn al Moldovei între 1695—1700. Acesta făcea demersuri pentru reocuparea scaunului domnesc în împrejurările vacanței din 1703. Scriitorul numește pe fratele său elefant, întrucât, cum afirmă și izvoarele timpului, era un om mare la trup.

³ *Irod, Inorog, Monocheros: Dumitrașco vodă* (D.C.) — este vorba de scriitorul însuși, căruia îi plăcea să se ascundă de preferință sub ieroglifa Inorog. Și el va face demersuri pentru reocuparea domniei, fie în Moldova, fie în Țara Românească, în aceleași împrejurări.

⁴ În adunare, pe de o parte, s-a realizat o coalizare a lui Dimachi și Burnaz împotriva lui C. Duca, pe de altă parte, o alianță a lui Dumitrașco Caragea cu Maxut pentru apărarea aceluiași Duca. Împreună urmăreau să distrugă

Așijderea că lucruri mici ca acestea, iată că și spre mari gâlceve cresc, și, de să vor cumva putea aşădza, încă vreun sămn de nedejde ca acela până acmu nu să arată. Dară de va agiunge giudecata cineva între doi monarhi a căuta și inimile a doi împărați a împăca, oare cum aceasta la săvârșit a aduce va putea? Și cine în mijlocul lor a intrat va îndrăzni? (Că mai greu nu ieste de giudecat decât pâra între doi prietini — ales împărați fiind — a căuta, căci cineva între doi neprieteni pâra alegând, pre unul prieten poate să facă, iară dintre doi prieteni unul să face așeși de tot neprieten¹). (Că din fire moritorii așe sint tocmai, nu numai în războie și nu numai în gâlceve și așeși nici în glume și jocuri a să birui de la altul priimăsc.) Apoi din gura Ciacalului cineva poate a vrăji că, precum socotesc, gura numai era a lui, iară duhurile până într-atâta îndrăznitoare și cuvintele așe la inimă lovitoare a altuia sint, carile ca toate grosimea fumului ce iese mare văpaie pre urmă a izbucnii arătătoare sint“.

Aceasta Vulpea audzind, tare în ascunsul științii sale să împunsă și, pentru ca nu mai în mult voroava Lupului să să trăgăneșde, cu scurtă voroavă cuvintele într-altă parte sili a le abate² (însă firea

sprijinul acordat de către Brâncoveanu candidaturii lui Mihai Racoviță. Lupu Bogdan avertizează că certurile și tensiunea se vor amplifica și mai mult și n-ar fi exclus ca până la urmă să fie puși în discuția adunării și cei doi frați, Dimitrie și Antioh Cantemir, lucru nedorit de munteni, ceea ce ar duce la abandonarea lucrărilor. De altfel, menționarea celor doi frați este o aluzie vagă la amănuntul că în realitate Antioh fusese chemat de către boierii Cupărești să stea în jurul adunării, aceștia amăgindu-l cu susținerea candidaturii sale.

¹ Lupu Bogdan, mereu foarte prudent, lasă să se înțeleagă că discuțiile ar trebui orientate către soluții ce nu trebuie să lovească una sau alta din părți, având în vedere prestigiul Moldovei și al Țării Românești.

² Lupu Bogdan bănuiește că intervenția lui Maxut serdarul este inspirată de altcineva, iar Ilie Țifescu, simțind că face aluzie la el, de frică să nu fie demascat, intervine, pentru a orienta în altă parte dialogul; Ilie Țifescu este prezentat drept un distins logician, de fapt un subtil sofist. Intervenția sa reia discuțiile pe planul logicii.

totdeauna pre meșterșug biruiește și din plinirea inimii cuvântul și fără veste izbucnește). Într-acesta chip și Vulpea făcu, că în loc ce gândii, spre potolirea cuvintelor să grăiască, cu iarbă pucioasă focul vru să potolească și cu iască scânteia sili să înadușască, și într-acesta chip cu mare glas cuvântul din gura ca piatra din praștie își slobodzi (că cuvântul slobodzit mai iute decât fierul împănat să duce, și piatra în fundul mării aruncată precum vrednată tot a mai ieși tot să nădăjduiește, iară cuvântul grăit, precum va fi putință a să dezgrăi, toată nedejdea lipsește):

„Si oare cine, dzisă, vredânăoară au dzis că glasul Corbului ieste spre chedzi buni? Carile macar siloghizmul lui Aristotel, macar sofisticul lui [...]¹ ar avea în gură?² Si cu atâta de acmu înainte grăiască și altul, de vreme ce eu nu din cap, ce din coadă, nu denainte, ce dinapoi încheierea siloghizmului fac, adecă (mai prelesne ieste soarelui răzsărit radzele luminii de pre fața pământului a-și opri decât adevărul în veci cu minciuna a să coperi“³).

Toate zburătoarele să tulburără și de dulce otrava Hulpii tare să amețiră. Căci bine cunoșcură că toată puterea siloghizmului Corbului să curma și apărarea carea spre partea monarhiei sale făcea în desert ieșiiia. Pre lângă a Vulpei de cuvânt împunsătură toată a Lupului uitară învățătură⁴.

Iară în monarhia pasirilor era o pasire carea să cheamă Cucunos; aceasta ieste din fire cu socoteală înaltă, cuvântul vre-

¹ Loc alb în manuscris.

² Adică, oricum și-ar demonstra punctul de vedere, fie pe baza unei silogistici corecte, aşa cum cere Aristotel, fie folosindu-se de sofisme, acest lucru este fără nici o importanță, din moment ce orice ar grăi Corbul, spre nenorocirea altora grăiește.

³ Spre deosebire de Lupu Bogdan, care vorbise cu prudență, Ilie Țifescu atacă direct pe Brâncoveanu. El își încheie scurta sa intervenție prin inversarea silogismului Corbului, cu înțelesul direct de a face analiza de fond a premiselor spre a vedea în ce măsură aserțiunile lor au sau nu valoare de adevăr. Paranteza sugerează însă ideea că ele nu erau fundate pe adevăr.

⁴ Reflectând puterea de convingere a cuvântătorilor, toți buni oratori, adunarea este de părerea ultimului vorbitor.

dată gios să-i rămâie nu priimește, însă multe grăiește, dară puține isprăvește, la mânie iute, la foame nesăturată ieste: dzic că vițelul întreg de-abiia îi ieste de gustarea dimineții. Iară la ospățul prândzului cu taurul și cu cămila nu să satură. Despre partea stomahului așe, iară despre partea sufletului cu multul mai mult nesătios și nesăturat ieste; prin olaturile ei altă jiganie nu numai cât a nu viețui, ce nici a trece fără primejdie poate (că mai pre lesne socotesc și mai fără primejdie cineva călătorie pre lângă vârtopile zmeilor și bârlogurile leilor a face să poată decât prin hotărăle aceluia a trece carile pururea de foamea lăcomiei să chinuiește). Aceasta pasire, dară, cu mare mânie, mai mult din stomahul tulburat decât din rostul fără sfat, într-acesta chip cu-vintele deodată cu balele își stropiia¹:

„Fi-s-ar cădzut, o, prijetinilor², Lupul pildele sale ciobanului să le vândză și Vulpea prisăcariului bâtrân ciumiliturile să-și arete. Iară de ieste glasul Corbului spre sămn rău luat, cine va fi acela carile să nu poată cunoaște (că când unuia veste rea de la cineva îi vine, aceiași veste altuia altul de bună îi o duce), ce fie glasul Corbului rea veste în urechile Lupului, Ciacalului, sau măcară și singur Leului, însă sint alte urechi carile, cu dragoste priimindu-l, cu dulce în cămara inimii sale îl ascund. Iarăși și amintrilea, că deși peste tot și tuturor glasul Corbului ieste neplăcut, avem între noi Cotofana³, căriia din limbă-i fericire și din gură-i bună vestire

¹ Cucunozul este spătarul Mihai Cantacuzino. Din portretul satiric, făcut de scriitor, rezultă că importantul boier era un om cu planuri mari, trufaș, mânișos, lacom și rău, care își propunea multe și isprăvea puține; descrierea corespunde în mare măsură adevărului.

² Mihai Cantacuzino ține o cuvântare plină de aroganță, amintind participanților la adunare că au fost chemați pentru a se supune fără crâncire voinței și puterii lui Brâncoveanu.

³ *Cotofana: gramaticul muntenesc (D.C.)* — socotim că nu este vorba de o persoană anumită, sensul frazei putând fi: dacă vouă nu vă place ce spune Brâncoveanu, avem noi scriitorii noștri de cancelarie și cronicarii, care scriu despre domnul lor numai de bine. Se știe, din izvoare, că Brâncoveanu avea

îi cură. Dară și cu aceasta ce să isprăvește? Până când dară, o, pasirilor, în glogozala în zădar vă îngăimați și statul vredniciei voastră în samă nu băgați? Până când vor urla, vor lătra și vor scânci jigăniile și dobitoacele acestea, carile pururea supt umbra noastră îmblă¹ și ochii noștri totdeauna în spinarea lor privăsc? Până când ce firea singură arată, voi aceasta nu cunoașteți vreodată? Că din fire așe ieste orânduit, ca tot dobitocul și toată jiganiia în patru picioare cu capul spre pământ plecată să îmble, și toată pasirea prin aier zburând și pe deasupra lor trecând, uneori cu umbra să le ocrotească, iară alteori cu unghiile și cu pintinii să le lovască (că pururea și mai totdeauna pre stârvul dobitocului pasirea să pune, iară de penele sau tuleiele pasirii rar dobitoc să îneacă). De care lucru, socotesc că cinstea și vrednicia monarhiei noastre puțin de la ai săi socotindu-să, spre deșchiderea gurii a jigăniilor ca acestea pricină să au dat. Deci guri ca acestea nu cu silogizmuri loghicești, ce cu porunci împărătești sint să să astupe. Precum marele nostru împărat și nebiruitul monarh, Vulturul, sămnul biruinții Corbului au dat, Corbul dară și epitropul Vulturului, *așe va, așe poruncește, așe să să facă*.

Cu a ceștii sentenție putere și eu acmu sprijenindu-mă, cuvânt și sfat ales dau. Vidra dintr-amândoă monarhile afară să fie, Strutocamila ori în care izvod îi va plăcea, într-acela să să scrie. Strutocamilii, după chipul ce din fire are și din ocrotirea Corbului cea

mulți secretari și nu era lipsit nici de cronicari ai curții, unul dintre aceștia fiind Radu Greceanu, fratele lui Șerban Greceanu (Blendău).

¹ Cuvinte jignitoare la adresa boierimii moldovene, aflate sub protecția muntenilor. Brâncoveanu schimba după bunul său plac pe domnii Moldovei. De reținut amenințarea că gurile celor recalcitranți vor fi astupate nu cu „silogizmuri loghicești ce cu porunci împărătești“, o dată ce domnul țării „așe, va, așe poruncește să să facă“. Adunarea, numită de scriitor, în altă parte, „democratie“, era, aşadar, un simulacru democratic al unei hotărâri autocratice dinainte stabilite și irevocabile; nici vorbă, deci, de o alegere liberă. Afirmația de mai sus mai are și un alt înțeles, din perspectivă metodologică: logica devine instrument al puterii, și ca atare utilizarea ei este un act de simplă formalitate.

tare, între alalte dihanii și cornul cel de putere să i să dea, căci partea Corbului clironomiia Vulturului are¹. Iară cine acestora împotrivă ar gândi, ar grăi sau ar face, pedeapsa moarte groznică să-i fie. Acesta ieste cuvântul Corbului și bună plăcerea Vulturului (că când grăiesc preoții lui Apolon de la Delfis, atuncea tac toate vrăjile de la Memfis).“

Atuncea toate pasirile și dihaniile zburătoare, socotind că nici cuvânt împotrivă, nici socoteală de asemenea Coconozului să va mai putea afla, cu toatele într-o gură: „Facă-să, facă-să, și voia și porunca împăratului și epitropului plinească-să!“ strigă².

Însă, precum dzice dzicătoarea (că răspunderea moale frânge mâniia, și trestiia înduplecătă de vivor nu să frângă) (așijderea, potolindu-să mâniia, cuvântul cel moale, tare și vârtos a fi să arată, și, trecând vivorul, trestiia iară la locul său rămâne dreaptă), într-acest chip smerit chipul jigăniuții³ (carile să

¹ *Cornul cel de putere* (prin analogie cu cornul abundenței): *pecetea domnii Moldovei* (D.C.) — să se dea domnia lui Mihai Racoviță, aflat de aici înainte sub „ocrotirea Corbului cea tare“. Expresia „partea Corbului clironomia Vulturului are“ trebuie înțeleasă în sensul că Brâncoveanu, din moment ce are moștenire firească domnia Tării Românești, nu poate pretinde și pe cea a Moldovei; ideea apartine, bineînțeles, scriitorului, care vroia înlăturarea amestecului muntean în treburile interne ale Moldovei.

² O nouă manifestare de adeziune lingviștoare din partea boierimii muntene față de voință lui Brâncoveanu.

³ Jigăniuța este un nume imposibil de identificat, scriitorul nesimțind nevoie să-l descifreze nominal. În text este un „chip smerit“, aparținând deci unei categorii sociale inferioare și fără drept la conducerea societății; în același timp, tot în text, este lămurită ca „povața Leului și adulmăcătoriu vânătului“, deci un fel de călăuză de vânătoare, în vreme ce la scară „povața Leului“ este descifrată la rândul său „jelea și tragerea (suferința —n.ed.) neamului moldovenesc“, expresie ce încurcă și mai mult lucrurile; în continuarea textului se mai spune despre ea că face parte din rândul „sufletelor supuse“, adică din cea de a treia tagmă, și că are „voia legată“, adică se află sub interdicția manifestării libertății de voință în viața socială. Toate determinările date de scriitor ne îndreptătesc să vedem în acest nume un ins oarecare din lumea micilor boieri sau slujbași, reprezentând necazurile și aspirațiile clasei sociale din care facea parte. Pentru

cheamă povăta Leului și adulmăcătoriu vânătului îi ieste) și moale glasul lui¹, precum dârdze cuvintele Cucunozului într-altă parte abătu, așe cu prea supțire meșterșug toată învăluiala desfăcu și Strutocamila cine și ce ieste singură pre sine să să vădească îndemnă (că mai de credzut ieste un cuvânt de mărturisire a gurii hirișe decât o mie de mărturii a altora streine)².

Identificarea sa cu situația de mic boiernaș ar pleda și expresia: „cea mai mică și cea mai de nemică între toate jigăniile să fiu aievea ieste“.

¹ Intervenția Jigăniuței are loc, aşadar, când toată lumea se aștepta mai puțin, deoarece cuvântarea lui Mihai Cantacuzino făcuse pe participanți să înțeleagă că este dinainte hotărâtă candidatura lui Racoviță și că ei nu ar mai avea nimic de ales. Dar neașteptatul personaj, un om, după cum se vede, foarte inteligent, știe să reanimeze discuțiile din adunare, imprimându-le o turnură cu totul nouă și de-a dreptul originală. Astfel, pe de o parte, el cere Struțocămilei să devină actorul propriului său rol, iar, pe de alta, ca exponent al celor fără drepturi politice, aduce în discuție probleme ale vieții sociale și de stat văzute prin prisma acestora. Un astfel de reprezentant era Cantemir însuși, datorită originii sale umile, tatăl său fiind răzeș de Fălcu, silit, până la urcarea în scaunul domnesc, să-și câștige existența ca soldat mercenar; de altfel nici cei doi copii ai săi, Antioh și Dimitrie, nu se îmbogățiseră și nici nu făceau parte din vreo tagmă boierească. Prin ideile pe care le expune în fața adunării, suntem îndreptățiti să considerăm că Jigăniuța este personificarea gândirii social-politice cantemirene exprimând tocmai poziția stărilor sociale inferioare.

² După ce scoate pe participanți din starea de confuzie provocată de intervenția lui Mihai Cantacuzino, Jigăniuța cere asistenței să nu mai discute despre calitățile altuia, ci Struțocămila însăși să ia cuvântul pentru a-și dezvăluî în public vocația pentru domnie. Este o poziție radical deosebită în metodologia cercetării omului, care nu mai trebuie deci privit doar ca obiect al cunoașterii, prin intermediul unei științe din afara lui, aşa cum se întâmplă cu fenomenele naturii, și mai ales drept obiect al unei științe formale cum este logica, deoarece omul însuși se poate descoperi cunoașterii prin manifestarea personalității sale. Aceasta cere, desigur, o altfel de știință, aceea despre om. În *Istoria ieroglifică*, scriitorul realizează într-o însemnată măsură bazele acestei noi științe, psihologia, limitată deocamdată la observații, aforisme, judecăți de valoare, născute din experiența dramatică de viață și puterea excepțională de observație a lui Cantemir.

Aceasta jigăniuță înr-acesta chip scurte, dară cu virtute cuvintele sale începu:

„Singura a mea a trupului slăbiciune și micșurare a sufletului supus și a voii legate arătătoare ieste (că obiciuți sint muritorii cu înălțimea statului, cu frâmșete trupului și cu ghizdăvia feții, ca cu un lucru prea mare de la fire dăruit a să lăuda și încă mai mult între alții nu numai arcoasă sprâncenele-și a-și râdica, ce și sfaturile preste cuviință a-și da și socoteala preste măsură a-și râdica)¹. Așijderea, împotrivă ieste de socotit (că în cei mai mulți mărimea și greuimea trupului sămnul micșorimei sufletului și iușurimei minții ieste). Și iarășile cine în lume aceasta dovedit nu-și va avea (că vrednicia sufletului nu de pe frâmștea trupului să măsură. Căci nebunul la chip frumos și trupului grea pedeapsă și numele la mare ocară ș-a scos. Iară înțeleptul grozav și ghibos nici au gândit vreodata, nici au făcut lucru fără folos)². Deci precum cu cea mai mică și cea mai de nemică între toate jigăniile să fiu aievea ieste. De care lucru mie nu cuvânt între voi a grăi ce nici împins de flegmă a tuși macară nu mi s-ar cădea. Însă de vreme ce voia și porunca a marilor împărați au fost ca în adunarea de obște și sfaturile de obște să fie, cu a lor poruncă sprijenindu-mă, supunerea trupului în slobodzenia sufletului acmu îmi întorc³ (că spre închisoarea și legarea trupului un lanțuh

¹ Cantemir se ridică împotriva mentalității curente care apreciază omul după calități fizice (datorate naturii și nu meritelor personale) și nu mintale, și care, de asemenea, prețuiește pe cei mândri și îndrăzneți la vorbă; este o critică a valorilor sociale de tip feudal, calitățile fizice și îndrăzneala fiind unele din acestea.

² Observație justă: o minte strălucită se poate întâlni la un trup lipsit de frumusețe. Scriitorul, un intelectual de înalt nivel, subliniază ori de câte ori se iubește ocazia, necesitatea prețuirii sociale a calităților intelectuale.

³ Solicitând să fie lăsată să vorbească, Jigăniuța își motivează dorința pe temeiul că nu cere ceva incompatibil cu rangul său social, ci consideră că participarea sa la discuțiile din adunare vine din spirit de supunere, deoarece cei mari hotărâseră „ca în adunarea de obște și sfaturile de obște să fie“.

și o vartă destule sint, iară spre strânsoarea sufletului și spre opreală voii slobode nici mii de mii de lanțuje, nici dzăci de mii de închisori pot ceva face)¹. De care lucru într-acesta chip dzic (că unde pravila în silă și în tărie, iară nu în bună socoteală și dreptate să sprijinește, acolo nici o ascultare a supușilor trebuitoare nu ieste²). O, cinstiților și dintr-îmbe părțile vestiților senatori, ce poate fi aceasta între voi din toate părțile neaședzată, iară altă dată mai mult decât să cade simăța voroavă? (Nime în lume atâtă de ascuțit la minte și iute la giudecată a afla să poate, carile în toată alegerea negreșit și nesmintit să fie) și (macară că aspru lucru ieste pentru cele și cunoscute dreapta giudecată a face cât mai vârtos cu greu și așeși peste putința a toată firea va fi, pentru cele și mai denainte nicicum știute sau cunoscute, de bune sau de rele, de vrednice au blăstămate, deosăbire a face). Că după a mea socoteală dzic (că mai pre lesne ieste cuiva fără organul ochiului și fără lumina soarelui între alb și între negru a deosăbi decât fără cunoștința lucrului de vrednic sau de nevrednic a-l alege). Într-acesta chip poate fi să fie și sentenția carea dumnealui Cucunozul spre vrednicia Strutocamillii au lăsat. De care lucru dzic (că nime mai mult a altuia decât al său giudecătoriu și nime mai mult pre altul decât pre sine a să cunoaște poate, când spușcata lipsește filaftie). De unde urmadză mai cu cuviință a fi de toată voroava dezmațată părăsindu-vă, pre Strutocamila de față

Pasajul este o satiră la adresa ierarhiei sociale specifice feudalismului, ierarhie care nu permitea amestecul în viață publică a celor de jos. Împotriva acestor reguli de viață politică se ridică scriitorul când cere, cu insistență, categorisirea omului după calitățile personale și mai ales prețuirea celor intelectuale.

¹ Idee socială deosebit de importantă, care anunță viitoarea ideologie burgheză: nu poate exista nici o constrângere pentru libertatea gândirii și a voinței.

² Concepție de-a dreptul revoluționară: supușii nu trebuie să asculte de legile asupritoare și nedrepte ale stăpânitorilor. De aceea, se consideră legitime mișcările maselor împotriva abuzurilor și nedreptăților.

să chemați și pre dânsa pentru sine ce dzice și ce socotește să o întrebați. Și orice răspuns ar da, pre acela în ciurul alegorii cu dreapta bunei socotele să-l zbateți. Și așe atuncea pre lesne deosâbirea între grăunțe și între pleave a face viță putea¹.

La acesta sfat nu numai cât Coconozul nu avu împotrivă ceva a răspunde, ce încă și tuturor gloatelor foarte plăcut fu și toate capetele mari și deșerte celui mic și plin să plecară (că sfatul carile poate da săracul învățat și înțelept toți împărații nebuni și neispiriți nu-l pot nemeri). (Că știința înțelepcioniilor nu în scaunele trufașe și înalte, ce în capetele plecate și învățate lăcuiește.)² Și așe, Strutocamila în mijlocul theatrului chemară. Căriia întrebarea pentru sine înainte-i pusără: „Și ce? Și cine ieste?“ o întrebară.

Iară Strutocamila răspunsă, dzicând:³ „Eu sunt un lucru mare

¹ Acuzând pe antevorbitori, inclusiv pe Mihai Cantacuzino, de cuvântări îndrăznețe și insuficient gândite, și făcând apel la principiul că nu poti hotărî fără greșeală cu privire al un lucru care nu-l cunoști bine, Jigăniuța propunea Struțocâmilei să vorbească despre sine, pentru a da astfel prilej adunării să judece în cunoștință de cauză calitățile și vocația acesteia pentru domnie.

² Sfatul bun se întâmplă să provină de multe ori de la un om de jos, dacă este învățat și cu o gândire intemeiată pe experiență de viață („înțelept“), iar înțelepcionea însăși este o știință care nu poate fi apanajul boierimii trufașe, ci se dobândește prin învățătură și atitudine respectuoasă față de om („capete plecate“, adică lipsite de trufie).

³ Cuvântarea lui Mihai Racoviță este un autoportret moral, Cantemir satirizând cu acest prilej pe pretendenții care, fără a avea ca temei anumite calități („vrednicii“) ce se cereau unui domn, dovedeau numai că sunt stăpâniți de complexul de putere. „Eu sunt un lucru mare — spune Struțocamila — și vreau să fiu și mai mare“, adică vrea să fie domn. Ridiculizând această manie a puterii, scriitorul subliniază că astfel de pretendenți la domnie erau gata, pentru a dobânde puterea, să suporte orice neplăceri și umilințe: „puterea stomahului atâta îmi ieste de vârtoasă, cât și pre fier și pre foc a amistui poate“ (expresia intemeindu-se pe faptul real, că struții înghit din lăcomie orice, fără alegere), focul simbolizând *binele și desfătările lumii* (D.C.).

De altfel Racoviță, după ce a ajuns domn, a devenit unealta intereselor marii boierimi moldovene.

și voiu să fiu și mai mare, căci aceasta chipul îmi vrăjește, de vreme ce tuturor celor ce mă privăsc mierare și ciudesă aduc. În palaturile împăraților de pururea mă aflu¹, puterea stomahului atâta îmi ieste de vârtoasă, cât și pre fier, și pre foc a amistui poate. Acestea vrednicii la mine aflându-să, au nu toate laudele Cucunozului și sămăluirile Corbului mi să cuvin? Așijderea, agiutorind priința și ocroteala Vulturului, de m-ași putea în aer înălța decât toate zburătoarele, așeși și decât Vulturul, mai arătoasă ași fi².

Toate dihaniile, la răspunsul ei, râsul cu hohot își clătiră, numai Corbul și Cucunozul stomahul își tulbură³. Deci unii de mânie și de năcaz pre nări pufniia, alții de rușinea în inimă ascunsă pre obraz să aprindea, iară alții cu batgiocură în laude și cu mască în pofală o lăua⁴ (că cu cât știința rea într-ascunsul inimii nacăjește, cu atâta la ivala tuturora ieșind, rușinea în față îi pedepsește).

¹ Expresia „în palaturile împăraților de pururea mă aflu“ este o aluzie la descendența lui Racoviță, pe linie maternă, din familia Cantacuzinilor.

² Pe baza ascendenței sale imperiale și prin însușiri cum ar fi lăcomia de putere și de „desfătările lumii“, elemente prin care se înrudea și se asemăna cu familia și profilul moral al Cantacuzinilor munteni — ironizează scriitorul — Racoviță are tot dreptul la sprijinul muntean, putând chiar să pretindă o situație superioară în raport cu restul boierimii muntene, aflată în stare de inferioritate economică și politică față de Cantacuzini, cei mai mari latifundiari din Țara Românească în acea vreme.

³ Invitată de adunare, la sugestia Jigăniuței, să o audă „pentru sine ce dzice și ce socotește“, adică să comunice ea însăși și nu alții ce fel de ființă este și ce calități ar îndreptății-o să revendice tronul domnesc, Struțocămila, din prostie, sugerează Cantemir, își dă în vîleag dorința de a deveni domn. De observat aici cum, în timp ce Corbul și Cucunozul rămân afectați de prostia protejatei lor, întreaga adunare devine, prin râsul său, cutia de rezonanță a spiritului satiric al scriitorului.

⁴ Reacția adunării este, aşadar, mult mai complexă.

Iară unul dintre gloate¹ (din ceata dobitoacelor poate) glas ca acesta ridică: „O, prijetini și frați, la aceasta adunare împreună!“² Dumneiae Strutocamila, precum în părțile de gios³ (și poate fi sau supt, sau aproape supt brâul ars⁴) să naște și trăiește, tuturor știut ieste. În capul ai cării soarele lucru împotrivă au lucrat. Că de s-ar fi născut în părțile crivățului și să fie trăit în părțile austrelui, căldura soarelui umedzala crierilor i-ar fi mai uscat, și așe tidva capului spre îndesarea crierilor și cuprinderea înțelegerei o ar fi silit. Ce ea poate fi din fire capul uscat având, în carile de au și fost vreo umedzală firească, arșița soarelui și căldura austrelui porii pieii și încheiturile osului tidvei mai mult decât au trebuit i-au deșchis. și așe, puterea căldurii cu puțina umedzală și a crierilor materie pre o parte îi scotea, iară pre altă parte, în locul crieri-

¹ Este nedescifrat de cheie, dar cu probabilitate un moldovean, ne sugerează scriitorul („din ceata dobitoacelor poate“), ar putea personifica spiritul satiric al scriitorului în demonstrarea prostiei și inculturii Struțocămilei, aşa cum Jigăniuța personifica gândirea social-politică a lui Cantemir de pe poziția celor „mai de gios praguri“. Această demonstrare prezintă și elemente de metodologie savantă, îmbinată cu modelul eruditului renascentist — exprimând pe Cantemir însuși — dar și trăsături specifice unei îmbinări ciudate de știință medievală cu alta primitivă de tip popular, ceea ce ar explica denumirea de „unul din gloate“. În timp ce Racoviță rămâne singurul personaj care întruchipează prostia și incultura, toate celelalte personaje, inclusiv acest ins din „gloate“, sunt cultivați, chiar erudiți, guralivi și buni vorbitori, după modelul eruditului scriitor.

² Începutul cuvântării omului din popor pare a fi o influență a orașilor de nuntă.

³ Expresia se referă, probabil, la comuna sa de naștere, Racova, aflată în Țara de Jos. În cadrul simbolicii cantemiriene, știm că Moldova este Arabia, aşa încât toată terminologia geografică, ce urmează, capătă sens. Faptul că această simbolică este folosită și aici și nu numai în „povestea Camilopardalului pentru apa Nilului“, se datorează nevoii pe care a simțit-o Cantemir de a explica, de altfel înjurios, prostia și incultura viitorului domn.

⁴ *Brâul ars: meideanul pe ceriu de la zodiacul Racului până la al Capricornului (D.C.)* — zona dintre cele două tropice, încălzită puternic de soare.

lor, vântul sau aierul clătit între și [și] lăcaș vecinic în căpătină-i își află (căci, precum fără prepus știți că în fire loc ceva deșert a să da nu să poate¹) și ase din vântul strâns, vânt sloboade (că cineva ce nu are, a da nu poate). Însă, oricum ar fi, prostimeei ei iertăciune a să da să cade, de vreme ce poate fi că categoriile logicăi n-au citit și în cărțile științii nu s-au zăbăvit² (că celor ce multe lumânări în cîteala cărților topesc, ochii trupului la videre să tămpăsc. Iară celora ce niciodată pe slove au căutat, macar că vederea ochilor mai ascuțită ș-a pașit, însă neștiința în întunericul și în tartarul necunoștinții i-au vîrât). Iar amintirea de ar fi fost, după categoriaia ce o ați întrebat, după aceia ar fi și răspuns³. Ce acmu ea la întrebarea ceinții, dă răspunderea căinții și feldeinții⁴. Așijderea voi o întrebați ce ieste, iară ea vă răspunde cât ieste și în ce fel iu ieste (că răspunderea când nu să dă după întrebare, puțin deosăbește din voroava mutului cu a surdului). Și iarăși voi o întrebați ce dzice pentru sine, iară ea vă răspunde ce cere, poftește și pune în sine⁵. De care lucru socotesc urechile de grețoasă cuvintele ei cu alt chip să vă curățăți (că pre cât greu bucatele vârtoasă stomahului slab aduc, pre atâta nesuferire aduce și cuvântul nealcătuit la urechea bine ascultătoare). Adecă, întâi, de ieste cu putință, așeși de tot și întrebarea voastră și răspunderea ei de tot să să curme (că sufletul întelept pre cât gura cuvinte rele

¹ Cantemir nu concepe spațiul ca un vid absolut, aşa cum îl considerau atomiștii, ci ca având oarecare densitate, după cum întâlnim la Descartes.

² Cantemir susține despre Racoviță că nu ar fi fost un om învățat, insinuând prin aceasta că nu ar avea dreptul la domnie, în mai multe locuri scriitorul insistă asupra culturii, ca una din condițiile pe care trebuie să o îndeplinească un domn.

³ Se subliniază faptul că Struțocămila n-a răspuns până acum adekvat la întrebarea care i-a fost pusă, insinuându-se din nou prostia.

⁴ Întrebări privind categoriile ontologice ale substanței, cantității și calității, după cum se vede, o altă tipologie metodologică în determinarea individualității lucrurilor, evident, tot de esență aristotelică.

⁵ În acest fel răspunse Struțocămila la întrebarea sugerată de Jigăniuță.

a nu grăi, pre atâta și urechile voroave fără folos a nu audzi își oprește)¹. Iară aceasta de nu ieste cu putință, așă sfătui ca nu după a voastră cunoștință, ce după a ei prostime și neștiință să o întrebați, nici ce și cine ieste, căci bine știți (că tot capul și sfârșitul filosofiei ieste cineva pre sine ce ieste a să cunoaște)², ce cum o cheamă o întrebați³. Și de-și va ști numele, precum oarece sămn de cunoștință să fie având ieste nedejde, de nu mai multă, încăilea cât fietecare dulău numele de pe sunetul glasului își simpte. Iară de nici a numelui hiriș însămnarea în fantazie nu va fi păzit, așeși de tot nedejdea curmați, precum de la cel neștiutoriu știință a vâna viță putea (căci vânătoriul științii socoteala, iară măiestriile simțirea ieste)“.

Aședară, după socoteala și sfatul acestui înțelept și anonim sfetnic, „Cum te cheamă?“ pre Strutocamila întrebară. Iară ea răspunsă: „Eu pe mine niciodată nu mă chem (au în locul numelui gramatica n-ați citit, unde arată că *mă* în locul numelui, *eu*, de căderea chemătoare⁴ să lipsește?), ce alții pre mine, «o, dumneata» mă cheamă“.

Iarăș o întrebară: „Dară numele îți ieste, *o*, au pe alt nume te cheamă?“ Iară ea raspunsă: „Când strigă cătră mine cineva, atunci-a audzu, precum și pe voi acmu, când m-ați chemat, v-am audzit. Deci acmu, va rog, spuneți-mi, ce m-ați chemat?“

Cu toții deodată cunoșcură (că nu în chipul arătos, nici în dobitocul căpăținos, ce în capul pedepsit și cu multe nevoi, domirit crierii cei mulți sălașluiesc), în care chip și tâmpă mintea săracăi

¹ Cantemir este frecvent preocupat de modelul înțeleptului.

² Principiu socratic: „cunoaște-te pe tine însuți!“

³ În batjocură, reprezentantul gloatelor propune ca Struțocamila să fie scutită de a respecta canoanele metodologiei filozofice a timpului și să răspundă, ca orice prost și necultivat, doar cum o cheamă. În realitate, Racoviță, fost mare dregător, se va dovedi, ca domn, un om intelligent și echilibrat, preocupat de dreptate, fin diplomat și bun patriot, deși, mai ales în prima domnie (1703—1705), s-a arătat slab în fața boierilor.

⁴ Cazul vocativ (la cheie întâlnim explicația: *căderea la gramatică: slovenește padej, latinește casus, (D.C.)*.

Strutocamilii se arătă. De care lucru mai mult a o cerceta și în zădar cuvintele a-și lepăda să părăsiră și acmu cu a tuturor tăcerea mai mai a Corbului siloghizm și a Cucunozului sentenție să mărturisiia (căci tăcerea multă la răspunderea de treabă în locul mărturisirii să ține).

Însă iarăși Căprioara de Aravia, apucând voroava, a căti cel adevărat nume ce va să dzică la ivală îi scoasă. Aceasta, dară, într-acesta chip grăi: „De ieste toată pofta adunărilor pentru numele jigănnii aceștia a să înștiința, pre cât în proasta mea știință¹ să află, a spune nu mă voi lenevi (că pre cât ieste de cu greu și de scădere cineva de știință sărac a fi, cu atâta de urâcios lucru ieste cineva știință despre cei poftitorii a-și ascunde). Precum amânduror cea mai multă lăcuire în năsipurile Aravii să ne fie² și mai de-nainte s-au pomenit. Cu care pricină socotesc că fietecărui dobitoc numele mai chiar și mai hiriș să-l știe lăcuitarii carii sint de același loc cu acel dobitoc. De unde urmadză ca limba arăpască mai chiară hirișia numelui jigănnii aceștia să fie numit³. În limba, dară, arăpască, macară că numele ei în patrudzăci și una de feliuri să numește, însă cel mai hiriș, și precum prostilor, așe învățătilor mai obiciuit ieste știurmurg, carile sarachenei îl tălmăcescu devecuși. De la arapi să vede că elinii cu tălmăcirea s-au îndatorit, de unde îi dzic ὅτι πονοάλμηλρς, adecă Struț-cămilă. Iară când ar tălmăci hiriș numele de pe sunarea limbii arăpești, i-am dzice: cămilă-pasire.“

Atuncea, hirișul nume a prostului dobitoc dacă învățără, dizi sără: „Pentru numele lui acmu bine foarte ne-am înștiințat, însă,

¹ Dumitrașco Cavagea, deși știa desigur carte, nu se putea socoti un reprezentant al culturii în acel timp, cum erau Ioan Comnen, Ieremia Cacavela, Constantin Duca etc.

² Se repetă afirmația că Racoviță și Caragea se cunoșteau foarte bine, amândoi fiind, de altfel, pe vremuri, dregători și oameni de încredere ai Cantemireștilor.

³ Căprioara de Aravia orientează acum discuțiile în jurul numelui de Strutocamilă, Cantemir apelând astfel la etimologie, știință la modă în acea vreme.

oare, cine s-ar afla în lexicoanele etimologicești¹ ca încă și mai dintr-adânc și mai curat numele ei să ne tâlcuiască?“

Deci unii dzicea: „Moimița Livii², căci ieste mai uimitoare minții“. Alții dzicea: „Coșcodanul Tharsisului vechiu³ (carea acmu să dzice America) căci în instrumentul muzicăi poate cântece alcătuite a cântă“. Iară alții dziseră: „Ba nici aceștia ceva nu vor isprăvi, că macar că socoteala oarecum aceasta a înțelege le-ar agiunge, însă limba spre închipuirea cuvântului nu le agiunge⁴. De care lucru, socotim că o jiganie ce poate învăța gramatica și organele limbii, schimbarea și sunarea sileavelor a alcătui pot (că multe agiunge mintea ascuțită, carile limba fâicavă și slabă a le vorovi nu poate). Ca aceasta dară socotim că numai Papagaia⁵

¹ Lexicoanele sau dicționarele, întocmite după criteriul etimologic, erau un fel de enciclopedii ale vremii.

² Moimâta: *chipul voroavii muntești* (D.C.) — felul de a fi al graiului muntean. Livia semnifică Țara Românească, sens întărit aici de numele maimuței. Evident, explicația pe care o dă scriitorul la numele de maimuță, jignitoare la adresa muntenilor, nu are nici o semnificație, din moment ce Maimuța Liviei este un personaj bine conturat.

Renumit cărturar, în înțeles de enciclopedist, era atunci un singur om, după stolnic, în Țara Românească și anume mitropolitul Antim Ivireanul; identificarea are, desigur, un grad de probabilitate. Antim n-a participat însă la adunarea de la Arnăut-chioi, ca și alte personaje ale romanului.

³ Coșcodanul: *Văcărescul aga* (D.C.) — marele boier muntean, rudă de a lui Brâncoveanu, Enache Văcărescu, bunicul lui Enăchiță Văcărescu, după câte se vede, un om învățat și în același timp un talent muzical. Coșcodanul este o maimuță cu coada lungă, iar Tharsis este numele fenician al insulei Creta; același nume îl purta și Spania, tot în limba feniciană.

⁴ Nici maimuța Liviei și nici Coșcodanul Tharsisului nu erau, aşadar, gramaticieni și etimologi. De reținut afirmația despre cei doi că aveau un defect de vorbire, gângăvia, dar și observația justă că în asemenea caz exprimarea nu se poate sincroniza cu ritmul ideilor.

⁵ Papagaia: *Papi Comneno* (D.C.) — Ioan *papas* (preot, în grecește) Comnen, un mare învățat al vremii, de origine grecească, profesor la Academia Domnească din București, medic, autor și editor de cărți în limba greacă. El

ieste, carea mai chiar cuvintele dobitocului sămăluitaru a urma poate.“

Hulpea macară că ceva la gloate a grăi ca o înțeleaptă tare postia și în ceva împunsă a fi să nu să arete, vârtos să ferii (că a toată mulțimea, veri de cinstă, veri proastă ar fi, voroavele, înțeleptul a le asculta, de nu folos, dară nici pagubă va avea; iară cuvântul a grăi, macară cătră cel prea ispitit, fără primejdiiia plăcerii sau neplăcerii, de abia ieste de nedejduit), însă atuncea pre toți așeși de tot de la hotarul științii depărtați vădindu-i, nici frâul gurii a-l mai sprijeni, nici lăcata tăcerii nedescuiață a feri putu:

„Și așe, vede-să, o, prijetinilor, dzisă, cu depărtarea locurilor și lipsa lucrurilor carile într-acel loc, macar că multe, iară aiurea prea puține, aflându-să, și audzirea lor minunată și vederea ciudată li se pare. De care lucru, Papagaia, căci vine de la locuri de parte¹, toți a o audzi și a o privi poftesc. Însă la vrednicia ei, de nu întrece Coțofana de Evropa², iară precum agiunge, nime nu va putea tăgădui, ce căci precum papagaiele acolo prin izbeliște, așe acestea aicea prin târveliște multe să află³. Pentru-aceia Coțofana aicea atâta cinstă și laudă nu i să face (că săturarea ochilor ieste ca și greața stomahului, că precum stomahul destul

îndeplinește condiția de gramatician și etimolog. Papagaia este un nume inventat de Cantemir prin asocierea cuvântului *papas* (preot) și gaie, o specie de uliu, scriitorul făcând astfel din personaj o ființă dublă, aşadar un preot grec, cu o natură hrăpăreată, pus în serviciul muntenilor.

¹ Aluzie la originea grecească a lui Ioan Comnen.

² Trebuie să fie un grămătic, adică un secretar al lui Brâncoveanu de origine apuseană, pe care nu-l putem identifica, domnul Țării Românești folosind la curtea sa mai mulți secretari pentru problemele Europei apusene. Aflăm din text numai amănuntul că acest secretar era tot atât de cultivat ca și Ioan Comnen.

³ Scriitorul, printr-un joc de cuvinte jignitoare, ironizează pe oamenii de cultură (papagaiele) și corpul de secretari (coțofenele autohtone și apusene) de la curtea lui Brâncoveanu.

încărcat, bucatele macar fie și cu aromate, nu cu miroslul acel frumos poftă, ce greață îi aduce, așe și ochiul de privală săturat albul vede negru și frumosul grozav). Iară mi să pare că la Livia mai în mare cinste să află coțofanele decât în Evropa papagaiele¹ și mai scumpă poate fi o măță vânătoare decât o moimăță giucătoare (că pofta în lume cu lucrurile împreună și inimile stăpânind, cestuia, ieftin, iară celuia scump nume au pus) (că așe ieste din fire tocmit, un lucru cu cât mai de la mulți să poftește, cu atâtă mai de la mulți lipsește). Însă cât spre trebuința a aceștii adeverință, precum mi să pare, nu pasi[si]re gramatică, ce jiganie filoșoafă² trebuie, că nu etimologhia numelui, ce ființa lucrului trebuie tâlcuită când cineva de acel lucru a să înștiință poftește. Că în numele acesta doară de ieste vreo ascunsă ieroglifie (precum la egiptiieni numele filului însămnează chipul împăratului), iară cât ieste despre etimologhie, fietecine o poate prinde, că din struț, pasire, și din cămilă, dobitoc ieste alcătuit.^{“3}

Aceasta de la Hulpe cu toții audzind și precum adevărul așe ieste înțelegând (că la mintea spre înțelegere gătătă mai tare pătrunde cuvântul adevărului decât prin moale grosimea trupului ascuțită simceaoa fierului dzisără: „Dară cine între noi poate

¹ Este aici o confirmare a ipotezei că Livia este Țara Românească, în timp ce Evropa continuă să semnifice Apusul.

² Intervenția promptă a lui Ilie Țifescu are scopul de a complica lucrurile și a reactiva și mai mult discuțiile, deoarece el recomandă să fie abandonată ideea de a recurge la etimologie în favoarea unei rezolvări filozofice a problemei numelui Struțocămilei. El cere astfel pentru aceasta nu un muntean etimolog (pasire gramatică), ci un moldovean filozof (jiganie filoșoafă), vizând pe Lupu Bogdan hatmanul.

³ Motivarea de principiu a proponerii Vulpiei are un înțeles adânc în ceea ce privește adevărul posibil pentru cele două științe: în timp ce etimologia oferă o cunoaștere simplă, de suprafață a lucrurilor („etimologhia numelui“), filozofia dă posibilitatea de a merge la esențe („ființa lucrului“: esența fenomenului). De aici inferioritatea etimologiei față de filozofie în promovarea cunoașterii.

fi acela carile mai mult sufletul în filosofie să-și fie crescut și după pravile el trupul să-și fie scădzut?¹ (Că cu anevoie ieste cineva trupul în toate pre larg și de sățiu să-și hrănească și sufletul de poftele trupești nebetejit să-și păzască), (că precum în hrana slobodă trupul să îngroașă și să îngroașă, așe de post trupul vitionindu-să, sufletul să supție și să învârtoașă) (căci foamea la trup moarte firească, iară la suflet viață cerească aduce)². Și cine ieste acela carile mai într-adânc lucrurile firești și ființele trupești să fie pătruns?³

La carea unii dzicea că Moimâța aceasta va putea isprăvi. Carea răspunsă precum mai mult în filosofia obiceinică decât în cea fizică s-au zăbăvit și mai mult de pravile obiceilor decât de ființa lucrurilor poate giudeca⁴. Alții dzicea că poate Privighetoarea⁵

¹ Avem aici modelul cantemirean al filozofului, un model stoic îmbinat cu cel al anahoretului creștin.

² Un element de factură creștină în definirea modelului filozofului.

³ O definiție a filozofiei naturii, al cărei obiect este cunoașterea fenomenelor naturale („lucrurile firești“) și a esențelor, a ființelor corporale, adică materiale (în opozitie cu esențele sau ființele spirituale, divine, de tip platonic și creștin), pe care foarte bine le numește Cantemir „ființele trupești“. Cei doi termeni: „lucrurile firești“ și „ființele trupești“ sunt, de fapt, sinonime: fenomenele naturale, corporale și nu de factură spirituală. Cu aceasta ne aflăm, indirect, în fața unui concept nou, acela de „filosof fizic“, cum se va exprima Cantemir mai departe, ceea ce înseamnă filozof al naturii, în înțeles de gânditorul care operează numai cu explicații corespunzătoare pentru fenomenele naturale.

⁴ Un element în favoarea identificării Maimuței libiene cu Antim Ivireanul și anume că acesta era cunoscător nu în „filosofia fizică“, deci nu în filozofia naturii, ci în „filosofia obiceinică“, adică în domeniul moralei. De reținut și precizările obiectului fiecăreia dintre cele două domenii atât de deosebite: „pravilele obiceielor“ — regulile de conduită, pentru morală, și „ființa lucrurilor“ — esența fenomenelor, pentru filozofia naturii.

⁵ *Privighetoarea: Cacavela (D.C.)* — este vorba de Ieremia Cacavela, grec de origine, „iatrofilosof“, adică filozof și medic, cu studii în Germania, la Frankfurt, fost profesor al lui Dimitrie Cantemir, în acel timp aflat însă în slujba lui Brâncoveanu.

aceasta săvârși, căci în cuvânt vreodată a să osteni nu știe. Ce mai cu de-adins lucrul cercând, o aflare că macară că în limbă lată și la voroavă neîncetată ieste, însă ce și pentru ce, așe mult ritoresete, nici ea nu poate știe (ca voroava lungă și tot aceia, de multe ori poftorită, de ar fi cât de dulce și de frumoasă, până mai pre urmă să arată greșoasă și sățioasă)¹.

Iară mai pre urmă cu toții dzisără că precum Vulpea au fost aflătoarea sfatului, așe iarăși ea va fi săvârșitoarea faptului. La carea Vulpea răspunsă:² „Firea așe de înțelepțește pre la toți darurile sale ș-au îndâmnat, cât pre unii în cuvânt, iară pre alții în lucru, pre unii în poruncă, iară pre alții în ascultare, pre unii în stăpânire, iară pre alții în supunere vrednici, putincioși și suferitori i-au arătat. Așijderea, unii în gramatică, iară alții în poetică, unii în logică, iară alții în ritorică, unii în cea ithică, iară alții în cea fizică filosofie mai isteți, și unii într-ună, iară alții într-altă învățătură și meșterșug mai vestiți și mai fericiți, după a firii orânduială au ieșit (că ce unul Dumnedzău dăruiește, și orânduieste. toata lumea nici a lua, nici a clăti poate)³. De care lucru umilita mea prostime (poate fi din năstavul firii spre aceasta orânduită)

¹ Expresiile oarecum injurioase la adresa fostului său profesor dovedesc că se produsese, între timp, o răceală în relațiile dintre ei. De remarcat ideea că gândirea de formăție retorică — și ca atare retorica însăși ca știință — este incapabilă să pătrundă în esența lucrurilor, nefiind în stare să ofere o cunoaștere aprofundată și clară.

² Partea întâia a cuvântării Vulpiei este o pleoarie pentru ideea unui determinism natural al înclinațiilor, preocupărilor și profesiilor omenești. Prezența factorului natural în conceperea acestui determinism constituie o notă pozitivă față de teza biblică a predestinației divine. De remarcat expresiile „firea“ care înezestrează („îndâmânează“) „înțelepțește“ (adică după o anumită regulă, orânduială) pe oameni cu „darurile“ (inclinațiile, talentele) sale, „a firii orânduială“ (ordinea naturii), formulări ce anticipărajunea naturală a iluminîștilor de mai târziu.

³ Se observă că această „orânduială a firii“ este de fapt ordinea divină, Cantemir menținându-se astfel în ontologia sa în cadrul concepției deiste.

mai mult în cele cinci glasuri a lui Porfirie¹ și dzece categorii a lui Aristotel² zăbăvindu-să, cu cheia meșterșugului meșterșugurilor (căci logicăi acest titlu a-i da m-am obiciuit)³ ușile a deșchide și lăcătile a descuia pociu; iar mai înluntrurile cămărilor firii nici a intră și mai nici a căuta pociu⁴ (că împărația firii, precum are domni, senatori, deregători și orânduitori, așe are și plugari, și morari, și portari, și chelari). De care lucru socotesc, precum am și mai dzis, că nu dialectic, ce filosof la aceasta slujbă trebuiește, că a dialectecului socoteală ieste numai forma siloghizmului să fie, după canoanele logicăi, fie-i macără materiia pentru carea siloghizmul face și necunoscută⁵. De care lucru și eu mai mult ființa socotelii sau a chitelii decât a lucrului pociu cunoaște.^{“6}

¹ *Cinci glasuri a lui Porfirie: temeiul logicăi, neamul, chipul, hiriș tâmplarea (D.C.).*

² Cele zece categorii aristotelice: substanța, cantitatea, calitatea, relația, spațiul (locul în spațiu), timpul, poziția, posesia, acțiunea, pasiunea (suferirea).

³ Expresia „meșterșugul meșterșugurilor“ acordată logicii se referă atât la faptul că aceasta era văzută de scriitor numai ca o tehnică, deci un ansamblu de reguli, cât și la locul de frunte ocupat de această știință față de corespondentele sale din vremea lui Cantemir.

⁴ O afirmație expresă a lui Cantemir despre limitele logicii în promovarea adevărului: ca știință formală (care permite deci numai pașii metodologiei în cunoaștere), logica nu oferă o cunoaștere profundă, întrucât nu poate merge până la esența lucrurilor („înluntrul cămărilor firii“).

⁵ O precizare foarte intermeiată a lui Cantemir: logica nu oferă decât condiția formală a cunoașterii nu cunoașterea însăși, aceasta fiind obiectul filozofiei. Plecând de la Aristotel, care numea dialectică o anumită parte a logicii, Cantemir comite o exagerare voită când limitează întreaga logică la dialectică, adică la arta de a întreba și a răspunde după anumite reguli; în felul acesta, scriitorul apropie logica mai mult de retorică (și retorica era o componentă a logicii la Aristotel, legată de politică) decât de filozofie. Această exagerare va ușura scriitorului manevrarea științei respective în sensul devierii ei în retorică și poetică.

⁶ Încă o precizare despre limitele și specificul logicii față de filozofie: prin logică nu ajungi să cunoști esența fenomenelor, ci doar esența gândirii operaționale („ființa socotelii“), limitată atunci la regulile raționamentului și ale demonstrației deductive.

Și așe și Vulpea, dialectică¹, iară nu filosoafă să află. Vulpea, macară că de ar fi îndrăznit, lucrul acesta singură la cap a-l scoate ar fi putut (însă precum adese a face dialecticii s-au obiciuit, adeca la vreme de strâmtoare cu strofe² și cu sofismate, precum și ostenii, când cu mâna și cu sabia a birui nu pot, cu mihanii și strataghemate să slujăsc). Însă cu cleștele cărbunele din cuptoriu și cu mâna altuia șerpele din bortă gândi să scoată (precum și mai denainte prin limba și gura Ciacalului cuvintele își tunase și duhurile își fulgerasă). Vulpea, dară, într-acesta chip și socoteala își orândui, și cuvintele își informui³:

„Inima mea, o, prietenilor, spre cea cât de grea poruncă și aspră slujbă a monarhiilor noastre pururea gata și bucuroasă au fost și ieste, și încă până la cel mai de pre urmă abur a fi și silesc, și nedejduiesc (că cine n-au învățat nevoia a trage pentru toți, ace la nici fericirea va suferi împreună cu toți). Însă cine ce are și cât are, atâta poate da și arăta. Eu, dară, de săvârșirea lucrului aces-tuia precum vrednică nu sint și mă cunosc, și mă mărturisesc. Iară precum pre cel vrednic să vă arăt, încă nu mă tăgăduiesc, pre carile, de să va tăgădui (căci obiciuști sint cei adevărați vrednici vrednicile sale de privala ochilor și lauda gurilor a-și ascunde) (ce precum focul în piatra mai vârtoasă și în fierul mai îndesat ascuns fiind, dintr-aceleasi și mai tare lovindu-să, scânteiadză, ase

¹ *Dialectic: cela ce știe a să întreba după canoanele loghicăi (D. C.)* — termenul desemnează pe logicianul limitat la stăpânirea artei de a discuta (logica putând în acest caz ușor devia în sofistică și retorică).

² Strofa este repetiția în silogistica retorică, în logică însemnând raționament înșelător, sofism. Iată, aşadar, ce înțelege în mod practic Cantemir prin dialectică: o logică a sofisticării adevărului. Am amintit că retorica este o parte a logicii aristotelice. Cu timpul retorica degeneră, ca suport teoretic al oratoriei, într-un gen literar, de fapt într-o artă a sofisticării adevărului, pe baza unei silogistici proprii, apropiată de sofistică.

³ În a doua parte a cuvântării, Vulpea, cu o deosebită şiretenie îl recomanda ca filozof pe Lup, foarte prudentul Lupu Bogdan, pentru a-l sili să se descopere, să-și trădeze adevăratale sentimente și convingeri.

și sufletul plin de vrednicie, pre cât mai mult să acopere, pre atâtă mai tare să descopere) de vrednic a-l dovedi, vrednică sint, pre carile rugându-l (căci sufletul filosof asupreală nu are, de vreme ce toată asupreală suferind, precum să i să facă asupreală nu simte)¹ și întrebându-l după a sa filosofie, ce va fi adevărul va grăi.“

„Dară cine ieste acela de carile dzici?“ întrebând-o, ea răspunsă: „Adevărat, între toate jiganiile nu numai bun și adevărat filosof, ce încă și ispitit, iscusit anatomic Lupul ieste. Căci și în mari, și în mici, și bolnave, și sănătoase jigașii, adese meșterșugul să au ispitit, atâtă cât în toată lumea macar un dobitoc, pociu dzice, că nu să va afla, al căruia mănușă vreodată de [de] iuți și ascuțite briile lui să nu fie fost despicate.“²

Așadară, după învățatura Vulpii, pre Lup de față chemară și de ieste filosof îl întrebară. Iară Lupul răspunsă: „Eu de la cineva filosofia n-am învățat; și ce poate fi întrebarea aceasta?“ Ei dzisără: „Vulpea ne spuse precum în tine filosofasc suflet și vrednice duhuri să află. De care lucru, socotim că toată hirișia Strutocamilei a ne arăta și tot adevărul a ne învăța, de vii vrea, vii putea“. Iară Lupul răspunsă: „Vulpea macar că acmu, sau de sula zavistii împunsă, sau de vicleșugul și răutatea firii sale împinsă, și preste simțirea ei adevărul atinge (că zavistnicul și vicleanul numai atuncea grăiește adevărul, când sau zavistia descoperindu-i-să, spre rău nu sporește, sau vicleșugul cu un cuvânt al adevărului acoperind, spre mai mare rău pre altă dată îl oprește). Iară adevărul ieste acesta (că nici lângă cuibul șoimului porumbul puii să-și scoată, nici orbul celui cu ochi să să facă povăță, că nici porumbul îi va videa vreodată zburători, nici cel cu ochi își va videa pașii drept îmblători). Că într-această dată în lume undeva, ceva sau la cineva adeverință și adevăr nici văd, nici a-l videa și a-l mărturisi, fără primejdie a fi, poate (că unde răcnește

¹ De remarcat trăsăturile modelului filozofului stoic.

² Vulpea face un portret moral Lupului, din care reiese că ruda Cantemireștilor era un boier hrăpăret, amănuț ce concordă cu adevărul istoric.

Leul, nu mai urle Lupul și unde piuiește Vulturul, nu mai geamă hulubul. Că nici glasul celuia să aude, nici gemutul cestuia, până mai pre urmă fără lacrămi de singe va putea fi). Și cu atâta voroava încheindu-mi, pentru această întrebare, voi asculta și altă dată.¹

Cu acestea Lupul tăcând, Vulpea, macar că nu în puțin frica Lupului avea, însă zavistia veche² spre răutăți noaă nepărăsit o împingea. De care lucru cu înțeleapta-și zavistie socotia că cu casa ei împreună și coliba vecinului să să aprindză multu-și folosește. Și nu doară că socoteala spre lauda Lupului îi era, ce numai doară că mult într-însul vrednicii descoperind, despre cei goli de dânsenele, până în cea de apoi vreo ură asupră i-ar aduce (că nărocul aşe vrednicilor pizmuind să vede, că cu cât sint mai suferitori furtunelor, cu atâta mult valurile să le îndesască, și pre cât lucruri vrednice de laudă ar face și ar arăta, pre atâta în ura și urgiaia nevrednicilor să cadă. Care lucru fortuna spre mai mare rușinarea celor nevrednici, precum îl face socotesc, de vreme ce ei pre cât mai mult îi urăsc, pre atâta pre sine să hulesc. Și vrednicii pre cât mai mult să înădușesc, pre atâta în bunătăți să mai întăresc, nu într-alt chip, ce ca cum cu cât mai tare cremenea cu oțălul a-i lovi, cu atâta mai iuți și mai luminoasă scânteia sloboade). Într-acesta chip, dară, Vulpea spre înalgioșul Lupului cu toată osiridia nevoindu-să (căci firea ei binele cuiva a nu pofti obiciuită ieste), încă mai aievea și mai cu obraznică îndrăzneală, tare, strigă în gura mare: „Eu, o, prietenilor, celea ce spre vrednicia Lupului voiu să grăiesc, nici pizma mă împinge (carea în inima mea nu numai căci vreodată nu s-au sălășluit, ce așeși nici un ceas n-au

¹ Lupu Bogdan își dă seama de intenția vicleană a lui Ilie Țifescu și ca atare se eschivează de la un răspuns clar, motivând că unde rage leul nu mai este loc pentru urletul lupului, mai ales că în asemenea condiții a spune adevărul nu este „fără primejdie“.

² Există deci o „zavistie veche“, adică o ură mai demult între Lupu Bogdan și Ilie Țifescu, cel de al doilea purtându-i primului ură pentru că, după cum afirmă izvoarele vremii, îl jefuise pe Țifescu de o moșie.

găzdăluit), nici vicleşugul sau nevoia mă încinge, ce pentru tot folosul cel de obşte silind, dzis-am şi dzic şi nepărăsit voiу dzice că Lupul precum ieste adevărat filosof, aşe şi spre isprăvirea trebii aceştiai harnic ieste, precum dovedele şi argumenturile, pre carile acmuşi-acmuşi înaintea tuturor puindu-le, tot adevărul lucrului vor mărturisi. Ce întâiaşi dată aceasta a şti vi să cade: că eu, ticăloasa, priinţa şi agiutorinţa Corbului, pentru mari şi multe darurile Vulturului, voiу şi poftesc, că de multe ori rămăşită fără-muşelor mesii Vulturului copiii din fălcile foamei şi Ἰώλκως a morţii ne-au măntuit¹. Iară Lupul, pentru căci pre sine singur a să chivernisi şi viaţa din primejdia foamei a-şi sprijeni ştiind, cu binele altora nici cearcă, nici pofteşte să să îndemânedze. Căci în şcoala lui Dioghenis şi în filosofia ce-i dzic cânească² s-au învăţat, a căror sentenţie ieste acela lucru de la cineva să ceară pre carile altul nici îl poate da, nici de la sine îl poate lua. Căci odânaoară un împărat mare³ întrebând pre Dioghenis ce pofteşte să-i dăruiască, i-au răspuns să-i dea ce nu-i poate lua, adecă să să dea într-o parte din lumina soarelui şi să nu-i facă umbră, oprind radzele deasupra urciorului în carile şedea. Ce pentru obiceile filosofilor acestora şi pentru pravilele filosofiei lor, mai mult a dzice părăsindu-ne, la cuvântul nostru să ne întoarcem. Argumenturile, dară, şi dovedele spre a Lupului de înțelegt şi de filosof încredinţare îmi sint acestea:

¹ Aluzie la pribegiea lui Ilie Țifescu în Tara Românească de frica lui Constantin Duca, în cea de a doua domnie (1700—1703).

² „Filosofia cânească“, adică cinică, numită şi „şcoala lui Dioghenis“, apare la cheie descifrată prin expresia: *să chemă filosofia cânească, carii toate lucrurile fireşti dzicea că n-au rusine (D.C.)*.

Din cinism s-a dezvoltat stoicismul, ceea ce s-ar potrivi cu trăsăturile filozofului stoic puse pe seama „filosofului“ lupesc, dar aici şcoala cinică are înțelesul că Lupu Bogdan se conducea după principiul conform căruia totul ţi-e permis dacă rezolvi o nevoie naturală.

³ Este vorba de Alexandru cel Mare în cunoscuta anecdotă despre întâlnirea sa cu Diogene cinicul la Corint.

PARTEA A DOA

CUPRINS

„Întâiași dată, socotiți, o, fraților, și aminte luați cuvintele carile mai denainte înaintea tuturor gloatelor au făcut.¹ Că au nu el în proimiul voroavii sale dzicea, precum inima împăraților din multimea lucrurilor și a științelor, carile în publică-li și în curte-li să tâmplă, mai ades decât alaltora câtodata prosgnostice fac? și cum din putregiunea peștelui în mațele Bâțlanului viermii să nasc? Și Brebul, părțile bărbătești pierdzindu-și, în zavistie cade și pizmă vecinică nu numai asupra bărbăților, ce și a muierilor ține. Asupra muierilor, căci el cu dânsa pofta și tragerea firii a-și împreuna nu poate, iară asupra bărbatului, căci acesta a face din plineala firii poate (că totdeauna orbul asupra ochilor, și șchiopul asupra picioarelor, și surdul asupra audzului, și hadâmbul asupra întregului obidă are). Așijdirea, precum nu numai spicul părului și asămânarea văpselii pre Vidră vreodată Breb să fie fost o dovește? (Căci tâmplarea vine și să duce fără stricarea supusului²?) și alalte ale lui cuvinte toate, de viți sta pre amânuntul și cum să cade să le socotiți, au nu toate hirișe de adevărat fizic filosof îl arată? (Căci toată filosofia fizicească asupra trupului firesc și în știință lucrurilor ființați să sprijinește).³ Apoi acmu, când îl

¹ Amintind pe scurt cele spuse de Lupu Bogdan în cuvântarea sa, Ilie Țifescu își continuă discursul, pentru a dovedi că Lupul, datorită gândirii sale profunde, trebuie socotit un adevărat filozof.

² Se repetă principiul de logică aristotelică, după care întâmplarea nu afectează substanța, substratul lucrurilor („supusul“).

³ Din nou se definește obiectul filozofiei naturii, afirmându-se că ea se intemeiază pe corpurile naturale („trupul firesc“), adică pe substanțele

întrebați de ieste filosof, nici voaă v-au <dat> după poftă răspuns, dar nici pre sine despre aceasta de tot s-au ascuns, ce cu un frumos și iscusit chip nici lauda asupră s-au priimit (că cel ce cu tot sufletul aievea în față își lauda poftește nici o deosăbire nu are de la cela carile prin gurile tuturor pre drept să hulește), nici precum eu adevărul și ce ieste am grăit au tăgaduit.¹ Acestea, dară, Lupul în față și de curând v-au grăit.² Dară să vă aduc o istorie a lui, carea mai demult au făcut, carea pre căt ieste de adevărată, pre atâtă ieste și de minunată. Și precum vrednică ieste a să asculta, mi să pare că cu toții o viță lauda (căci istoricul adevărat — adeca carile istoriia adevărat precum s-au avut istorisește — lauda împreună cu făcătoriul împărtește, căci cela au ostenit lucrul a săvărși, iară cesta au nevoit în veci a să pomeni. Și încă mai mult pre scriitorii decât pre făcătorii minunelor fericiți și laudați a numi voiu îndrăzni. Căci după armele și faptele iroilor, condeiele istoricilor, de nu s-ar fi pre alb clătit, încă de demult și lauda numelui lor deodată cu oasele țărna o ar fi acoperit. Și așe, aceia au

materiale, și pe cunoașterea („știință“) fenomenelor reale, („lucrurile ființăști“), adică pe tot ce este natural, material. Definiția este aceea a unei orientări sau ramuri materialiste în filozofie.

¹ Aici sunt trăsăturile modelului de conduită pentru un filozof stoic. Scriitorul îmbină în același prototip pe filozoful fizic, reprezentând concepția materialistă despre lume, și pe cel stoic, adică pe înțelept, exprimând conduită.

² Personajele potrivnice candidaturii Struțocămilei erau adeptele unor metode logice avansate în promovarea adevărului, pe când cele care susțineau acest personaj la domnie erau legate de procedee tradiționale și de metode care sofisticau adevărul. În cadrul modelului de filozof, sub raportul conduitei și al concepției despre lume, filozoful fizic și înțeleptul sunt întruchipați de Lup, adică de un adept al poziției cantemirene, prin urmare, de un potrivnic al candidaturii Struțocămilei. Așadar, și în această privință operează criteriul apartenenței la o tabără sau alta. Lupul reprezintă pe filozoful fizic, fiind un „iscusit anatomic“, adică expert în cunoașterea anatomiei victimelor sale, sălbăticinăcea aceasta hrănuindu-se nu cu idei și ființe spirituale, ci cu corpuși materiale, fizice.

fost a lucrurilor făcători, împreună și muritori, iară ceștea numelui au fost înnoitori și în veci stăruitori).¹

Povestea dară într-acesta chip să are:² Odânaoară era un om sărac, carile într-o păduriță, supt o colibiță era lăcuitaru. Acesta, mai mult de dzece găini, 2 cucoși, doi miei și un dulău, altăceva după sufletul său nu avea. Deci dulăul atâta era de bun păzitoriu și atâta de tare în giur împregiurul casii străjuitoriu, cât nici frundză de vânt să să clătească și el asupra sunetului să nu năvrăpască cu putință nu era (că mai bunu-i și mai de nedejde ieste dulăul deșteptat decât străjeriul însomnorat sau cu vinul îngropat). Dulăul așe pre dinaintea casii pururea să afla, iară găinele în podul colibii să culca, mieii noaptea dinaintea ușii în tindită, iară omul ostenit și obosit, dacă viniia de la lucru, în colibiță spre odihnă să aşedza. Ce cât au fost despre partea mea, măcar că, precum să dzice dzicătoarea, nici o piatră neclătită n-am lăsat. Însă nu numai de vrăjmășia dulăului, cât de gardul denafără nu m-am putut lipi, nu numai cât la găini în pod nu m-am putut sui, ce așeși nici pre acolea pre aproape de fricos glasul lui nici a mă opri, nici a mă odihni am putut. Si așe, ori cu câte meșterșuguri am ispitit și cu cât mai cu dor dulce carnea găinușilor am poftit, nicicum poftii și izbândii inimii nu m-am învrednicit (căci norocul așe de aspru cu muritorii șuguieste, cât, de multe ori, celea ce și cu ochii le-ar înghiți, nici cu nasul nu-i lasă a le mirosi). Iar o dată mi să tâmplă cu Lupul a mă împreuna, căruia traiul omului și vrăjmășia dulăului a-i povesti mă luaiu și precum în multe nopti fără somn și cu stomahul deșert împreună și cu mare groază a primejdii vieții pregiur colibița săracului în deșert în preajma găinușilor am cutreierat. Cătră acestea, precum și doi miei are, îi pomeniiu. De carea el audzind, îndată sculân-

¹ Este expusă concepția lui Cantemir despre istorie și istoriografie.

² Povestea care urmează o putem intitula: *Lupul și dulăul sau prima povestire a Vulpiei șicu scrisoarea Lupului*.

du-să, unde ieste coliba cu mieii cum mai curând să mergem tare mă îndemna. Căruia eu îi răspunș, că într-acea parte de loc a merge, până nu va însăra, de frica dulăului primejdia vietii îmi prepui. Deci trebuie să aibă îngaduință, îi dzis, până soarele va scăpăta, și atuncea la pomenitul loc îl voiu duce. Cu mare pieire spre îngăduință a-l pleca putuiu, și încă și cetatea mărăciunilor lângă mine aveam (căci lăcomia, de ieste în săturare nesăturată, cu cât în foame mai nesățioasa va fi), de vreme ce bine îl cunoșteam că dulceața a fragedii cărnișoarei mielului în fantazie mai tare foamea lăcomiei și în stomah lăcomia foamei mai vârtoș clătindu-i, mă temeam, perii miei în lână să nu-i întoarcă și carnea mea în oină să nu o prefacă. (Căci filosofii obiciuți sint cu socoteala, aierul în apă și apa în aier a întoarce, macară că lucrul socotelii n-ar răspunde¹). Deci sosind cea mie pentru frica, iară Lupului pentru foamea mult dorita și aşteptata sară, amândoi împreună purceasăm și, în preajma locului apropiindu-ne, de departe casa omului cu degetul îi arătaiu. Atuncea Lupul, cu chipuri filosofești și țărămonii politicești înainte-adulmăcând, purceasă. Ce dulăul nici chipurilor cucerite, nici [nici] cuciriturilor lingești să uită, ce îndată toată pădurea de lătrături și de brehături împlu, așe cât nu numai codrii să răzsuna, nu numai cât omul din greu somn să scula, ce încă și pre mieii în scutece învăliți copilași spăimânta și îi deștepta. Deci omul, de pre așe tare lătrăturile dulăului precum o jiganie rea la miei să fie vinit pricepu. Carile în grabă afară ieșind și încă mai tare pre dulău asmuțind și îmbărbătând, atâta cât căută Lupului a da dos (că de multe ori fuga fortuna biruinții, și biruința primejdia fugăi aduce).

¹ O ironie la adresa filozofilor: adesea aceștia concep lumea potrivit ideilor lor și nu cum este ea în realitate. Ironia înseamnă o luare de poziție împotriva idealismului (deși exemplul luat de Cantemir este din gândirea primilor materialiști greci), o notă în plus pentru felul în care scriitorul înțelegea filozofia fizică.

Iar după ce cani fugi Lupul, cât ar fi socotit că de supt adulmăcarea dulăului a fi ieșit, socoti că firea dulăului de la Lup nici shimate filosofești, nici cucirituri politicești priimește, și așe cu puterea și cu vărtutea înainte a merge și cu vitejia lucrul a isprăvi din inimă aleasă (că de multe ori cei împietroșeți la socoteală cu blândețea mai tare să simțesc. Iară apoi văd zind sila și nevoia, ca varga de căldură, încotro îți ieste voia să îndoiesc). Așe Lupul, această socoteală la inimă puind, iarăși spre dulău să înturnă, ca norocul monomahii să ispitească. Dulăul, îndată ce venirea Lupului simți (căci grijilivul pururea treaz și deșteptat ieste), iarăși cu buciușele, dobele și trâmbițile cele mai denainte încă la gardul cel din afară în timpinare îi ieși. Spre carile Lupul, vitejește răpizindu-să, el macară cum dos nu dede, ce de războiu vitejește și de luptă bărbătește să apucă. Câtăva vreme norocul biruinții în cumpăna îndoinții sta, până când Lupul nedejdea îndelungată a fi simți, și așe Lupul, de vărtutea firească părăsindu-să, la puterea meșter-șugească alergă (căci de multe ori ce ieste scădzut în fire, meșterșugul cum să cade plinește), că macar că nu până într-atâta Lupul era biruit, ce să făcea că așezi de tot ieste biruit (că adese s-au văd zut mai cu norocire izbândește a vini, când cu supunerii și cu dosiri asupra neprijetinului să purcede, decât când cu dobe și cu surle alaiurile șicuind, pentru biruință în mare numărul oștilor sale cineva să încrude). Lupul așe cani trist, pentru lipsa putinții, iară dulăul de tot vesel pentru părerea biruinții, cineși la locul său să înturnară. Iară când făcliia cea de aur în sfeșnicul de diiamant și lumina cea de obște în casele și mesele tuturor să pune¹, Lupul și altă soție își cercă și pre altul ca sine află, căruia lucrul și fapta, carea întracea noapte s-au lucrat și nenorocit norocul ce i s-au tâmplat,

¹ O exprimare poetică pentru răsăritul soarelui și revărsarea zorilor.

pre amănuntul povesti (căci a tot tiranul una și aceia ieste socoteala, ca ori cu ce mijloc ar putea streinele ale sale a face și, când tâmplarea nu răspunde poftei, celea ce n-au dobândit i să pare că cu mare nenorocire de la sine le-au pierdut). Așijderea, vitejia dulăului adăogând, dzicea că nu ieste dulău ca acela carele de la un lup numai să să biruască, ce doară numai de la doi izbânda asupră-i să să nedejduiască (că a firii orânduială ieste doi deopotrivă pre unul deopotrivă să biruască, iară meșterșugul face ca această axiomă de multe ori să nu să adeverească). Așadară, ei înde ei tocmaiindu-să și însotindu-să, încă din bârlog mielușei săracului om împărția.

Deci, după ce părintele planetelor¹ și ochiul lumii radzele supt ipoghei își sloboade și lumina supt pământ își ascunde, când ochiul păzitoriu să închide și a furului ca a șoarecelui să deșchide (că toată fapta grozavă și ocărâtă precum cu întunericul să acopere și să ascunde socotește, macar că și noapte <a> are lumina sa, precum și pădurile urechi și hudișoși păreții de piatră și adâncă peșterea de vârtoapă la videre ascuțiti ochi au), lupii împreună spre locul știut să coborâră. Deci unul cu înceată călcare și cu furească îmblare, pre pântece furiindu-să, supt garful dinafară bine aproape să lipi, și acolea ca mortul să trânti. Acesta așe alcătuindu-să și mulcomiș la pământ ascundzindu-să, celalalt cât ce putea ciriteiele scutura și cu picioarele uscate frundze tropșind, stropșind, le suna, încă și un felu de scânciitură ca acela da, cât dulăul deșteptat să să stârnească, iară omului adormit simțirea audzului să nu lovască. Ce nu multă a frundzelor sunare și a pădurii răzsunare la ascuțită și deșteptată simțirea dulăului pururea străjuitoriu trebuia, și nici scâncitura Lupul a poftori apucă, când dulăul, îndată și tot deodată denaintea ușii sculându-să, asupra Lupului, ce vinia, sări (îndrăznirea luând din sara trecută) (căci puțini sint carii tâmplarile în vremi schimbă-

¹ Părintele planetelor: Soarele. (D.C.).

toare a fi știu, însă prea puțini să află carii cu norocul de ieri astădzi să nu să îndârjască). (Căci mai cu credință ieste cuiva trupul fără vas ocheanului a-și crede decât norocul norocul până în al doilea ceas adeverit și nemutat a-și ținea). Lupul, dară, nici-cum vinirea și apropierea dulăului neașteptând, făcându-să că grijea de ieri și primejdia trecută l-au înțeleptit (că într-adevăr, căt despre partea mea ieste, în mare îndoință mă aflu, oare învățăturile la școală învățate, au ispitile în mâni luate și primejdiiile în cap purtate pre cineva mai păzit și mai socotit a face să poată), îndatăși fugăi să dede și încă cu frumos meșterșug picioarele prin rugi își încurca și câteodată și preste cap își da. Dulăul atuncea încă mai mare îndrăzneală, precum pre tâlhariul la mâna va băga și în groapa morții de viu îl va astruca, luând (că pre căt pieptul neprijetinului siiăla, pre atâta dosul lui îndrăzneală aduce), fără de nici o pază, vârtos și de aproape îl întiria, atât căt și peste prilazul gardului după dânsul sărind, cu mare nedejde de biruință îl gonii. Lupul dară, cel ce fugiia, socotind că acmu dulăul de tovarășul său cel supus va fi trecut, îndată înapoi să învârtijă și față la față neprijetinului dede. Iară lupul cel supt gard ascuns, simțind că acmu dulăul preste gard au sărit, de năprasnă, denapoia lui a-l goni să luă. Dulăul, săracul, de neprijetinul din dos nici-cum știre având, cu Lupul din față vrăjmășește să lupta. Dară în vreme ce cu cel din față tare să apucă, atuncea și celalalt în spate i să încărcă (pentr-aceia dzic unii că cei cu socoteală denainte au ochi privitori, iară din dos socotitori, și lucrurile înainte mărgătoare trebuie oglindă să fie celor denapoii următoare). Deci Lupul, într-acesta chip pre dulău la mijloc luând, și fuga înapoi îi astupară și vârtutea în clipală, ca cu un brici părul, fără de nici o milă îi curmară și bucăți, bucățele tirănește (sau mai adevărat să grăiesc), cu tirăniia sa slujia lupește, îl spinticără și ciolanele în toate părțile îi împrăștiară. Mântuindu-să furii de străjeriu, ce pot lucra a povesti nu trebuie, căci fietecine aceasta poate pri- cepe. Căci omul, ticălosul, întâi lătratul dulăului audzind, apoi

îndată și lină tăcerea urmând, socoti că de au și fost vreo jiganie rea, dulăul au gonit-o, și așe iarăși somnului s-au lăsat și odihnii cu totul s-au dat. Atuncea, lupii fără de nici o grijă, foarte pre lesne preste gard sărind și în ocolul cel mai dinluntru intrând, fietecarele mielul său luă și, veseli de a neprijetinului biruire, dar încă mai veseli de a foamei potolire, cineași la ale sale să dusă“.

Cu toții, această poveste de la Vulpe audzind, dzisără: „Adevărat, dară, o, prijetină Vulpe, că cu mare filosofie Lupul viața sa își chivernisește și cu multă înțelepciune hrana își agonisește“¹.

Iară Vulpea iarăși apucă a mai dzice: „Ce de aceasta vă minunați, o, iubiților miei frați? Căci eu și altă înțelepciune în capul Lupului am vădžut, pre carea, dacă o voi povesti, precum pre aceasta cu multul covârșește, singuri o viță mărturisi. Și macară că istoria în chip de basnă s-ar părea și de abia să o poată cineva crede până cu ochii nu o ar videa, însă atâtă cinstea coadii mele nebetejită cereștii să o păzască, precum că ce cu ochii am primit, aceia cu gura vă povestesc.²

Odânăoară era un boier carile avea câtăva herghelie de iepe. Avea la iepe și un hergheligu, carile pre căt era de bun păzitoriu, pre atâtă era la vin tare bătoriu. În iepe era și un armăsariu prea frumos, carile cu căt era la chip de iscusit, încă mai mult era cu vitejești duhuri împodobit. Căci atâtă de tare nu numai al său, ce și a celorlalți armăsari cârduri păziia, căt hergheligu din toate vrednicile numai cu beția îl întrecea (că mai vrednic să poate

¹ Ca adept al filozofiei fizice, Lupul este în același timp un înțelept în sensul de om practic, deoarece el se comportă ca un excelent strateg și bun chivernisitor al vieții. Înțelepciunea este deci, pentru Cantemir, o filozofie practică, o sumă de cunoștințe practice necesare vieții cotidiene.

² Noua povestire poate fi intitulată: *Lupul și armăsarul sau a doua povestire a Vulpiei despre iscusința Lupului*. Ambele povestiri sunt teme pastorale, fie, la origine, producții folclorice, fie creații cantemirene în stil popular. Cert este că ele alcătuiesc două excrescențe literare aproape de sine stătătoare pe trupul propriu-zis al romanului, așa cum se vor mai întâlni și altele mai departe.

numi un dobitoc carile slujbele firii sale păzește decât un om cările cele pre mâñă-i credzute cum să cade nu le otcârmuieste). De care lucru jiganiia rea nicicum în herghelie să năvrăpască, au macară să să lipască nu putea. Căci armăsariul, coada pre spinare ridicându-și și urechile înainte buărându-și și tare nechedzind și rânchedzind, toată herghelia nepărăsit ocolia, și pre Lup, cum îl videa, îndată, fără nici o frică, asupră-i să răpedziia și de multe ori mai până la moarte cu picioarele îl stropșia. Aceasta hergheligiul, de câteva ori la armăsariu vădzind și toată nedejdea în bună paza armăsariului lăsând, pre dobitoc cât pre sine a fi socotii și pre sine mai rău decât dobitocul a să face priimi. Si așe, fără nice o grijă, mai de multe ori, de drojdiile vinului amețit, de pre cal să răsturna decât de strajea nopții obosit spre dormire și odihnă să culca. Deci armăsariul și hergheligiul într-acesta chip să avea.

Acum să vedeți și Lupul ce face. Întâiași dată cunoștea când hergheligiul de bat răsturnat și când treaz de somn culcat era. Căci avea Lupul un loc înalt în vârvul unui deal însămnat, de unde în toate dzilele oglindia încotro herghelia îmblă și dincotro hergheligiul bat sau treaz vine. Că oricând hergheligiul bat să culca, niciodată gâlceava în herghelie a lipsi nu să tâmplă și nicicum armăsariul de vrăjmaș războiul Lupului nu scăpa. Care lucru, hergheligiul cunoscându-l, de multe ori, într-adins, treaz fiind, ca batul de pre cal cu capul în gios să răsturna și ca doară Lupul după obiceiu la armăsariu ar alerga, câte cinci și şese ceasuri de la pământ nu să râdica, ce în zădar. Iară amintrilea, bat fiind, oricând să deștepta, de pe forătul iepelor, spaima mândzilor și sudorile carile de pre armăsariu ca șirlaiele curea, precum iarăși bătaie și războiu cu Lupul să fie avut cunoștea. Deci o dată așeși de tot în mormântul drojdiilor îngropat și în savoanele vinului tare înfășurat și legat fiind, Lupul îndată la herghelie și la armăsariului monomahie sosi.

Lupul, dară, de departe prin iarbă șipurindu-să și pre pântece tărâindu-să, ca doară armăsariul nu l-ar simți, spre herghelie să

trăgea. Ce în deșert, căci armăsariul (precum ochiul pazii totdeauna deșchis avea) cât de cii și apropierea Lupului simți și fără nici o zăbavă asupră i să răpedzi. Că acmu așe cu Lupul să deprinse, cât nicicum în samă îl băga (că dereprinderea din toate dzile nu numai pre oameni la minte îi coace, ce și pre dobitoace mai omenite și mai cunoscătoare le întoarce). Lupul în războiu pre cât putea de copitele armăsariului tare să păziia, dară și cu meșterșug, ca doară de bot l-ar putea apuca în toate chipurile să siliia, carea până mai pre urmă o și făcu (că nemică în lume așe de cu greu între muritori să află căruia nepărăsita nevoință mijlocul și modul lesnirii vreodată să nu-i nemerească). Că armăsariul, oarecum mai mult decât pravilele vitejii poftesc, asupra Lupului cu picioarele denaînte, ca să-l stropșască și cu copitele osul capului în crieri să-i prăbușască. Lupul cu iute fereală lovitura în deșert îi scoasă, și vrăjmaș colții prin nări pătrundzind, dinte cu dinte își împreună și falcă cu falcă își încleștă (că precum la viteji îndrăzneala cu socoteală vrednicie, așe, fără socoteală fiind, nebunie ieste și să numește). Iară armăsariului inimii viteze durere pintini dându-i (că durerea în graba mare vărtute duhurilor și deznedejduirea mare vitejie inimilor aduce), așe ca cum preste simțirea sa ar fi fost (că în tâmplările de năprasnă întâi purced fapturile, de cie urmadză simțirile și gândurile), așe de cu mare sială capul în sus și au ridicat, cât pre Lup mai sus decât sine l-au aruncat, apoi așe de sus, atâta de tare în pământ l-au bușit, cât ca o căldare crăpată, de foame deșert coșul Lupului cu sunet au zvânănat. Lupul întâi vădzind, dară acmu și pricepând a armăsariului mai nebiruită virtute, socoti că de-l va mai ridica o dată așe și de-l va mai trânti și de a doa oară într-acesta chip, nici picioarele îl vor mai ținea, nice vreun os sănătos și nezdrobit îi va rămânea (căci ispita o dată făcută a înțeleptilor, iară de multe ori poftorită a nebunilor dascăl ieste) (că cine cu sorbirea dintâi preste știință să arde, în lingura de pre urmă de da ori și de trii ori a sufla i să cade). Și ase, Lupul de botul armăsariului lăsându-să,

puțintelus într-o parte să dede. Herghhelegiul de aceasta nicicum macară simțire luând, căci cu mlădițele viței și cu cârceiele mlădițelor tare era cezluit (că de multe ori ce nu biruiește omul, biruiește pomul, și împărați, carii toată lumea în robia sa au adus, pre aceiași, amintrilea nebiruiți fiind, vinul în robia sa i-au răpit și beția cu mâna muierii i-au biruit. Și pre cât era întâi lăudați, pre atâta mai pre urmă s-au ocărât). Așe, Lupul, după aspru războiul acesta oarecum în sinul întristării capul slobodzindu-și, spre chipurile meșterșugurilor chiteala își aruncă și, singur cu sine vorovindu-să, într-acesta chip să socoti, dzicind: „Eu, acmu de atâtea dzile flămând și de-atâtea nopti de priveghere obosit fiind, oarecum vârtutea mi-au scădzut. Așijderea, în mață de atâta vreme cevași macară nepuind și stomahul după a sa fire fără hrană a fi neputând, în locul hranii singur singele său a amistui s-au nevoit, de unde aieve urmadză că și duhurile să-mi fie lipsit și mare iușurime trupului de vitionime să-mi fie vinit. (Căci foamea în toate dzile muritori a fi ne învață și ieste o boală carea nedespărțit tovarăș tuturor părților trupului și pururea să află de față). Ce de-ași fi fost (dzicea Lupul) în statul puterii mele, armăsariul așe tare nu m-ar fi purtat și de n-ași fi fost de vitioan așe de iușor, atâta de sus nu m-ar fi ridicat (acmu, dară, ce lipsește în fire pre cât poate meșterșugul să plinească trebuie).” Și așe Lupul socotindu-să, la un mal să dusă și cu toată pofta țărna, ca cum carne de cărlănaș ar fi, înghițiiia, și cu atâta lut să îndupăcă, cât ca cum ar fi un sac, peste tot tare și de greu să îndesă (că din fire Lupul, ca și lacomul, acesta dar are, ca când mult să mănânce poftește, întâi mațele, apoi stomahul își plinește. Căci carnea nemistuită la mață a o trimete poate și apoi, oricând îi ieste voia, o borește și afară o scoate). Aședară Lupul, dacă cu atâta de multă țărna tot coșul își împlu, decât armăsariul mai mai greu să făcu. Și de ciiă, de abia clătindu-să, iarăși cătră herghelie asupra armăsariului purceasă (că sufletul neprijetin, într-altă nu, fără numai în biruință să odihnește). Armăsariul, după deprinsul obiceiu, îndată înainte-i

ieși. Lupul acmu, de țarnă îngreuiat, precum sprintină fereală a face cu greu îi va fi, și de copitele armăsariului așe pre lesne ca mai denainte cu anevoie să va feri socoli, de care lucru meșterșug ca acesta scorni (căci toată simțea oă minții ieste la nevoie lesnirea a nemeri și la lesnire de nevoie fără veste tare a să păzi). Dacă pre cât mai aproape putu, lângă stavă să apropie, pre coaste într-o parte să culcă, picioarele țapene înainte își lăsă, gura își căscă, dinții își rânji, limba afară își spândzură, ochii cu albusurile în sus își întoarsă și oarecum uscați și paiejiniți îi arătă, muștele în gură îi intră, viespiile de ochi și de melciuri îl pișca, iară el cu mare răbdare acestea toate, ca cum ar fi mort, le răbda. (Că mulți, văd zind că viața le aduce primejdie de moarte, morților asămănându-să, și din moarte au scăpat, și pre alții cu piciorul pre cerbice au călcat). Armăsariul, văd zind că Lupul nu ca dintâi vrăjmaș năvălește, ce ca stârvul mort pământului să lipește, întâi de departe pre nări forăia, apoi mai cu îndrăzneala de Lup să apropia. De cii (după cum a tuturor dobitoacelor obiceiul ieste, când vreun stârv mort află, a-l amirosi), dincoace și dincolea a-l adulmăca începu. Lupul, cu moartea minciunoasă, hirișă și adevărată prostului armăsariu moarte acmu-acmu gătia și cum îl va apuca și cum îl va birui și cum va sări, numai din gând să chibzuia.

Deci armăsariul, precum am dzis, din toate părțile amiroindu-l, și despre partea botului vini. Atuncea Lupul, după greuimea ce avea, cu cât mai mult putu să sprintini și de năprasnă pre săracul armăsariu de nări apucă. Carile, și de spaimă, și de durere, macar că peste puterea sa să sii și cu picioarele în toate părțile azvârli, dară cu aceasta puțin lucru și așeși cevași macară nu spori. Căci îndesată greuimea lutului în mațele Lupului iarăși la pământ atârnă și capul și genunchele armăsariului. Câtăva vreme Lupul altăceva nu facea, fără numai, ca o piatră în gios, tot la pământ să trăgea. Armăsariul acmu, icoana morții în oglinda vietii sale privind și din toate părțile deznedejduind, mai mult de groaza

morții decât de mușcătura Lupului, din toate mădularele să slăbiiă. (Că precum apelpisia câteodată inimile îmbărbătează, așe mai de multe ori toate nedejdile curmă și toate puterile ca cu paloșul deodată le răteadză). Așadară, armăsariul, ticălosul, în toată slăbi-ciunea aflându-să, Lupul, cum mai fără veste și mai în pripă de nări lăsându-l, de ii îl apucă, și, îndată bârdăhanul spărgându-i, mațele la pământ îi vărsă.

După ce Lupul cu acesta meșterșug pe armăsariu îl întoarsă în țințariu și pe poarta întunerecului îl bagă (că moartea dobitocului altă nu ieste, fără numai lipsa luminii vietii întunerecul neființei aduce), îndată țărna ce mai denainte nu pentru sațiu, ce pentru greuimea o înghițisă, a vărsa începu, într-a căriia loc, cu mare veselie, carnea armăsariului pusă.¹

Ca acestea și altele mult mai mari și mai minunate înțelepciuni, o, frațiilor, Lupul în capul său poartă, carile adevărate izvoară de știință și senine de multă cunoștință sint (că nici nebunul coarne, nici înțeleptul aripi are, de pre carile de înțelept sau de nebun să să cunoască, ce pre amândoi cuvântul și lucrul veri așe să fie, veri ase îi arată. Că amintrilea mulți înțelepciunea cuvântului îndestul au, iară de lucrul ei prea lipsiți sint; și împotrivă, mulți de pompa și frumusețea cuvântului [cuvântului] sint depărtați, iară faptele îi arată precum cu înțelepciune a fi încorunăți). De care lucru, o, prijetinilor, fără nici un prepus să fiți, că Lupul aceasta a isprăvi va putea, însă numai de va vrea. Numai și aceasta a socoti vă trebuie, că siala Lupului fără vreo adevărată pricină să fie nu poate.² Că amintrilea (înțeleptii precum de laudele lumii fug, așe pentru ca lumea de buni să-i laude, înțeleptii a să face s-au nevoit).

¹ Rezultă, din cele două povestiri, că Lupu Bogdan era un om curajos și în același timp prudent, plin de șicușință și șiretenie.

² Ilie Țifescu ține să atragă atenția că prudența lui Lupu Bogdan ar avea un motiv serios — teama să nu fie descoperit că ar susține pe Cantemirești, cumnații săi.

Aşijderea, cel mai supţire al înțeleptilor meşterşug ieste (ca lauda numelui de la dânsii pre cât pot gonind, ea singură pre atâta asupră-le să alerge fac), nu într-alt chip (ce ca cum inima carea în dragostea cuiva ieste lovită, cu cât îndrăgitul să ascunde şi să fereşte, cu atâta dragostea cuprindzându-l îl topeşte). Deci cât despre siala lui ar fi şi pre cât proasta mea socoteală agiunge, socotesc (că de multe ori ce nu să începe cu cuvântul să sfârşeşte cu băţul).“

Cu acest feliu de învăluiri şi cu aceste sule de bumbac, după ce Vulpea pre Lup împunsă, pătrunsă şi pre cât putu în ura şi zavistiia a multora îl împinsă (căci mulţi era carii nici cuvântul dreptăţii a şti, nici pre Lup a filosofisi a audzi poftiia) (că câtă înăcăjire bolbăitura minciunii în urechea dreaptă, atâta nesuferire săge-tătura adevărului în inima necurată aduce) şi în tot chipul cu po-doabe îl învăscu şi-l desvăscu, îl îmbrăcă şi-l dezbrăcă, până mai pre urmă nu într-alt chip, ce vădzind că mulţi urechea ascultării despre mulţimea vorovirii ei a întoarce începusă, cuvântul îşi curmă (căci gura desfrânată mai tare aleargă decât piatra din deal răsturnată, pre carea un nebun cu piciorul poate a o prăvăli şi o mie de înțelepti a opri nu o pot).

După aceste a Vulpii pentru a Lupului filosofie dovede, cu toţii cunoscură că în capul Lupului ieste şi sială, şi socoteală. Deci cei ce poftiia siala nicicum vrea să-i asculte socoteala, iară cei ce poftiia socoteala mai cu de-adins vrură să ştie ce-i poate fi siala. Şi aşe, sentenţia celora ce poftiia socoteala biruind, aleasără ca iarăşi pre Lup de faţă să cheme şi mai cu adevăr pentru a Strutocamilei fire să să înştiinţeze.

Deci, după ce pre Lup în mijlocul theatrului adusără, Corbul (precum şi mai sus s-au dzis) puterea Vulturului şi îndemnarea Cucunozului spre adeverinţa vredniciei-*<î>* Strutocamilei avea, carile, ca şi cuvintele Lupului, după pofta sa să abată şi într-alt chip a grăi pricină a i să da să nu sa poată, cătră Lup într-acesta

chip logica îndrăpt îl învăța.¹ Căci nu din hotarul mijlocitoriu purcedeau, nu din protase siloghizmul începea, ce din încuierea urmării protasele sofisticește în gândul ascuns lăsa și într-acesta chip epifonema sa în glasul mare striga:² „(Cine în lume ieste atâta de înțelept căruia altă înțelepciune să nu-i trebuiască? Cine între muritori ieste atâta de învățat căruia mai multă partea învățăturii să nu-i lipsască? Cine în tot theatrul acesta ieste atâta de ascuțit la minte carile vânt să socotească a altora cuvinte? Și cine ieste acela carile a dzice va îndrăzni că mai mult o mâna decât o mie a sprijeni sau a pohârni poate?) De care lucru, o, iubite prijetine, pentru ce în mijlocul theatrului te-am chemat a ști și să cade. Că iată, vrednicia Strutocamilei toti o au ales. Iată că alegerea a multora ieste mai adevărată și mai întărătă decât a unuia sau a doi.³ Iată că Strutocamila de titlul vredniciei<i> și a stăpânirii vrednică ieste. Iată că mare să află însămnarea numelui ei. Așe poruncește Vulturul, așe va Corbul, așe îndeamnă și sfătuiește Cucunozul.⁴“

¹ Logica îndărăt ar însemna logica pe dos, de la coadă la cap, adică prin alcătuirea raționamentului în ordine inversă, pornindu-se nu de la premise („protase“) și de la termenul mediu („hotar mijlocitoriu“), cum ar fi fost normal, ci de la concluzie („tragerea urmării“: tragerea concluziei) spre premise. Exponentul unui astfel de mod de a folosi logica este, desigur, Corbul, protectorul Struțocămilei, care întrebuițează „sofisticește“ acest procedeu de promovare a adevărului. Mai este de reținut precizarea că acesta apela în realitate numai la concluzie, reținând în minte premisele, după obiceiul sofistilor.

² După metoda oratorilor, Corbul, atent să nu î se poată descoperi artificiul de logică, folosește adevărul concluziei cu ajutorul interogației și repetiției retorice („epifonema“ este un procedeu retoric constând în strigarea cu voce tare a unei idei, adesea cu ajutorul interogației, pentru a se obține adeziunea auditorilor).

³ Corbul este pus de scriitor să susțină un principiu democratic în politică: câștigă cine are de partea sa cât mai multe voturi. În realitate însă adunarea nu avusese de ales, trebuie să se conformeze hotărârii lui Brâncoveanu.

⁴ Cantemir pune pe Brâncoveanu să-și recunoască în mod cinic voința absolută care trebuie dusă la îndeplinire, insinuându-se că atât folosirea

Corbul, dară, a acestora de câteva ori palinodii cântând și după firea glasului său de da ori și de trii ori crăncăind. Lupul partea cea mai multă a vremii tăcerii da [căci tăcerea capul filosofiei ieste, și încă toată cinstea înțelepciunii mai mult într-însă să prijenește, de vreme ce aplos a grăi de la maice și de la mance ne deprindem; frumos și mult a vorovi, toate școalele, mai prin toate locurile (nu cu puțină pagubă a tot muritorul!), pre canoane ne învață. Iară înțelepțește a tăcea și vremea voroavii puține și grele prea la puțini videm, și învățătura tăcerii undeva macară în lume a să profesui nu audzim. O, fericita tăcere! că totdeauna cu tăcerea ascultăm și învățăm orice ar fi de învățat și pururea din fântâna tăcerii cuvântul înțelepciunii au izvorât. Că cine tace mult, mult gândește, și cine mult gândește, mai de multe ori ce-i mai cuvios nemerește. Acela dară ce ce-i mai de folos au nemerit, dzic că, de va grăi, va grăi mai negreșit].

Lupul dară, după multă cu tăcere spre crâncăitul Corbului ascultare, într-acesta chip să cumpăni, ca nici cu de tot nerăspunderea necunoscătoriu, nici cu voroava împotrivă mai mult mâinii ațiitoriu să să arete, de care lucru într-acesta chip răspunsă (când toate gurile privighitorilor a mai cântă tac, atuncea greierul copaciu lui a ții începe). „Deci sau căci au tăcut privighitorile, grierul au început, sau căci au început grierul, privighitorile au tăcut, nici aporia, nici dezlegarea ei ieste așe vrednică de iscudit. Căci una știm, și aceia de la toți de adevărată priimită axiomă ieste (că toate vremea sa au și vremea a tuturor dascal și învățătoriu ieste), carea precum voroavii vorovitoare, așe tăcerii tăcătoare, cumpănitotoare și giudecătoare va fi. Iară eu vecinice mulțamiri dau, căci

logicii, că și a procedeului democratic al adunării nu erau decât o parodie. Aceasta trebuie coroborată cu amenințarea de mai înainte a lui Mihai Cantacuzino: „guri ca acestea (este vorba de boierii moldoveni care îndrăzniseră, folosind logica, să inițieze un curent de opinie potrivnică alegerii lui Mihai Racoviță— n. ed.) nu cu silogizmuri loghicești, ce cu porunci împăratești sint să să astupe“.

acmu de lucrul ce nu știam oarece m-am înștiințat (căci fetece a ști mai de folos ieste decât fetece a nu ști).“

Iară între pasiri era o Brehnace bătrână, carea în multe științe și meșterșuguri era deprinsă¹ (că mult să îndrepteadză cu învățătura tinerețile, dară și știința mult crește și să adaoge cu bătrânețele). Aceasta a Lupului atâta sială și la voroavă atâta fereală aminte luând, în sine dzisă: „În Lup nu numai tăcere inimoasă, ce și oarece simțire adulmăcoasă ieste (și până într-atâta crutătoriu cuvintelor ce să arată, nu ieste sămn a minte de socoteală deșartă). De care lucru tăcerea lui cu glogozite voroavele noastre de trecut nu ieste (că voroava glogozită, până mai pre urmă, sau de tot în deșert, sau în gâlceavă iese, iară tăcerea cu răbdare sau în pace, sau în biruire să săvârșește)“. Și așe, către alalte pasiri dzisă: „Puțină răbdare să aveți să cade, pentru ca într-o parte luându-ne cu Lupul, pentru cel de obște folos, oarece cuvinte să facem“.

Și așe, Brehnacea, în singurătate cu Lupul luându-să, cătră dânsul într-acesta chip voroava începu: „Vreare-aș și aş pofti, iubite prijetine, pricina adâncii tale tăceri ce ar putea fi ca să pociu ști (că deși tăcerea între toți iubitorii înțelepciunii lăudată ieste, însă la vreme de treabă icoana neștiinții arată). Așijderea (macar că cine nu știe vorovi și tace, frumos vorovește, dar încăși la multă cu îndemnare și cu poftă întrebare a nu răspunde, sau a celor pizmoși, sau a celor urâcioși lucrui ieste). Mai vârtos, precum mi să pare, știut a-ți fi socotesc (că doaă lucruri, sabie de îmbe părțile

¹ Frumosul portret de învățat pe care i-l face Cantemir Brehnacei, adică lui Constantin Cantacuzino stolnicul, marele cronicar și învățat muntean, bun elenist și animator al culturii din acea vreme, de altfel nu singurul dintre munteni, se datorește, după părerea noastră, faptului că acest conducător din umbră al politicii Țării Românești tempera ambițiile politice ale lui Brâncoveanu. El se împotrivește planului domnului de a sprăjini candidatura lui Mihai Racoviță la scaunul Moldovei, poate de aici și simpatia pe care i-o poartă scriitorul. De reținut că el era și unchiul Casandrei Cantacuzino, soția lui Dimitrie Cantemir, fiica fostului domn Șerban Cantacuzino (1678—1688).

ascuțită și rană minții netămaduită ieste cineva la vreme de voroavă cuvântul a-și opri și la vreme de tăcere limba desfrânată a-și slobodzi). De care lucru de ieste în tine vreo știință sau vreo cunoștință, de mine să nu ascundzi te poftesc și te sfătuiesc. Ca într-acesta chip orice în republica noastră clătit, strămutat și neaședzat ar fi, în limanul odihnii, întrulocarea unirii și în așezământul omoniei a aduce să putem. Căci într-alt chip lucrul de va rămânea, de toată a lucrurilor alcătuire și a sfatului bun și de obște învoire, toată nedejdea să rumpe și să curmă (că nu atâtă stricăciune publicăi adunarea neprijetinilor denafără, pre cătă a cetățenilor dinluntru a inimilor într-un gând neîmpreunare aduce).⁴¹

Lupul răspunsă: „Bine stii, cinstite prijetine (că degetul arătoriu cumplită otrava clătește a ochiului privitoriu) (și supt unghaea degetului mai vrăjmaș toapsăc decât supt dintele viperii stă). Așijderea nu ieste pofta aceluia carile cu dreaptă socoteală să slujește, ca lumea, cu degetul arătându-l, să dzică: «Iată, acesta așe au dzis, așe au făcut». Că macar că într-acea dată oarece spre adaogerea cinstei și spre slava numelui a să aduce s-ar părea (care lucru mai mult decât altele pre muritori farmăcă), dară cu bună samă și adese s-au vădzut că aceleași guri cântă cântecul îndrăpt, și ce ieri lăuda, astădzi în hulă iau și în batgiocură. De care lucru propozitul socotelii au fost ca într-atâtă adunare de nevoie adevărul a nu arăta, iară de bunăvoie numai singur eu a-l ști, sau cătră altul iarăși adevărului iubitoriu a-l obști (că între doaă chipuri pururea doaă socotele asupra unui lucru au, dară în doaă

⁴¹ Constantin Cantacuzino este preocupat de problemele vieții politice, față de care se manifestă ca un spirit înțelept, ponderat și cu simțul răspunderii, gata oricând să îmbrace o părere personală în haina unei teorii bine demonstre. El susține aici principiul soluționării diferențelor dintre cele două țări românești și a neînțelegerilor dintre faționile boierești cu ajutorul discuțiilor amicale și a tratativelor. Altfel, atrage atenția stolnicul, dușmanii din afară ai poporului român profită.

monarhii, în carea nenumărate chipuri, voi și socotele să află, cu cât mai vârtoș deosăbite plăceri vor avea? Unde cineva cu sfatul plăcut și iscusit nu mai mulți priimitori decât lepădători și nu mai puțini apărători decât împotrivitori va afla), Și așe urmadză ca (din cuvântul adevărat nu mai puțini neprijetini decât prijetini cineva singur cu gura sa să-și agonisască¹).“

Brehnacea răspunsă: „Adevărat, o, prijetine, că coaptă și deplin ieste socoteala ta (căci nime așe de fericit în lume să să tie, a căruia, precum și lucrul, și cuvântul tuturor va plăcea să să socotească, că soarele și ceriul senin călătorilor, ploile sămănătorilor, vara plântătorilor, toamna culegătorilor și iarna de-a gata mâncătorilor place, pre carile soarele, totdeodată tuturor neputând a le pricini, de la toti acește nu poate a scăpa a nu să vinui); și macără de lauda gurilor multe înțeleptii ca albinele de fum fug, însă (când pentru făcut folosul de obște cineva să fericește, cuvioasă și frumoasă ieste lauda) (că cu mintea și sfatul unuia, a multora viață a să păzi și din viitoarele primejdii a să feri ispita din toate dzilele arătătoare și mărturisitoare ne ieste). Precum cu bună chivernisala unui navarh, din nesățioase droburile mării multe suflete la limanul lineștii scapă (căci acela, bun cărmuiorul a fi să dzice și ieste carile din linește furtunele socotește și din furtună lineștea agonisește). A căruia dulce voroavă în liman și vrednică laudă pre uscat și cădzută mulțămită de la fiori pentru părinți, de la părinți pentru feciori, prin toate casele și adunăările, nu otravă, mă crede numelui, ce tare antifarmac tuturor hulelor ieste. Pentru aceasta și într-acesta chip a celor vechi și fericiți iroi numero (căci fericirea adevărată cu cât să vechește, cu atâtă mai mult să fericește), carile de atâțea mii de ani și până acmu, din iscusite condeiele scriitorilor, din tocmite verșurile stihotvorților, din împodobite voroavele ritorilor și din dulce cuvântare a tuturor gloatelor bună pomenirea numelui nici s-au părăsit, nici în

¹ Lupu Bogdan, mereu foarte prudent, se ferește să spună adevărul, de teamă să nu i se facă din aceasta cap de acuzare mai târziu.

veci să va părăsi. Care lucru vie icoana vrednicelor sale suflete și deplin pildă următorilor săi ieste¹ (căci toată omenia și vrednicia omenească într-aceasta să plinește, ca pre neputincios să agiute, și neștiutoriului nu numai cu cuvântul, ce mai vârtoș cu fapta pildă aievea să să arete). Acesta lucru singură înțelepciunea firii pre toți învață, cu îndămânările sale pildă ni să arată de față, câte părți are, toate în slujba și agiutorința tuturor le întinde. Soarele tuturor cu același ochiu caută, nici pre unii încăldzește și despre alții aceasta tăgăduiește. Ploile, precum stincele umedzăsc, așe sămințele dezvălesc, hlujerie răcoresc, copacii înfrundzesc, florile iarba și toată pășunea și otava înverdzesc; și toate în neamul și chipul său, una spre îndămânarea altiia neobosit să nevoiesc și fietecarea periodul plinirii sale a plini să silesc. De care lucru aievea ieste (că fireanul firii a urma să cade), iară amintrilea cine firii să împoncișadză, pre făcătoriul firii în meșterșug necunoscătoriu arată. Nici voiu, prietene, cu numele firii, multimea pătimirilor să înțelegi (că toată pătimirea grozavă neprietenă, iară nu prietenă ieste firii).“

Cătră aceste a Brehnacii nu proaste cuvinte, Lupul într-acesta chip răspunsă: „Vădz și bine cunosc, o, prietene, că cu toată nevoința te silești ca pentru a mea adâncă tăcere să te înștiințăzi (că sufletul filosof nu numai cum și ce s-au făcut, ce și pentru ce așe s-au făcut cerceteadză)² (că toată prostimea lucrurile vădzind,

¹ Stolnicul Cantacuzino caută să convingă cu abilitate pe Lupu Bogdan că dacă este filozofic să ascunzi calitățile pentru a nu provoca laude, este, în schimb, păgubitor dacă refuzi să-ți arăți însușirile când acestea ar fi în folosul oamenilor. Dacă de multe ori cei lăudați o dată pot fi mai târziu blamați de aceiași oameni, adevărații eroi se bucură întotdeauna de cinste.

² Lupul precizează că filozofii judecă lucrurile sub raportul cauzalității aristotelice, nu numai din perspectiva cauzei eficiente („pricina cum“) și a celei materiale („pricina ce“), așa cum gândește toată lumea, ci și din perspectiva cauzei finale, adică a scopului, subînțeles, a motivației („pricina pentru ce așe“).

precum sint le știu, iară filosoful din ce și pentru ce așe sint cunoaște)¹. Deci de vreme ce și eu (precum mi să pare) urechi bine ascultătoare am aflat și tu precum gură adevărul grăitoare să fii nemerit adeverit să fii și precum eu a povesti nu mă voiulenevi, așe tu în pomenire a le alcătui nu te obosi (că voroava frumoasă la cei cunoscători de n-ar mai sfârși, încă mai plăcută ar fi, iară cei necunoscători mai tare dulceață în basnele băbești, decât în sentențiile filosofești află). Întâiași dată, dară, o, prietene, pricina tăcerii mele au fost căci (în ureche de pizmă îmbumbăcată și de zavistie astupată nici buhnetele căldărărești, necum line cuvintele filosofești a răzbate pot) (căci mai pre lesne s-ar audzi voroava între ciocanele căldărarilor decât între multe gloate a varvarilor). Iară a doa și cea mai grea pricina au fost căci nu a tuturor socoteală ieste ca pentru ce nu știu să să însțiințeze (mai că fietecine din fire a ști poftește, dar cei mai mulți, ceva neștiind, precum ceva nu știe a să dovedi nu priimește), ce pentru ca ce le place și ce poftesc, aceia a și audzi să nevoiesc. Așijdereea, nu atâta pentru hirișă ființa Strutocamilei a să însțiința, pre căt cine ceva împotriva lor și după pofta adevărului va grăi a însămnă să silesc. Că acel apofasisticos cuvânt: *El au dzis, ase va, ase poruncește, aievea arată că nu ce mai de folos, ce ce mai plăcut le ieste, aceia să și aleagă.* Și așe, voroava mea nu de ascuțite, ce de căptușite urechi ar fi lovit (și ce mai mare nenorocire a fi poate decât când [când] nici cel ce bine vorovește nu să înțelege, nici cel ce aude cuvintele de bune și de rele nu-i alege). De care lucru la cei cu socoteală (mai cu suferire și mai cu cuvinire ieste în

¹ În timp ce simplii muritori („prostimea“) cunosc lucrurile doar la suprafață, filozoful le cercetează sub raportul cauzalității, aici fiind date ca mai importante cauza materială, cea care se referă la substanța lucrurilor („pricina din ce“) și cauza finală, adică din ce cauză sunt așa și nu altfel („pricina pentru ce așe sint“). Este foarte semnificativă, pentru concepția filozofică a lui Cantemir, nuanța cu totul deosebită pe care o are pentru el cauzalitatea aristotelică.

munți holmuroși, codri umbroși, în stânci pietroase, peșteri întunecoase, între păreți zugrăviți și zidiuri cu iederă acoperiți cu vînte a face decât între oamenii carii cuvântul adevărului a audzi nu le place). Căci între locurile pomenite, cineva glasul de ș-ar slobodzi, în urma glasului văile, codrii, munții, păreții, zidiurile aceiași dzisă ar poftori, și de n-ar adaoge, încailea, nici ar scădea ceva voroavii cuvíoase. Care lucru la urechile după placere a audzi de prinse, împotrivă cade, că de răspund, răspund cu urgie, iară de tac, tac de pizmă și de mânie. Dară de vreme ce în singurătatea oamenilor și în tovărășia științelor acii numai amândoi ne aflăm, ori până unde proastă știința mea s-ar întinde, cu bună nedejde și fără nici o primejdie a alerga și orice înodat s-ar părea, adezlega nu mă voi sii (că de neprijetinul întelept ieste de lăudat, cu cât mai vârtos și prijetin și înteleptul va fi mai de ascultat și de îmbrățăsat). Că a Vulpei șicuită către toată publica priință, iară asupra mea ca vreo ură să poată aduce, cu mare nevoiță numele meu și a filosofiei mele la mijloc s-au adus¹, carii de la mine cea adevărată și chiară a Strutocamilii ființă hirișie să le arăt înaintea atâtea gloate m-au chemat. Cătră carii în ceva nerăspunzind, pricina tăcerii și sielii mele mai sus deplin ți-o am povestit. Iară acmu, pre cât puterile îmi vor agiuta, numele și firea Strutocamilei cum mai pre scurt și mai aievea a-ți dejgheuca mă voi sili (căci nu didascalul, carile în toate dzile în școală învață, ce cela ce a ucenicilor cu învrednicii și învățături împodobește viață, fericit și la nume vestit ieste și a fi să cade²).

Unul dintre cei a firii tâlcuitori dzice că a numerelor numire și cunoștință ieste măsura a necunoscutei firi. Iară altul dzice că ieste făcliia și lumina a ființii lucrurilor. Amândoi dară, precum să cade,

¹ Provocarea lui Ilie Țifescu ca Lupu Bogdan să vorbească în fața adunării avea rolul de a atrage ura adunării asupra lui.

² Conform acestei definiții, nu este bun profesor cel ce-și îndeplinește formal profesiunea la școală în fiecare zi, ci cel ce izbutește să aibă influență morală fericită asupra elevilor.

la rădăcina adevărul au atins și la vârvul adevăratei cunoștințe au agiuns (că cine adevărul de la rădăcină cearcă, știința în vârvul înălțimii află, și cine adeverința de gios întreabă, cunoștința de sus îi răspunde). Bine dară și după regula adevărului, iarăși dzic, vrednicii aceia filosofi au grăit, de vreme ce tot numele hiriș scurtă hotărârea lucrului ieste. Deci numele Strutocamilei din doaă numere, din Struț adecă și din Cămilă alcătuit ieste.¹ Așijderea din doaă feliuri, adecă din dobitoc și din pasire ieste împărtită (însă de ieste în lume pasire ca aceia, carea hiriș numai struț să să cheme). Deci a acestor doaă dihanii hirișii împreunând, firea jiganiii, pentru carea întrebare să face, pre lesne a desface și a cunoaște vom putea. Așijderea pre fietecare dihanie, prin cele patru firești pricini² cercând, fietecarea cât și ce cu dobitocul acesta împarte, chiar vom putea pricpe. Aședară Cămilă ieste dobitoc în patru picioare, mugitoriu și din fire spre ridicarea sarcinii orânduită. Deci cât ieste despre partea pricinii făcătoare,³ aievea ieste că ca și alalte în pântece să zămislește și în vremea cădzută firește să fată. Cât ieste despre partea materiască, ieste ca și alalte dobitoace: din carne, singe, oase, vine, piiele, păr și alalte câte

¹ După ce pregătise pe interlocutor cu privire la necesitatea cercetării lucrurilor prin cauzalitatea aristotelică, Lupu Bogdan trece la cercetarea numelui Struțocamilei din această perspectivă. El împarte numele acesteia în cele două componente: Struțul și Cămilă, aplicând asupra fiecărei dintre ele metodologia cauzalității. De observat cum Cantemir face apel la diversele modalități de cunoaștere în circulație în acea vreme.

² De reținut: cele patru cauze aristotelice sunt numite de Cantemir „firești“, cu înțelesul că funcționează în lumea naturală.

³ Aplicate la lumea materială, naturală, cele patru cauze aristotelice (cauza materială, formală, eficientă și finală) suferă transformări de adecvare la obiect, ele devenind: cauza materială („pricina materiască“) — totalitatea substanțelor din care este alcătuit un fenomen, cauza formală („pricina formei“) — înfățișarea exterioară distinctivă a fenomenelor, cauza eficientă („pricina făcătoare“) — modalitatea de producere a fenomenelor, iar cauza finală („pricina săvârșitului“) — o cauză explicativă a existenței unui fenomen.

la materie să cuprind. Cât ieste despre pricina formei precum din alalte dobitoace cu multul să deosăbește, să arată. Întâi, că unele sint cu un ghib numai, iară altele cu doaă, la cap mică, după mama trupului ce poartă, picioare înalte și la genunchi botioase, la talpă lată și fără unghi, la copită îngemănată și ca gâștele pe dedesupă împelițată, la coadă scurtă, după lungimea trupului măsurând (căci coada la dobitoc întâi ieste pentru frumșete, iară a doa, ca pe unde cu capul și cu picioarele nu agiunge, pentru apărarea de muște, cu coada să agiungă), la păr [păr] creață ca arapul, dară moale ca bumbacul, de la grumadzi până la piept ieste flocoasă și coama îndrăpt, de la gușă în gios, spre gâtlej purcede, iară peste tot la stat decât alalte mai mare, iară decât filul mai mică ieste. Iară cât ieste despre pricina săvârșitului, aieve ieste (precum și mai sus am dzis) că firea spre ridicarea sarcinilor grele au orânduit-o.¹ Nici aspru să ti să pară, o, prijetine, acest cuvânt pentru pricina săvârșitului, că macără că aceasta pricina ithicăi mai mult decât fizicăi slujește, însă adevărul așe să adeverește, nevoia omenească în fire pricina sfârșitului au aflat și, precum dzic unii, preste chiteala firii (însă meșterșugul fătul nevoii fiind,² nevoia întâi ce-i mai pre lesne, apoi ce-i mai cu greu și mai de folos au aflat), însă nu de tot împotriva firii, nici preste puterile ei a sări poate, nici orânduiala lesnirii a-i muta ispitește. Că ce meșter ar fi acela carile grindzi de fier ar rădica și cu cuie de lemn le-ar întări, sau cine sfeșnic de său și lumânare de argint ar face? De unde aievea ieste că ce firea spre lesnire împrăștiat

¹ Insinuarea este răutăcioasă: Mihai Racoviță nu are calități pentru domnie, el fiind astfel determinat de la natură, încât nu este bun decât să slujească, adică să îndeplinească sarcini grele și inferioare.

² Lupu Bogdan face o analiză de detaliu a Cămilei din perspectiva cauzei finale, dezvoltând o scurtă teorie privind relația dintre nevoie și meșterșug, sau, cum am spune astăzi, dintre necesitate și soluția tehnică. Este vorba de soluțiile „tehnice“ adecvate ale naturii privind lumea animală.

au lăsat, aceia meșterșugul cu adunarea spre săvârșire le-au adunat. De care lucru, la Cămilă de socotit ieste întâi ghibul în spinare rădicat, pentru ca de greuimea sarcinii mijloc pre lesne să nu i să îndoiască. A doa, la dânsa ieste de luat în samă perinuțele între picioarele dinainte și în pulpile picioarelor denapoi, în carile, când pentru încărcarea la pământ sede, ca cum în niște pirostii cu trii picioare, într-acele perinuțe să sprijinește, pentru ca adese culcarea și ridicarea și greuimea, carea în spate o îndeasă, pieptul și pulpile să nu-i julească, nici piilea, rânindu-i în ceva, să o bete-jască. A triia ieste la dânsa de socotit mărimea trupului și puțină mâncarea și încărcarea stomahului și mare răbdarea carea de sete în vremea căldurii are, pentru ca și hrana fiindu-i puțină și răbdarea mare la sete, pre la locurile carile mâncarea de în bișug și băutura în biv nu să află, mai răbdătoare și mai trebuitoare să fie (că acela ieste mai trebuitoriu, carile la vreme de nevoie ieste mai răbdătoriu). Acestea dară în Cămilă firea ascundzind, nevoia și meșterșugul din fire¹ așe și spre acesta sfârșit să le fie orânduit sfitește. Iară de toate mai pre urmă de socotit la Cămilă rămâne, ca după mărimea trupului, micșorimea sufletului, și după arătarea trupului, prostimea duhului ce are, că un copil de șepte ani sau și mai mic șepte cămile sau și mai multe după sine a trage și încătro voia îi ieste a le întoarce poate, iară de multe ori, în locul copilului, un măgăraș această slujbă a săvârșii și câteva cămile după sine a înșira poate, carile cât sint și cât pot, de s-ar putea cunoaște, lucrul într-alt chip s-ar tâmpla (că unde a socotelii și a minții radze nu lucesc, duhurile puterii puțin procopesc). Aceasta lucru în dobitocul acesta chiar arată că firea nu după mărimea trupului duhurile în cumpăna atocmirii au împărțit, ce la stârvul măminos și vârtos duh logoș și fricos au pus (că puterea trupului, cât de

¹ Cantemir afirmă, aşadar, că în natură s-ar manifesta necesitatea, o necesitate imanentă, la care se răspunde prin soluții de ordin natural, datorită unei inteligențe sau rațiuni de factură creatoare, „meșterșugul din fire“.

vârtoasă, râdică, împinge și strânge, cât de mai mult ar putea doi sau trei, iară cel puternic la socoteală cu miile pre alții covârșește). Deci într-acesta chip Cămila fiind, toate nevoile și greutățile ce trage nu peste voie, ce peste știință sufere. În care lucru, lauda vrednicii <i> suferelii să agonisască nu poate (căci acela ce simte, iară nu acela ce nu simte, a suferi să dzice, și cela ce puterea spre izbândă harnică a fi își cunoaște și nu-și izbândește, iară nu cela ce slăbiciunea neprijetinului neștiind, de frică să continuește, răbdătoriu să numește). Încă mai cu de-adins și precum adevărul să are, că Cămila, nu căci nu poate, ce, precum am dzis, căci nu știe că poate, i să pare că de-ar putea vreodată pre cei ce o înăcăjăsc, tot ș-ar izbândi; de care lucru în știință ei, slăbiciunea duhului puterile trupului neclătind, numai cu pizma și înădușala rămâne. Carea macar că în viață (precum unora place) dzic că nu o uită, însă iarăși în viață izbândă, pentru pricinile carile am dzis, a-și răscumpăra nu să învrednicește. Acestea dară, cani pre scurt, o, iubite prijetine, în Cămilă și în firea ei așe să socotesc, și cu tot adevărul așe și sint. Deci pentru aceasta mai mult voroava a lungi părăsindu-ne, la Struț, pasirea să ne întoarcem.

Așadară, giumătatea dobitocului acestuia în Cămilă aievea arătându-să, acmu cu alt mijloc giumătatea ce rămâne în Struț, pasirea, să o cercăm și iarăși prin cele patru a firii pricini,¹ ce, cum, din ce și pentru ce ieste, să o aflăm. Deci la acesta lucru întâi ca astrologhii să facem să cade, carii cele adevărate firești și cerești trupuri mai curat vrând să arete, niște ființe din socoteală și niște trupuri și locuri, carile nici în ceriu, nici în fire să află, pun. După aceasta dară socoteală, a fi să dzicem și cu mintea să supunem, precum în fire să află o pasire mare, cu pene, pedestră și nezburătoare, sau un dobitoc cu doaă picioare și să oaă; hrana,

¹ Și componenta Struț, adică pasărea, este analizată prin prisma celor patru cauze: pricina ce (cauza formală), pricina cum (cauza eficientă), pricina din ce (cauza materială), pricina pentru ce (cauza finală).

în loc de grăunță, iarbă sau carne, să-i fie piatră, foc și fier; și așe, pre ciuda lumii, aceasta prin pricinile firești de amănuntul să o ispitim, ca oarece pentru dânsa adevărul și socoteala ce ne va arăta să oblicim. Pre cât dară ieste din partea materiiască, să vede că nu piatră, lut sau alt metal, ce carne, singe și alalte lucruri de materie dihaniiască are. Pre cât din pricina făcătoare ieste, întâi în ou să zămislește, să oaă, clocește și apoi puii ca alalte pasiri din oaă își scoate. Iară cât despre pricina formei, multe și aspre discolii are, pre carea, binișor de o vom socoti și în cumpăna socotelii drepte de o vom cumpăni, mai mult spre a firii ei cunoștință decât alalte ne va agiuta. Forma, dară, parte și ieste de pasire, iară parte de dobitoc. De dobitoc, dzic, căci pedestră, nezburătoare și pre fața pământului, iar nu în aer îmblătoare. Talpa și ieste ca de Cămilă, cu copită împreunată, iară nu cu unghi și cu degete despicate; în spinare, ghib în sus rădicat ca Cămila are, la grumadzi, lungă și întoarsă, la picioare, înaltă și la genunchi botioasă ieste; la cap, mică și la bot, întoarsă, nu plisc de pasire, ce bot de dobitoc poartă; coada în sus întoarsă, creață și tufoasă și ieste. Rar și departe păšește, princet și lin pașii își clătește. Acestea toate din forma cămilii îndatorită a fi, doavadă nu trubuie. Iară din forma pasirii îndămânată a fi, numai penele o arată; în loc de fulgi, tulee, și în loc de peri, pene ș-au luat. Acestea dară la un loc împreunându-le, pentru a patra pricina, carea ieste a săvârșitului, cum vom putea vom giudeca. Deci, pre cât cu socoteala a agiunge putem, dzicem că firea într-aceasta jiganie un lucru mijlociu au lucrat. Căci trupul mare asămânând Cămilei, cu mici penele aripilor pasirii în aer a să râdica nu poate. Așjderea, slab trupul păsăresc sarcina dobitocească și a pohoarăi greuime a suferi și a purta nu poate. De unde aievea ieste că nici firea spre acestea au tocmit-o, nici meșterșugul și nevoia au silit-o. De care lucru, un lucru numai a săvârși poate (căci firea ceva în zădar și în deșert nu face), însă, de ieste de credzut cuvântul unora, carii dzic precum jigania aceasta în stomahul său fierul amistuind și

oțelul în mațești topind, pre urma ei, cei ce această treabă de grija au, găinațul la un loc îl strâng, pre carile meșterii de a doa oară fierbându-l și în materia și forma dintăi întorcându-l, fierul cel vestit, ce-i dzic meschiul vechiu, să fie alegând, din carile odânaoară povestesc precum oaă de fier prea multe să să fie făcut, carile și până astădzi în cămăriile împăraților rămășiță să păzasc și să află. Însă aceasta socoteală, macară că pre la mulți de adevărată să ține și să crede (dară mișeliia lumii aceștia atâtă cu vremea lucrurile strămută, cât celea ce unii o dată cu mâinile le apipăia, cu picioarele le călca și cu ochii le videa, aceleași acmu alții audzindu-le, în loc de basnă și de minciună a fi să le tie). Însă noi a celora ce ispita prin scrisori a oameni de temeiul nu să pomenește, nici acmu ispita după cuvinte cineva a afla să învrednicește, lucrul în prepusul schipticesc lăsăm. Și așe, nici spre aceasta sfârșit din fire Struțul orânduit a fi nu să adeverește. De care lucru, din tăgadă, mărturisirea adevărului aducând, dzicem: jigniia aceasta dobitoc cu patru picioare nu ieste, pasire zburătoare nu ieste, Cămilă nu ieste, Struț aplos nu ieste, de aier nu ieste, de apă nu ieste. De unde iarăși dzicem că cea adevărată a ei hotărâre aceasta poate fi: Strutocamila ieste traghelaful firii¹ (căci ieste la filosofi altul, al chitelii), carile dintr-îmbe monarhiile ieste, și ieste și nu ieste. Ieste, dzic, căci adevărat între lucrurile firii ciudă că aceasta să află; nu ieste, dzic, căci nici dintr-un neam a fi socoteala nu adeverește. De care lucru, o, iubite prijetine, însămnarea marelui acestuia nume altă nu sună, fără numai hirișă himera jigniilor, irmafroditul pasirilor și traghelaful firii. Deci acmu

¹ Traghelaf are sensul de asociere absurdă între țap (grec. *tragos*) și elefant (grec. *elafos*); ar însemna deci o ființă imposibilă în cadrul firii, un nonsens al naturii. „Traghelaful chitelii“ sau, mai simplu, traghelaf, este un termen creat de Aristotel pentru desemnarea absurdității logice. Noțiunea „traghelaful firii“ este sinonimă cu expresiile de mai jos: „hirișă himera jigniilor“ și „irmafroditul pasirilor“, toate însemnând o ființă himerică din punct de vedere natural.

lucrului, căruia neamul, chipul și toată vrednicia firea i-au tăgăduit, oare cu ce obrăznicie, sau mai adevărat să dzic, cu ce nebunie cineva din voia slobodă sau din meșterșug spre vreo vrednicie a o râdica ar îndrăzni?¹ (Că mai pre lesne ar fi cineva, gândacii îngiugând, pământul ca cu boii în plug să are, decât vreun bine sau folos a aștepta de la cela carile nici din fire vreun dar, nici din pedeapsă și din învățătură vreo vrednicie are). Aceștiai socotele, o, prietene, eu a unora gânduri împotrivă simțind, spre așe de adâncă tăcere m-am lăsat, și de nu voiu cumva proroc minciunos ieși și un prognostic a face, macară că nu fără sială, voiu îndrăzni. Deodată a Corbului siloghizm să va întări, și sentenția Cucunozului să va plini, și Strutocamilii în cap coarne ca a boilor² îi vor razsări, și în scaunul vredniciei să va sui³ (ca fortuna când va să trântească, întâi râdică, și norocul întâi râde, apoi plânge). Numai vremea (carea oglinda ieste a lucrurilor viitoare) va arăta, precum și siloghizmul ieste sofistic și sentenția răzsuflată și Strutocamila din odihnă în năcaz, din fericire în pricaz și din ce ieste în ce nu ieste va trece⁴ (că guziul orb fericită îi ieste viața, când în întunericul suptpământului îmblă, iară când pre față pământului iese, nu mai curând radzele soarelui îl încăldzesc decât unghile blendăului îl sfridelesc).“

¹ Lupu Bogdan precizează că ar fi ilologic să fie acceptată în scaunul domnesc o asemenea ființă, ea însăși un nonsens al naturii; în mod concret el se referă însă la situația că nu putea fi ales domn un om ce nu era nici moldovean, nici muntean adevărat.

² *Coarne ca a boului: luarea domnii, adaogerea puterii (D.C.).*

³ Mihai Racoviță „în scaunul vredniciei să va sui“ cu ajutorul lui Brâncoveanu și al spătarului Mihai Cantacuzino, adică va urca treapta cea înaltă a domniei.

⁴ Lupu Bogdan hatmanul prezice că suirea în scaunul domnesc va aduce nenorocire lui Racoviță însuși și Moldovei, ceea ce s-a și întâmplat, pentru că după doi ani de domnie, Racoviță a fost mazilit și încis de turci. Amânuntul ar putea constitui un argument că *Istoria ieroglifică* a fost începută imediat după mazilirea acestuia, adică în februarie 1705, și terminată spre sfârșitul aceluiași an.

Brehnacea, acestea toate de la Lup cu bună urechea ascultând și cu întreagă socoteală înțelegând, singură din sine, precum cu-vintele Lupului adevărate și pline de înțelepciune să fie, cunoscu. Asijderea, precum, ca un deplin filosof, toată aporia au dezlegat și cea hirișă hotărâre Strutocamilii au dat. Însă mai denainte sfaturile carile între Corb și între Cucunos să făcusă știind¹, încă mai tare de iute adulmăcarea Lupului să mira (căci sămnul înțelepciunii ieste ca din cele vădzute sau audzite, cele nevădzute și neaudzite a adulmăca, și viitoarele din cele trecute a giudeca). De care lucru, siala și tăcerea Lupului nu din pizmă sau dintr-a inimii împietroșere, ce din dreaptă a înțelepciunii regulă a fi pri-cepu (că tăcerea sau la vreme a înțeleptului grăire, multora pildă și învățătură, iară a nebunului bolbătură, și ură, iară a altora scărăndăvitură ieste). De vreme ce a Corbului inimă bătea ca Strutocamila între pasiri după dânsul, iară între dobitoace locul cel mai de sus să tie². Așijderea, știa că nu numai filosofia Lupului, ce nici sfatul a toată lumea din mintea ce apucase să-i întoarcă, cu putință nu ieste (cu inima în pizmă împietroșată, sau după voia sa a isprăvi neputând, de năcaz să topește, sau oricând ar putea răul a face nu să îndoiește). Acestea Brehnacea, în sine așe chitindu-le și socotindu-le, până, mai pre urmă, socoteala într-acesta chip își aşădză (orice spre binele și folosul monarhii ieste, aceasta a arăta și a grăi să cade). Iară de vor fi urechi ca acelea așeși de tot adevărului neascultătoare și inimi nicicum folosul de obște priimitoare, păcatul în cap și ocara în obrazul lor fie!

¹ Aluzie la faptul că stolnicul Cantacuzino, ca principal sfetnic al lui Brâncoveanu, cunoștea de mai înainte hotărârea domnului său de a pune în scaunul Moldovei pe Mihai Racoviță. Din ceea ce urmează mai rezultă însă că Lupu Bogdan, reținut la București, convinsese pe stolnic să nu mai sprijine pe Brâncoveanu și să determine pe acesta și pe Mihai Cantacuzino să renunțe la sprijinul acordat lui Racoviță; dar documentele vremii infirmă această convingere a lui Cantemir.

² Brâncoveanu dorea ca Racoviță, în calitate de domn al Moldovei, să fie al doilea în importanță după sine.

Așadară, Brehnacea, de la Lup despărțindu-să, întâi cu Cucunozul să împreună, căruia toată înțelepciunea și filosofia Lupului¹ îi povestî și precum adevărată hotărârea Strutocamilei au dat, împotriva a cărrii altă socoteală mai tare și mai adevărată să să găsască cu puțină nu ieste². De unde tot lucrul aievea să face că mintea Corbului greșită ieste și de ce s-au apucat, sau la cap a scoate nu va putea, sau, de va putea, peste puțină vreme și lucrul să va strica și, în loc de laudă, asupră-și ură și hulă de la mulți va lua (că o mie de lucruri vrednice de-abia lauda dobândesc, iară numai unul scârnav în veci nespălată cinstei și numelui grozavă aduce pată). Carea prea târdziu sau nici odânăoară din gurile năroadelor și din șoptele gloatelor a o scoate nu va putea (căci din fire muritorilor aceasta ieste dată, ca binele pre lesne, iară răul cu anevoie să uite, și laudele cuiva pre hârtie, iară hulele pre table de aramă să le scrie). Acestea și altele ca acestea Brehnacea cătră Cucunoz vorovi, socotind precum întâi pre dânsa din cea veche și strâmbă socoteală va putea întoarce, și de ciaa amândoi împreună mărgând și pre Corb la calea dreptății și la luminarea adeverinții a duce să nevoiască (căci Brehnacea mai de folos a cineva ale sale hotără pe dreptate a păzi decât toată lumea tirănește a agonisi socotia)³.

Ce în zădar cuvintele și în dar nevoințele își pierdu, de vreme ce Cucunozul dzicea, precum prin cărti și mijloace de credință adeverit ieste, că Pardosul, Vulpea, Ursul, Râsul⁴ și alalte ale lor

¹ Înțelepciunea și filozofia apar ca noțiuni sinonime, din moment ce în persoana lui Lupu Bogdan filozofia devine practică, iar înțelepciunea — o conduită rațională și prudentă în viața cotidiană.

² Cantemir continuă să credă că stolnicul ar fi avut o poziție realistă și prudentă în împrejurările anului 1703.

³ Referire ironică la politica de amestec a lui Brâncoveanu în treburile interne ale Moldovei, dar și o aluzie la faptul că stolnicul determinase pe domnul Țării Românești să nu accepte propunerea marelui vizir, în 1703, de a primi în același timp și domnia Moldovei.

⁴ Marele boier Mihalache Ruset, fratele lui Iordachi (Pardosul).

rudenii cuvântul lor a priimi și sentenția lor a întări gata sint¹, și încă de va fi cineva sfatului acestuia împoncitoriu, prea pre lesne altă cale îi vor arăta, pre carea și vrând și nevrând îi va căuta a merge (că unde ieste sila tirănească, nu să cearcă putința firească) și mai cu de-adins pentru Lup și pentru Ciacal, carii singuri numai poate într-altă socoteală să rămâie. Deci de Ciacal puțină grijă ieste, o jiganie și de stat și de sfat puțină și mică fiind², iară pentru Lup, de vom videa că la gând nemutat și la fire neschimbăt rămâne, deodată, precum sfaturile lui priimite ne sint, îi vom arăta. Iară când la vremea alegerii lucrului va fi, altă treabă într-altă parte îi vom afla, până sfatul să va isprăvi și hirograful de mâna tuturor să va iscăli. Iată după aceia, adeverit sint precum Lupul la bârlogul său cu odihnă a trăi bucuros va fi (că mai fericit ieste cineva cu strâmt traiu la lăcașul său decât cu toate desfătările în casele streine³). Iară amintrilea, precum împotrivă că să clătește de-l vom simți, bună nedejde am că Pardosul cu multe pestriciunile și picăturile lui va afla ac de cojocul Lupului⁴.

¹ Mihai Cantacuzino nu se lasă înduplecăt de stolnic și-i mărturisește că de fapt se produsese deja o schimbare de atitudine în rândul unora dintre marii boieri moldoveni: Vasile Costache (Ursul), Ilie Țifescu (Vulpea) și cei doi frați Ruset, Iordache (Pardosul) și Mihalache (Râsul), împreună cu „rudeniile“ lor. Căci Brâncoveanu îi determinase să părăsească pe Cantemirești, ai căror susținători fuseseră până atunci, pentru a fi de acord cu numirea lui Racoviță ca domn. Cât privește Lupu Bogdan hatmanul și Maxut serdarul (Şacalul), dacă se vor opune noii întorsături a lucrurilor, se vor găsi mijloace de a-i neutraliza.

² Maxut serdarul, nefiind mare boier, nu făcea parte din sfatul domnesc.

³ În aceste noi împrejurări nefavorabile Cantemireștilor, se spera că Lupul Bogdan, susținătorul lor constant, își va da seama de situația critică și va prefera să se retragă la moșie („bârlogul“), renunțând astfel la viața politică.

⁴ *Pestriciune și picături: merșterșuguri și vicleșuguri (D.C.)* — intrigi. Spătarul Mihai Cantacuzino previne pe fratele său, stolnicul, că dacă Lupu Bogdan hatmanul nu va înțelege să nu se mai opună, intrigantul Iordache Ruset va găsi ac de cojocul său.

Brehnacea iarăși dzisă: „Eu, frate, ași sfătui ca și tu de această socoteală să te părăsești, și amândoi împreună și pre Corb de la acesta lucru a-l dezbăra să silim (că mai de laudă ieste o inimă tulburată a împăca decât o răspublică a tulbura, că tulburarea a nebunilor, iară împăcarea a înțeleptilor meșterșug ieste). Si cătră acestea pomenește, iubite frate, că Pardosul și toată seminția lui credință n-are a căruia nu numai scrisorile și cuvintele, ce așeși nici lucrurile de credzut nu-i sint¹ (că a cui cuvintele nu să stăruiesc, cu anevoie lucrurile i să vor stăru, și cine necredincios ieste în voroavă, viclean va fi și în lucruri), și, precum piilea cu multe picături ieste picată, încă mai cu multe vicleșuguri inima îi ieste vărgată (că inima vicleană întâi din minciuna cuvântului, apoi din vicleșugul lucrului să vădește). Carile precum astădzi prieteșugul nou, ase mâine sau poimâine vrăjmășia veche, și precum acmu plecarea capului, așe, aflând vreme, ridicarea nasului va arăta. Iară acestea a Pardosului de nu vii pomeni, frate, cuvintele mele, precum o dată și le-am dzis, din minte să nu-ți iasă. Că macar că tu la trup mai chipeș și la stat mai înalt ești, dară eu și de vârstă mai bătrân, și de pedepse mai dosedit și mai ispitit, și de căi mai multe și mai de parte, și de țări mai streine și mai late mai asudat și mai zbuciumat simt, în carile și mai multe am vădzuț, mai multe am audzit și și de mai multe m-am înștiințat (că adevărat, bună ieste știința audzirii, dară mai adevărată ieste ispita viderii)^{“2}.

¹ Un portret moral al lui Iordache Ruset și al întregii familii a Cupăreștilor. Stolnicul atrage atenția fratelui său că n-ar trebui ca Brâncoveanu să-și întemeieze sprijinul acordat lui Mihai Racoviță pe ajutorul acestor intriganți și nestatornici în amicitie, deoarece prietenia de astăzi s-ar putea transforma în dușmănie mâine, reactivând astfel o „vrăjmășie veche“, aluzie la cunoscuta dușmănie a lui Iordache față de Cantacuzini.

² Pentru a-și convinge fratele, stolnicul invocă vârsta înaintată pe care o avea, experiența de viață, erudiția și călătoriile în diverse țări. Este interesantă această pledoarie pentru vârstă, adică pentru înțelepciune, erudiție și experiență, privite ca argument în demonstrarea adevărului, pledoarie ce arată mentalitatea vremii și spiritul renascentist al lui Cantemir.

Cucunozul acestea toate în loc de basnă și în buiguituri de bătrânețe le lua (că basna la proști locul istoriei, mărgăritariul la porci, prețul ordzului, șuierul la cioban, cinstea mudzicăi și sfatul bun la inima rea tot o socoteală au¹). Carile cuvintele Brehnacii, cele ca grâul alese și ca spicul culese, ca pleava suflându-le și ca paiele preste arie măturându-le, într-acesta chip i le întoarsă: („Bătrânețele, o, frate, și multă truda în tinerețe, mai mult de odihna trupului decât cinstea și agonisita numelui cearcă”²). De care lucru, socotesc că nu ce dorește cinstea, ci ce poftește odihna arăți și înveți, și a mă mira destul nu pociu, cum nicicum în partea monarhiei noastre ții?³ Și cum într-acesta sfat dobitoacele stâbла finicului să apuce cu toții noi am putea priimi?⁴ Și cum cinstea și slava Vulturului aceasta ar putea suferi? Au nu știi (că agonisita numelui mai mult cu îndrăzneala decât cu siala să dobândește?) Au nu pricepi (că scânteia amnariului până a nu să stinge, iasca aprinde, iară stângându-să, a doa și a tria lovitură poftește?) De care lucru, noi acmu vreme de treabă și după poftă aflând, cum

¹ Natură trufașă și lipsită de spirit diplomatic, spătarul Mihai Cantacuzino nu ia în seamă apelul la prudență făcut de fratele său. Rostul confruntării de păreri dintre cei doi frați este de a sublinia firile cu totul diferite ale Cantacuzinilor, precum și diferența de caracter și de optică în problemele vieții politice, adică într-un domeniu atât de vital pentru Țara Românească. După cum se va vedea și din cele care urmează, stolnicul se impune drept un model al sfetnicului înțelept, în timp ce Mihai Cantacuzino întruchipează pe sfetnicul fanfaron, trufaș, ros de ambiții și de visuri politice mărețe, căruia îi lipsesc însă înțelepciunea și prudența, deci tocmai ce i-ar fi trebuit unui domn ca Brâncoveanu.

² Mihai Cantacuzino interpretează înțelepciunea stolnicului ca o dovdă a bătrâneții, insinuând astfel că acesta ar trebui să abandoneze viața politică.

³ Mai mult, continuă spătarul, conduită politică prudentă a fratelui său ar fi potrivnică intereselor Țării Românești.

⁴ *Stâbla finicului* (ramura de palmier — n. ed.) a apuca: *cinstea numelui a câștiga* (D.C.) — preocupat de ideea de demnitate, spătarul consideră că nu trebuie ca partea moldoveană să iasă din această situație cu prestigiul mărit, iar muntenii să rămână mai pe jos.

vom putea vremea prelungind, darul norocului în para focului să aruncăm? Că bine știi (că pre cât ieste de iute la curgere punctul vremii, încă mai iuți sint mutările lucrurilor în vreme) și nu trebuia cineva a te învăța, de vreme ce (precum chipul norocul mii de mii de obrază să fie având și în mii de mii de feliuri pre muriitori în tot ceasul să fie măgulind), adeverit ești. Au nu de cu vară stăpânii caselor, de iarnă grijindu-să, toată zaharaoa trebitoare în jitnițele și cămările sale grămădesc?¹ (Că ce dă vremea, nici avuția, nici nevoința poate cumpăra). Iară câte primejduitoare în vremea viitoare mi-ai pomenit, acestea încă nu tăgăduiesc (că cine vreodata norocul supt lăcată și norocirea în ladă ș-au încuiat? Sau cine tot cu aceia fortună în viață s-au slujit, de carea vreodata să nu să fie năcăjit?). Ce a muritorilor mai mult aceasta le ieste hirișia (ca în dzua norocului să-și arete vârvul cornului, iară în dzua nenorocului, de nevoie să sufere și scoaterea ochiului²). De care lucru așe socotesc, într-această dată, nicicum biruința la dobitoace să nu rămâie (macară și adevărul părtaș și împreună nevoiaș să le fie). [O, fortuna bună (de ieste în lume vreuna adevărat bună), cum și tată, și maică, și soră, și frate fortunei rele ești, carea până într-atâta pre muritori buigiești, îmbeți și nebunești, cât și spre tabăra adevărului desfrâname oștile nebunelor sale socotele a-și slobodzi nu să rușineadză]. Deci acmu, frate, în nemică cevași de cuvintele Lupului îmblânzindu-te și nici o zăbavă la mijloc puind, împreună să ne sculăm și la împreunarea Corbului să mergem, pre carile și de lăudăroasă filosofia Lupului să-l înștiințăm, și de ciia lucrul mai cu căldură și mai cu

¹ Politician de tip machiavelic, spătarul Mihai Cantacuzino susține principiul politic de a specula oportunitățile cu îndrăzneala și nu cu prudență; altfel, mai spune el, norocul te poate părăsi, fără să mai ai certitudinea că altă dată și te va mai oferi vreo sansă, oricăte eforturi ai mai depune

² Ca atare, îndrăzneala este firească în politică în perioadele norocoase și tot astfel suferință în vreme de restricțe.

nevoință să apucăm (că nu mai puțin zăbava prin lenevire stâlpii monarhiei, decât cfartana mădularele trupului scutură¹⁾“.

Brehnacea, macar că cu greu iușoare cuvintele Cucunozului audzia și cu greată aspre voroavele și spurcate blăstămurile asupra adevărului suferiia, însă, într-alt chip a face nici având, nici putând, sculându-să cu Cucunozul împreună, la Corb să dusără². Înaintea a căruia, Cucunozul, după ce toate cuvintele Lupa <lu> i de-a fir-a-păr povesti și încă decât era, cu oxiile, variile minciunilor le mai asupri, cu apostrofurile linguiseturilor ale dobitoacelor lucruri decât era mai micură și cu perispomenile mândrii slava și numele zburătoarelor preste ceriuri rădică și multe de vânt pline cuvinte răzsuflă, împotriva a toată socoteala dreaptă, gândul și fapta Corbului pre căt mai mult putu a abate sili (că ce ieste la muritori mai pre lesne decât cuvântul rău a grăi? și ce ieste mai cu greu la peminteni decât cuvântul adevărului a dzice și pofta dreptei socotele a face?). Corbul aşijderea, inimă ca aceia având, carea, de ar fi preceput, precum cineva din gândul său să-l abată s-ar nevoi, aceluia cu tot mijlocul puterilor sale împotrivă să i să puie, cu căt mai vârtos și cuvinte spre plăcere și îndemnare, după a sa vrere, de la Cucunoz audzind, poți crede că cu i<ni>ma ar fi săltat și după sfătuirea plăcută s-ar fi plecat? (Că la inima stâlpită și împietrită, un cuvânt după plăcere decât 1.000 de talanți mai plăcut ieste), însă (unde lumina adevărului lovește, oricât de groși ar fi păreții îndrăptnicii, de nu peste tot, dară oarece zarea tot străbate). De care lucru, Corbul, ale Lupului decât soarele mai viderate și decât lumina mai străluminate și mai adevărate cuvinte audzind, pre carile în cumpăna socotelii trăgându-le, într-acesta chip cătră Brehnacea și cătră Cucunoz voroavă făcu: „(Fericit

¹ Întârzierea în măsurile politice pe care trebuie să le ia un domn poate fi mai dăunătoare decât o boală grea.

² După pasajul confruntării vederilor politice dintre frații Cantacuzini, trezem la secvența următoare, în care punctele de vedere diferite ale celor doi sfetnici sunt confruntate într-un consiliu intim, cu poziția lui Brâncoveanu însuși.

ar fi acela, o, prijetinilor și soților mele, a căruia împotrivnici și neprijetini fără putința lucrurilor, dară de trei ori mai fericit ar fi acela a căruia vrăjmași fără agitorința sfaturilor ar fi și, de vreme ce în capul împoncătoriului voii noastre socotele așe de drepte și sfaturi așe de ascuțite să află, altă ceva mai mult nici a dzice, nici a face avem, fără numai cereștii noștri stăpânilor inimile alătora să împietrească și urechile minții să le astupe, ca nici glasul a-i audzi, nici sfatul împotrivă a-i asculta să poată (că mai multă nedejde de biruință în lipsa sfatului vrăjmașului decât în mult numărul, tare mâna și ascuțită sabia ostașului ieste). Iară de vreme ce împotrivnic sfetnic și împoncătoriu vrednic ca acesta¹ a avea din noroc ni s-au tâmplat, în ceva cu inima să nu scădeți vă poftesc (că cu cât lucrurile mai cu anevoie și mai cu multă nevoință să dobândesc, cu atâtă mai cu mult să laudă și mai cu cinste să slăvăsc). Deci eu aceasta am socotit dinceput și aceasta voi ținea sau până a trăi sau până lucrul început voi săvârși, adeca siloghizmul o dată la mijloc pus, să să întărească, și Strutocamila, spre cinstea epitropiei rădicându-să, de la toți vrednică să să cunoască² (că mai fericit socotesc a fi acela carile într-o sughițare duhul ș-ar sfârși decât cela carile ce o dată au giuruit, până la moarte giuruința a plini, pre cât va putea, nu să va nevoi). Care lucru, precum l-am început, așe a-l săvârși doaă pricini îndemnătoare și amândoaaă, precum socotesc, folositoare sint: Una, că al nostru, iară nu al dobitoacelor sfat întărirea luând, oricum ar fi, titulul înțelepciunii și numele vredniciei lângă monarhia noastră va rămânea (că între împărați și monarhi nu mai gios să ține cinstea sfatului divanului decât biruința neprijetinului în mijlo-

¹ Brâncoveanu recunoaște că Lupu Bogdan era un dușman foarte inteligent și ca atare de temut.

² Brâncoveanu ramâne neînduplecăt în hotărârea sa de a nu renunța la mazilirea lui Constantin Duca și de a susține urcarea în scaunul Moldovei a lui Mihai Racoviță.

cul meideanului). Alta, căci despre partea noastră, între dâNSELE pre Strutocamilă epitrop Leului puind, sau de tot supt puterea noastră le vom lua, sau totdeauna între mădularele trupului monarhiei lor gâlceavă nepărăsită și tulburare neodihnită și mai pre urmă războaie și morți vor fi și să vor scorni. Si așe, precum bine știi (că moartea unora ieste viața altora), noi cu singele lor ne vom îngrășea, ne vom întări și puterile ni să vor înnoi¹. (Că nici odânaoară norocirea și mărirea unuia fără nenorocirea și micșurarea altuia a fi nu poate). Însă pentru taina carea acmu în inimile noastre ascunsă stă, nici Lupul, nici altă jiganie știre să aibă, până când pre cei mai de frunte dintre cele cu patru picioare mai binișor vom ispiti (că lucrurile grele pre căt sunt mai tăinuite, pre atâta ies mai iușoare, și sfatul descoperit pre căt ar fi de folos tăinuit, pre atâta iese de stricate în gloate dezvălit). Că pre cei mai aleși dintre dâNSII, după voia și inima noastră plecându-i, cu cei mai de gios a ne răspunde pre lesne ne va fi.“

Din monarhia dobitoacelor era cinci jigaNII, carile la acea adunare și mai de frunte și mai de cinstă era, adecă: Pardosul, Ursu, Lupul, Vulpea și Cămila (pentru carea mai pre urmă toată răscoala și vrajba cea mare între doaă monarhii s-au scornit, căci mutând-o din Cămilă în pasire și adăogându-i la urechile ciute coarne buorate, numele în Strutocamilă îi mutară). Pre lângă acestea era și Ciacalul, însă acesta nu într-atâta socoteală să ținea. Aceste cinci jigaNII în locul a toată vâlfa și în chipul a toată ste- ma a alaltor cu patru picioare era, într-îNSELE toată lauda în chivernisale și toată nedejdea în nevoi și primejdii li să sprijeni- ia (că precum pre stâlpII mai groși și mai vârtoși toată urdzala casii să sprijinește, așe în patru sau cinci, sau și mai mulți, toată

¹ Brâncoveanu declară că prin numirea lui Racoviță în Moldova, prestigiul și puterea Țării Românești se vor întări. Cât privește situația grea în care urma să ajungă Moldova datorită intențiilor domnului Țării Românești, este, desigur, o exagerare a lui Cantemir.

otcârmuirea publicăi să odihnește¹). Iară pricina a alegerii aces-
tor cinci jigănnii au fost că încă de pe vremea gâlcevii cu Vidra și
cu Bâtlanul, între dânsii atâta glogozală și amestecătură precum
să scornește vădzind, socotiră² (că în gurile multe puține sfaturi
de ispravă sint, și în voroavele delungate greșală a nu să face peste
putință ieste) și, pentru mai cu fără glogozală lucrurile să scuture
și mai pre lesne la un capăt să le scoată, dzisără: „Iată, noi din
toată monarhia noastră ne aleasăm, deci trebuie și din monarhia
voastră, alegeți pre cine viți socoti, pentru ca deosăbi de alaltă
gloată trebele să ne trăctuim, și orice mai de folos și mai cu cuvi-
ință am afla, în știința împăraților și tuturor gloatelor să dăm și
spre acel aședzământ inimile tuturor a pleca să silim³ (căci voia
gloatelor și a noroadelor proaste ieste ca îmbletul calului neînvățat
și desfrânat, carile, din netocmită și preste simțire slobodzita

¹ Un rol precumpărător în conducerea Moldovei îl aveau în acea vreme
vreo câțiva mari boieri; Cantemir menționează pe Iordache Ruset, Vasile
Costache, Lupu Bogdan, Ilie Țifescu și Mihai Racoviță (Cămilă). Maxut serdarul
(Șacalul) nu prea era luat în seamă, el fiind un boier mai mărunț. Acești cinci
mari boieri se aflau împreună cu alții, adăpostiți la curtea lui Brâncoveanu de
teama lui Constantin Duca. Începând cu pomenirea lor, scriitorul face o lungă
digresiune cu scopul de a demonstra cum s-a ajuns la actualele neînțelegeri
care se petreceau în adunarea animalelor și deci în viața politicii de culise de
la curtea din București. Scriitorul menționează astfel faptul că aceste
neînțelegeri se îscaseră din cauza propunerii ca Struțocămila, protejata și
unealta muntenilor, să devină domnul Moldovei, lucru ce a nemulțumit o
bună parte din boierimea moldoveană.

² Discordia începuse mai demult — precizează scriitorul — și anume încă
de pe când Chirilă Dimache (Bâtlanul), capuchehaia Moldovei la Poartă,
trădase pe Constantin Duca, părându-l lui Brâncoveanu pentru unelțirile sale
împotriva domnului Țării Românești, după care urmase și mazilirea.

³ Pentru a rezolva problema iminentei succesiuni la tronul Moldovei, cei
cinci mari boieri, aflați la curtea lui Brâncoveanu, devin purtători de cuvânt
ai boierimii moldovene refugiate, cerând să se formeze o delegație și din
partea boierimii muntene, pentru a se începe astfel tratative în vederea
desemnării, de comun acord, a unui nou candidat la domnia Moldovei.

răpegiune, de multe ori în râpi adânci și de maluri înalte cu capul în gios dă“.

Așadară, despre partea zburătoarelor, Corbul, Cucunozul, Brehnacea și Uleul să aleasără¹, carii cu ceialalți împreună lucrurile mai pre amănumtul începură a scutura și unii pre alții în ce sfat și în ce socoteală să află ispitii (că în lucrurile grele, întâi sfetnicii, apoi sfaturile a aședza trebuie). Ce cât despre partea jigăniilor, era prea pre lesne lucrul a să aședza s-ar fi putut, de vreme ce jigăniile ale sale numai a sprijeni siliia și inima totdeauna spre linește le stăruia. Iară despre partea pasirilor nu așe era, căci la dânsеле și cuvintele cu meșterșug, și lucrurile cu vicleșug era, de vreme ce alta supunea în voroavă și alta avea în inimă să facă, adecă nu numai cu ale sale cât nu era îndestulit, ce așeși nici cu a altora de satiu să sătura² (că pofta lăcomiei cu puterea împreună ca pojarul în iarba uscată ieste).

Deci dintr-acestea pasiri, Brehnacea, precum să videa, sau din sine plecată, sau din a Lupului vârtoase argumenturi și adevărate socotele întoarsă, și vrea și cunoștea ce ieste adevărul, de care lucru de multe ori cu mare îndrăzneală împotriva îndrăptnicii <i>voii Corbului să punea, ce în deșărt³. Că, precum și mai sus s-au pomenit, Corbul, din răutatea o dată în minte pusă, a să căi nu știi și din vicleșugul ce apucase nu să părăsia (o, cât cu multul mai fericit ieste acela carile în boală fără leac cade decât cela carile în răutate neuitată, desfrânat să sloboade) (că mai bine ar fi cuiva cu 1.000 de rane a să răni decât o dată pacoste și dosadă

¹ Delegația munteană a fost formată din Constantin Brâncoveanu (Corbul), domnul Țării Românești, spătarul Mihai Cantacuzino (Cucunozul), stolnicul Constantin Cantacuzino (Brehnacea) și paharnicul Ștefan Cantacuzino (Uliul), fiul stolnicului.

² Dar, după cum insinuează Cantemir, în timp ce delegația moldoveană participa cu toată sinceritate la tratative, partea munteană se purta necinstit și, fiind avidă de putere, era preocupată de avantaje politice.

³ Din delegația munteană, doar stolnicul Constantin Cantacuzino încerca să tempereze, dar fără folos, ambiția și lăcomia lui Brâncoveanu.

de-apropelui său a pricini). De care lucru, Corbul nu spre cea de obște folosire, ce spre a sa tare dorită poftire să siliia, și nu ceva răzsipit între dânsii să alcătuiască, ce numai cu a sa tiranie să să slujească să nevoia.

De unde ispita după gând îi răspunsă, de vreme ce întâiași data pre Săraca Cămila ispitiră, căriia giuruindu-i că pre lângă urechi, coarne și pre lângă peri, pene îi vor adaoge și din dobitoc pasire o vor putea face¹. Așijderea, numelui Cămilii titulul Struțului alcătuindu-să și de la pasiri aripi, iară de la dobitoace coarne lipindu-i-să, între dobitoace mai fericită și între pasiri mai slăvită va fi², îndată credzu, proasta, că după giuruință, să va plini și fapta (că la muritori tare să pohârnește credința, unde mai denainte pofta și voia nepărăsit împinge). Insă urma era să arete că adevărată ieste parimiia veche (că Cămila cercând coarne, ș-a pierdut și urechile), iară acmu cercând pasire a să face, vremea va să-i arete că și dobitoc a fi nu va mai putea, și odânaoară în primejdia urechilor, iară acmu poate și în peirea capului să cadză³ (că cine pre pământ în ceva ce ieste nu s-au îndestulit, credz că acela și în ceriu macară fericire nu va cunoaște).

Deci oricum au fost începăturile, și cum să vor tâmpla săvârșiturile, puțin socotindu-să, Cămila, cu toată inima în partea Cor-

¹ Cunoscându-i dorințele, conducătorii politicii muntene promiseseră Cămilei (lui Mihai Racoviță) că „pre lângă urechi coarne și pre lângă peri pene“ îi vor adăuga, adică îi vor da domnia Moldovei, și, de asemenea, „din dobitoc pasire o vor putea face“, adică o vor asigura de sprijinul Țării Românești.

² *De la pasiri aripi, iar de la dobitoace coarne: de la munteni agiutoriu, iar de la moldoveni domnie, buăr(D.C.)* — o repetare a afirmației că Racoviță va lua domnia Moldovei cu ajutor muntean.

³ *Cercând coarne, ș-a pierdut urechile: poftind domnie, ș-a pierdut moșia (D.C.) și, de asemenea, cercând pasire a fi, nici dobitoc nu mai poate fi: vrând a fi cu muntenii, au ieșit și din moldoveni (D.C.)* — sensul acestor expresii ar fi: după cum va dovedi viitorul, Racoviță, voind să fie domn, își va pierde și domnia și sprijinul muntenilor. Profetia lui Cantemir arată că el scria despre aceste evenimente, după ce se terminase deja domnia lui Racoviță, adică prin 1705.

bului să dede. După aceia, pre Urs ispitind, îl aflară că numai albinete din știubeie să nu-l dodeiască și la bârlogul lui nebântuit să lăcuiască poftește, iară amintrilea veri dobitoacele ar zbura, veri pasirile s-ar încorna și s-ar pedestri, macar cum aminte nu-i ieste (că firea carea în ceva fericirea ș-au socotit, alalte ale lumii toate de batgiocură le are)¹.

Hulpea, jiganie pururea cu doaă inimi și neispitită, pentru une pricini, carile și mai denainte arătasă, îndată în partea zburătoarelor să giurui (că inima vicleană mare fericire simte când socotește că pentru fapta vicleșugului și ea să cinstește și la aceiași școală ucinici și părtași își agonisește). Însă Hulpea cu tocmai că aceasta să aşedză, ca nu cumva Lupul, până între vii va fi, de unirea ei cu dânsii să să înștiințeze, căci Hulpea, precum din fire ieste bună adulmăcătoare, mare grija de Lup purta, ca nu cumva cu vremea adevărul să biruiască și vicleșugurile acmu ascunsă vreodată să să dezgolească, și așe prieteșugul și tovărășia, carea macar că cu chip zugrăvit și poleit între dânsa și între Lup avea, își va piierde.²

Pre Ciacal așeși nici a-l mai ispiti socotiră cu cale a fi, de vreme ce de la dânsul, precum agiutoriul, așe nici vreo împiedecare nedejduia³ (că des și de multe ori la muritori să vede puternicul nebun în fruntea sfaturilor, iară săracul înțelept denafara pragurilor)

¹ Urmează consultarea dorințelor celorlalți fruntași ai boierimii moldovene. Răspunsul lor ne dă posibilitatea de a cunoaște diferite portrete de caracter. Al doilea consultat, după Cămilă, este Vasile Costache(Ursul). Acesta se arată indiferent, preferând să nu se amestecă în complicata situație creată, ci să-și vadă liniștit de viață la moșie.

² Ilie Țifescu, până atunci sprijinitor al Cantemireștilor, declară că face jocul politicii muntene, cu condiția să nu afle Lupu Bogdan, cumnatul fraților Cantemir.

³ Neavând demnitate de divan, datorită tagmei boierești inferioare din care provenea, marilor boieri le era indiferentă persoana lui Maxut serdarul, așa că nu i-au consultat părerea.

(și, precum bogății cu avuțiiia socotesc că și mintea au câștigat, așe săracii, cu lipsa avuții și piierderei mintii să fie pățit li să pare).

Iară pentru Lup socotiră că nemutat și neclătit va fi din socoteala sa (că sufletul înteleapt într-altă și pentru altă ceva din socoteala sa a să muta nu știe, fără numai din rău spre bine și din greșală spre îndreptare). De care lucru, dzisără nici mai mult să-l ispitezescă, nici gândurile cătră dânsul să-și dezvălească, ce numai în față, precum toate după pofta și sfatul lui să vor face, să-i arete, iară după dos cu toată nevoița ale sale gânduri la lucru a duce tare să să gătească.¹ Lupul de pre semnele ce videa, precum tovarășii săi nu cu bune duhuri să poartă bine cunoștea, însă nedea într-altă socoteală își punea, adeca că când lucrul la ivală ar vini, Pardosul și frații lui, Râsul și Hameleonul și Veverița², cu gura deschisă, în glasul mare vor striga și partea dreaptă vor ținea. Că tot lucrul, veri să să facă, veri să nu să facă, într-aceasta să prijenia, adeca ce ar pofti cea mai de frunte parte, aceia și alaltă gloată să întărească, iară ce le-ar arăta de stricarea și paguba lor, o dată cu capul să nu priimască. Așijderea, vădzind că Pardosul acolea de față nu să află, precum alofililor să priiască și omofililor să nu priiască, nicicum cevaș îs prepunea (ce oricât cineva de înteleapt și oricât de bine a lucrurilor socotitoriu ar fi, singur numai cu socoteala sa îmblând, și în sfaturile sale și pe altul neîntrebând, în cea mai de pre urmă a nu greși peste putință ieste). De care

¹ Pe Lupu Bogdan, rămas neclintit în hotărârea sa, boierimea munteană decide să-l inducă în eroare, dându-i pe față dreptate. În realitate ei continuau politica lor de sprijinire a lui Racoviță.

² Remarcând orientarea spre Racoviță a unei părți a boierimii moldovene, Lupu spera ca cel puțin frații Cupărești să rămână credincioși Cantemirestilor, așa cum fuseseră și înainte. Este vorba de cei patru frați Ruset: Iordache (Pardosul), Mihalache (Râsul) precum și Scarlat (Hameleonul) și Manolache (Veverița). Lupu Bogdan n-avea însă de unde să știe că și frații Ruset se alăturaseră lui Racoviță, mai ales că Iordache, fratele cel mai mare, lipsea, desigur intenționat, din adunarea animalelor.

lucru, Lupul, în dreapta socoteală sprijenindu-să, tare să greși, și în numele omofiliii bizuindu-să, prost nemerii¹ (căci nu altă dată răzsipa unui nărod s-au făcut, fără numai când ai săi sie, vicleșug ș-au făcut, și nu altă dată mai mare stricare de la neprijetini au vinit, fără numai când prijetinii și credzuții au viclenit).

Căci pre Pardos Corbul prin iscoade și cărti pre ascuns trimese, și încă de demult în priința lor îl întorsese și vicleanul cel mai mare a neamului său a fi cu giuruințele îl făcuse (că sula de aur zidiurile pătrunde și lăcomia își vinde neamul și moșia), de vreme ce tare îi făgăduisă că de să va întoarce într-o inimă și într-un gând cu dânsii, stârvurile cele mai grase și cărnurile cele mai seoase cu Corbul, și cu Vulturul, și cu alalți ai lor sfetnici împreună le vor împărți². Așijderea, el acmu la bătrânețe agiuns fiind, din ce să află a-l mai preface macără că peste putință ieste (căci nici Corbul negreața, nici Pardosul pistrițiunea a-și muta poate), însă pe ficiarul lui, carile încă în vîrstă tineretii să află, precum Coracopardalis³ să-l poată face bună nedejde au, dzicea. Adeca glasul și aripile Corbului dându-i, și cea din moșie a Pardosului pestrițiu-ne lăsându-i, cu bună samă Pardos-Corb sau Corb pestriț să va informui (că pieptul decât diamantul mai vârtos pofta îl moaie și inima decât cremenea mai împietroșată lăcomia o topește, și ce focul nu domolește aurul topește). Iară Râsului adevărat lucru

¹ Lupu Bogdan, spune Cantemir, s-a înșelat însă în privința fraților Ruset, neavând de unde să știe de noua lor orientare.

² Brâncoveanu, pentru a câștiga de partea lui Racoviță pe Rusetești, care erau „cea mai de frunte parte“ dintre boierii moldoveni, le promisese avantaje însemnate. Cele mai importante profituri materiale („stârvurile cele mai grase și cărnurile cele mai seoase“) sunt promise lui Iordache Ruset (Pardosul), care, în vremea domniei lui Racoviță, va avea într-adevăr pe mâna principalele venituri ale Moldovei.

³ *Coracopardalis. Pardos făcut Corb: Neculai, ficiarul lui Iordachi (D.C.)* — este vorba de Nicolae, fiul lui Iordache Ruset, pe care Brâncoveanu îl va face ginere (Coracos: Corb), dându-i de soție pe fiica sa Anița.

de râs îi giuruiră, adecă din 53 de căpuși pline de singe (carile odânăoară Râsul adunate avându-le și pe vremea foameții pasiurile i le-au fost prădat), pre giumătate înapoi să i le întoarcă, însă cu aceasta tocmai că în tot anul câte cinci căpuși să-i dea. Așijderea cătră acestea îi fagaduiră, precum socotitoriu îl vor pune, ca câte căcăredze Cămila din afară de grajd ar lepăda, el a le cheltui și pre la gândacii carii din mistuirii ca acestea hrana le ieste, a le împărți voinic să fie¹ (că lăcomia de la aur până la gunoiu, și de la diamant până la steclă să întinde). La jigniciile aceasta, Râsul, de socotit ieste că toată pistriciunea pe supt pântece i să ascunde, adecă la loc ce nu să așe vede, iară amintrilea pe spinare, tot un păr să arată a avea. Adeca în față prost și drept, dară multe picături de vicleșuguri îi stau peste mață² (că toate carile să văd de pe chip și de pe floare să giudecă, iară gândul a ascunsului inimii nici chip, nici floare are, de pre carea de bun sau de rău, de frumos sau de grozav să să cunoască, fără numai când icoana în cuvinte sau în lucruri își tipărește). Iară alalți frați acestora într-acesta chip să aşădzară, că Veveriții i-au giuruit un sac de nuci și un hărariu plin de hămeiu cu fag amestecat. Așijderea coada, carea în vremile ce stăpânia Vidra îi tăiasă, precum la loc îi vor pune-o

¹ Lui Mihalache Ruset (Râsul) Brâncoveanu îi promite să-i restituie jumătate din cele cincizeci și trei de pungi cu bani (căpuși pline de sânge: *pungi pline de bani*), care îi fuseseră prădate de munteni („pasiri“) în timpul domniei lui Gheorghe Duca (Vremea foamei: *domnia Duchii vodă celui bătrân*), pungile promise urmând să fie plătite câte cinci în fiecare an. Pe deasupra îi mai promite să-l facă „socotitoriu“, adică responsabil peste fondurile rezervate cheltuielilor externe în timpul domniei lui Mihai Racoviță (căcăradza Cămilii din afară de grajd: *banii ce ar strângă Mihai vodă afară din trebile țării*), o parte din acești bani având libertatea să și-o însușească, iar din cealaltă urmând să plătească datorile domnului la creditorii de la Poartă (gândacii: *datornicii de la Tăringrad*).

² Pestriciunea Râsului pre supt pântece, iară spinarea tot într-un păr: acesta la nume om bun, iară la fapte, într-ascuns, viclean și rău (D.C.) — este vorba de portretul moral făcut lui Mihalache Ruset.

dzicea.¹ Cării darul acesta prea mult și mare i să păru, de vreme ce nucile și fagul spre sprijineala vieții, iară coada spre răscum-părarea cinstei și a podoabei îi era, mai vârtos că toată fala și pofala Veveriții în coada cea lungă ce purta stăruia, carea nu ca alalte jigănii înapoi, ce, de mare mândrie, peste cap ridicată o ținea (că unde lipsăsc crierii din cap, acolo covârșește coada peste cap) și (cine vrednicia capului nu pricepe, acela lungimea codzii la mare cinstă ține). Pre aceasta, dară, într-acesta chip coada în loc de cap puindu-i, amăgulind-o, o aşădzară. Iară Hameleonului toate feliurile de văpsele și de flori precum în samă îi vor da și în toate deplină pozvolenie să aibă îi giuruiră.² Al căruia fire de-a pururea față a-și schimba fiind și dintr-o văpsală într-alta să preobrăji mare vrednicie țind, socotă că dar așeși peste măsura lui i să giurui și toată împărăția într-îmbe monarhiile să fie câștigat i să păru (că plinirea poftei cât de mici peste toate hotărăle a toate monarhiile precum să fie covârșit i să pare).

Cătră aceste mai adaosări pre Guziul Orb³, carile cu frâmșețea fetii sale, Helgii,⁴ în dragostea a multor jiganii întrăsă și a multo-

¹ Lui Manolache Ruset (Veverița) i se promite un *sac de nuci*: *voie slobodă, fală deșartă, adică titluri, și un hărariu plin de hameiu, adică ocna de sare, cămărașia de ocnă* (D.C.) — deci veniturile ce se scoteau din exploatarea sării. Cămărașia de ocne era o dregătorie, formulată și explicată astfel: *Coada, mai denainte tăiată, să-i puie: boieria, din carea era mazil, să-i dea* (D.C.).

² *Florile, văpsele Hameleonului dăruite: voie slobodă, minciuni, vicleșuguri a face și a scrie* (D.C.) — cunoscând calitățile neîntrecute de intrigant ale lui Scarlat Ruset, Brâncoveanu îl va folosi din plin, astfel încât acesta va juca un rol oribil în acțiunea întreprinsă de Brâncoveanu împotriva lui Dimitrie Cantemir.

³ Dediul Codreanu din Galați. Aci, Cantemir introduce o povestire scurtă, pe care o vom intitula *Helge și Struțocămila*. Ea ar putea constitui o povestire independentă, deoarece evenimentul expus — nunta Helgei cu Struțocămila — nu aparține epocii întâmplărilor descrise în *Istoria ieroglifică*.

⁴ *Helge* (adică hermelina) sau *Nevăstuica*, numele ieroglifice ale Anei, fiica neîntrecut de frumoasă a lui Dediul Codreanu.

ra minți de frumșetea ei să nebunisă¹ (că nu mai mult tării vinu-lui în cap decât chipul frumosului în inimă lovește). Cu carea și părintele său, Guziul, macar că din fire orb și slut era, însă fete-carile ce-l timpina cu toată lumina privelii îl îndâmâna, și de-și ferii mâna de sărutat, la picioare-i cădea și i să închina (că cine iubește din suflet pre cel din cămară mare fericire simpte a-i zdvori afară la scară). Cu acesta chip, cine mâna cea scurtă a Guziului a săruta să învrednicia, precum pre singură Helgea să fie îmbrătașind socotia, și cine lipicioase și urduroase melciurile lui a pipăi să norocia precum roa trandafirilor, carii pre obrazul Helgii să deșchidea, să fie scuturând și iscusită miroșala lor să fie miroșind i să părea (că precum simțirea în lucrurile ce-s de simțit lucreadză, așe pomenirea în fantazie tipărită și zugrăvită ale sale pătrundzătoare sloboade radze). De poamă dară ca aceasta, macar că mulți dinți să ascuțise și multe măsele să o mușce să gătise², însă, precum să dzice cuvântul (că norocul nu împarte cu obrocul, ce unora varsă, iar altora nici pică), aşijderea (altora arată și nu dă, iar altora, preste toată știință și nedejdea lor nespuind și neivind, preste măsură le dă). În care chip, și cu gingaș trupul și mângâios statul Helgii au lucrat, de vreme ce vârstnicii și cei din neamul ei nu numai cu mâinile întinse, cu brațele deșchise și cu mințile uluite o aștepta și o poftiia, ce încă și cu sufletele topite și inimile arse cui va cădea acea norocire și cui să va tâmpla acea fericire, dzua și noaptea cu gândul mai rău și mai cumplit decât

¹ Cantemir afirmă că Ana înebunise pe toți tinerii feciori de boieri prin frumșetea ei, iar tatăl său intrase în grația multor familii boierești („în dragostea a multor jiganii intrasă“). Mai jos, un portret al urâțeniei fizice a lui Dediu Codreanu, lucru inexact, deoarece, după cum vorbesc izvoarele contemporane, tatăl Anei era un bărbat foarte frumos. De altfel, scriitorul, o natură pătimașă, prezintă în culori negre pe toți cei pe care îi urăște, mai ales pe Brâncoveanu și pe Racoviță.

² La cheie, o frumoasă exprimare a aspirațiilor multora de a le fi soție: *De poama Helgii mulți dinții își ascuția: de nunta ei mulți nedejduia (D.C.)*.

cu trupul să pedepsiia și să chinuia (că chinul trupului carnea domolește, iară pedeapsa sufletului, oasele topind, inima rănește), și acmu-acmu, din dži în dži și din ceas în ceas, fietecarile norocul cu jele chemându-și, și de s-ar cumva altuia, iară nu sie, tâmpla, sabii, cuțite și tot feliul de otrăvi cumplite, de nu celuia ce au luat norocul, sie celuia ce au rămas cu focul gătia. Toți ibovnicii și patimașii dragostii Helgii într-acesta chip în toate suflările și răzsuflările lor, ca finicii în focul lor murind și iarăși înviind, norocul tot precum au știut să au giucat giocul¹ (căci toți cereștii dure-rile pemintenilor simpt și să milostivăsc, numai norocul, dacă-și înțoarce fața, nici a jeli știe, nici a să milostivi poate), și precum câteodată frica vulturului pre iepure după broască mărită, așe voia norocului pre Helge după Cămilă au măritat². O, Doamne și toți cereștii³, lucru ca acesta cum și în ce chip a-l suferi ati putut? Unde ieste cumpăna ceriului cu carea trageți și aședzați fundul pământului? O, dreptate sfântă, pune-ți îndreptariul și vedzi strâmbe și cărjobe lucrurile norocului, ghibul, gâtul, flocos pieptul, botioase genunchele, cătălige picioarele, dințoasă fâlcile, ciute

¹ Frumusețea Anei chinuie multe inimi de tineri boieri, a căror suferință scriitorul o asemănă cu pătimirea păsării Phoenix („finicul”), care își da periodic foc și reînvia apoi din propria ei cenușă.

² Ana preferă însă Cămila, adică pe Mihai Racoviță, pe atunci spătar, căsătoria având loc în realitate mult mai devreme, prin 1698, adică în vremea primei domnii a lui Antioh Cantemir (1695—1700). Racoviță fusese cununatul fraților Cantemir, prin căsătoria sa cu sora lor Safta, dar aceasta murind, fostului cununat î se permise recăsatorirea cu Ana Codreanu.

³ Urmează un bocet al scriitorului, conceput nu în stil popular, ci în stil „plângerilor“ de tip bizantin, legate de căderea Constantinopolului sub turci. Adresându-se divinității și soartei, el le reproșează această nepotrivită unire între cele două întruchipări absolute ale urâteniei (Cămila) și frumuseții (Helge). Prin contrastarea celor două extreme ale înfățișării umane, Cantemir folosește cu măiestrie antiteza, pe care o putem consemna ca prezentă pentru prima dată în literatura română originală a epocii medievale. Un alt procedeu literar demn de semnalat este cumularea de epitete, influență livrescă, dar și populară, ele fiind frecvente în bocete și în descântece.

urechile, puchinoși ochii, suciți mușchii, întinse vinele, lăboase copitele Cămilei, cu suleget trupul, cu albă pielita, cu negri și mânăgioși ochii, cu supțiri degetelele, cu roșioare unghișoarele, cu molcelușe vinișoarele, cu iscusit mijlocelul și cu rătungior grămăgiorul Helgii, ce potrivire, ce asămănare și ce alăturare are? O, noroc orb și surd, o, tiran nemilostiv și păgân fără lege, o, giudeț strâmb și fătarnic, pravilă strâmbă și fără canoane! Ascultați, morțiilor și priviți, viilor: Cămila cu Helge să împreună, filul și șoarecele să cunună și dealul cu valea să iau de mână. Ce ureche au audzit, ce ochiu au vădzut sau ce gură din veci lucru ca acesta au povestit? (Tacă, dară, pripitorile unde cântă ursitorile, că nici neam cu neam, nici chip cu chip, nici feliu cu feliu a potrivi caută, ce numai ce va face și lucrează ce-i place). Norocul, dară, într-acesta chip pre Helge după Cămilă aşezdind, țințarii cu fluiere, grierii cu surle, albinele cu cimpoi cântec de nuntă cântând, mușitele în aer și furnicile pre pământ mari și lungi danțuri rădicără¹, iară broaștele toate împreună cu broateci din gură cîntec² ca acesta în versuri tocmit cântă³:

Prundul Evfrathului⁴ mărgăritariu naște,
Cămila din iarbă cele scumpe paște.
Mâna Afroditii cunună împletește,

¹ Tânțarii, grieri, albine, fornicile, mușitele: cântăreți de nuntă, fete și neveste carile poartă danțul (D.C.) — petrecerea de nuntă, prezentată ca o bucurie a micilor vietuitoare ale pădurii, anticipează nunta descrisă de Eminescu, cu aceleași mijloace, din *Călin* — file de poveste.

² Broaște și broateci: țiganii alăutari și cobzari. Aceștea lăcuiesc în Broșteni (D.C.).

³ În cele ce urmează, Cantemir, după obiceiul său, ponegrește pe Ana Racoviță, insinuând că era o imorală.

⁴ Pentru înțelegerea conținutului versurilor, cităm cheia pe care o dă scriitorul cuvintelor și expresiilor aluzive: *Evfrathul*: nesașul lăcomiei; *Evfrathul Evropii*: Dunărea; *Din cele cu soldzi*: din Galați, unde ieste bisugul peștelui; *Nevastă, ficioară, ficioară nevastă*: până a nu se mărita era nevastă, iară măritându-să au ieșit fată; *Peste șese vremi roada să-i coboară*: el, stârپ fiind, ea peste șese ani să purceadă grea; *Patul nevăpsit*: semnele fiorișorii neaflate, nearătate.

Evfrathul Evropii nou lucru scornește.
 Din cele cu soldzi Helgile ivește.¹
 Norocul ce va toate biruiește.
 Cununa împletită norocul o tinde,
 Capul fără crieri cu mâna o prinde.
 O, Helge ficioară, frumoasă nevastă,
 Nevastă ficioară, ficioară nevastă,
 Cămila să ragă, tălcul nu-nțăleagă.
 Margă la Athina ce ieste s-aleagă.
 Ficioară nevastă, nevastă ficioară,
 Peste şese vremi roada să-i coboară,
 Fulgerul, fierul, focul mistuiască.
 Patul nevăpsit nu să mai slăvască².

A Cămilii dară și a Helgii împreunare, preste socoteala a toată lumea, într-acesta chip isprăvindu-să și mai denainte acele cinci jigăni cătră tot neamul, precum s-au dzis, viclene și vândzătoare arătându-să, cuvântul cu mare giurământuri și legământuri cătră zburătoare își dederă, așe ca precum voia le va fi să învioască și precum pofta le va pofti să poftescă. Acestea dară într-acesta chip în sine și cu sine cu mari vicleșuguri alcătuind, prin rost de bun ritor, precum cătră alții a le arăta, așe inimile prostimei a îndupla socotiră³ (căci la materiile groase focul, iară la inimile proaste limba bine vorovitoare mult poate).

Și așe ritorisind Papagaia, cuvântul la obște într-acesta chip împrăștiară⁴. „Vestit și tuturor știut cuvânt ieste, o, prijetinilor, (că

¹ Rezultă că Ana, fata Dediului, se trăgea din Galați.

² Scriitorul insinuează că fiul lui Mihai Racoviță, Constantin, și el viitor domn, nu era al său.

³ Prin urmare, cei cinci mari boieri moldoveni care își dăduseră asentimentul pentru politica brâncovenească față de Moldova urmău să convingă și restul boierilor participant la adunare în această direcție.

⁴ Brâncoveanu nu lasă ca lucrurile să meargă de la sine și face apel la cineva, dintre ai săi, care să aibă putere de convingere asupra părții moldovene. Pentru realizarea unei politici de apropiere și înțelegere între cele două țări surori, ține o cuvântare, din partea munteană, marele orator al vremii, Ioan

învoința sufletelor și unirea inimilor lucrurile din mici, mari le crește. Iară neînvoința și neunirea lor, din cât de mari, mici și cât de curând le răzsipește) (că precum o sănătate în multe mădulare a trupului, așe o omenie și o unire în multe năroade ieste, carile un stătătoriu și stăruitoriu a politiei stat fac). Împotrivă aceasta a să înțelege poate, adeca (că precum o boală și o fierbinteală cât de puțin în trup sau o durere cât de mică într-un mădulariu tot trupul spre neașezare și pătimire aduce, așe neunire în politie și neînvoința în cetate, ciuma și lângoarea cea mai rea și troahna cea mai lipicioasă ieste). (Cărui lucru, cea mai de pre urmă a tot statul răzsipă și a tot sfatul cea de năpraznă prăpădenie ieste). Așadară, începutul voroavii apucând, macar că dintr-al mieu rost, însă dintr-înemile a toată frățasca adunare dzic. Adunarea aceasta, o, cinstișilor dintr-îmbe părțile adunați frați, adunarea aceasta, dzic, slăvită și minunată a prea linilor și înălțătorilor noștri monarhi ieste, și de pre titlul ce ș-au pus, chiar și aievea să cunoaște, că precum adunarea a atâtea cinstite chipuri la un loc s-au adunat, așe sufletele și inimile a să întreloca și a să împreuna, dreapta socoteală și pravila adeverinții la un sfat, la un stat, la o învoință, la o priință, la o iuboste și la o dragoste a le încleșta și a le înnoinda va, poftește și să nevoiește (căci tot adevărul lucrul chiar și hiriș poftește, și toată începătura cu cale spre lucrul și sfârșitul

Comnen, vescit retor și bun medic la curtea domnului muntean. Aceasta, în discursul său care îndeamnă la unirea Moldovei cu Țara Românească, folosește, după toate regulile artei retorice, multe situații și comparații din domeniul medicinii. Deranjat de faptul că unirea urma să se facă sub patronajul lui Brâncoveanu și nu al său, Cantemir expune această cuvântare a lui Comnen pe un ton ironic, și cu preocuparea de a sublinia substratul politiciei de dominație a domnului Țării Românești. Înem să subliniem că numeroasele idei și argumente de ordin politic, economic și spiritual cu care este presărată cuvântarea în favoarea unirii — care începând cu Mihai Viteazul devenise o dominantă a gândirii politice românești — constituie o probă că scriitorul însuși milita în sinea lui pentru această idee, doavadă și demersurile sale pentru ocuparea tronului Țării Românești în acele împrejurări.

lucrului bun călătorește). De care lucru, între muritori de ieste vreo simțire peste simțire și vreun lucru firesc peste fire, și eu mai proroc a mă face și cele în urmă viitoare mai înainte a le povesti și până a nu fi, a le vesti mai voi îndrăzni (că ce ieste adulmăcarea minții sau carea ieste icoana înțelepciunii, fără numai celea ce ochiul trupului cu ochiul sufletului să li vadză și în cele cu prepus viitoare fără prepus în bine și în rău următoare iscusit și frumos să le aleagă). A proroci dară voi îndrăzni, dzig (de vreme ce din răsările dzua și de pre începute fapta să cunoaște), în care chip și numirea adunării aceștia în curândă vreme supt unirea a toată inima și învoința a tot sufletul a videa și după nume lucrul și sfârșitul a ieși și a să plini fără prepus nedejduiesc, de vreme ce inimile curate a marilor împărați spre cea adevărată linește și curată dragoste stăruiesc și spre folosul a toată obștea tare și nepărăsit să nevoesc. Așijderea preaînțelepții, buni chivernisitorii și credincioși deregătorii, împreună cu cei ai lor de frunte sfetnici, în dreapta socoteală și buna chivernisală, câtu-i negrul bobului macără cevași a sminti, peste socoteala omenească ieste (că mai cu nevoie ieste o sută de copoi iepurile din pâlcul spinilor a scoate decât a trii înțelepți sfatul cel mai de folos a afla). Și așe, bune semne de bună nedejde să arată ca nici lucrul început fără socoteală, nici prorociia mea la smintea să iasă. Ce cu bună samă dzilele de fier în veacul de aur vor să să priminească și toată calea grundzăroasă și ciulinoasă în netedă și bătută să să istovască. În carea (pentru cele tâmplătoare vorovăsc), de s-ar și cumva într-un chip prea repede și preste înțelepțeasca socoteală tâmplă ca vreo pietruță de scandală de la cineva într-însă să să arunce, însă darea într-o parte-i și urnirea-i și așeși de tot râdicarea-i, pre-cum prea pre lesne ar fi, a-și propune cine va putea? (Că mai pre lesne ieste cuiva în câteva ceasuri suflarea și răzsuflarea a-și proprii decât sufletul înțelept, cunoscând adevărul și de dânsul a nu să lipi) și așe, piciorul cât de dropicos și pasul cât de tremuros în ceva a să zăticni și a să poticni nu va avea. Pentru care lucru,

dintr-îmbe părțile cu toții și cu totul să ne apucăm trebuiе, ca celora ce din multe strune o cântare, sau din multe organe o harmonie într-o simfonie fac asămânându-ne, ce mai de folos, ce mai de laudă și ce mai cu cuviință ar fi să începem, să facem și să isprăvим, ca într-acesta chip toată râceala, carea înghețare aduce, și toată fierbinteala, carea dogoreală și pârjol în tot trupul politiei noastre pricinеște, în stâmpărarea și temperamentul cel de sănătate și de viață izvorătoriu ieste așezdind, prijetinilor megieși nesăvârșită de laudă materie să dăm. Iară neprijetinilor pre budze în veci de nedespecetluit pecete să pecetluim (că din fire cele supt lună așe s-au orânduit, ca unele după altele să urmedze, și când unele mor, altele să învie și simbathia și antipathia dintr-însele să nu lipsască). Deci dară, cinstiți ascultători, cine mai cu de-adins cea următoare fericire mai denainte într-un chip a simți ar pofti și cine cel nespus a toată obștea folos cu ochiul sufletului a-l privi ar ispitи, pre unul ca acela poftescu-l ca șepelevii <i>mele limbi puțintică îngăduitoare voie și ascultătoare ureche să plece, pre carile în scurt (de vreme ce a ceasului strâmtore laconește a ritorisi mă învață) a-l umbri și în strâmt hotar a-l perigrapsi mă voi nevoi.“

Toți ascultătorii, precum cu dragă inimă și deșchisă ureche vor asculta dacă dzisără, și precum că cu tot sufletul de dulce izvorul carile din limba Papagaii izvorește, însătași sint, dacă mărturisiră, Papagaia, cu toată vârtutea cuvântului, himera, sau, precum s-ar putea dzice, ciuda nevădzută, neaudzită cu voroava în fire a băga începu (că nu mai slobodă ieste limba atheistului spre blăstăm decât tropurile ritorului spre hula sau lauda aninată) (și de celea ce singură firea scărândăvindu-să fuge, acelea vorovaciul îndrăzenet preste fire le urcă).

Papagaia dară, într-acesta chip, după ce proimiu voroavei sale sfârși, de umbrirea a fiitorului acelor doaă monarhii stat să apucă, dzicând: „Aceste doaă vestite și nebiruite monarhii, o, iubiții miei ascultători, precum fietecarile din sine, late în hotare, bogate în comoare, dese în orașe, tecsute în sate, nenumărate în supuși și

cea mai de pre urmă, cu un cuvânt să cuprind, din toate părțile întărite și în slava cinstii lor îndestulite să fie nu numai celor de duh purtătoare, ce așeși și celor pre pântece și târâitoare știut și încă prea știut ieste (că lucrurile mari și cei ce nu le știu le știu, iar lucrurile mici și cei ce le știu nu le știu). De care lucru, aievea ieste că orice mai mult sau mai preste hotare a pofti să ar videa, nu pentru a lor lipsă (căci plinirea nu poftă este clătire, ce odihnă), ce pentru a supușilor săi adoagere și odihnă vor și poftesc, și până într-atâta (pre cât singuri marturi privitorii îmi sinteți) silesc și să nevoiesc, și aceasta pentru ce și cu ce? Pentru unirea a toată ini-ma și cu învoința a doi monarhi, a căroră voie mai mult decât porunca și porunca mai mult decât fapta de credzut și de ascultat ieste. Voia aceasta a lor, spre ce săvârșit? Spre alcătuirea a doaă firi într-una. Dară acesta în ce chip? (Căci doaă firi a să uni, lucru peste lucru și putință peste putință ieste). În chipul puterii sufletești, carea în câteva inimi într-un chip și într-o măsură a lucra poate. Adeca cu buna a sufletului priință, doa trupuri, ca într-un suflet a îmbla și a să învoi să poată (că ce ieste prieteșugul? A învoi deopotrivă. Și ce ieste prijetinul? A nu deosebi în suflet). Cu acest felu dară de duhnicească putere, Vulturul Leu și Leul Vultur, duhul Vulturului în Leu și al Leului în Vultur, fără de nici o deosăbire, cele din afară mădulare, precum întru adevăr împără-tește le vor ocârmui și fără greși cu dânsenele monarhicește să vor sluji, cine-i atâta beteag de minte carile să nu cunoască? Duhuri dară ca acestea, carile ceriul de ar avea poartă și iadul ușe, precum și acolo să pătrundză fără prepus sint. Duhuri dară ca acestea, iarăși dzic, atâta de supțiri și puternice, trupuri atâta de iuți și de vârtoasă, fără de nice o siială împotrivnică unind și fără de nici o prepunere de pacoste împreunând, au nu tot lucrul, peste toată puterea, a putea vor putea? (Că unde Leul vulturește și Vulturul leuiește, prepelița ce va iepuri și iepurile ce va prepeliți?) Vulturul de sus și deasupra privind, Leul din dos și din față adulmăcând, ce neprijetin asupră viind, sau ce vrăjmași macar la

fântânele Nilului¹ fugând a nu să simți și a să mistui va putea? (Că a putincioșilor mâna lungă și ochiul neoprit ieste). Adulmăcarea unuia cu iute viderea altuia însotindu-să și în toată calea tovărășindu-să, din nuări furnica împoncișării pre pământ și de la Asiia: lighioaia dodeielii la Evropa să va videa și să va adulmăca, pre nebiruite spetele Leului, neostenite aripile Vulturului răsărind, cesta pre tot fugașul cât de repede în clipala ochiului vor agiunge, celea pre tot împotrivă stătătoriul vor birui și vor înfrânge. Cesta cu cel decât diamantul mai vârtos piept, cela cei decât briurile mai ascuțită pintini tot zidiul vrăjmășii și toată mreajea viclenilor ca pravul voi spulbăra și ca pândza paingului vor dispica. Cine dară în lume, o, prijetinilor, atâta de scămos la minte și strămțos la cuvinte să va afla, carile să socotească sau să grăiască că cel împotrivă de supt brațul Leului va putea scăpa, sau cel supt aripile Vulturului aciuat că în primejdie va intra? Sau cine lucrul, mai aievea decât radzele soarelui cunoscut nu va cunoaște? Ca pre cel din paza lor cineva a-l bântui, sau pe cel dimpotriva lor a nu-l birui va putea? (Că focul din apă și dzua din noapte și orbii o pot alege). Aceștea dară, într-acesta chip unindu-să și alcătuindu-să, cinstea, slava, biruința și odihna, carea a tot nărodul fără prepus următoare ieste, cei din cuiburile încă cu fulgi puișori și cei încă supt țările maică-sa, sugătorii a giudeca vor putea. Si statul cel mai fericit decât toată fericirea precum ca râul să va pogorî și ca pohoiul va năbuși și cele în lume nesimțitoare a simți și a să pricepe vor pricepe, că toată cinstea numelui de obște și toată a tot de răuvoitorul și de vicleșug gânditorul biruință fără îndo-

¹ Conform simbolisticii din *Povestea Camilopardalului pentru apa Nilului*, ele reprezintă Poarta Otomană, unde este adunarea și împreștierea lăcomiei (D.C.). Vrăjmășii fugari de la fântânele Nilului înseamnă, aşadar, dușmanii care se refugiază sub protecția Porții Otomane, în special pretendenții, vânătorii de domnie.

înță și supunere fără prepunere urmadză¹. (Că mai mult în prepus a să avea cele pentru lesnirea nesocotite, decât cele cât de grele de la înțelepti cumpăname trebuie). În scurt, dară, a fericitului aceluia stat, iată, pre cât în slabă putința mea au fost, l-am arătat și precum să dzice dzicătoarea, de pre unghie leul să poate cunoaște². Deci oricine ar fi acela carile aceii nepovestite fericiri părtaș a fi ar pofti, întâi trebuie ca nu numai a trupului, ce și a sufletului mâni totdeodată să întindză și nu numai cu ale trupului picioare, ce și cu ale sufletului aripi să alerge și să zboare (că am întrilea, lenișilor ostenința și pizmătarilor lipsa și caința va rămânea). Acestea, dară, de la toată dihaniia așe într-acesta chip înțelegându-să, la ascultare cuvântului și scuturarea lucrului cea mai de pre urmă să vinim, carea tot mijlocul cel spre lesnire și tot modul cel spre fericita săvârșire aduce (că toată călătoria muriatorilor în cel de apoi săvârșit sau să fericește, sau să blăstămătește). Neamul cel fără neam și chipul cel fără chip, adecajigăniuța sau păsărița cea cu prepus, iubitorii noptii, fugătorii dzilei, vădătoriul întunerecului și orbul luminii, adecaj Liliacul, precum în fericit pământul și mănoasă brazda adunării aceștiia nu puțină zizanie să fie sămănat aievea ieste. Vidra nu cu picătura, ce cu vadra în vasul înțelepciușii veninul nebunii<i> și-au vărsat. Asijderea Struțul, macar că peste voia și știința sa, însă nu mică stincă a scandalului la tot pasul căii aceștiia au aruncat și toată greuimea lucrului la mijloc a vini au pricinit. Carile, toate de nu s-ar fi tâmplat, fericire și lucru foarte minunat ar fi fost. Dar, de vreme ce s-au tâmplat, altă nu începe fără numai leacul le ieste de aflat (căci lucrul ce întâi la lumină n-au fost, Dumnădzău, din

¹ Se arată avantajele, în special cele politice, ale unirii Moldovei cu Țara Românească.

² Ioan Comnen se folosește aici de un cunoscut proverb latin: *ex ungue leonem* (recunoști pe leu după unghie), pentru a insinua sinceritatea cu care a vorbit și caracterul patriotic al problemelor expuse.

ne a fi, la a fi îl aduce, iară lucrul ce o dată la ființă au ieșit, la neființă nici Dumnădzău nu-l poate aduce). Leacul dară acestor mai sus pomenite boale și lineștea acestor clătite răscoale, pre cât din duhul obștii făicava mea voroavă va putea a-l arăta, nu să va lenevi.¹

„De duhurile vărsatelor veninuri toți ne-am amețit, dacă strigără, și toți antidotul toapsăcului precum să-l arete pre Papagaie dacă rugără. Papagaia într-acesta chip începu: „Puțintele sint, o, prietenii miei, recetele științei mele și mici și strâmpte chichițele ierbilor doftorii mele (căci doftorul bun știința în cap, iar ierbile în câmp le are, și unde chichițele văruite și pilulele șicuite sint, acolo bolnavul să amăgește, iară nu să tămăduiește). Din carile ce voi avea împreună cu dânsenele și inima, și sufletul înainte-vă a vărsa nu mă voi tăgădui (că pre cât ieste de lăudat doftoria bună la boală, pre atâtă ieste încă mai de lăudat aşedzământul la răscoală). Pre cât dară ieste pentru bileala în cerneală și cerneala în bileală, adeca pentru vădzitorul în întuneric și orbăcăitorul în lumină, Liliacul, după a mea proastă socoteală aşedzimântul pre lesne îi ieste (căci pravul casii după măturat de să și rădică și în radzele soarelui gioacă, însă nici radzele soarelui a nu lovi oprește, nici pașii celui ce prin case îmblă continește). În care chip și a Liliacului gâlceavă, precum din nemică s-au scornit, așe și scornită nemică ieste, și până în cea mai de pre urmă și tulburat de ar rămânea, precum a tot statul vreo tulburare ca aceia a aduce vrednic să nu fie putem socoti. Vidra iată că din catalogul jiganiilor, cu sfatul a tot statul, s-au ras. Carea acmu în lucru, precum să vede, vreo toartă să apuce sau vreo bucată să mai îmbuce nu are, ce numai în cuvânt, pre cât au putut, și mănuștările a-și vărsa

¹ Adunarea nu a rezolvat obiectivele pe care și le-a propus, menținându-se la neînțelegeri fără rost. Vina o poartă îndeosebi Marco pseudobeizadea (Liliacul), Constantin Duca (Vidra) și chiar Mihai Racoviță (Struțocămila). Ca urmare, Comnen va încerca să găsească „leac“ situației grele la care se ajunsese.

s-au opintit, și tot feliul de farmăcul descântătoriu prin urechile tuturor au stropit. Însă precum până acmu în ceva n-au procoposit, așe și de acmu înaiente vreo rămășiță de venin de-i va fi mai rămas, adevărații doftori pre lesne îl vor răzsipi și înțelepții deregători pre iușor tot lucrul, precum să cade, îi vor tocmi. De care lucru, despre aceasta parte mai multă grijă a purta nici folos ieste, nici să cade.¹ (Că unde grijea ieste la măsură, megalopsihia o cârmuiește, iar unde grijea trece peste măsură, acolo mi-cropsihia a mai chivernisi părăsește). Acestea, dară, așe precum și sint cunoscându-să, tot săvârșitul lucrului și toată fericirea săvârșitului într-aceasta rămâne ca și hotărârea Struțului să să aleagă, pentru ca toți ce ieste și ce poftește a fi să înțăleagă, și așe, toată clătirea la aşedzare, toată ostenința la odihnă și toată începătura la cel dorit să vie săvârșit. De care lucru, întâiaș data tuturor a și să cade că, precum încă de demult neclătit siloghizmul Corbului prin învoință și porunca a marelui împărat, a Vulturului, s-au răzsunat, așe și acmu toată adunarea monarhiei zburătoarelor va, poftește și poruncește ca Strutocamilii mai mari aripi și mai lungi pene să i să dea. Si ce mai mult? Cămila zburătoare și Struțul fătătoare să să facă, pravila voii împărătești poruncește (că toată voia slobodă într-acesta radzimă ca, precum celor pemintești, așe celor cerești pravile împotrivă să margă). Ca cu acesta mijloc Cămila călătoare în monarhia celor zburătoare să între și iarăși despre partea monarhiei dobitoacelor orice cu cale și cu cuviință a fi ar socoti, din mădularile sale pre Cămilă să împodobască, căruia lucru toată monarhia pasirilor voitoare ieste. Si așe, nici hereghia dinceput să-și piardză, nici precum împărații orice poftesc că nu pot face să să vadză (că cei putincioși nu mai puțin cu părerea altora decât cu puterea lor fac ce fac). Si

¹ Comnen consideră că Duca nu mai era primejdios, fiind exclus definitiv dintre moldoveni și de la orice sprijin muntean, într-adevăr, el nu și-a mai recăpătat domnia și nici nu s-a mai reîntors vreodată în țară.

hotărârea numelui știindu-să, într-îmbe părțile titulul cinstei și locul slavii numelui a-și dobândi să poată, și într-acesta chip, cea deplină onomie, într-îmbe monarhiile plinindu-să, să să săvârșască.“

Acestea din tot duhul dacă larg și lat ritorisi Papagaia¹ toate cetele zburătoarelor: „Facă-să, facă-să, plinească-să, plinească-să!“ strigără, atâta cât chiotele a atâtea gloate deodată slobodzite să părea că ieste huietul a mari puhoiae după ploaie, din dealuri în văi răpedzite. Unii, de fericirea ce li să părea că acmu au și dobândit-o, cu glasuri de bucurie să desfăta, alții cu cântece și cu viersuri îzbânda, ca cum în sin și dobânda în palmă ar avea, în ceriuri râdica. Iară alții minunată voroava Papagaiei și decât miereea și zăharul mai dulci cuvintele ei și decât toată unsoarea mai pătrundzitoare și mai muietoare sentențiiile ei ni cu gura mărturisii, ni cu mâinile și cu capul chipuri și semne de mirare și de minunare unul cătră altul în divuri, în chipuri arăta (că de multe ori bucuria mare glasul astupă, și ciuda peste măsură mintea răzspipă). Unii, ca cum încă mai denainte de mângâioase voroavele ei spre somn furați și în chiteala socotelelor afundați ar fi fost, ca de somn sau de vin amețtiți ar fi fost, spre ce întâi să înceapă și ce mai înainte din cele multe audzite să pomenească și din pomenire în cuvinte să alcătuiască, ca uluiții sta și ca somnoroșii, ni pe frunte, ni pe piept să scărpina (că voroava dulce și ales plăcută inimii bucurie, iară ochilor dormitare pricinește). Comedie ca aceasta și buiguire într-acesta chip din gura Papagaii în mintile tuturor dihaniilor răvârsindu-să, ca cum și cu trupurile și cu sufletele amurții și amuții ar fi fost, prin cătăva vreme între dânsenele mare tăcere să făcu, și una într-ochii alția ascuțit și neclătit căutând, ce ar fi mai de vorovit și ce ar fi mai de pomenit, ca cum a să domiri n-ar putea, ce una pre altă să înceapă, ca ce din ros-

¹ Pledoaria lui Comnen despre unire se încheiașe, aşadar, cu invitația ca toată lumea să se declare de acord cu „siloghizmul Corbului“, deci cu acceptarea candidaturii lui Mihai Racoviță.

tul ei ar audzi și ea aceia să grăiască, sta cu gura căscată (că strigarea a gloate multe din răzsunarea a păreților deșerți nu multă deosebire are, și precum păreții același glas întorc, așe în gloata ascultătoare unul cuvântul altuia poartă).

În cea de pre urmă Cioara¹, după ce câtva ca înecații în gât clăncăi și ca cum sau de duh îndesită, sau de năcaz dosedită ar fi fost, mult în grumadzi râgâi, în glasul firii sale să slobodzi și „car, car, car“ de trii ori poftori. Toate cetele pasirilor, spre bine glasul poftorind, „macar, macar, macar“, după cazania Papagaii, și lucrul și cuvântul de s-ar sfârși dzicea. Din jiganii unele (pentru carile precum lăcomiii să fie fost vândute mai sus s-au pomenit²), ca cum le-ar fi vinit a căsca și princet, ca nu toți să audză, glasul Cioarăi adeveriia. Alalte jigăni toate, cu multă și adâncă tăcere, ca cum celor mai de frunte următoare ar fi, să arătară (că tăcerea prea adâncă sau din pizmă iese, sau din neștiință). Ce tăcere ca aceasta celor mai de gios era din sială, iară celor mai de frunte era într-adins mărturisală. Căci mita maica și vicleșugul părintele în trupuri de îmblătoare inimi de zburătoare odrăslisă³ (că precum aurul în focul cât de iute din ce ieste nu să mută, așe, ori în ce inimă intră, din ce ieste într-alta o strămută). De care lucru

¹ Cioara nu este descifrată la cheie, în text dându-se doar amănuntul că Cioara cu Corbul (Brâncoveanu) pentru multe pricini... puțină dragoste și priință între sine au. Deși este o pasare, adică un muntean, ea a fost totuși identificată, cu probabilitate, de către P. P. Panaiteanu (în D. Cantemir, *Istoria ieroglifică*, ediția citată, vol. I, p. 150), cu grecul Panaiotache Merona, fost dregător în Moldova, în timpul lui Constantin Duca, pe care îl trădează, punându-se în serviciul lui Brâncoveanu. Poate de aici și simbolul său păsăresc, așa cum era și cazul Bâțlanului, care servește tot un domn moldovean, pe același Duca. Este sătul, din documente, că el este cel care duce la Poartă propunerea scrisă pentru numirea lui Mihai Racoviță în urma alegerii.

² Este vorba de cei cinci mari boieri moldoveni amintiți, cumpărați de Brâncoveanu.

³ Cei cinci mari boieri moldoveni tac, pentru că fuseseră mituiți de Brâncoveanu, iar restul boierimii, de teamă, se comportă asemănător.

jiganiile, „facă-să, facă-să“, aievea a striga, ascunsă tragerea firii le rușina; „nu vom, nu priimim“ și de mare strâmbătate a să văiera, înghițita mâzdă și îmbunare de inimă le mâncă.

Iar dintre pasiri, Brehnacea, carea de multe ori partea adevărului a ținea să videa¹, cătră Cucunoz pre taină dzisă: „Glasul Cioarăi, gurile lingușitoare și inimile cele numai înainte, iară nu și înapoi socotitoare, după a sa poftă, spre bine l-au tâlcuit (căci pofta schizmește lesnirea, și chipul lesnirii spre toată greuimea fără nici o sială purcede²). Numai pre cât a mea proastă și acmu de bătrână buiguitoare socoteală ieste, glasul Cioarăi nu atâtă spre „macară“, cât spre ocară a tâlcui s-ar putea, și precum, o, iubite frate, foarte bine știi că Cioara cu Corbul pentru multe pricini a multe stârvuri puțină dragoste și priință între sine au. De care lucru așe cu firea mă amăgesc, că în cea de apoi a adunării aceștia nu vreo fericire să așteaptă, pentru carea să dzicem: macară, ce multă nevoie și becisnicie, pentru carea să ne văietăm, vai, foc și pară, și cei ce așe de pre lesne au tâlcuit, macar, a multora capete să să usuce îmi par (că câtă becisnicie aduce fericirea cea prea așteptată, atâtă nevoie nu face nenorocirea cea cu sufereală purtată). Si pomenește, frate, cuvintele mele, și odată vii cunoaște că Cioara, nu macara, ce ocara au prorocit³“

Cucunozul, precum dinceput calea apucase, nici în stânga, nici în dreapta să abătea, ce de pururea pizma și mândrii ce știa ținea. De care lucru, într-un chip pe Brehnace de blăstămăție și

¹ Din nou se subliniază că stolnicul Constantin Cantacuzino avea o conduită proprie, opunându-se politicii lui Brâncoveanu.

² Stolnicul se arăta potrivnic politicii care se conduce numai după aspirații, fără să judece în profunzime și consecințele.

³ Stolnicul atrage atenția fratelui său, Mihai spătarul, că, datorită dușmăniei mai vechi dintre Brâncoveanu și Morona, s-ar putea ca facilitățile întreprinse de acesta pentru numirea lui Racoviță (aluzie la faptul că Morona mijlocise personal la Poartă pentru Racoviță) să le fi făcut pentru compromiterea domnului Țării Românești.

de micropsihie probozind-o, dzisă: „(A tot lucrul părere părere naște, iară știința făclia adevărului ieste): Cioara, săracă, de la multime s-au socotit la limbă varvară și i-au tâlcuit glasul: macară¹. Iară tu, frate, împiedicat de bâtrânețe și buiguit de căruntețe fiind, pre prorocul ce nu-i știi știința, locul și țara, vii să-i încarci asupră-i ocara. Ce multimea varvarismos, iară tu solichizmos cu limba Cioarăi faceți. De care lucru, a ști și să cade că Cioara aceasta de locul său ieste atică, țara Elada², carea în toți anii cuibul în platanul (carile dinaintea capiștii lui Apolon ieste sădit), scoțând, de la preuții lui Apolon, carii de pururea supt umbra copaciului învățiturile cele de taină și meșterșugul prorociei învață, filosofia cerească au deprins, din care știință, adevărul, începutul și sfârșitul lucrului precum ieste, mai denainte vadzindu-l și ca cu mâinile pipăindu-l, în limba aticească au strigat: μαῶρια .. ἔρα, ce va să dzică: fericit ceasul în carile cu gândul s-au zămislit și cu fapta s-au săvârșit.³”

Însă ori multimea au varvarizmit, ori Brehnacea au solichizmit, ori Cioara au aticit, ori Cucunozul au băsnuit, a Cioarăi glas pre cât mai mult să tâlcuia, pre atâta mai mult în labyrinthus necunoștinții să încuia, al căruia cheie când să va afla și a cui mâna a o prinde și cu dânsa labyrinthus a deșchide să va învrednici supt vremile de apoi ieste să aşteptăm⁴.

Lupul, între toate jigațiile pururea mai socotit și mai grijliv în

¹ Cioara nu era de origine românească, ci, după cum se afirmă și mai jos, de proveniență grecească („din Elada“). Precizarea vine în sprijinul identificării personajului cu Panaiotache Morona postelnicul.

² O precizare a originii grecești a Ciorii.

³ Morona este ironizat pentru că s-a grăbit să ajute la numirea lui Racoviță, procedând nu ca un înțelept (care judecă lucrurile și sub raportul consecințelor), ci asemenea unui profet, ce pretinde că ar dispune de o cunoaștere sigură a viitorului.

⁴ Reiese neîncrederea lui Cantemir față de practicile divinatorii. Să aşteptăm până la vremea de apoi, zice Cantemir, îndeplinirea profetiilor.

chitelele sale, sila și desfrânată voia zburătoarelor aievea vădzind, și încă acoperit vicleșugul a unor dobitoace dintr-adânc pricepând, toată avuția răspunsurilor sale în cea mai de dedesupt tainița tăcerii așeși de tot își zidi (că cuvântul înțelept pre căt folos aduce urechilor ascultătoare, pre atâta infocare face inimilor nestătătoare) (și în vreme ce să ascultă, cântecul sirenilor, iară în vreme ce nu să ascultă, sunetului căldărilor să asamănă). Lupul, dară, de înțelepciune oprit, tăcea¹. Iară alalți toti, de nebunie împinși, mormăind și răcnind, de iznoavă, „facă-să, facă-sa!” striga.

În care vreme Pardosul vărgat și Râsul cu negru picat, cu alalți ai lor depreună, cel de demult în inimile sale ascuns vicleșug ce avea la iveală și într-a tuturor privală a-l scoate începură, și ca cum de urgia pizmei nebuniți și buiguiți ar fi fost, fără nici o rușine: „vârtos ieste siloghizmul Corbului, frumos și înțelept ieste sfatul Cucunozului, minunată și înălțată ieste ritorica Papagaii”, striga. „De acmu înainte, o omonie, o stăpânire și o monarhie cunoaștem și o împărătie știm. Iară cine într-alt chip sentenția ar clăti sau a o clăti s-ar ispiti, fier, foc și cea mai groaznică moarte partea să-i fie²”. Aședără, răutatea vicleșugul zămisli și nebunia îl descoperi (că viclenia, răutatea și nebunia surori sint: răutatea începe, vicleșug urmadză, iară nebunia mai mult îl desfrânează, până unde una prinde, alta leagă, iară a triia grumadzii cu lațul îi vânează). Cătră acestea, Pardosul răutate peste răutate, vicleșug peste vicleșug și nebunie peste nebunie a grămădi începu, și pașii lăcomiei până peste hotărăle simțirii a-și lăti și a-și lărgi adaosă, dzicând: „De vreme ce după neminciunoase budzele Papa-

¹ Lupul continuă să fie foarte rezervat, mai ales după ce își dă seama de orientarea filo-brâncovenească a boierimii moldovene.

² Frații Iordache și Mihalache Ruset, rezervați până acum în adunare, își exprimă deschis trădarea față de Cantemirești și declară adeziunea lor pentru Racoviță și politica lui Brâncoveanu, strigând că de-acum înainte „o monarhie cunoaștem și o împărătie știm”.

gaii toată adunarea adeverește, cu cale și cuviință socotesc a fi, ca precum la monarhia pasirilor după Vultur, Corbul, așe la monarhia noastră, după Leu, Strutocamila stepăna cea mai de cinste și epitropia a tot neamul să ţie, și după aripile carile Vulturul l-au demănat, capul taurului să i se puie, pentru ca și ea între coarne sămnul biruinții și stema epitropiei să poarte¹. Că amintirea, și Cămila și Struțul, undeva vreun mădulariu de apărare și de luptare precum să n-aibă tuturor știut ieste“.

Cuvântul Pardosului întări Ursul și-l adeveri Vulpea² (că la voia poftitoare puține cuvinte trebuieu îndemnătoare). Așjderea, alalți, a vicleșugului părtași: „foarte bine, foarte bine“, ni din budză mormăia, ni din colți clănțăia. Însă cumpăna, în carea dramul strâmbătății nu începe, și mâna, carea fietecui după ale sale fapte împarte, a doi dintr-aceștea nu mult răbdă, și ce pre alalți la vreme lor îi așteaptă, acestora ceia ce li să cădzu le dede plată³. Căci Ursul, în părerea sa, pentru bișugul mierii ce aștepta, acmu precum că toate prilazurile prisăcilor sare socotia și toate știubeiele cu miiere fără nici o sială, fărâmă, gândia, și așe din lăcomia deșartă și de mândria înflată, cu vânt de gând și cu miiere de părere, preste măsură îndopându-să și înfundându-să, așjderea acele ticăloasele albine, carile prin faguri de aburi împrăștiiate ramăsesee, prin mațele și ficății Ursului pătrunsără, de unde adevărata înflăciune scornindu-să, supt piilea Ursului izvoară de

¹ *Sămnul biruinții între coarnele taurului: sămnul crucii între coarnele buărului (D.C.)* — adică Mihai Racoviță va avea deasupra capului, ca domn, însemnul fundamental al domniei, stema Moldovei, al căruia simbol era bourul.

² Vasile Costache, Ursul și Ilie Țifescu (Vulpea) intervin în sprijinul cuvântării lui Iordache Ruset, în contradicție cu atitudinea indiferentă a primului la început, și cu incitarea lui Maxut serdarul la atitudine antibrâncovenească de către cel de al doilea.

³ Cantemir consideră că moartea, întâmplată lui Vasile Costache și lui Ilie Țifescu curând după aceea, a fost o pedeapsă divină pentru trădarea făptuită.

apă pururea piștitoare purceasără și cu această de năprasnă și mieșeloasă boală, înainte a toate gloatele crăpa¹.

Vulpea aşijderea, de multă grijea vicleșugului făcut ce purta, întâi în melianholia ipohondriacă, apoi în tusa cu singe mutându-să, de multă vitionire și boală uscăcioasă, toate vinile i s-au întins și toate mădularele i s-au zgârcit, atâtă cât piilea de oase și pieptul de spinare i să lipisă. Carea înghițind vicleșugul, preste puține dzile ș-a borât aburul, precum istoria la locul său va arăta (că cine înghite zăharul vicleșugului, acela borește toapsăcul sufletului²).

Acestea dară și ce să lucra vădzind și ce să să mai lucredze a aștepta neputând, deodată și în grabă socotiră pre Lup (pre carile încă dinceput vicleșugurilor neînsoțitoriu și răutăților lor nepriimitoriu îl cunoscusă), întâi îl sfătuiră, apoi îndemnară, iară mai pre urmă și cu capul îi clătinără și cum mai curând de nu va la strajea bârlogului său merge³, cu pedepse groznicе și și înfricoșări de moarte i să lăudără. Așe Lupul, vrând-nevrând, și precum de aceasta poruncă foarte să să fie bucurat arătând, împreună cu Ciacalul la locurile sale să dusăru. Iară când din toată adunarea Lupul să despărții și precum de frații, prietenii și omofili săi amăgit și viclenit la arătare cunoscându-să, de grea dosadă carea inima îi înădușia și de vremea carea așezi de tot împotrivă i să punea, gemutul, oftatul și suspinul totdeodată supt un glas alcătuind, încetișor, cum i să părea, și prea tare, cum altora să

¹ Vasile Costache n-a murit la moșia sa din Moldova, ci aflându-se încă la curtea lui Brâncoveanu și deci înainte de adunare. Este unul din amănuntele istorice pe care Cantemir nu le redă întocmai în romanul său.

² Ilie Țifescu moare în realitate în anul 1704, la mai bine de un an după adunarea de la Arnăut-chioi, pe când era spătar al lui Mihai Racoviță.

³ Lupu Bogdan este silit să se retragă sub strajă la moșia sa în Moldova; aceeași soartă a avut-o și Maxut serdarul. Reținut în realitate la București pentru a nu influența mersul adunării după numirea lui Racoviță ca domn în Moldova, Lupu Bogdan devine mare dregător al acestuia.

audziia, cătră Ciacal gemu, oftă, suspină, răzsuflă și dzisă: „Blem, frate Ciacal, de vreme ce la strajă ne trimăt, blemați să nu stăm (căci urechea la cuvinte cât de grele ascultătoare învață pre inimă la cât de grele nevoi răbdătoare a fi), căci otrăvile acestea cornul Irodului le va îndulci, iară spurcăciunile acestea, botul Filului le va curăță¹. Acestea Lupul pietre sămânând, stânci și munți în urmă răzsăriră, precum mai pre urmă lucrul au arătat.“

¹ Lupu Bogdan caută să întărească moralul lui Maxut serdarul, prezicând faptul că Dimitrie Cantemir (Irodul) și Antioh (Filul) vor face inofensive intrigile care aduseseră în scaunul Moldovei pe Mihai Racoviță.

PARTEA A TRIIA

[CUPRINS](#)

Iară celealte jigănii, toate carile în cărșma lăcomiei cu păharul răutății vinul vicleșugului bea¹, dacă pre Lup din mijlocul lor lipsind îl vădzură, precum acmu supt fundurile pământului să află, li să părură (că chipul neiubit, de față, nu ca ghimpul în picior, ce ca sulița pătrunsă prin măță stă). Și așe, „râdicatu-s-au nuărul de pre față soarelui, luatu-s-au negura de pre față pământului“, cu mari răcnete striga. „Luatu-s-au piiedeca, lipsește pacostea, nu să vede vrăjmașul, dusu-s-au pizmașul“², unul cătră altul spuind, ca de un bine prea mare să bucura și ca de o fericire nespusă să desfăta (că lucrurile lumești cu muritorii așe a să giuca s-au obiciuit, ca cu cât sint mai deșarte, cu atâta să să pară mai desfătate, și a căroră începături sint prea cu mari dezmembrări, acelorași sfârșitul să fie prea cu grele întristări).³

După acestea, cu toții împreună cuvânt își dederă și dizi de soroc își pusă, pentru ca la începutul Alfii și sfârșitul Sigmei, la cetatea Deltii (unde apa lui M. și apa lui A. a cura sfârșesc, și apa lui T. a cura și a să mări începe), cum mai curând să să adune, pentru ca acelea capul Cămilii să vindză și a Boului să cumpere⁴

¹ O foarte frumoasă exprimare literară.

² Parte ce trădează influența descântecului popular.

³ Scriitorul se exprimă cu tristețe despre nestatornicia soartei (*fortuna labilis*), temă predilectă a gândirii medievale, care își are originea în *Pildele lui Solomon*.

⁴ După terminarea cu succes a adunării de la Arnăut-chioi, boierii convin să se ducă chiar la Adrianopol (Udriu), capitala estivală a Imperiului Otoman, unde curg râurile Marița, Arta și Tuncea (*Cetatea Deltii: Udriul, zidiul cetății*

(că mai pre lesne ieste firii la Cămilă coarne să nască decât din inima rea cuvânt sau gând bun să izbucnească). Așadară, cu toții, după sorocul dat, la locul însâmnat să adunară și la dzua pusă la cetatea Deltii să împreună, unde Pardosul pe Cămilă de căpăstru purta și Râsul după dânsa, cu gândacii prin baligi-i, î-să primbla. Căci la Râși ca aceștea, căcăraza Cămilii mai de mare preț ieste decât căstanii la gliganii muntelui Olimpului¹. Acolea dară, întâi ca a tuturor inimile mai cu de-adins să ispitească, apoi ca nici unul să nu cumva părtaș vicleșugului a nu fi să lipsască, socotiră, și câte doi, câte doi, pre numele cerescului Vultur și Taur, pentru ca să giure² în capiștea Epiorchiei³ adusără. Unde unii de bunăvoie, iară alții de frică și peste voie supt groznic giurământ a să legă le căută (că precum între frumoși mai frumoși și între grozavi mai grozavi, așe între drepti mai drepti și între vicleni mai vicleni să află), adeca precum cu învoință, plăcerea și alegerea tuturor silogizmul Corbului, sfatul Cucunozului și sentenția Pardosului să să întărească și capul Cămilii în cel de bou să să primenească și în epitropia Leului să să psifisască. La care lucru, toți frații vicleșugului, fiorii fărălegii și părinții atheofovii: „facă-să facă-să,

în chipul deltii; Începutul A, sfârșitul S: Adrianopolis; Apa lui M, apa lui A, apa lui T: Marița, Arta, Tungea). Ei merg acolo pentru a vinde capul Cămilei, adică pentru a schimba pe Mihai Racoviță în domn, și a lua în schimb capul Bourului, adică pentru a-i cumpăra domnia cu bani.

¹ Expresivă caricatură literară: Iordache Ruset poartă pe Racoviță de căpăstru, în timp ce Mihalache Ruset, de acum înainte dregător peste fondurile financiare externe, achită plățile creditorilor de la Poartă („gândacii“).

² Jurământul boierilor față de noul domn, după formula creștină, adică în numele Tatălui (Vulturul ceresc) și al Fiului (Taurul ceresc).

³ *Capiștea Epiorhiei: Vlah Sarai (D.C.)* — depunerea jurământului are loc deci în palatul Țării Românești și nu al Moldovei (Bogdan sarai), palat pe care scriitorul îl denumește „templul jurământului strâmb, stors prin viclenie, deci nevalabil (epiorhie: jurământ strâmb, în grecește). Depunerea jurământului într-un palat al Țării Românești arată dependența, controlul exercitat de Brâncoveanu în demersurile pentru numirea noului domn.

strigară, toți vom, toți priimim, cu toții aședzimântul și cuvântul acesta întărim și adeverim“, din luntru crăpară.

Acum a tuturor voie unindu-să și toți supt argumentul Corbului supuindu-să, cu toții în toate părțile să împrăștiară și prin toți munții și codrii, unde coarne de buăr lepădate ar găsi și cap de taur aruncat ar nemeri, cu toată nevoința cercară și nicicum undeva macar nu să află. De care lucru, cu toții în mare întristare aflându-să, ce vor mai face și ce vor mai lucra nu știa¹. Și acum mai-mai toată nedejdea pierdea, de nu ș-ar fi adus aminte Râsul de un hrizmos², pre carile Camilopardalul³ încă mai denainte îl învățase, dzicându-i⁴: “Eu odânaoară prin pusti-

¹Munții: casele, porțile turcilor celor mari, iar codrii: casele, porțile turcilor mai mici (D.C.) — căutând să obțină investitura de domnie („coarne de buăr“ și „cap de taur“) pentru Mihai Racoviță, boierii fac demersuri pe la demnitarii mai mari și mai mici de la Poarta Otomană, dar nu izbutesc nimic și nu știu cui să se mai adreseze.

²Hrizmos: gândul, învățătura și avanii Portii (D.C.) — înseamnă la propriu, oracol, prezicere (în grecește). Sensul termenului este formulă, procedeu prin care se asigură reușita. Această cheie a succesului este, după opinia lui Cantemir, satisfacerea lăcomiei demnitarilor otomani, adică mita, bacșisul, darurile de tot felul.

³Camilopardalul, numele grecesc al girafei, este o ființă dublă, rezultată din asocierea cămilei cu leopardul. La cheie, acest nume este ieroglifa sub care se ascunde Alexandru Mavrocordat Exaporitul, marele dragoman al Portii Otomane, am zice azi ministru de externe, unul din puternicii dregători ai Imperiului Otoman, grec de origine. Era un om foarte cultivat, autor al unor comentarii asupra operei lui Aristotel, precum și al unei lucrări privind circulația săngelui. Unele dintre lucrările sale, toate în grecește, au circulat și în țara noastră, mai ales în timpul epocii fanariote. Este tatăl celor doi frați, Nicolae și Ion Mavrocordat, care au domnit în Moldova și Tara Românească. Trebuie subliniat amănumul că cel care îi duce pe boieri la Exaporit este Mihalache Ruset, rudă cu marele dragoman.

⁴Povestirea care urmează — o foarte întinsă digresiune în raport cu evenimentele descrise în *Istoria ieroglifică* — poate fi intitulată, în formularea de la cheie a scriitorului, *Povestea Camilopardalului pentru apa Nilului*, formulare pe care Cantemir însuși o descifrează: *minunată lăcomia Portii și*

ile Ethiopii¹ în sus pre apa Nilului² îmblând și pentru ca din izvoarăle Nilului cu gura apă să beau în inimă având, după ce peste munții ce să cheamă a Lunii³ am trecut și la băltile unde crocodilii⁴ să nasc am sosit, băltile din giur împregiur cutreieram, pentru ca gârla Nilului (carea în capetele băltilor despre apus să varsă⁵) să aflu. La capetele băltilor și în gura gârlii am aflat un

viniturile împărații turcești. În această narațiune, pusă nu fără sens pe seama Exaporitului, scriitorul ne destăinuiește cum lăcomia dregătorilor otomani, mari și mici, reprezintă mecanismul prin care Imperiul Otoman își exercita exploatarea sistematică asupra Moldovei și Țării Românești. Un mare demnitar otoman era și Alexandru Mavrocordat, a cărui cultură nu-i diminuase lăcomia sa fără margini, lipsa de caracter și ambițiile meschine. Deși era ruda și cu Brâncoveanu, folosea nevoie de liniște politică a acestui mare domn, pentru a-l stoarce de sume considerabile de bani și de daruri felurite. Cantemir îl ura pentru că, neavând bani, nu putea plăti avantajele prieteniei acestui influent și puternic dispunător din umbră al vietii politice din cele două țări române.

¹ În această povestire, întregul teatru al evenimentelor se deplasează, simbolic, în Africa, în cadrul căreia Moldova devine Arabia, iar Țara Românească — Libia. „Pustile Ethiopii“ nu sunt descifrate la cheie, dar par a semnifica Istanbulul, capitala Imperiului Otoman, dacă ne gândim că în aceeași povestire „ethiopol“ este în mod sigur sultanul. Prezența Africii ca mediu de desfășurare a istoriei noastre în vremea lui Cantemir exprimă atracția scriitorului pentru peisajul exotic și torid al Africii, rezultat al basmelor arabe și al povestirilor călătorilor și neguțătorilor din vremea sa.

² *Nilul apa: adunarea și împrăștirea lăcomiei (D.C.)* — Mavrocordat, stăpân de lăcomie și de dorință de a parveni pe scara puterii sociale, se confesează lui Mihalache Ruset, ruda sa, că a dorit să se adape la izvoarele Nilului, adică să se inițieze în stăpânirea mecanismului privind procesul de adunare și de risipire a veniturilor.

³ *Munții Lunii* — sunt o creație fantezistă a geografilor arabi ai evului mediu, care credeau că Africa ar fi străbătută de acești munți de-a lungul ecuatorului. Aici ar putea semnifica lumea otomană, simbolizată de semilună.

⁴ Sunt când bostangii, când hasechii, pristavii *bostangilor*, în ambele cazuri fiind vorba de trupele de securitate ale sultanului; pristavii sunt comandanții, ofițerii.

⁵ *Nilul poate fi: bogazul, limanul carile merge la Vlaherna (D.C.)* — Cornul de Aur.

oraș preafrumos, cu cetate preafrumoasă¹. Orașul dară și cetatea lui într-acesta chip era: Băltile acelea, unde în capete să împreuna și vârsăturile apii Nilului în sine priimia, între dânsenele de ce înainte mergea, de aceia în laturi să despărții și ostrovul lăția și precum să videa ca la 700 de mile în lung și în lat tot uscatul între bălti cuprindea. Iară pre marginile amânduror băltilor cele pe din afară, din giur împregiur, ca cum cu zid ar fi îngrădite, cu munți și dealuri² goli era încungiurate, așe cât numai unde băltile în gârlă să vârsa și în matca Nilului să răvârsa, munții împreunați nu era, unde ca dintr-un hălașteu, ca pre stavila morii apa cum mare răpegiune să slobodzia și apa Nilului spre răsărit a cură răpedzia. Așadară, despre răsărit băltile, munții și locul să avea, iară despre apus, adecă din cîtro Nilul viniia și în capetele băltilor îngemânându-să să despărții, într-alt chip era. Că pre cât munții acei din stânga și din dreapta să înălță (că și a munților înălțime ca la cinci mile să socotia), pre atâta locul din dos să rădica și cu vârvurile munților de-a tocma câmpul despre apus în lat și în lung să întindea, prin mijlocul a căruia apa Nilului, din izvoarăle de unde ieșia, spre băltile ce-l spre jiniia lin și frumos curea. Iară pre șesurile câmpului³ aceluia, și pre o parte și pre altă parte de apă, atâta câmpul cu otavă înverdzia, cât ochilor preste tot, tot o tablă de zmaragd meree a fi să părea, în carile tot chipul de flori din fire răzsărîte, ca cum cu mâna în grădină, pre rând și pre so-

¹ Orașul și cetatea sunt, de fapt, Istanbulul, capitala Imperiului Otoman.

² Munții și dealurile sunt, conform cheii lui Cantemir, demnitării mai mari și mai mici, ceea ce înseamnă că Poarta Otomană își are puterea în aceștia. Munții și dealurile înconjoară cetatea, o străjuiesc. Totuși, întâlnim și unele elemente reale de ordin geografic în această descriere a Istanbulului.

³ De aici începe o descriere paradisiacă a împrejurimilor Istanbulului, descriere ce are mai curând valoare literară. Tema mediului paradisiac, foarte veche în literatura umană, prezentă mai ales în *Biblie*, este reluată de Cantemir în termeni laici, oglindind o concepție estetică proprie, în care domină frumosul artificial organizat geometric.

coteală, ar fi sădite, cuvios să împrăștiiia, și când zepfirul, vântul despre apus, aburiia, tot feliul de bună și dulce miroșală de pre flori scorniia. Așe cât nici ochilor la privală, nici nărilor la miroșală sațiu să putea da. Iară pre malurile gârlei tot feliul de pomăt roditoriu și tot copaciul frundzos și umbros, de-a rândul, ca cum pre ată de-a dreptul și unul de altul de departe ca cum cu pirghe-lul ar fi fost puși frumos odrăslia. A cărora umbri, giumătate pre lină apa Nilului, iară giumătate pre mângâioasă fața câmpului să lăsa. Iară roada pomilor, și la frumșete și la dulceață, nici Asiia au vădzut, nici Evropa au gustat. Căci tot într-același pom mugurul crăpa, frundza să dezvălia, floarea să deschidea, poama legă, creștea, să cocea și să trecea totdeodată, nici după vremi viptul îmbla, ce în toată vremea toată poama și coaptă și necoaptă să află¹. Iară unde apa Nilului de pre șesul ce despre apus viniia și din vârvurile munților în gârla cea de gios să vârsa, cetatea² sta, a cării nume cei de loc îmi spusără, precum Epithimia³ o cheamă.

Iară făptura și îngrăditura cetății era așe⁴: din marginea mălului, unde Nilul ca pre șipot în bălti să vârsa, spre apus, și pre o parte și pre altă parte de apă ca la dzece mile zid gros și vârtos de piatră în patru colțuri cioplită era, carile, după ce de la pământ

¹ Cantemir introduce elemente ale absurdului, natura aberând de la propriile ei reguli pentru a se conforma dorinței umane de a avea fructe în orice sezon.

² În mijlocul acestei grădini paradisiace, în care normele naturale sunt înlocuite cu cele ale absurdului, se află o cetate, care nu este alta decât Istanbulul, capitala Imperiului Otoman. Ea este scăldată de apele Nilului, cu sensul că în acest oraș are loc fenomenul adunării și împrăștierii lăcomiei.

³ Numele ieroglific al cetății este *Epithimia*, care în grecește înseamnă poftă, dorință. Cantemir o descifrează prin expresia *inima, omul lacom sau lumea*, ceea ce înseamnă că Istanbulul era atunci capitala lăcomiei, a dorinței de a avea totul fără nici o limită.

⁴ Descrierea în continuare a cetății are multe trăsături simbolice; din punct de vedere artistic, Cantemir introduce în literatura noastră originală pentru prima dată elementele de arhitectură citadină.

ca la dzece stânjini să râdica, de ciia stâlpi mari și groși de marmure porfiră în sus să înălță¹. Fietecare stâlp de cinci stânjeni de înalt și de 30 de palme în giur împregiur de gros, însă la rădăcină mai groși era, iară în sus, de ce mergea, mai supțiri și mai sulegeți era. Iară fietecare stâlp supt rădăcină patru lei de aramă prea frumoasă și ca aurul de luminoasă avea, și tuspatru, cu dosurile la un loc împreunându-să, cu capetele, doi spre câmp, iară doi spre apă căuta, deasupra a căroră stâlpul să răzima. Așijderea în vârvul a fietecărui stâlp, de la un loc și mai în sus, patru zmei începea a să împleteci și, după ce ca la trii coți în sus să râdica, capetele își despărția și puțintel can în gios le pleca, și doi spre un stâlp, iară doi spre alt stâlp ce le era dimpotrivă, căuta. Deci, precum a leilor, așe a zmeilor făptură atâta de minunată era, cât nu zmei și lei a fi să părea, ce într-adevăr vîi și cu duh a fi să videa. Iar din cerbicea a patru zmei arc sclipuit de marmure foarte frumos sclevesit în sus să râdica și, foarte cu mare meșterșug peste apă întindândându-să, spre stâlpul ce-i era dimpotrivă să lăsa și în cerbicea iarăși acelor patru zmei să aședza. și așe, dintr-un capăt până la alt capăt, un sclip în chipul podului, peste apa Nilului să încheiea. Așijderea, din capetele stâlpilor zid de marmure în sus să ridica, cât cu înăltîmea sclipului să atocma². Carile pre dinluntru cu var cu prav de cărămidă și sfârmușuri de piatră și de marmure amestecate împlut era³ și tot locul înluntru pre ață de-a tocma atocmat era⁴. Iară din fața pământului, ca la un stat de om, zid cu zimți în giur împregiur încungiura, pentru ca celor dinluntru

¹ Începe descrierea cetății, Cantemir dovedindu-se preocupat de o vizuire arhitecturală originală.

² Este vorba de o platformă boltită, sprijinită pe stâlpi, construcție de o concepție bizără.

³ Partea superioară a platformei era umplută cu un amestec, cu o compoziție, a cărei formulă trădează cunoștințele scriitorului în domeniul respectiv.

⁴ Pe suprafața superioară a platformei Cantemir imaginează un oraș suspendat.

îmblarea și primblarea fără primejdie să fie. Tot numărul stâlpilor 730 era¹, adecă de o parte, 365, și de altă parte, iarăși atâția. Iară toată cetatea 24 de mile încungiura, 20 mile amândoăă laturile și patru mile amândoăă capetele (căci de la un stâlp până la alt stâlp dimpotrivă doaă mile spunea că sint).

Cetatea dară așe era, iară orașul și casele orașului ce era întrînsa, pre amânuntul, cine poate povesti? Căci făpturile și urdziturile acelea toată socoteala muritorilor covârșeste (că ce au făcut muritorii, de carea să nu să mire muritorii și ce n-au făcut muritorii, de carea să să mire muritorii). Ce pre scurt de unele a-ți pomeni nu mă voi lenevi (Camilopardalul dzicea): Dintre doi stâlpi de-a dreptul împotrivă până la ceialalți stâlpi uliță dreaptă și tot într-o măsură de lată să ducea. Iară la capătul uliții, și de o parte și de alta, poartă era, carea să închidea și să deșchidea. Iară din pragul a fietecare poartă, în gios, scară în chipul theatrului² în gios să lăsa și, de ce să coborâia, la temelie să mai lăția, carea și drum la suirea în cetate și poprele zidiului și sclipului era. Deci câte arce la sclip, atâtea uliță în cetate, și câți stâlpi la zid, atâtea porți pe zid și atâtea scări pre lingă zid era, deosăbi de patru ulițe³, carile de-a dreptul din capăt în capăt mergea. și în capete cerdace ghizdave și frumoasă afară din zid, asupra apiei, scoase avea, în carile giudecătorii împărății < i > pre rând ce avea, într-un cerdac câte 90 de dzile giudețele și alte trebe a publicăi căuta. Căci împărăția aceia nu monarhie, ce publică⁴ ieste și în 90 de dzile 9 oameni, fietecarile în dzece dzile slujba obștii isprăvește.

¹ Elemente simbolice: 730 de stâlpi: dzilele și nopțile într-un an, iar 24 de mile: lunele de dzi și de noapte (D.C.).

² Cantemir face apel la imaginea teatrului antic, construit în trepte.

³ Patru ulițe: patru părți a anului (D.C.) — cele patru anotimpuri.

⁴ Nu monarhie, ce publică: neașezământul stăpânitor (D.C.) — adept al monarhiei absolute, Cantemir, fost domn și pretendent la domnie, ironizează statul otoman, pe care îl vedea ca o republică, unde domnea anarhia.

Și așe, cineși după rândul său și în cerdacul său orânduindu-să, în 730 de dzile rândul plinindu-i-să, iarăși dinceput rândul apuca.

Ce de acestea lăsându-ne, la cuvântul nostru să ne întoarcem (că perioadele mari în voroavă și celui ce vorovește la cuvânt sminteașă și celuia ce povestirea ascultă la audzire și la pomenire învaluială face)¹ Aședără, ulițele, porțile și scările cetății să avea, iară casele ca acum tot într-un părete ar fi fost, nici mai afară de alta ieșiiia, nici mai înluntru intra² și așe, rândul caselor dedesupt era. Iară al doilea rând, cerdacile ca trulele în sus să rădica înalte, cât de gios de-abia la vârvu sigeata ethiopască a agiunge să poată. Păreții caselor pri dinafară tot de marmure scumpă și tot feliul de scrisori ieroglificești³ într-însele săpate avea și toată dihania⁴ precum vie la păr, așe săpată cu floarea marmurelui să asămăna, de care lucru, nu cu mâna pe părete săpate, ce vii pre niște câmpii împrăștiate a fi să părea. Iară pe dinluntru stâlpii cei fără preț, marmurile cele scumpe și tot meșterșugul lucrului și făpturii ce avea, cuvântul a le povesti vrednic și gândul a le formui harnic nu ieste. Acolo chipurile bodzilor⁵ vechi să fii vădzut, icoanele a tuturor împăraților să fii privit, unele de aramă și poleite, altele de argint și de aur pline vârsate și vasuri în minunat chip lucrative, supt dâNSELE alcătuite și alte lucruri minunate în multime nenumă-

¹ Ironie la adresa retoricii vremii, care cultivă vorbăria, fraza amplă și confuză, permitând abaterea de la ideea de bază într-o cuvântare.

² Apare din nou rigoarea geometrică din concepția arhitectonică a lui Cantemir: clădirile sunt construite în linie dreaptă și egale între ele, pe lângă zid.

³ Pereții exteriori erau ornamentați cu „scrisori ieroglificești“, deci cu figuri animaliere, care aveau un înțeles pentru comunicare, exprimau, aşadar, idei.

⁴ Reprezentările animaliere formau o ornamentație încărcată, de tip baroc, în contradicție cu simplitatea la care ar fi obligat geometrismul din concepția arhitecturală a scriitorului.

⁵ *Chipurile bodzilor: multimea strâmbătașilor (D.C.)* — luxul și strălucirea din capitala otomană se bazau pe nedreptate și extorcări.

rate, în frâmseête neasămăname să videa, carile nu numai a ochiului privală, ce și a minții socoteală ameția și uluia.

Iară în mijlocul orașului era o capiște a boadzii Pleonexii¹, carea cum era făcută și în ce meșterșug era zidită de pre atâta vîi putea cunoaște, că toată alaltă a cetății și a orașului făptură ca zgura lângă aur și ca stecla lângă diamant să asămăna. Ce și pre aceasta în scurt și pre cât voi putea a ț-o perigrapsi mă voi nevoi. Din fața pământului urdzitura temelii ca la doi coti de înaltă dintr-o materie de metal vârsată a fi să videa, care metal decât custoriul mai scumpă și mai grea, iară decât argintul mai ieftină și mai iușoară a fi să părea. Lumina capiștii în lung de 30 coti, iar în lat de 24 coti era, iară de înalt până supt poalele cele mai de gios, 55 de arșini să măsura. Deci cât meșterșugul vârsatului temelii <i>ceii de metal și cât iscusită și ascuțită mintea vârsătoriului și tipăritoriului ar fi fost, florile și frundzele, carile una pe supt alta vârâte, și lozele una cu alta frumos impleticite, și șerpii, carii printre frundze și printre loaze să vârâia și coadele cu zmicelele își invătucia, arăta. Așijderea, tot feliul de pasiri, de jiganii, de lighioi și de pasiri peste toate locurile să arăta, unele în pomșori cuiburile își facea, altele, acmu făcute, pe oaă cloicia, altele hrană puișorilor își aducea, unele muște prin aer goniia, altele lăcuste prin pajiște prindea², căile puii cloșcii să apuce să slobodzia, stârcii ca prin apă îmblând, piticii și peștii a prinde chitiia, pajorile șerpii (carii

¹ Boadza Pleonexii (zeița lăcomiei — în grecește): *lăcomia la carea muritorii să încină* (D.C.), iar capiștea Pleonexii este împărăția turcului (D.C.) — Cantemir subliniază că lăcomia este trăsătura fundamentală a Imperiului Otoman și a demnitarilor săi.

² Cantemir surprinde viața din natură în aspectele ei cele mai dinamice și mai caracteristice. Dintre acestea, îl va preocupa îndeosebi vânarea unora de către altele, cu scopul de a sugera că din cauza lăcomiei, în templul Pleonexiei, adică în „împărăția turcului“, există o cumplită luptă de interes, a cărei cruzime poate fi asemănătă cu ferocitatea luptei pentru hrană din lumea animală.

pintre frundzele iederăi să șipuriia) să-i apuce clonțurile își vârâia, brehnacea de sus iepurile supt stâncă vârit, când va ieși, în unghi să-l apuce pândii, mâța, carea pre șoarece pe supt frundzele din copaci căzute, precum îmblă simțind ni cu urechea asculta, ni pasul prea cu liniște spre sunet muta, ni cum l-ar apuca și cum mai fără veste s-ar răpedzi, cu picioarele cumpăindu-să, să găta, vulpea prin pomii și prin copăcei găinele și păsăruicele scociorâia, și unele acmu vânatul dobândind, cu coada bârzoiată spre bârlogul țincilor săi, cum putea mai tare, să ducea. Lupul după turma oilor pre piept să târâia, ciobanii, unii, ca de somn adormitând, în cărlige rădzimatî, alții, ca de ploaie și de vânt rece cu glugile peste cap lăsate și pre un cot la pământ lăsați era, iară dulăii, unii în picioare sta și ca cum de departe miroșul lupului ar adulmăca, alții pre brânci lăsați și capul pentru picioarele denainte întinzându-și dormiia și ca cum în vis lupul în oi ar fi dat părându-li-să, prin somn ca cum ar scânci și ar brehăi să videa. Iară la alte turme, ca când lupul oaia ar fi apucat, ciobanii chiuia, cu mâna dulăilor lupul arăta, dulăii goniia, lupul cu cărlanul în gură fugiia, alți ciobani de la alte turme în timpinare îi ieșia, lupul într-altă parte șuvăia și ca cum spre o pădure, carea înaintea lui aproape să videa, năzuia. Așijderea alalte turme de dobitoace sălbatice, cerbii și buării prin dumbrăvi, caprile prin stânci, ciutele pre șesuri, unele cu vițălușii după dânsii, altele, acmu aproape de fătat, pântecele de mijloc în gios le trăgea. Iară într-un loc luncru foarte frumos la privală să arăta, unde vânătorii măiestrii spre vânarea fililor¹ punea: întâi o groapă adâncă și largă săpa, apoi

¹ De aici înainte, Cantemir abordează domeniul activității umane, însă cu rostul simbolic de a demasca modul cum dregătorii Porții Otomane știau să amăgească și să prindă în capcană pe cei ce le solicitau sprijinul: *vânătoarea filului cu harbuzul: meșterşugul Porții spre lucrarea lăcomiei (D.C.)*. Unul dintre „fili“ era și Antioh, fratele scriitorului. Cu acest prilej, Cantemir face o foarte frumoasă și bine documentată descriere a unei vânători de elefanți în Africa ecuatorială.

din fundul groapei un gârlici strâmpăt, până la fața pământului, costiș scotea, în gura a căruia gârlici un harbuz punea. După aceia, fietecare vânătoriu, câte o dobă în spate luând, în pădurea cea mare intra, unde filii îmblând să videa. După ce pre furiș în pădure intra și fietecarile într-un copaciu înalt să urca, apoi, din toate părțile în dobe lovind, pădurea să răzsuna. Filii, de sunetul dobelor spăimântându-să, la marginile pădurii spre câmp ieșia, unde la gura gârliciului peste harbuz nemerit, dobele a bate părăsia. Filul cu botul harbuzul clătind, harbuzul pre gârlici în gios a să prăvăli purcedea. Filul după harbuz, pentru ca să-l prindză urmând, în groapa cea largă, carea în fundul gârliciului era săpată, întră, și altă grijă nepurtând, harbuzul să mănânce să nevoiește. Vânătorii îndată din pădure ieșind, cum mai curând, cu pari și cu alte zăvoară, carile acolea mai denainte gătate au, gura gârliciului astupă. După aceia, prin câteva dzile pre fil cu foamea domolind, cu lanțuh de grumadzi îl scoate și unde voia ethiopului ieste, acolo îl duce¹ (că mai tare și mai vrăjmașă jiganie decât foamea alta nu ieste). Acestea dară și altele multe mai ciudate și mai minunate în temelia capiștii săpate și vârsate să videa. Iară deasupra temeliei, până supt streșinile cele mai de gios, patru păreți din patru marmuri de porfiră încheiați era, adecă fietecare părete dintr-un marmure sta, și încheietura în colțuri, pe unde, sau cum s-au împreunat, nu ochiul muritoriu, ce așeși mai și cel nemuritoriu, precum n-ar fi putut alege îndrăznesc a dzice. Tot păretele de sus până gios neted și decât diamantul mai luciu era, atâta cât dzua lumina soarelui ca printr-un preacurat criștal înluntru pătrundea și lumina dinluntru cu cea dinafără una să făcea, atâta cât nu

¹ Așadar, solicitantul păcălit este la discreția „ethiopului“, adică a sultanului, situație ce se întâmpla adesea cu pretendenții la domnia țărilor românești.

mai puțină lumină în capiște decât în aer era. Iară noaptea, pe dinluntru, candile la număr decât numărul mai multe, și de sus până gios, pre lângă părete frumos orânduite, avea, și fietecare candală 5 ocă de aur arăpăsc trăgea, iară înluntru 1 ocă de nard lua (căci în capiștea Pleonexiii undelemnul maslinului nu arde¹). Carile, după ce ochiul ceriului să închidea și perdeaoa noptii peste fața pământului să trăgea, toate să aprindea și deosăbit de lumina carea înluntrul capiștii făcea, prin străluminoși păreții ei lumina candilelor pătrundzind, peste toată cetatea, ca soare lumina și ca luna între alte stele să arăta (căci la toată casa în cetate câte un cerdăcuț de acea materie de marmură să afla), și așe, tot orașul — precum noaptea, așe dzua — cu strajea luminii să păzii, nici altă strajă sau pază trebuia. Deci până la streșinile cele mai de gios, precum s-au pomenit era. Iară de acolo în sus, despre răzsărīt, șepte, și despre apus aşijderilea șepte înalte și cu mare meștersug făcute trule avea². Trula cea din mijloc drept asupra isimeriei căuta³, și când soarele în zodiia Cumpenii⁴ era, cu radzele tocma în trula din mijloc lovind răzsăriiia. Aşijderea când apunea, tocma în trula cea din mijloc despre apus lovind apunea. Aşijderea alalte trule fietecarea în dreptul zodiei ceriului din meștersug era pusă, și așe soarele, în ce zodie să afla, în trula a acei zodii răzsării și în vârful trului, peste acoperimânt, sămnul

¹ Așadar, în templul lăcomiei nu ardea undelemnul păcii (măslinul fiind simbolul păcii), subînțeles, din cauza confruntărilor de interes.

² Din nou elemente simbolice: șepte trule despre răzsărīt și șepte despre apus: *șepte dzile și șepte nopți a săptămânii* (D.C.). De observat frecvența simbolurilor astronomice.

³ *Trula cea mare din mijloc: poarta vezirului, haznaoa* (D.C.) *Isimeria* — echinocțiul (grec.). Prin urmare, deasupra templului lăcomiei trona puterea marelui vizir și a haznadarului său (ministrul de finanțe), model de conduită pentru toți demnitarii otomani, mari și mici.

⁴ Isimeria, aici echinocțiul de toamnă, cădea într-adevăr în zodia Cumpenei (luna septembrie).

zodii, de aur curat și cu icsusit meșterșug făcut, pus era¹. Trulele dară de prinpregiur așe fiind, în mijlocul lor era o trulă mai înaltă și mai groasă decât alalte, decât toate. Carea cu acesta meșterșug era facută că cu umbra ei ceasurile în celealte arăta, ca și alalte trule după măsura gnomonului era puse. Iar în vârful trului aceii mari chipul boadzii Pleonexii² în picioare sta, carea cu mâna dreaptă despre polul arctic spre polul antarctic, cu degetul întins, ceasurile arăta. Deci când umbra vârvului degetului în mijlocul trulelor celor mai mici sosiia, după numărul lor ceasurile să înțelegea. Iară denaintea ușii capiștii, o cămară, carea pe șepte stâlpi³ era ridicată, înainte să întindea și fietecare stâlp în chipul unii planete era făcut, ca precum numărul planetelor, așe chipul lor aievea să arete.⁴ Iară sclipul cămării carile din vârvurile acestor șepte stâlpi să râdica, giuematate de sfera cerului închipuia și din fietecare stâlp pe supt sclip cu frumos meșterșug cununi de marmure era întoarse, carile drumul a fietecare planetă⁵ precum ieste arăta. Alalte zidituri și lucruri icsusite carile în giurul împregiurul capiștii era, cine le poate povesti?

¹ Toate simbolurile astronomice par a arăta că avuțiile și veniturile Imperiului Otoman se strângeau în vistierie, în tot timpul anului, indiferent de epocă și chiar de zi. În acest sens vorbesc și lămuririle lui Cantemir de la cheie: *Soarele de unde razsăriia, în trulă lovia: aurul, avuția, de pretiudinderea acolo să strângea*, chiar în fiecare zi: *șepte dzile și șepte nopți a săptămânii. Arătarea ceasurilor în trule: în toată vremea nepărăsită pofta și strânsoarea avuții.*

² Statuia zeiței lăcomiei se afla pe vârful turlei impunătoare, adică deasupra palatului marelui vizir.

³ *Cămara cu șepte stâlpi: cetatea, târgul Tarigradului pe șepte munți (D.C.)* — într-adevăr, Constantinopolul era construit peșapte coline, asemenea Romei. Cantemir numește Istanbulul cămară, deoarece aici se strângeau toate veniturile și bogățiile imperiului.

⁴ Pe atunci se cunoșteau doar șapte planete, în rândul căror erau incluse Soarele și Luna, conform viziunii ptolemeice.

⁵ *Drumul planetelor: ulițele cetății și giudețele (D. C.).*

Eu, dară, aşe (dzicea Camilopardalul), ca cel strein, de toate carile videam peste măsură mirându-mă, și nu atâta de minunea lucrurilor vădzute mă miram, cât de carea întâi m-oi mira, mă minunam și de unile, a căror nici începutul, nici săvârșitul a principe puteam, socotiam, oare în ce chip a le cunoaște ași putea și cine să mi le arete s-ar afla chitiam. Și după ce de multă cutreierare și mai cu de-adins de peste măsură mirare obosit, supt umbra a unor frumoși și umbroși copaci (carii denaintea capiștii săditi era) ca puțină odihnă tuturor mădularelor să-mi dau, acelea, unde ca cei în agona morții dzaceam, o Lebădă bătrână¹ și albă lângă mine să apropie și, dacă bună dzua după obiceiu îmi dede, de unde sint și ce pre acelea locuri caut mă întrebă. Eu, după ce îi spuș, precum din locurile marginii Etiopiei sint² și precum pentru ca izvoările Nilului să aflu și din începăturile lui apă să beau, în gând mi-am pus și cu aceasta pricina pre aceste locuri, îmblu³, dacă-i diziș, ea răspunsă: Greu și aspru lucru, lungă și primejdioasă cale înainte ț-ai pus⁴, o, prietene. De vreme ce eu, după ce dinoul maică-mea am ieșit⁵, până a nu putea zbura, cu răpegiunea

¹ *Lebăda bătrână: Panaiotachi tergimanul (D.C.)* — Panaioti Nikussios, marele dragoman al Portii Otomane (1648—1673), care îl precede pe Alexandru Mavrocordat în această importantă funcție.

² Alexandru Mavrocordat provenea „din locurile marginii Etiopiei“, adică de la marginea Imperiului Otoman, ceea ce era adevărat, tatăl său fiind un grec din Insula Hios, din Marea Egee.

³ Mavrocordat vine la Nikussios ca să-l învețe arta de a-și satisfacă lăcomia, de a învăța mecanismul însușirii și cheltuirii veniturilor și extorcărilor. Astfel, se termină partea descriptivă a acestei lumi a necinstei și lăcomiei, Cantemir trecând la povestirea felului în care Exaporitul s-a inițiat în tainele și tehnica lăcomiei, a practicilor necinste și a căpătuielii.

⁴ Nikussios atrage lui Mavrocordat atenția că este greu și chiar primejdios să se pună în slujba Portii, să cunoască secretele cărmuirii, aceasta cerând și un timp imens pentru inițiere.

⁵ Nikussios începe să-și descrie viața, aratând eforturile depuse pentru a ajunge la demnitatea de mare dragoman, inițindu-l astfel pe Mavrocordat în

apii și cu vânsurile talpelor câtăva vreme am călătorit, iară după ce penele mi-au crescut și aripele vrednice de zburat mi s-au făcut, în aer m-am ridicat și, tot pe deasupra apii zburând, de trii ori soarele învârtijirea ș-a sfârșit, până eu la acesta loc am sosit¹. Și deosăbi de aceasta, la cale ca aceasta, nu talpe, ce pene, nu picioare, ce aripi trebuiesc, căci înălțimea munților, strâmpotorile poticilor și lățimea și lungimea câmpilor, toate împotriva firii tale stau. De care lucru, fără cereasca agiutorință (carea spre toate poate), „spre acea cale mai mult înainte a păși, nu numai lipsa vinelor, ce și a crierilor a fi, decât toată ivala mai aievea ieste.”² Acestea Camilopardului de la Lebădă audzind, învățătura din praxin în theorie își mută³ și calea delungată în odihna mângâiată își schimbă. Însă către Lebădă într-acesta chip grăi: „Eu, o, prietenă nu atâtă ostenință căii, cât știința lucrului în samă bag. Ce fiind de față știința, de va lipsi ostenința și mai bine va fi (că toată agonisita lucrului deplin, macără că fără sudori și durori a fi nu poate, însă când voia voilor și puterea puterilor⁴ cuiva ceva de la sine dăruiește, nici ostenința trebuiește, nici lenea să probozește). Și de vreme ce trecutele tale ostenință bățul agiutorinții slăbiciunilor și neputințelor mele a fi să văd, cu multă plecăciune te rog ca pentru firea Nilului și pentru izvoarăle lui și adaogerea și scăderea

secretele ascensiunii și menținerii în asemenea importantă și riscantă funcție politică. Într-adevăr, Mavrocordat va succede lui Panaiotu Nikussios în demnitatea de mare dragoman, după moartea acestuia, în anul 1673.

¹ Descriindu-și viața, Nikussios mărturisește că, după ce și-a desăvârșit cultura politică (după ce i-au crescut aripile), i-au mai trebuit trei ani până a ajunge la acest post.

² Cel care aspiră la funcția de mare dragoman nu trebuie să fie un om obișnuit, ci să aibă un orizont larg al cunoașterii. Mavrocordat corespunde din acest punct de vedere.

³ Alexandru Mavrocordat „învățătura din praxin în theorie își mută”, adică trage învățămintele necesare din experiența lui Nikussios.

⁴ *Voia voilor; puterea puterilor: voia, puterea dumndzăiască (D.C.).*

lui, ce mai cu adeverință ai ști, pre cest la pravul talpelor picioarelor tale cădzut neînștiințat să nu lași¹ (că toată știința atuncea de știință să dovedește, când după adeverință pre altul a înștiință știe)“. Atuncea Lebăda cătră Camilopardal dzisă: „Prijetine, obiciuuit lucru între filosofii² noștri ieste ca când cineva pentru Nil voroavă a face ar vrea, întâi în capiște mărgând, jirtfă³ boadzii locului să facă, apoi, în marginea Nilului coborându-să, pre mâni și pre obraz cu apa lui să să spele, de ciia, la locul său întorcându-să, ce i-ar fi voroavă să vorovască (că cine de la sine cuvântul începe, cuvântul a sfârși cu nevoie și preste voie îi va fi, iară cine de la cuvântul cuvintelor începutul începe, sfârșitul sfârșiturilor la cel poftit și dorit sfârșit fără prepus îl duce)⁴“. Cătră carile răspuns (dzice Camilopardalul): „Cu dulce suflet și cu dragă inimă chipul bodzului a privi⁵ și cu înfrângerea inimii la picioarele lui a mă tăvăli ași pofti, însă ce vrednică ieste săracia mea jirtfă Pleonexiii a aduce și în ce chip strâmptă mâna⁶ mea largi grumadzii ei a sătura va putea?“⁷ Lebăda-mi dzisă: „Pentru aceasta în întristare nu intră, o, prijetine (că Pleonixia de la cei bogăți tot,

¹ Alexandru Mavrocordat roagă pe Panaiotu Nikussios să-i descopere „firea Nilului“, adică natura, felul și izvoarele lăcomiei, și să-l învețe cum se lucrează cu ea.

² Filosofii sunt, după cheie, vizirii.

³ *Jirtfă: mită, măzdă, daruri (D.C.)* — cine voia să intre în grația Portii Otomane, trebuia să se conformeze practicii, întreținute de viziri, de a plăti mită, daruri, să se spele cu apa Nilului, adică să practice lăcomia, să-și pervertească conștiința, și numai după aceea să spună ce dorește. Cantemir demască, prin simbolurile respective, practicile care asigurau succesul și influența la curtea otomană.

⁴ *Cuvântul cuvintelor: Dumnădzău-Fiul; Începutul începăturilor: Dumnădzău-Părintele; Sfârșitul sfârșiturilor: Dumnădzău-Duhul Sfânt (D-C).*

⁵ *Chipul bodzului a privi: la slujba Portii, la lăcomie a intra (D. C.).*

⁶ *Mâna strâmptă: săracie, slăbiciunea averii (D.C.).*

⁷ Mavrocordat dorește să intre în slujba Portii, a lăcomiei, vrea să dea mită, dar, fiind sărac, nu știe cum va putea mulțumi lăcomia demnitarilor ei.

iară de la cei săraci pre giumătate ia¹), și cine ce i-ar duce, întâi priimește, apoi oare ce i-ar mai putea aduce și cu cuvântul și cu lucrul ispитеște“. Eu cătră dânsa dзиșи: „Eu peste mine aer, supt mine țărnă, iară în mine nemică ceva lucru de materie nu am, fără numai duhul, carile mă poartă²“. Lebăda-mi dzisă: „Din-traceste trii, oricarea mai îndămână și mai pre lesne îți va fi, cu tine ia și cum mai curând la capiște să mergem, ca și eu, de ce am învoit, și tu, de ce ai poftit, să ne îndestulim“. Eu în mine și cu mine socotindu-mă precum aerul nu să prinde, sufletul nu să scoate (că pofta fără stămpărare nu numai trupul, ce și sufletul giuruieste și dăruiește), în pumni puțintelus lut galbăн³ luaiu și cătră Lebădă arătându-l, dзиșи: „Iată pominocul jirtfii mele și, cu acesta împreună, pre tot pre mine spre jirtfă mă dau și, mai mult nezăbăvind, la capiște să mergem și, țeremoniile obiciuile plinind, la giuruita noastră să ne întoarcem⁴“.

Lebăda îndată cu mine împreună sculându-să, înluntrul capiștii întrăm⁵. Unde în mijlocul capiștii, boadza Pleonexis într-un scaun de foc ședea⁶, supt a căruia picioare un coptorăș

¹ O afirmație surprinzătoare: Poarta Otomană lua totul de la cei bogăți, și doar parțial de la cei mai săraci dintre soliciitanții de avantaje.

² *Camilopardalul, sufletul de materie și muritoru a fi crede* (D.C.) — este o neprețuită informație despre circulația convingerilor materialiste în lumea constantinopolitană cultivată din acel timp, Mavrocordat fiind un partizan al acestei orientări. De altfel, el a și comentat lucrarea lui Aristotel *Despre suflet*.

³ *Lut galbăн: aur, galbeni* (D.C.) — Cantemir arată batjocoritor că lăcomia Porții Otomane nu se potolește cu aerul, care „nu să prinde“, și nici cu sufletul, care „nu să scoate“, ci numai cu aur.

⁴ Cantemir ironizează graba cu care Mavrocordat voia să intre în slujba Porții Otomane.

⁵ Asistăm în continuare la ritualul mitei pe care o primea zeița lăcomiei, adică marii demnitari ai Porții Otomane.

⁶ *Scaun de foc: așezdământul, viața poftii și pedeapsa lăcomiei* (D.C.) — alegorie plină de îndrăzneală privind Imperiul Otoman (zeița lăcomiei), care trăiește din extorcări și mită. Scaunul de foc reprezintă simbolul pedepsirii lăcomiei și nedreptății, prevestire a prăbușirii viitoare.

de aramă¹ plin de jăratec aprins a fi să videa. Iară din giur împregiur făclii de tot feliul de materie ardzătoare cu mare pară, vârtos ardea². La chip veștedă³ și gălbăgioasă, ca cei ce în boala împărtăească⁴ cad a fi să părea, cu sinul deșchis și cu poale în brâu denainte sumese, ca cum ceva într-însele a pune s-ar găti, sta. Cu ochii închiși și cu ureche plecată, ca când ce în poale i s-ar pune să nu vadă, iară ce materie ar fi carea s-ar pune audzind să înțăleaga⁵. În mâna dreaptă cumpănă ținea, în carea de o parte, în locul dramului, piatra ce-i dzic ahortatos și anevsplahnos⁶ (căci piatra aceia doaă numere are) pusesese, iară de altă parte, chipul a toată lumea pus a fi să părea. Însă cumpăna din dreapta la pământ atârna, iară cumpăna din stânga ca pana în aer giuca (că unde nesațiu stăpânește, acolo toată lumea decât bobita strugului mai mică ieste). Iară în mâna stângă ținea o leică⁷,

¹ Imaginea este dantescă. *Supt picioare cuptoraș de aramă; plin de jeratec: sprijeneala lăcomiei în avuții trecătoare* (D.C.) — Imperiul Otoman își fundeaază existența pe valori materiale, perisabile, și nu pe valori permanente, spirituale (să nu uităm: opinia lui Cantemir era aceea a unui intelectual, a unui om de mare cultură).

² *Făclii și pară de foc: pofta lăcomiei neastâmpărată* (D.C.) — lăcomia care nu poate fi potolită cu nimic fiind caracteristica fundamentală a Porții Otomane.

³ Zeița Pleonexia are chip veșted, adică lăcomia de râvna tuturor bolește (D.C.).

⁴ *Boala împărtăească: gălbănarea* (D.C.) — scriitorul sugerează că icterul este boala împăratilor, cape sunt, după păperea sa, o întruchipare a lăcomiei.

⁵ Zeița lăcomiei mai este zugrăvită ca o ființă ipocrită, care se face că nu știe de darurile aduse, dar se bucură totuși și acordă importanță cuvenită atențiilor materiale.

⁶ *Ahortatos — nesațios* (grec.). *Anevsplahnos* — neînduioșat (grec.). La cheie: *Ahortatos, anevsplahnos: pentru mita nesaturată și nemilostivă*. Zeița lăcomiei împarte dreptatea nu după principiul echității, ci după criteriul lăcomiei nesațioase și neîndurătoare. Pentru Imperiul Otoman, care urmărește numai avantaje materiale, dreptatea supușilor și a țărilor subjugate („chipul lumii“) cântărește mai puțin „decât bobita strugurelui“.

⁷ *Leica: punga sau voia lacomului* (D.C.).

a căriiă țevie până gios, la picioarele scaunului agiungea și deasupra cuptorașului celui de aramă într-o gaură ce avea să sprijine. Deci, pre căt socoteala mea agiungea, prin leică printr-aceia toate celea ce să punea trecea și în cuptorașul cel de aramă să topia, de ciaia în pară aprindzându-să scaunul în carele boadza ședea să făcea¹. Iară dacă mai aproape de chipul boadzei ne apropiem, ca când mai denainte ar fi știut și ca cum din ceas în ceas așteptând, ne-ar fi păzit, întâi ochii ce avea închiși, decât a puha-cii mai mari și decât a mății mai luminoși steli. Iară după ce darurile ce purtam bine cunoscu, ca să nu le vadă, ochii închisă². Iară când în cumpăna le vom arunca, pentru ca să audză, urechea pusă. Deci eu lutul cel galbănu în cumpăna aruncând, preotul carile pururea boadzii slujia (a căruia nume bine nu țiiu minte, dară, pre căt mi să pare, Filohrisos³ îl chema) îndată din cumpăna lutul luă și în leica ce ținea în mâna stângă îl aruncă, carile îndată ca ceara să topă și ca undelemnul în cuptoraș și în para scaunului să amistui. Că pre căt puteam cunoaște, supt fundul coptorașului gura Tartarului⁴ era, și din fundurile pământului focul nestins în fundul coptorașului lovia, de unde atâta putere de fierbinteală și de văpaie ca pre o cahlă izbucnii. Carea nu numai lutul galbănu, ce și cărămidă roșie⁵ ar fi amistuit (că focul din cuptoriul Pleonexii nu ceința, ce câtința materiei cearcă⁶; aşijderea, nu de mulțime să

¹ Banii rezultați din extorcări și mită „se topeau“ în mâinile lacome ale demnitărilor otomani.

² Închiderea ochilor boadzăi: lacomii să fac a nu videa și a nu priimi darurile, iar punerea urechii spre ascultare: vor să audză căt și ce li să dă (D.C.).

³ Filohrisos, iubitorul de aur (grec.): robul, iubitorul aurului și mijlocitorii pentru aducerea măzdii (D.C.) — aceasta înseamnă că unii slujbași sau chiar demnitari mai mici mijloceau mita pentru înalții demnitari.

⁴ Gura Tartarului: nesațul lăcomiei (D.C.).

⁵ Cărămidă roșie: arama și alte daruri mai proaste (D.C.) — din lăcomie, demnitarii otomani se mulțumesc și cu daruri mai proaste, numai să fie.

⁶ Nu substanța (subînțeles calitatea substanței), ci cantitatea îi interesează.

otărește, ce de cel ce ar rămânea jelind să gălbenește). După aceia preotul Filohrisos mă întrebă ce mi-ar fi pofta și cu ce gând am adus jirtfa. Eu, dacă-i spuși precum la fântânele Nilului¹ să agiung mă nevoiesc, el de mi-au mai rămas ceva lut, de carile întâi jirtfa am făcut, mă întrebă. Eu diziști că la mine nu am, ce, de-i va fi voia, un cescuț să mărg dă aduc. El, „nu sta, îmi dzisă, și cum mai curând aleargă și cât mai mult vîi putea, adu“. Eu, cu multă grabă din capiște ieșind, la locul ce știam mă dusăiu și, după ce buzunarile, sinul și poalele îmi împluiu, iarăși la capiște cum mai de sirg mă întorsei (căci și aceasta fire Pleonexia are, ca cei ce vor să-i jirtfască, cât de mult și cât de curând jirtfa a săvârși să silească. Și dacă lutul în cumpăna pusăiu, întâi, oarece, cumpăna a să clăti să videa, apoi piatra ahortasii clătirea oarecum simțind, ca cum nu cu greuimea, ce cu răpegiunea în gios să slobodzi și toată greuimea lutului la pământ atârnă.² Preotul Hrisofilos îmi dzisă: „Prijetine, scutură-ți poalele, sinul și buzunarele, ca rămășița pravului ce va fi rămas asupră-ți să nu rămâie (că orice în capiștea Pleonexii <întră, iarăși afară a scoate preste firea boadzii ieste), și în ceva scârbindu-să, și jirtfa și ostenința în zădar poate să-ți iasă“. Iară după ce, după cuvântul lui Filohrisos făcuiu (căci atâta de tare peste tot mă scuturaiu, cât nu numai pravul ce ar fi aținat rămas, ce încă și stramțele de pre mine împreună cu pravul cădea), din fundurile capiștii un glas supțire ca de coruiu, piuind-grăind, la urechi îmi vini. Iară preotul Filohrisos dzisă: O, de trii ori fericit, prijetine, că hrismos³ minunat ca acesta prea puțini au ascultat și

¹ Alexandru Mavrocordat declară preotului, mijlocitorului, că vrea să ajungă și el la „fântânele Nilului“, adică dorește să învețe începătura și învățătura lăcomiei (D.C.).

² Rezultă că Mavrocordat a plătit foarte mulți bani, pe care îi lua de la un loc știut, probabil de la niște creditori greci, mari bogătași, care urmăreau creșterea influenței grecești în viața politică și economică a imperiului.

³ *Hrismos* — oracol (grec.). Cantemir îl traduce simbolic prin expresia: „gândul, învățătura și avanii Porții“, ceea ce ar însemna țelurile, concepția

în fericire ca aceasta mai nime n-au intrat.“ Eu, cu multă plecăciune, dacă pre Filohrisos pentru ca hrismosul să-mi arete rugai, el dzisă: „Hrismosul ieste acesta:

În pământul negru cine lut galbăn găsește,
Acela în toată pofta nu să obosește.
Cine lutul galbăn pentru dzua neagră scoate,
Fântâna Nilului în casă-și a avea poate.
În dragoste te-am luat, fiul mieu te numește¹.
Tuturor și-n tot lucrul numele-mi pomenește.“

Într-acesta chip hrismosul dacă luaiu, împreună cu Lebăda, de pre poarta carea împotriva capiștii era, la marginea Nilului ne coborâm și după învățătura Lebedii, dacă pre mâni și pre obraz mă spălau și alalte obiciuите țeremonii făcum, iarăși la locul unde Lebăda mă aflasă ne înturnăm. Unde Lebăda, pentru firea Nilului, fântânele, adaogerea și scăderea lui, într-acesta chip a-mi povesti începu²:

„Sfânta aceasta a Nilului apă, din cei ai noștri pre la fântâne lui lăcitorii bătrâni, așe audzim și noi cu ochii noștri așe am vădztut. De la cetatea aceasta spre apus câmpul carile vedzi, 1.700

morală și asuprirea pe care o exercita aceasta. Privitor la persoana lui Mavrocordat, *hrismos* înseamnă cheia succeselor, secretul parvenirii, mita, darurile.

¹ *Fiul mieu te numește: Lăcomiia pe Camilopardal fiu de suflet l-au luat* (D.C.) — plătind bani la Poartă, Mavrocordat a fost înfiat, adică a devenit mare demnitar în serviciul imperiului. De altfel, Alexandru Mavrocordat este al doilea mare dragoman, după Nikussios, ridicat dintre creștini.

² Panaioti Nikussios, după ce îl ajutase pe Mavrocordat să cunoască și să înțeleagă ritualul și avantajele mitei, trece acum la informarea sa cu privire la firea Nilului, adică despre felul de a fi al lăcomiei turcești și despre mecanismul străngerii și risipirii veniturilor în mâinile demnitărilor otomani. Cu acest prilej suntem plimbați printr-un peisaj exotic, cu totul fantastic, în care geografia specifică Africii este plasată într-un cadru asemenea celui lunar. Elementele simbolice sunt strâns împălitite cu elemente reale, astfel încât ne putem da seama de cunoștințele științifice ale lui Cantemir despre Africa.

de mile să întinde, până unde la munții carii Monomotapa să cheamă să sfârșește, și ca cum Nilul prin mijloc i-ar tăia, înluntrul munților intră. Munții, în lungiș, toată marginea despre ochianul apusului și amiadzădzii cuprind, care margine în limba noastră să cheamă Cafaron, ce să tâlcuieste: neîmblat¹. Iară în lățime opt sute și noaădzăci și trii de mile cuprind. Deci după ce Nilul în munte înceștea intră, de dese stincele, carile înainte îi ies, vasul, cât de mic și de vârtos, mai mult de trii sau patru mile, fără primejdia zdrobirii, să margă nu poate, și aşe pre apă cineva munții a covârși nu ieste cu putință. Așijderea pre uscat munții atâta sint de aspri și de înalți, cât nu Camilopardal, jiganie ca tine de mare, ce nici caprele sălbatici pe dânsii a să urca nu să pot. La care locuri (precum ț-am și mai dzis), penele și aripile și și acelea nu cu puțină ostenință și nu în scurtă vreme a străbate pot. Iară la mijlocul munților, ca o cunună împregiur munții să lărgesc și, ca cum groapa carea la rădăcinele lor ieste ar îngrădi, lacul acela 600 de mile încungiură.² Iară în capătul unde munții despre crivăț vor să să împreune și gârla Nilului, carea despre amiadzădzi vine, printre dânsii trece, din rădăcinele munților în loc de apă tină cleioasă și lipicioasă³ izvorește. Carea nu peste toată vremea, ce într-un an 40 de dzile numai, atâta de mult varsă, cât gârla Nilului în trii dzile iezăsc și după ce gârla să iezeste, tina aceia într-atâta înălțime crește, cât cu vârvul munților să potrivește. Deci Nilul într-acesta chip denainte a cura oprindu-să,

¹ Munții Monomotapa și Cafaron, cel de al doilea semnificând „cel neumblat“, neatins de picior omenesc, nu sunt explicati la cheie. Munții reprezintă în general pe marii demnitari otomani, iar aici pe marele vizir (Cafaron) și pe marele defterdar (Monomotapa). Un munte cu numele Monomotapa se află în Rhodesia, în zona podișului Marabele. Acești munți nu pot fi abordăți decât de ființe înaripate, înzestrate cu virtuți exceptionale.

² Lacul înconjurat de munți nu poate semnifica decât Istanbulul (prin asemănare cu cetatea înconjurată de munți și având aceleași dimensiuni).

³ Tina lipicioasă trebuie să însemne veniturile care se lipesc de degetele dregătorilor.

din gârla sa înapoi începe a da. Ce locul de unde fântânele îi izbucnesc (adecă vârvul munților Cafaron), cu trii mile mai sus decât munții Monomotapa fiind¹, iarăși apa Nilului înapoi împinge. Carile din gârla sa a să vârsa începând, tot lacul carile în vârvul munților Monomotapii ieste împlesc², atâta cât apa de atocma cu munții să suie.³

Iară după ce soarele în zodiia Racului să coboară (căci vârvul munților acelora supt zodiia Aretelui⁴ să află) și umedzala aerului și a pământului să înmulțește, tina acea, ca munții la iezutura Nilului grämădită și de fierbinteala soarelui întărăită, din vârv a să muia și ca omătul a să topi începe. Deci și apa carea în lacul munților era adunată, loc de curgere aflând, încă mai vârtos, cu răpegiunea sa acmu moale tina aceia a săpa și mai vârtos a o răzsipi începe. Carea precum în patrudzăci de dzile crescând să boțește, așe prin patrudzăci de dzile răzsipindu-să și topindu-să, Nilul în gârla sa cea din fire să coboară. Aceasta dară, o, prijetine, pricina adaogerii și scăderii Nilului ieste. Însă aceasta mai vârtos a ști și să cade că din vârvul munților Monomotapii, unde gârla Nilului să iezește, până în țara Egiptului⁵, unde în Marea Roșie să desartă,⁶ 55 de mire cerești, de la amiadzădzi spre crivăț să

¹ Desigur, marele vizir (Cafaron) este mai mare în rang decât defterdarul (Monomotapa).

² Lacul din vârful munților Monomotapa (defterdarul) trebuie să fie vistieria, care se umplea periodic cu veniturile imperiului.

³ *Năbușirea* (revărsarea — n. ed.) *apii; adaogerea, înmulțirea viniturilor* (D.C.).

⁴ Zodia Racului corespunde cu luna iunie, iar cea a Aretelui (Berbecului) corespunde lunii martie. Toate datele astronomice se referă la procesul de acumulare a veniturilor și de „topire“ în buzunarele dregătorilor.

⁵ În continuare Cantemir face o descriere geografică a cursului Nilului, îmbinând elemente simbolice cu cele reale. Datele pe care le dă, din perspectiva științei geografiei, conțin unele greșeli, oglindind desigur limitele cunoștințelor geografice ale vremii.

⁶ Poate că această precizare reprezintă un simbol, dar Nilul se varsă nu în Marea Rosie, ci în Mediterană.

măsură, și la fietecare miră cerească câte 73 de mile pemintești, după socoteala gheometrilor, dând, pre dunga dreaptă fac mile 4.015¹. Ce apa Nilulul, decât alalte ape cu multul mai șuvăită și covăită fiind, la patru părți încă o parte mai adaogem, pentru ca cursul apii urmând, călătoriia lui adevărat câte mile face să aflăm. Și așe încă 1.000 de mile adăogând, peste tot, de la munții Monomotapii până în marginea Mării Roșii 5.015 de mili să numără, pre carile trupul apei Nilului prăvălindu-să merge. Însă cei vechi nu pentru altă pricina apa Nilului în numărul bodzilor au numit și cu sărbători și ji<r>tfe pe an, la adaogere și la scădere l-au cinstit, fără numai princeturgerea lui socotind și în scurtă vreme atâta călătorie ce face vădzind și adevărat de mirat lucru ieste că cu câtă linăurgere ce are, aceste 5.015 de mile în 40 de dzile le călătoresc, de care lucru au socotit că ca cu un duh oarecarile împins, de patru ori pre fund mai repede decât în față să cură. Deci așe precum s-au pomenit, din hăleșteul munților² apa cea strânsă slobodzindu-să, în fundul său Livia³ și Egiptul acopere și bivșugul locurilor acelora, precum audzim, pricineste.

Iară cât pentru fântânele și izvoările lui⁴ putem ști, povestea aceasta ieste: Pre marginea ocheanului, despre amiadzădzi⁵, ieste o țară carea să cheamă Zangvi⁶, carea pre marginile mării, de la

¹ În realitate, Nilul, cel mai lung fluviu din lume, are 6 671 km (vezi și cele 1 000 de mile pe care Cantemir le adaugă mai departe).

² Lacul dintre munți ar putea fi identificat cu lacul Victoria, prin care trece Nilul alb ce izvorăște în realitate din munții Virunga. În altă parte, Cantemir numește acest lac Zaflan, probabil, denumirea lui veche, în simbolică ieroglifică lacul amintit poate fi și Istanbulul, capitala imperiului.

³ Livia, în altă parte, simbolizează Țara Românească, dar aici semnifică Sudanul. Cantemir se referă la fenomenul real al fertilizării Sudanului și Egiptului prin revârsările Nilului.

⁴ Cantemir vorbește în mod special despre „fântânele și izvoările“ Nilului. Pentru înțelegerea aluziilor, plecăm de la identificarea între izvorul lăcomiei și marele vizir. Dar suntem totuși siliți să ținem seamă și de geografia reală.

⁵ *Ocheanul despre amiadzăzi*: Oceanul Indian.

⁵ Probabil Zanzibarul de azi.

coasta Cafaronilor¹ spre răsărit să întinde; în capătul aceștii țări sunt niște munți în marginea oceanului stând², pe supt a cărora rădăcină 120 mile spre uscat un cot de mare³ ieșe. Iară în fundul cotituri, unde munții o împregiură, de la pământ în sus ca de 15 coți, în coastele munților, în multime nenumărate gauri să văd. Asijderea, toată coasta munților acelora, ca buretele potricălită și găunoasă⁴ ieste. Deci când oceanul crește, peste găunăsiturile munților de dzece coți mai sus trece (căci oceanul dintr-acea parte în șese luni crește și în șese scade și până la 25 de coți să înalță). și așe, apa oceanului toate gaurile munților acelora împlând,⁵ une izvoară prin munți într-o parte și într-altă parte izbucnesc. Iară o parte, la coasta munților de ceasta parte ieșind, cu mari puhoai în lacul ce să cheamă Zaflan⁶ să coboară. Din care lac gârla Nilului în ceasta parte purcede, și în cale alte pâreaie și văi tumpinându-l, în mărimea în carea îl vedzi crește și să mărește⁷. Că după cea de obște socoteală a filosofilor noștri⁸ (toate apele dulci din marea amară ies⁹ și toate pâreaiele tulburi în marea impede să limpedzăsc), de care lucru izvoarale Nilului prin grosimea atâtea munți trecând și atâtea pietri strâmpete pătrundzind,

¹ Trebuie să fie țărmul Somaliei de azi.

² Într-adevăr, din zona Platoului Ugandez, unde este situat lacul Victoria, până în zona somalo-etiopiană există lanțuri de munți, printre care și vestitul Kilimandjaro (5 895 metri).

³ Cotul de mare ar putea fi identificat cu întrândul pe care îl face Oceanul Indian din zona Zanzibarului spre coasta somaleză.

⁴ Aspectul buretos, plin de găuri al munților semnifică foamea de câștiguri a demnitarilor otomani.

⁵ Veniturile umplu pungile demnitarilor.

⁶ Lacul Zaflan (Victoria) este, aici, Istanbulul, unde Nilul (lăcomia) acumulează toate veniturile.

⁷ Sunt menționate elemente reale: Nilul, după ce ieșe din lacul Victoria, se îndreaptă spre nord, primind mereu afluenți.

⁸ *Filosofii nostri*: vizirii, marii demnitari ai Porții Otomane.

⁹ Veniturile demnitarilor otomani vin din asupriri.

materiaia cea groasă, amară și sărată ca printr-un limbic să lămu-rește și, ca dintr-un vas într-alt vas prităcindu-să, să curățește și să îndulcește. Așijderea, de la lacul Zaflan până ce la acesta loc vine, nu puțină piatră lovește, nu peste puține cataracte¹ să zdrobește, carile toată amărâmea sugând îi opresc și de ce mai mult îl clătesc și-l zdrobesc, de aceia mai tare îl îndulcesc. Deci și cetatea aceasta, pentru a Nilului pricină, pre stâlpi într-atâta nălțime, precum o vedzi, ieste rădicată², și când năbușește Nilul, până la ușile cetății să suie.³ Căci aicea mai mult să înalță apa decât la Livia, întâi căci iezitura îi este mai aproape, apoi căci de aicea până acolo, în multe ape și gârle împraștiindu-să, să chel-tuieste și mai vârtoș dacă supt dunga Isimerii⁴ agiunge, împotriva țării carea să cheamă Congo⁵, în pământ să soarbe, a căruia huiet cale de 8 mile să aude. și din sorbitură pre supt pământ⁶, drept de-a crucișul spre apus ca la 400 de mile mărgând, în lacul carile Medra⁷ să cheamă izbucnește, și din lac iarași în gârlă purcegând, spre oceanul despre apus cură⁸. și dacă de-a lungiș

¹ Cataractele Nilului: *zăticneala, opreala vinitului* (D.C.) — din veniturile imperiului marii demnitari („piatra“) își însușeau o bună parte.

² Cetatea pre stâlpi înalți rădicată: *lăcomia îmbogățindu-să să mândrește* (D.C.) — Cantemir readuce simbolica la Istanbul, sugerând ideea că bogățiile adunate în capitală dau imperiului conștiința puterii.

³ Veniturile se urcă până la locuințele marilor demnitari.

⁴ Ecuatorul, lacul Victoria (Zaflan) aflându-se într-adevăr pe ecuator.

⁵ Spre apus de lacul Victoria (Zaflan) se află cu adevărat Congo, Zairul de azi.

⁶ Sorbitura Nilului supt pământ: *furtușagurile carile fac lacomii în vinituri* (D.C.).

⁷ Lacul, balta Medra: *cheltuiala vizirilor* (D.C.) — furturile pe care le fac vizirii. Geograficește, lacul Medra ar putea fi identificat cu actualul lac Albert, prin care trece Nilul în continuare.

⁸ Oceanul Atlantic. De remarcat faptul că din lacul Medra izbucnește o apă, pe care Cantemir nu o numește, dar acesta ar putea fi fluviul Congo, în orice caz, aici apare o confuzie, poate voită, deoarece mai departe această apă se numește Nigris.

din capăt până în capăt prin toată țara nigrilor¹ trece, pre dinaintea orașelor Tomvut și Gvinea², în marea despre apus să deșartă³. Care apă în lungiș cu cinci mire cerești decât Nilul mai scurtă să numără și macar că de pre numele țării și apa Nigris⁴ să cheamă, însă adevărul ieste că fără nici un prepus din Nil să desparte și în lacul Medra izbucnește. Care lucru, macar că de multe ori și de la mulți s-au ispitit, însă acmu de curând, mai curată și mai aievea probă a să face s-au tâmplat. Trii filosofi⁵, ghimnosofiste, pentru ca cataractele Nilului (celea ce dincolo de munții Lunii să află) a privi, de poftă încingându-să, cu vasele cele de piele de fil (căci aici la noi corăbii din piei de fil cusute și foarte cu frumos meșterșug alcătuite fac), pre gârla Nilului în gios au purces și până la locul unde Nilul în pământ să soarbe vânslind, corăbiierii și cei ce cu vânslele trăgea, de ostenință biruiți și de

¹ *Tara nigrilor* (țara negrilor — n. ed.): *ceata hadâmbilor* (D.C.) — corpul eunucilor, care păzeau seraiul imperial.

² *Tomvut și Ginea: saraiul împărătesc și haremul, casele muierești* (D.C.) — geograficește Tomvut trebuie să fie Tombuciu, situat pe Niger, pe atunci un oraș înfloritor, iar Ginea — coasta africană a Guineii superioare și a celei inferioare, scăldate de Oceanul Atlantic.

³ *Marea despre apus: cheltuiala fără socoteală pierdută* (D.C.) — expresia s-ar referi la fondurile alocate pentru curtea sultanului, în special pentru serai, fonduri pe care Cantemir le consideră o cheltuială fără rost.

⁴ Trebuie să fie Nigerul, care scaldă într-adevăr Tombuciu. Simbolic, avem precizarea că se desparte din Nil, unde acesta este „sorbit“ sub pământ, și că izvorăște din balta Medra, adică aceste fonduri își au obârșia în vîstierie. Geograficește, „sorbitura Nilului supt pământ“ ar însemna distanța dintre zona lacurilor Victoria și Albert, și zona Nigerului, unde nu se întâlnește Nilul.

⁵ *Trii filosofi: trii veziri a vremii aceștia* (D.C.) — este vorba, după cum amintesc izvoarele vremii, de vizirii Siavuș, Turchundji Ahmed și Mohamed Derviș-pașa, care au fost prinși când furau din vîstierie, în vremea dragomanului Panaioti Nikussios. Gimnosofistii erau sectanții ramurii digambara a curentului Jainist, sectanții ce umblau goi, considerând cerul drept veșmânt, și practicau vegetarianismul. Cantemir numește în mod ironic gimnosofisti, adică indiferenți la avantajele materiale, pe cei trei viziri necinștiți.

somn omărâți, huietul carile apa acolo face n-au audzit. Și așe, fără veste, cu apa supt pământ s-au sorbit¹ (că amintrilea, păzindu-să, pre despre amiadzădzi abătându-să, vasele cu funi din coajea finicului împletite de pre uscat trag, și dacă din holbura apii trec, iară că vânslele a vânsla purceg). Unul din filosofi supt cămara corăbii aflându-să și ușa cu carea gura hambariului cu suptul apii deasupra închidzindu-să, de apă nedodeit, trii dzile și trii nopți au rămas. După trii dzile, cu tâmplarea câțiva păscari² în lacul Medra pentru vânarea peștelui năvodul în baltă aruncând, în loc de vânat corabie și în loc de pește pre filosof din fundul corăbiei scot. Care lucru păscarii vădzind, întâi de minune s-au fost uluind, apoi pe filosof cine ieste și de unde ieste întrebând, le spusă precum de la cetatea Epithimii³ ieste și precum cu corabiia la cataractele Nilului cu alalte soții era să să coboară, iar tâmplarea cum l-au purtat și cum în mreaja păscarilor s-au aflat, nici știe, nici pricepe, fără numai că din apa Nilului în balta Medrii precum au izbucnit cunosc. Așe filosoful și pre supt pământ lucrurile firești ispitind, apa Nigris din Nil a să despărți pre toți au învățat.⁴

Acestea și altele ca acestea Lebăda povestindu-mi și de lucruri

¹ Cantemir povestește ironic isprava vizirilor, pe care îi numește în mod batjocoritor filosofi, adică cercetători ai aspectelor profunde ale lucrurilor. Astfel ei, vrând să cerceteze cataractele Nilului (*zăticneala, opreala vînitului*), au ajuns până la locul unde „Nilul în pământ să soarbe“ (*furtușagurile carele fac lacomii în vînituri*), unde au fost înghițiti de ape cu corabie cu tot, până au ajuns în fundul lacului Medra, adică în vîstierie.

² Acolo au fost prinși de niște „păscari“, adică de *strângătorii dăjdilor, tefterdari, birari* (D.C.).

³ Vizirii prinși asupra faptului declară că sunt din „cetatea Epithimii“, orașul poftelor, al dorințelor de îmbogățire.

⁴ Cantemir se exprimă ironic despre vizirul necinstit. Acesta, cercetând, ca orice filosof, fenomenele naturale în mediul subteran (*furtușagurile carele fac lacomii în vînituri*) a ajuns la un important adevăr filosofic, adică a aflat că el însuși este un hoț.

rile carile mare poftă aveam a mă învăța însăintindu-mă, zbură și încotro să dusă a ști nu mai putui¹.“

Povestea aceasta² Râsul prin lungă vreme cătră alalți povestind și precum de la Camilopardal mai în trecutele dzile să o fi audzit cu giurământ întărind, dzisă: „De vreme ce după atâta a tuturor trudă prin munți și ostenință prin codri, coarne lepădate a afla nu s-au putut, eu socotesc ca cu toții împreună la lăcașul Camilopardalului mărgând, hrizmosul Pleonexiii, carile în cetatea Epithimiei au audzit, a ni-l tâlcui să-l rugăm, ca doară și noi, jirtfă Pleonexiii aducând, cercarea să ne aflăm și pofta să ne plinim“. Sfatul Râsului cătră toți vicenii plăcut fu și „cum mai curând la Camilopardalon, tâlcuitorul hrizmuriilor, să mergem“, striga³. Unde după ce marsără, împreună cu sine și pe Cămilă ducând, și precum le ieste povestea îi spusă. Camilopardalul dzisă: (în grădini boți de lut în chipul omului fac, pentru ca pasire să spărie, iară oamenii boți de lut în mânațin, pentru ca să amăgească pre alții). „Între voi dară, o mamină să vede, ca și boțul în grădină⁴ (pe Cămilă cu degetul arătând), iară boț de lut în mâna nici să vede, nici să aude. A ști dară vi să cade că eu în numărul fiilor

¹ Aluzie la moartea lui Panaiotachi Nikussios.

² Povestea Camilopardalului pentru apa Nilului, judecată din perspectivă literară, poate fi delimitată în trei parti distințe: a) cetatea Epithimiei, cu grădina ei paradisiacă, ce produce uimire prin nota absurdă a formulei sale arhitecturale și a modificărilor ritmurilor naturii; b) templul Pleonexiei sau inițierea în ritualul mitei, totul respirând o atmosferă dantescă; c) mecanismul străngerii și risipirii veniturilor în mâinile lacome ale demnitarilor otomani, proces desfășurat într-o geografie fantastică a Nilului, în care adevărul științific se împletește cu simbolul.

³ Pentru ca alegerea făcută în persoana lui Mihai Racoviță să fie întărăită de Poartă, boierii, după ce ascultă propunerea lui Mihalache Ruset, hotărăsc să meargă la „tâlcuitorul hrizmuriilor“, adică la Alexandru Mavrocordat. Acesta urma să-i învețe procedeul de a cumpăra pe demnitarii otomani. *Tâlcuirea hrismosului: învățatura ce și cui să să dea mita (D.C.)*.

⁴ „Moș de pepeți“ (nota marginală a lui Cantemir).

Pleonexii< i > prin hrizmos sint chemat și în urmele ei a îmbla sint învățat. Pre care învățătură cu lutul galbău în cetatea Epithimii am cumpărat-o. Deci, precum am cumpărat-o, așe a și o vinde mi să cade¹. De care lucru întâi învățătura hrizmosului învățați, apoi tâlcuirea lui, după învățătura ce viți lua, vă cumpărați:

Țărna tipărită din fire văpsită
Cu alb și cu galbău într-un loc tecșită,
Varsă denainte, hrismosul învăță,
Că la cale scoate fără de povăță,
Coarne cine-așteaptă urechile puie,
Cuvintele le-asculte cămara nu-ncuie²

Acesta hrizmos pasirele și dobitoacele toate de la Camilopardal audzind, unele de prostime nu înțălegea, iară altele, înțălegând, a nu ști să făcea. Iară cele de sigeata cuvintelor rănite pentru cercarea coarnelor urechile a le primejdui socotia.³ Din toate Râsul mai mult a Camilopardalului cunostință și prieteșug având (căci amestecarea singelui⁴ amestecă sufletele) și pre tainătul hrizmosului Camilopardalului întrebând, dzisă: „Rogu-te, Ca-

¹ Alexandru Mavrocordat îi primește, dar le vorbește cu subînțeles, arătând că din moment ce el este fiul Pleonexiei, adică al lăcomiei, și întrucât și el a plătit bani pentru a căpăta puterea pe care o deține, solicitanții ar trebui să vină cu bani și daruri.

² În continuare, Mavrocordat menționează darurile dorite pentru mijlocirea pe care o face. Din expresiile cuprinse în versuri, rezultă, cu ajutorul cheii date de scriitor, că el vrea următoarele: *țărna, tipărită: bani de orice fel ar fi; alb și galbău într-un loc tecșit: lei cu galbeni într-un loc amestecați*. Așadar, aur, argint și monezi de orice fel, numai bani să fie.

³ Prin urmare, Mavrocordat nu înțelege să ajute pe solicitanți fără o răsplătă, dar această cerere „primejduiește“ urechile boierilor, adică aceștia se tem să nu-și piardă banii.

⁴ Expresia se referă la faptul că Mihalache Ruset era rădă cu Mavrocordat, sora acestuia din urmă, Asanina, fiind mama celui dintâi. Bazându-se pe această înrudire, Mihalache se adresează între patru ochi rudei sale, sperând o micșorare a pretențiilor.

milopardale, în taină, fără meteahnă și-n ascuns, fără prepus, să vorovim. Precum fiul Pleonexiii să fii singur mai denainte ne-ai spus și precum în urmele ei calcii, n-avem prepus, însă învălătucite cuvintele hrizmosului tău ce vor să însămnedze aievea să-mi spui te poftesc.“ Camilopardalul dzisă: „Boul răstoarnă țărna, plugariul samănă, stăpânul sau vinde, sau mănâncă, însă aceasta la lucrurile voastre ce folos aduce? (Chipul de om cu chipul de om să vâneadză și ochii întunecați cu lumina galbănă să lumineadză). Cuvintele scumpe și voaă svinte, cu slove mânunite, în tăblițe rătunde să cumpără, carile hrizmosul Pleonexiii a tâlcui și fundul Epithimii a pipăi pot.“¹

Acestea precum sint Râsul bine înțelegând și hrismosul în ce lut galbăn și alb lovește, deplin pricepând, preste tot anul, cinci piei de jder cu țărna albă împlete Camilopardalului giurui, ca hrizmosul Pleneoxiii să le tâlcuiască și ei coarnele ce cearcă unde vor fi să nemerească.² Camilopardalul jirtva giuruită, în alb cu negru muruită, o pofti, ca sămnul giuruinții în arătarea adeverinții să-i fie. Pre carea Râsul, îndată gătind-o și cu multe picături negre pe dedesupt împistrind-o, Camilopardalului o

¹ Exaporitul nici nu vrea să audă de o reducere, ci dimpotrivă, face noi precizări, Cantemir lăsând să se înțeleagă că pretențiile lui erau în firea lucrurilor, deoarece bunăvoița cuiva se câștigă numai cu bani (*chip de om cu chip de om a vâna: voia cuiva cu bani a plini, a întoarce*), aurul trezind interesul oricărui lacom (*ochii întunecați cu lumina galbănă să dășchid: galbenii deschid ochii lacomului*). Tot astfel, cu bani (*slove mânunite, tăblițe rătunde: moneda, bani de tot felul*) se îndeplinește cele mai grele dorințe (*cuvinte scumpe și svinte: lucrurile grele și după plăcere*). Acești bani îi sunt necesari și pentru el și pentru intervențiile la demnitarii otomani care trebuiau și ei plătiți (pentru a tâlcui „hrizmosul Pleonexiii“ și a pipăi „fundul Epithimii“).

² Mihalache Ruset făgăduiește, în final, o sumă anuală, în aur și argint („lut galbăn și alb“) și daruri în piei de sobol, pe lângă alți bani de tot felul (*piei de jder cu țărna albă: blane de sobol și pungi cu lei*). Condiția este ca Exaporitul să asigure investitura Portii pentru Mihai Racoviță.

dede.¹ Camilopardalul, îndată la vrăjitorii locului mărgând, de să cade a jigăni ca acelea hrizmosul a tâlcui întrebă (căci vrăjitorii și următorii Pleonexii < i > în tot locul și în tot rodul să află). Carii într-acesta chip îi răspunsără: „(Al nostru ieste plata a lui, iară hrismosul cum să va tâlcui, vremii îi ieste a-l arăta²), de care lucru, ce înainte și să întinde prinde, și ce din dărăpt te agiunge, nu împinge“. Camilopardalul, toate tâlcuirile vrăjitorilor bine înțălegând (căci toate după pravilile Pleonexiei mergea), înapoi să întoarsă. Cătră carii într-acesta chip tâlcul hrizmosului dede:

„În muntele cel înalt coada struțului,
În copaciul cel mai mare cornul boului.
Galbănu și albul toate biruiește,
În cap de Cămilă corn de buăr crește.
Vrăjitorii vândzători ce nu nemeresc?
Pe frumos soare și lună, toate povestec.“³

Hrismosul și tâlcul lui, macară că nici așe tuturor fu înțeles, însă Pardosul și Râsul bine-l pricepură. Adecă precum la vrăjitorii locului aceluia măzdă și plată trebuie, pentru ca pofta să-și poată plini (că mâzda tot ochiul orbește și mita tot pierdutul nemerește).

¹ *Jirtfa giuruită, în alb cu negru muruită: pentru mita giuruită, zapis au cerut, iar picăturile negre: pecețile zapisului (D.C.)* — Mavrocordat cere ca făgăduiala boierilor să fie sub formă de obligație făcută în scris, întărită apoi și cu pecețile boierești.

² *Vrajitorii: cei ce au putere la Poartă, cei ce isprăvăsc (D.C.)* — aceștia se află „în tot locul și în tot rodul“, adică sunt mulți și ca atare trebuie să plătești peste tot. Despre efectul real al acestor mituiri, Cantemir se exprimă ironic, având atâtea exemple de viață: pe demnitarii otomani îi interesează să ia plata, dar nu să garanteze succesul, acesta depinzând, cum este și normal, de „vreme“, adică de împrejurări. În felul acesta mulți solicitanți puteau pierde banii.

³ În aceste versuri, destul de stângace, întâlnim următoarele simboluri: *coada struțului*, (identică în semnificație cu *coada păunului*); *cuca carea pun domnii în cap*; *coarnele boului: căftanul, de la împăratul, de domnie; muntele și copaciul cel mai mare; chipul carile ieste mai putincios*, copacul cel mai înalt

Și așe, cu toții împreună, după hrizmosul Camilopardalului la vrăjitorii locului mărgând, cu multă mită li să îmbunăra, de le vor muntele cel mai înalt și copaciul cel mai mare arăta¹ (căci între munți și între copaci pre aceia vreme mare vorbură și amestecătură a să scorni începusă și carile mai mic și carile mai mare ieste a să alege mai nu să putea²). Deci dintre vrăjitori, unul într-acesta chip le răspunsă: „În șesul cel gios muntele cel înalt ieste și în rediul cel mic copaciul cel mare să află, unde coada păunului și cornul buărului supt rădăcinile lor încuiate sint.“³

Așadară, răspunsul de la vrăjitori luând și muntele cu copaciul aflând, de supt rădăcinele lor întâi coarnele taurului scoasă, și nici ceva mai multă zăbavă făcând (căci acmu munții și copacii începusă a să clăti⁴), în capul Strutocamilii le pusă, înaintea a căriia toate dobitoacele încchinându-să, „într-ani mulți și buni, trăiască,“ strigară. După aceasta pe Strutocamilă într-o sură

fiind împăratul, care acordă caftanul, iar muntele cel înalt — mareale vizir, care acordă cuca; galbinul și albul: *banii de aur și de argint; luna și soarele: argint și aur* (D.C.) — prin urmare, cu bani de aur și de argint se poate cumpăra și împăratul și mareale vizir pentru obținerea investiturii.

¹ În sfârșit, împreună cu Alexandru Mavrocordat, boierii „îmbunează“ pe tot felul de demnitari („vrăjitori“) în scopul de a le mijloca intrarea la sultan și la mareale vizir.

² *Holbura în munți: zorbalâcul, răzmirița în Tarigrad* (D.C.) — tocmai când boierii erau pe punctul de a-și atinge scopul, în Constantinopol izbucnește marea răscoală a ienicerilor și ulemașelor, în iulie 1703, îndreptată chiar împotriva sultanului Mustafa II și a marelui vizir. Pentru că ei se aflau la Adrianopol, răsculații atacă această localitate, detronând, la 10 august 1703, pe sultanul Mustafa II și înlocuindu-l cu fratele său Ahmed III.

³ După plata mitei, boierii ajung la sultan și la mareale vizir, cu puțin înainte de răscoală.

⁴ Deoarece „munții și copacii începusă a să clăti“, adică începuseră semnele răscoalei, boierii obțin de la împărat doar caftanul de domnie („coarnele boului“) dar nu și celealte însemne ale investiturii pentru plecarea în țară, investitură care se făcea în cadrul unui întreg ceremonial, înfățișat de Cantemir pe larg în *Descrierea Moldovei*.

închidzând, mâncarea și băutura la măsură îi orânduiră. Supt a cării nume alalte jigănnii (carile rădăcina și începătura vicleșugului era) toată pășunea mănoasă și toată oaia și viața grasă și frumoasă zugrumând și giunghind, mâncă și să desfăta.¹

Acestea într-acesta chip dacă le așezdară, în toate părțile și olaturile de lucrul ce s-au isprăvit știre dederă. Adeca precum din gâlceava Liliacului, a Vidrii să scornisă, dintr-a Vidrii a Strutocamilii să atițase, și precum în ceastă dată siloghizmul Corbului întărindu-să, prin multă nevoință a sfetnicilor dintr-îmbe monarhiile, hotărârea Strutocamilii s-au ales și la capul Cămilii, coarnele taurului aflându-să, s-au pus. Așijderea, coada păunului a să afla și la Strutocamilă a o aședza au rămas și precum și aceasta s-ar fi aflat, numai clătirea munților și vorbura copacilor prin puțintică vreme a să mai zăbăvi, pricină au fost, însă în bună nedejde să află, precum după așezdimântul epitropiei^{<1>} și podoaba chipului fără prepus i să va găti.²

Iară după ce veștile acestea tuturor trimasără, îmbe părțile cătră monarhiei săi dzisără: „Cuvântul nostru înaintea împăraților noștri plăcut de va fi și slobodă voia monarhilor noștri de va încobi, de iznoavă la svătuire să întrăm socotim ca nu cumva, mai mult vre-

¹ Boierii, spune Cantemir, consideră numirea ca și făcută și îl aclamă pe Racoviță ca domn. Dar, afirma cu ironie scriitorul, marii boieri, care se străduiseră să-i asigure ascensiunea la putere, impun lui Mihai Racoviță un regim deusteritate („pe Struțocămilă într-o sură închidzind, mâncarea și băutura la măsură îi orânduiră“) și, la adăpostul unui domn care se afla sub tutela lor, își încep politica de îmbogățire și de silnicii asupra poporului („toată pășunea mănoasă și toată oaia și viața grasă și frumoasă zugrumând și giunghind, mâncă și să desfăta“).

² Aflați încă la Adrianopol, boierii trimit veste în țară, că o dată ce fuseseră făcute inofensive dificultățile provocate de Marco pseudobeizadea (Liliacul) și de Constantin Duca (Vidra), confirmarea domniei lui Mihai Racoviță de către Poartă trebuie considerată ca și realizată, deși, din cauza tulburărilor ivite, nu primiseră deocamdată decât caftanul, căpătarea cucăi („coada păunului“), ce se obține cu prilejul audienței de plecare de la sultan, urmând să aibă loc cât de curând.

mea prelungindu-să și prin locuri streine lucrurile mai mult tăvălindu-să, vreo tâmplare oare carea împotrivă ieșindu-ne, cele de apoi decât cele dintâi mai proaste și mai aspre ni să vor face¹ (că aiurea zăbava nu să laudă, fără numai în alegerea prietenilor, și aiurea graba nu să hulește, fără numai în aflarea sfaturilor). De care lucru, a înțeleptilor și a celor întregi la minte axiomă ieste: (Tot lucrul cu grabă să să cerce, iară de bun și de rău cu îngăduință să să aleagă). (Că pîierdere vremii bune ieste maica și sămânța vremii rele) (nici călătoriul înțelept de ploaie și de arșiță socotește, ce de cele ce la cale trebuitoare sint și de povăță să grijește).“ Sfatul sfetnicilor plăcut fu înaintea împăraților și, în toate deplin putere dându-le, în locul cel de sfat cu toții să adunara, unde într-acesta chip proimiul sfătuirii făc尿ă (tot sfatul sămnul lucrurilor cu prepus viitoare ieste), în carile minte și într-o parte și într-alta întorcându-să, princet, princet, ca cuțitul pre cute să ascute și în simceoa briciului întorcându-să, părul peste simțire despică. Într-acesta chip mintea, de un sfat și de altul atingându-să și într-un chip supțiindu-să, cele mai clinciuroase a lucrurilor noduri pătrund și din încâlcitură le descurcă.²

„Liliacul, lighioaie fără nici un folos, carile într-îmbe părțile altă ceva să aducă nu poate, fără numai scandală și price în desert,

¹ Boierii își exprimă părerea că, în noile condiții atât de nesigure pentru succesul eforturilor lor, este necesară o nouă adunare pentru a chibzui ce mai este de făcut, după care să urgenteze plecarea în țară de teama vreunei întâmplări care ar fi putut să le strice totul. Aceasta urma să se țină la Adrianopol (de altfel, ea va fi numită mai departe adunarea de la Cetatea Deltii, adică adunarea de la Adrianopol), desigur, pentru a prinde momentul când sultanul putea să primească pe Racoviță în audiență de plecare. Sultanul Mustafa II n-a mai apucat să-l primească, fiind detronat.

² Cel care ia cuvântul în noua adunare este Iordache Ruset (Pardosul), care va deveni principalul sfetnic al noului domn. Din conținutul cuvântării rezultă că mai erau destule probleme de rezolvat, cea mai urgentă și cea mai grea fiind aceea legată de persoana lui Marco pseudobeizadea (Liliacul). Acesta, speculând dificultățile în care se aflau boierii din cauza răscoalei, probabil că încercase să ia el domnia Moldovei, Racoviță nefiind deocamdata confirmat.

că de vreme ce neamul și hotărârea Struțului atâta de grea și cu nevoie alegere au avut, cu cât mai vârtoș alegerea Liliacului mai cu nevoie va fi, fietecine a cunoaște poate. Așjderea că Struțul aieve pasire oătoare și cu pene fiind și alalte a zburătoarelor hirișii după fel și asămânare având, ce numai căci aripile mai mici decât după măsura trupului ar trebui, fiindu-i, cu câtă a tuturor ostenești și nevoiști, și aceasta cu mare primejdie și cu ispite de hrizmuri și vrăji lucrul la săvârșit s-au adus. Și încă și pentru aceasta mai toată nedejdea s-ar fi pierdut de nu întâi agiotorul ceresc (fără carile ceva între muritori nici să clătește, nici să odihnește), apoi cu îndămânarea aripilor Vulturului s-ar fi agiotorit.¹ (Că tot lucrul muritorilor din voia slobodă purcede, iară sfârșitul cu bine a să videa din cele de sus să așteaptă). Și acmu, laudă fie Vulturului și Leului ceresc², între toate dobitoacele mai de cinstă și mai de slavă a fi s-au ales. De care lucru pentru mică și rătăcită jiganie, păsărușă aceasta³, foarte cu bună socoteală sama a lua să cade (că pentru lucrul mic sfatul mare a face a înțeleptilor, iară lucru mic a samă a nu să băga, sau a mândrilor sau a nebunilor lucru ieste). Că pre amănumitul sama de-i vom lua, toată anomalia și rătăcirea firii la dânsa vom afla. Și macar că iute la zburat și

¹Iordache Ruset, vioara întâia a acestei noi adunări, încearcă să convingă asistența că dacă atât de greu s-a ales domn al Moldovei un moldovean ca Mihai Racoviță, pentru care ajutorul muntean (Vulturul) s-a dovedit de mare folos, cu atât mai dificilă și chiar imposibilă ar fi fost alegerea pentru tronul Moldovei a unui muntean — Marco pseudobezadea.

²Leul ceresc: *Isus Hristos, mântuitorul lumii (D.C.)*.

³Numeroasele „hirișii“, adică trăsături specifice, spune Pardosul în limbajul metodologiei porfiriene, îl arată pe Liliac o ființă greu de clasificat și, ca atare, obiect de discuții și certuri. Cu acest prilej, Cantemir, căruia îi plăcea să se informeze în toate domeniile cunoașterii, ridică în realitate o problemă de interes științific: criteriile de clasificare a liliacului; după cum în altă parte se va lăsa antrenat în descrierea unui alt animal, cameleonul. Cantemir însă, potrivit nivelului de cunoștințe biologice ale timpului, consideră pe liliac drept o anomalie a naturii, aşa cum tot astfel va fi judecat Imperiul Otoman pentru dezvoltarea, „fizică“ a istoriei popoarelor.

bine într-aripat ieste (care lucru aievea monarhiei Vulturului îl supune), însă și alte multe a multe jiganii hirișii are, carile nu puțină materie de gâlceavă și de scandală înainte pune: întâi că fată ca dobitoacele, a doa că la cap ieste ca șoarecele, la aripi ca albinele ieste, a patra că la picioare în fire pe altul să i să asemene nu are, de vreme ce aripile în picioare și picioarele în aripi îi sint. A cincea că dzua orbăcăiește, iară noaptea ca puhacea purecele în prav ascuns zărește. Adevărat dară, iarăși să dzic, că arătarea firii în jigănuță într-aceasta să arată. Pentru care lucru, după al mieu cuvânt și socoteala de obște de va urma, adeca pentru ca toate vorbele de împoncișeturi aducătoare și toate cuvintele de scandală purtătoare, ca cu briciul ața tot și peste tot deodată să le curmăm (căci mai mare vrednicie a să socoti nu poate, decât îndată gâlceava în pace a întoarce, și pre căt mai în grabă ar fi, cu atâta mai lăudată ieste). A mea dar socoteală ieste aceasta: Întâiași dată, singur din sine, supt a căruia monarhie ar vrea a să supune să-l întrebăm, și din voia și alegerea lui nici căt de puțin să nu-l mutăm. Că într-alt chip lucrul mai de să va scutura, de pricinile de gâlceavă aducătoare nicicum nu vom putea scăpa. Cătră aceasta ieste și alta nu de lepădat socoteală, carea spre dobândirea a toată lineștea bună și deplin nedejde a ne da poate. Adeca jigania aceasta din fire scurtă și puțină la voroavă ieste, din gura a cării mai mult decât interiecția: tis, tis, a ieși nu poate și fără decât sămnul tăcerii, adeca decât tăcerea, altă n-au învățat. De care lucru, socotesc că ea în meșterșugul cuvântului nedeprinsă și în tropurile ritoricești neînvățată fiind,¹ cu un cuvânt a să dovedi

¹ Aceste câteva note caracteristice ar putea constitui un portret al lui Marco pseudobeizadea sub raportul felului său de a vorbi („jigania aceasta din fire scurtă și puțină la voroavă ieste“; „decât tăcerea, altă n-au învățat“) și sub cel al pregătirii sale intelectuale, din care rezultă că nu stăpânea arta oratoriei, („în meșterșugul cuvântului nedeprinsă și în tropurile ritoricești neînvățată fiind“). Datele oferite de Cantemir ar putea constitui un document privind această obscură personalitate a vremii.

și cu o provlimă a să amurți să vă putea și singură din sine, veri într-o parte, veri într-altă, fără alt prepus să va pleca.”¹

A tot sfatul plăcut fu sfătuirea Pardosului (căci el era carile mormăia acestea) și așe, pre Liliac față chemând, Moimâță² (carea precum în pravile ethicești știință să fie având dzisese), ca cum advocatul Liliacului s-ar fi făcut și despre partea lui în parisie voroavă ar fi făcut, într-acesta chip a mateologhisi au început: „Vestită și veche a vechilor giudecători axiomă ieste (că pedepsitului pedeapsa a să îndoi nu trebuie³). Cătră carea de la mine a lipi îndrăznesc și dzic (că cel a înnota neștiind și în adânci ape cădzut, mâna întindzind, nu de creștet cufundat, ce de păr sau de mâna ridicat, în aer și spre viață trebuie scos) (că de binefacerea cu cât ieste mai la primejdie și cu cât ieste mai curând, cu atâtă mai bună și mai priimită ieste). De care lucru, pentru ticăită și dosedită, la vârstă brudie, la limbă bâlbâie⁴ jigăniuța aceasta, tuturor în știre a fi să cade, o, prietenilor. Carea din toate părțile pedepsită și dosedită aflându-să, în ce să află și cum să află nici singură pe sine a să cunoaște mintea îl agiunge, nici de alții, să întrebe lim-

¹ Dându-și seama că în asemenea împrejurări critice amestecul supărător al lui Marco pseudobeizadea în problema succesiunii la domnia Moldovei ar fi dat peste cap toate eforturile și cheltuielile, Iordache Ruset recomandă să fie rezolvată pe data această importantă chestiune. Ca atare, el propune — în batjocură desigur — ca Liliacul să hotărască singur cărui grup să se alăture: moldovenilor sau muntenilor.

² După ce Liliacul este chemat să-și comunice opțiunea, Maimuța Livii ia cuvântul, luându-și rolul de avocat al acestuia. Repetarea amănuntului că ar fi expertă în „pravile ethicești” și presărarea cuvântării cu formule și idei ce aparțin moralei religioase a vremii, pledează pentru identificarea numelui ieroglific cu persoana lui Antim Ivireanul.

³ *Non bis in idem*, principiu de drept roman potrivit căruia nu se pot da două pedepse pentru aceeași vină.

⁴ Alte amănunte despre Marco pseudobeizadea (dacă scriitorul nu comite afirmații răutăcioase, după obiceiul său): pretendentul la domnia Moldovei era Tânăr și bâlbâit („la vârstă brudie, la limbă bâlbâie“).

ba și slujește (căci pedeapsa distihii¹ mintea, iar neștiința cuvântului² limba împiedecă și scurtează) și, ca un lucru fără pravila firii³ ce ieste, nici la trup vreo alcătuire, nici la viață vreo socoteală, nici la zburat sau la mărs vreo rânduială are (că cine vreodata vre într-o parte dreaptă zburarea Liliacului, sau cine supt soare urmele lui au vădut?). Nici de lăcaș loc aședzat, nici pentru hrana ceva undeva adunat a avea poate⁴ (că cine cel adevărat sălașul i-au aflat, sau cine pentru hrana lui carea ieste s-au înștiințat?). Așe ticălos și mișelos Liliacul în toată partea destrămat și în tot chipul vrednic de văierat fiind, acmu cu capul plecat la mare mila marilor împărați⁵ aleargă și cu toată umilința dintr-adâncul inimii să roagă, ca oricările în numărul supușilor săi a-l priimi ar învoi, macar în gunoia curții sale a să tăvăli, cu toată inima bucuros ieste, ca și el, nenorocitul, sau supt umbra aripiilor, sau supt pravul talpelor aciuându-să, așe de tot în izbeliște lepădat și din privirea a înaltilor monarși depărtat și înstreinat să

¹ Aluzie la dubla natură („distihia“) a Liliacului (patruped și pasare în același timp).

² Afirmație, desigur, injurioasă la adresa lui Marco pseudobeizadea: nu era în stare să se cunoască pe sine, datorită incapacității mintale („nici singură pe sine a să cunoaște mintea îl agiunge“), și nici nu posedă știința cuvântului („neștiința cuvântului“), ceea ce ar concorda cu afirmația anterioară că nu stăpânea arta oratorică. Considerăm că scriitorul sugerează că Maimuța, sub masca apărării cauzei sale, caută în realitate să umilească pe Liliac.

³ Din nou se afirmă că Liliacul (în înțeles propriu) este o anomalie a naturii („lucru fără pravila firii“), mai jos arătându-se în ce constă această abatere de la normele naturii.

⁴ Un amănunt adevărat despre Marco pseudobeizadea. Neavând o situație materială care să-i permită o viață îmbelșugată și statornică, el trăia, potrivit puținelor izvoare, când în Brașov, când la curtea lui Brâncoveanu, de unde, descoperit că uneltise împotriva domnului, a trebuit să fugă la Istanbul sau chiar la Ierusalim. La asemenea dependență de bunăstarea altora se face aici aluzie.

⁵ O altă referire jignitoare la dependența sa de curțile domnești.

nu fie¹ (că precum ochii stăpânești cu urgie căutând nenorocire, așe, cu milă căutând, norocire aduc). De care lucru, și eu de multă mișelătatea lui clătinu-mă, despre parte-i cu plecăciune mă rog ca milostiv ochiul a milostivilor împărați asupră-i cu milă să caute și de neputință lui milosirdindu-să, ori în care poală capul singur de sine ș-ar pleca, aceia în bogata sa milă să-l sprijenească (căci capul plecat nu numai pre cei milostivi, ce și pre cei nemilostivi spre milostivire pornește).“

Acestea și altele multe ca acestea amăgitorești și tragedicești descântece Moimâța descântând (ca cum Liliacul nici ceva a grăi ar avea, nici macar de ar și avea a grăi a putea, ar putea), într-un chip ironicesc să nevoia, ca toată pofta inimii Liliacul într-altă parte abătându-i și gândul ce ar avea cu meșterșug într-altul schimbându-i, tot cuvântul împotrivnic a-l curma să poată, așe cât nici cum mai îndoindu-să din bunăvoie, veri unii, veri alții părți să să supuie. Însă cine vreodinăoară în lume robia de bunăvoie au primit, sau cine supt soare fără nici o nevoie mânuile spre legături ș-au îndoit? (Că pentru slobodzenia fornica cu șoarecele, șoarecele cu mâța, mâța cu dulăul și dulăul cu leul războiu a face firea și îndeamnă, macar că puterile unuia, pre a altuia cu multul mai mult covârșesc) (ce de multe ori puternicii în puterea sa mai mult decât să cade bizuindu-să și slăbiciunea slabilor decât ieste încă mai slabă țindu-să, preste toată nedejdea, ce nu nedejduiesc li să tâmplă și ce nu gândesc le vine, precum din unghiile șoimului porumbul și din dinții mâții șoarecele a scăpa de multe ori s-au vădžut). În care chip, acmu cu toții socotind că puțină jigăniuța aceasta ceva mai mult a cărni nici va ști (pentru prostimea), nici va putea (pentru frica), și acmu sămnul supunerii, plecarea capului, să-i vadză cu toții așteptând, totdeodată ascuțit și înalt glasul Liliacului urechile le pătrunsă, carile proastă, însă dreaptă voroava-și într-acesta chip începu:

¹ Maimuța propune ca el să fie ajutat, în sensul de a-i se asigura cele necesare vieții.

„Precum supunerea tirănie a toată firea, aşa neştiinţa cuvântului la Liliac sicofandie¹ ieste. De care lucru, interiecţia glasului nostru pe dumnealui Pardosul necunoscătoriu învătăturii cuvântului îl arată. Căci țis și cine țistuiește nu sie, ce altuia tăcerea aratând, a tăcea îi poruncește, de unde și eu începând cu: țist, gloatelor tăcere și mie voroavă sfitesc. Deci dară, de ieste la cineva ascultare, ureche dreaptă puie, de ieste ureche dreaptă, audzul la inima curată trimată, de ieste inimă curată, cuvântul socotind, în lucru dreaptă giudecată facă, și aşe, adevărul cu minciuna, dreptatea cu strâmbătatea și slobodzenia cu robiia câtă deosebire au a alege va putea (că inima curată mai pre lesne socotește a fi focul cu apa a să amesteca decât cu strâmbătatea dreptatea a să călca).² De care lucru, a mă înștiința așă vrea: adunarea aceasta de drepte stăpânii, au de cumplite tiranii ieste? Că de va fi din tiranii, adevărat atuncea cântecul: țist singur mie să mi-l cânt, singur mie să mi-l gioc să cade (că unde talpa tiranii<i> calcă, acolo poala dreptății să calcă, și unde să rup

¹ Marco pseudobeizadea își dă seama că Maimuța căutase în realitate să-l umilească și ca atare îi răspunde cu demnitate că afirmațiile injurioase despre incultura și incapacitatea sa de a vorbi sunt niște calomnii („sicofandie“). De altfel, adunarea de la Cetatea Deltii este în însemnată măsură un duel între Maimuță, ca exponent al politicii brâncovenesti de siluire a voințelor, și Liliac, personajul care vorbește în numele demnității umane.

² Prin conținutul cuvântărilor sale, Liliacul trebuie considerat unul din exponentii ideilor lui Cantemir, aşa cum am văzut că fuseseră și Jigăniuța și „unul din gloate“, în adunarea animalelor de la Arnăut-chioi. Liliacul exprimă ideile lui Cantemir cu privire la valorile vieții sociale. Aici este vorba de cele menționate în antiteză: adevăr, minciună, dreptate, nedreptate, libertate, robie. Dintre acestea, dreptatea reprezintă cheia vieții social-politice, ea antrenând de la sine adevărul și libertatea umană. Dar, spune Cantemir (vezi paranteza), unui om corect („inima curată“) mai ușor i-ar fi să combine focul cu apa decât să accepte nedreptatea. Prin urmare, modelul vieții sociale este omul corect, pătruns de spiritul dreptății. Este semnificativă această trăsătură cheie a modelului uman imaginat de Cantemir într-o vreme în care funcționau în toată golicuinea lor minciuna, nedreptatea și siluirea libertății umane.

legăturile dreptii stăpânii, acolo să pun obedzile vrăjmașii tiranii)¹. Iară de va fi din drepte stăpâniri, cântecul țis eu fără primejdie îl voi cânta, și cei ce în horă să află cu dragoste îl vor giuca.²

Ca acestea din gura Liliacului audzind, cu toatele mult să mirară și, de limpede limba lui ca de un lucru nenejduit cu toții vânându-să, multă vreme muți și amurții rămasără (că cuvântul drept din gura proastă ieșind, pre cuvântul cu meșterșug din gura ritorului scos astupă). Atuncea dară, că mărimea sufletului nu după statul trupului să măsoară, cunoscând, de a să mai mira părăsiră, și unul cu altul în ochi a-și căuta începură, în loc de cuvânt tușire și în loc de voroavă știupire și din sprâncene și umere clătire arăta (căci neștiința cuvântului, tusă și scuipătură, iară tulburarea mintii îmbleț și primblare scornește) și ce s-ar cădea a răspunde unul pre altul întreba. Iară mai pre urmă iarăși Moimâța cuvântul de obște purtând³ într-acesta chip îi răspunsă:

„Dreapta aceasta adunare din drepte adunări stă, o, Liliiece, de care lucru, și cuvântul drept a asculta, și lucrul cu cale a cerca și a-l ispiti și a-l isprăvi pot și vor.“

Liliacul: „Fie lăudată dreptatea în veci, dzisă, și dinții vorovitorilor după voie să să drobască, limba vicleană și minciunoasă să să amuțască și urechea de lingvături priimitoare să asurdzască (că la asupriți și neputincioși blăstămul, ca la prădători scutul, sigeata, fierul și focul ieste)“. Si iarăși Liliacul întrebând dzisă: „Încă a ști așă mai pofti: această adunare a cestor doaă monarhii ce vor să poftească și sfârșitul poftii sale carile ieste (că precum cuvântul fără știință gândului în zadar iese, așe începătura lucrului fără cunoștință sfârșitului de râs și în deșert ieste)“.

¹ Tirania face imposibilă funcționarea dreptății.

² Marco pseudobeizadea insinuează că adunarea boierilor de la Adrianopol nu este întemeiată pe „drepte stăpâniri“, adică nu funcționează spiritul de dreptate în desfășurarea lucrărilor ei.

³ Maimuța devine purtătoarea de cuvânt a boierimii din adunarea de la Adrianopol, mai precis avocata politicii muntene, aşa cum în adunarea de la Arnăut-chioi fuseseră Corbul și Cucunozul.

Moimâta răspunsă:

„Dar dinceput au n-ai audzit că aceste doaă monarhii ca lucrurile în pace vecinică să-și lege și supușii săi legându-și cu sfatul și sobor de obște¹ monarhiile a-și adeveri și stăpânirile a-și întări au socotit? De care lucru, toate dobitoacele, precum vedzi, cât macar una nu lipsește, adunate și chemate sint, și fietecarea după chipul său la ceată-și și după neamul său la stăpânire-și s-au dat, cu carile împreună și tu ești adus. Deci mai mult scârșnetul lungind, în care parte vii să te supui, în grabă și fără îngăimală, răspunde. Căci ticăloșii voastră inimile împăraților lovind, pre voi în pofta și în alegerea voastră a vă lăsa au socotit². (Că precum uneori dârjiiia legăturile, așe uneori plecăciunea dezlegăturile pricinete).“

La acestea cu râs Liliacul răspunsă, dzicând: „Ferice de Vidră, carea mai denainte epitrop dobitoacelor era (precum la locul său va să sa pomenească) și supt aciuarea Vultu<ru> lui și penele Corbului să păzii, a cării patimă și folosință mai în urmă am audzit. Iară acmu în alegerea epitropii<i> Strutocamilei, toată dreptatea cu ochii am vădžut. Ce dintr-atâtea mari și înțelepți sfetnici, unul macară a cunoaște n-au putut (că decât Cămila mai mare Filul și decât buărul mai iute și mai cornat ieste Inorogul)³.

¹ Maimuța exagerează când afirmă că adunarea avea un caracter general („sobor de obște“), știut fiind că nu participaseră toți boierii, mulți aflându-se în țară; aici nu poate fi vorba de caracterul său reprezentativ pentru toate categoriile și păturile sociale.

² Maimuța mai afirmă, desigur exagerând, că din moment ce adunarea întărise, prin caracterul său general, o hotărâre a puterii centrale a celor două țări, această decizie căpătase un caracter democratic.

³ La afirmația că adunarea exprimase voința participanților, Marco răspunde, batjocoritor, că acest lucru s-a văzut din dreptatea făcută Vidrei prin excluderea ei din domnia Moldovei și de la sprijinul muntean, și, de asemenea, din ridicarea în scaunul domnesc a lui Mihai Racoviță, fapte ce demonstrează în realitate acordarea unui caracter democratic voinței tiranice a lui Brâncoveanu. Dar, subliniază el, în final mai tarziu decât voința domnului Țării Românești se vor dovedi frații Cantemir, Antioh (Filul) și Dimitrie (Inorogul).

Însă aceasta pe mine în ceva neatingându-mă, la treaba mea să mă întorc. Cunosc dară că nesățioasă și lacomă slava numelui din bogăția Vulturului până la săracia Liliacului s-au întins (ce duhul, cât de sărac și slobod, decât împăratul de poftă robit mai bogat ieste, și robul drept decât tiranul strâmb mai tare ieste, că cela în trup, iară cesta în suflet biruiește)¹. De care lucru, de multe ori și adese s-au văzut (că unii pentru ca hotărăle să-și lătască și supușii să-și înmulțască și numele peste marginile lumii să-ș ves-tească, de poftă aprinși fiind, și din cele strâmpte ce avea s-au scos și spre streinele avuții neîmplutele mâni întindzându-și, și cel puțin ce avea din palmă le-au fugit². Că precum să dzice prostul cuvânt: Cămila, cercând coarne, urechile ș-au pierdut. Pe oțălul vârtos rugina îl topește, pe vârtoasă inima stejarului, moale dintele cariului făină făcând-o, o mistuiește. și ceva în lume cât de vârtos și de tare a să afla nu să poate, căruia altul împotrivându-să smintea să nu-i aducă și încă de unde nici să gândește)³. De care lucru, aievea ieste (că toate din fire așe sint tocmiti și orânduite, ca fietecarea în țircălamul hotărălor sale să să continuească și sfera activității sale sărind, să nu covârșască. Însă precum meșterșugul firii, așe voia slobodă și cereștilor împotrivă a să pune obiciuită ieste. Macar că nici meșterșugul pe fire, nici voia slobodă pe dreptatea și răsplata cerească până în săvârșit a birui pot. Că precum în cumpăna cântariului piatra mică pre alta cu multul mai mare și mai grea decât sine în aer ridică, însă când

¹ Teză a moralei creștine; victoria tiranului asupra robului, adică asupra celui slab, este lumească, aparține condiției trupești. Pe de altă parte, cel slab este mai puternic decât tiranul în sensul că biruința sa aparține condiției spirituale a omului, care va obține pace în viața veșnică de după moarte.

² Cantemir condamnă lăcomia de putere a conducătorilor de state, deoarece politica de cotropire a altor popoare poate să se întoarcă împotriva lor și a propriei țări.

³ Ideea este că de multe ori cel slab biruie pe cel tare, așa cum rugina roade fierul.

amândoă cea din fire clătire vor face și fietecarea cu greuimea sa spre chentrul mijlocirii păhârnindu-să, vor trage, atuncea cea mare pre cea mică, de va cădea, cea mică să zdrobește, și iarăși cea mică pre cea mare de va cădea, iarăși cea mai moale și mai mică să turtește. Căci piatra cea mică când pe cea mare ridică, meșterșugul cântariului era, iară când într-îmbe loviturile tot cea mică să fărâma, firea după hirișia lucrului lucră).¹ Într-acesta chip nici Cămila a să păsări, nici pasirea a să cămili au trebuit. Asijderea, nici penele a să încorna, nici coarnele a să împâna s-au cădzuț, ce fietecarea firii sale urmând, ale sale hirișii să fie păzit s-ar fi cuvinit precum și monarhiile acestea mari și tari la sărăci-

¹ Dezvoltând o problemă de filozofie, Cantemir consideră că în interacțiunea dintre lucruri, fiecare se manifestă potrivit naturii sale și că e firească orice acționare a unuia în raport cu altul. Astfel, în mod firesc, rugina distrugă oțelul cel mai tare și tot la fel cariul distrugă inima stejarului. Căci nu este în lume un lucru atât de rezistent care să nu fie atacat și distrus de altul, și, de asemenea, nu există lucru ce ar putea acționa dincolo de limitele naturii sale: „că toate din fire așa sint tocmită și orânduite, ca fietecarea în țircălamul hotărălor sale să să continuească și sfera activității sale sărind să nu covârșască“. În mod asemănător stau lucrurile și cu invențiile („meșterșugurile“) și libertatea umană („voia slobodă“), care după cum „meșterșugul“, invenția tehnică, am putea spune, tinde spre depășirea ordinii naturii, fără a putea izbândi, tot așa libertatea omului, deși înclinată în mod natural să se opună ordinii morale, nu-și poate permite aceasta fără să nu fie pedepsită: „însă precum meșterșugul firii, ase voia slobodă și cereștilor împotrivă să pune obiciuită ieste. Macar că nici meșterșugul pe fire, nici voia slobodă pe dreptatea și răsplata cerească până în săvârșit a birui pot“. Mai departe, Cantemir dă un exemplu pentru a sublinia diferența între urmările pe care le poate avea o inventie asupra interacțiunii dintre fenomene și cazul când în interacțiunea lor lucrurile acționează în mod nestingherit. Astfel, o inventie (în cazul de față „meșterșugul cântariului“) poate împiedica într-o anumită formă modul normal al interacțiunii dintre lucruri, fără a-l anula însă, din cauza unor norme ale naturii („cea din fire clătire“, „hirișia lucrului“). Altfel, adică în condiții normale, interacțiunea dintre lucruri „firea (natura — n.ed.) după hirișia (după felul de a fi, după specificul natural) lucrului, lucră“.

mea și goliciunea Liliacului, din voia slobodă împinși fiind, împotriva dreptății a merge, nici întrebare ca acesta la mijloc să puie s-au cădzut (că atuncea sămnul dreptei stăpâniri să arată, când pre cei neputincioși în odihnă lăsând, spre lucrurile streine nu lăcomăsc¹). Iară amintrele, pricina Liliacului mai mult scuturându-să, ca sămânța macului dintr-una o mie vor cădea, spre a cărora alegere și la un loc culegere, nici mirțele, nici jicnițele vor agiunge“.

Cu toții cât de ascuțite țidele Liliacul împotriva alegerii Strutocamilii arunca vădzind și pildele între Cămilă și între Fil, între buăr și între Inorog ce arăta socotind, carile macar că până la fiicați îi atingea, însă deodată ca cum cu socoteala le-ar trece făcându-să, prin mijlocul Moimâții iarăși într-acesta chip îi răspunsără:

„Pre tine, o, flutur fătătoriu și șoarece zburătoriu, la acesta loc nu să dai, ce să iei sfat te-au chemat, și nu să poruncești, ce porunca să ascultă te-au adunat. De care lucru mai mult limba a-ți împletici și scârșnetul glasului a-ți țății părăsindu-te, din doaă una îți alege: sau în aer, sau pre pământ să lăcuiești, și așe, sau supt umbra Vulturului, sau supt brâncă Leului te supune, sau, în glumă să grăiesc, între pământ și-ntră aier loc de vii afla, până ieste mai devreme, lăcașul îți gătește (căci săraciaia cu milă a să cerceta, iară nu cuvintele de dosadă a să căuta trebuie²).“

¹ Plecând de la ideea exprimată anterior, după care fiecare lucru se comportă conform naturii sale, Cantemir consideră că orice stăpânire trebuie să se comporte în spiritul dreptății și să nu-și ia libertatea de a opri pe cel slab. Stăpânirea dreaptă, conformă cu natura de principiu a oricărei dominații, nu trebuie să opreze pe cei slabii și nu trebuie să cotropească pe alții.

² Pentru că îndrăznea să critique alegerea lui Mihai Racoviță și să pomenească numele fraților Cantemir, Liliacului își se poruncește să tacă și să-și aleagă un loc de stat, ca un supus oarecare, fie în Moldova („supt brâncă Leului“), fie în Țara Românească („supt umbra Vulturului“). Adunarea boierilor nu are nevoie de sfaturile sale, dar să țină seama de mila și înțelegerea de care aceasta dă dovadă față de insultele lui.

Liliacul răspunsă: „Iată, eu acmu voi tăcea, însă bine știu că mai pre urmă alții pentru mine vor grăi, a cărora cuvinte, nu cu scârșnete, ce cu buhnete vor răzsuna, când urechile a vă astupa bumbac viță cerca și nu viță afla, și atuncea precum Liliacul nu de înfruntat, ce de ascultat au fost, viță cunoaște (că sfatul și cuvântul cât de prost, în samă nebăgat, multe cetăți au sfărâmat și mari împărații au răsturnat). Însă de vreme ce adevărată și dreaptă săracia noastră inimile a marilor împărați a pleca și pentru alegerea lăcașului în voie slobodă a să lăsa s-au învrednicit, și să li să cade că pofta Liliacului ieste ca nici supt unghia Vulturului, nici supt talpa Leului a să supune, și nici în aer, nici pre pământ a lăcui¹. De care lucru, dzic, o, Moimâță, că oricând Vulturul în aer m-ar videa sau Leul pre pământ m-ar prinde, atuncea, după a lor poftă și putere, cu mine orice ar vrea facă.“

„Au doară în apă vii să lăcuiești?“ dzisă Moimâță².

„Ba nici în apă, răspunsă Liliacul, căci firea noastră precum de apă să nu fie toată lumea știe.“

Atuncea cu toții râs cu hohot slobodzind: „O, lighioaie proastă, dzisără, căutați de videtă cel ce pre alții sfătuia și de lucrurile bine alese ca de rele dojenia ce fel de minte poartă. Au doară precum în foc³ a lăcui va să dzică. Că de vreme ce din doaă stihii fuge, din a triiia a nu fi singur mărturisește. Au nu focul și para pentru

¹ Marco, invocând libertatea de alegere ce-i fusese acordată, refuză să se stabilească în Moldova sau Țara Românească, desigur, de teamă de a nu fi prins și ucis, cum se întâmpla multor pretendenți. De altfel, după acele evenimente, acest nenorocos pretendent la domnie nu s-a întors, într-adevăr, în nici unul din cele două principate, preferând să trăiască în izolare la Ierusalim.

² Pentru că nu voise să rămână între moldoveni sau munteni, Maimuța îl întreabă pe Marco dacă nu preferă să se stabilească „în apă“, adică în Istanbul, dar acesta refuză.

³ Aluzie la cele patru elemente ale primilor filozofi greci: apa, aerul, pământul și focul.

lăcașul lui să înțelege (adevărat dară că lăcașul săracului foc și viața-i pară de foc ieste), ca carea și Liliacul, de nenorocire împins, singur și-o alege. Deci de la cineva ascuțită sau cât de tâmpă socoteala ieste, ce va proasta aceasta lighioaie să dzică? Giudece și supt ceriu alt lăcaș sau alt loc de traiu, fără de aceste trii pomenite, de ieste, arete¹. Cu toții precum Liliacul buiguiește și precum nici ce poftește, nici ce grăiește știe, aleasără. Însă iarăși dzisără:

„Fie-ți voia slobodă, o, Liliece, și din patru stihii, oricare vii, spre lăcaș și să dăruiește.“

Liliacul răspunsă: „(Voia slobodă nu celor slobodzi, ce celor opriți să dă. Așijderea, lucrul alcătuit din stihii, muritorii precum a lăcaș și da pot. Iară stihia hirișă, nu numai muritorul, ce așești și nemuritorul cuiva a o da, până acmu nu s-au văzut.)² De care lucru, darul carile nici a-l lăcaș, nici a-l da puteți, fie, na, ia, cuvintele poruncitoare în zadar nu vă cheltuiți. Căci eu locul pre carile firea dinceput mi l-au dăruit, nu numai voi, ce nici singură ea a mi-l lăcaș nu poate (că firea în zadar ceva a face nu să ostenește, nici de lucrul făcut vreodată să căiește). De unde nici de la voi ca lucru de dar nou, sau ca cum odată oprit, iară acmu slobod mi-ar fi îl cunosc.“

Iarăși cu toții râsul poftorind: „Unde în lume locul acela a fi poate?“ dzisără.

Liliacul răspunsă: „În toată lumea și în tot locul lăcașul meu gata și fără prepus ieste (că precum peștele în mare, așe înțeleptul în lume nici moșie, nici înstreinare are), pre carile nici mintile

¹ De vreme ce nu va putea trăi în foc, Marco trebuie să se decidă totuși pentru unul din cele trei elemente: pământ (Moldova), aer (Țara Românească) sau apă (Imperiul Otoman).

² Apel la un principiu de ontologie și logică aristotelică: nimeni nu poate să-și schimbe specificul, nota proprie, și nici s-o împrumute altcuiva, fie în ordinea naturală, fie în cea divină, completează Cantemir. Ca atare — prin extensiune — Liliacul nu poate trăi decât într-un mediu specific naturii sale.

voastre cele înalte, nici sfaturile voastre cele adânci, iată că a-l afla nu pot.“

Acestea Moimâța de la Liliac audzind, dzisă: „Liliacul, săracul, vânt samănă și abur va secera, și în sus scuipând, în obraz îi va cădea.“

Liliacul, cuvântul Moimâții, curmând, dzisă: „De multe ori unii samănă și alții seceră, precum povestea dulfului cu a corăbiierilui arată“¹.

Moimâța în ce fel să să fie tâmplat povestea pe Liliac întrebând, Liliacul într-acesta chip a le povesti începu: „Eu, odată pre malul mării², în borta unii stinci³ lăcuind, într-o dzi eclipsis în soare⁴ s-au făcut, atâta cât ochii a toată jigania închidzindu-să și fete-carea la culcușul său ca de sără aședzindu-să, singur eu, cu luminoși ochi, toate malurile în sus și în gios cutreieram. Eu, așe nopții nedejduindu-mă și de neprijetin nicicum în grijă purtând, spre latul mării câteva mile de la uscat m-am depărtat.⁵ Unde soarele din umbra lunii scăpând și totdeodată radzele-și pre fața pământului lovind, noaptea mea scurtară și dzua altora lungiră. Unde neprijetinii miei cei vecinici, rândunelele,⁶ vădindu-mă, din toate părțile a mă bate și în toate locurile a mă trage începură

¹ Liliacul va dezvolta mai departe *Povestea corăbiierilui cu dulful*, care la cheie este descifrată: *patima avutului mândru după cuvântul cel bun al săracului*, explicație ce conferă povestirii un rol moralizator. Referirile la faptele și întâmplările contemporane ne obligă să considerăm că în parte aceasta conține date despre viața personală a lui Marco, date ce aruncă o anumită lumină asupra vieții acestui pretendent, cunoscut bine de către scriitor.

² Mare, apă — elemente ce semnifică Istanbulul, Țarigradul.

³ Borta în malul stâncăi: ascunderea în casa muftiului (D. C.). Muftiul era supremul judecător religios musulman.

⁴ Întunecarea soarelui: lipsa banilor, pentru carea pasirile au prins pre Liliac (D.C.).

⁵ Marco ieșe într-o zi din ascunzătoarea lui din casa muftiului, aventureazăndu-se în plin Istanbul.

⁶ Muntenii, de fapt creditorii munteni.

(că precum Liliacul sara, așe neprijetinul dzua izbândii pândește). Eu de multă lumina soarelui viderile tâmpindu-mi-să, ca alalte dobitoace prin tunerec, încocă și încocă, de a neprijetinilor lovituri și boldituri ferindu-mă, orbăcăind mă feriiam (că a vă înștiință de viți pofti, viderea ochilor miei atâta de ascuțită ieste, cât cu lumina soarelui împreunându-să, organele cele a viderii priimitoare mi să nădușesc. Că precum la ochii altor jigăni roata soarelui a să privi viderea tâmpeste, așe la ochii miei împrăstiată lumina soarelui întunerec aduce și precum zarea soarelui din noapte spre dzua răvărsindu-să, ochii altor dihanii a zări încep, așe lumina dzilei supt umbra pământului scăpătând, ochii miei, de cea multă a luminii soarelui iușurându-să, a videa încep). Așadară, precum am dzis, de rândunele păzindu-mă și apărându-mă, fără veste de un lucru moale, lat și întins mă lovii, de cările îndată mă și lipiiu. Într-acesta chip de neprijetinii gonași scăpând, alții, precum peste a lor, așe peste a mea neștiință a mă învăli și cu funi a mă lega începură. Așadară, supt toată noaptea soarelui, în ce învălit și cu ce legat să fiu neprincipând, tare mă chinuiam. Iară după ce cu dzua noptii și cu întunecarea soarelui, ochii mi să lumină, precum în vetrela a unii corăbii învălit și cu funele¹ împletecit să fiu cunoscuu. Că eu, poate fi, de rândunele fugind, de pândza corăbii m-am fost lipit, în care vreme și corăbiierii vetrila a strângă s-au fost tâmplat². Eu, dară, așe în

¹ *Vetrelile corăbii și funele: temnița robilor de la catargă, tersanaoa unde au pus pre Liliac (D.C.).*

² Doar până aici narațiunea conține elemente autobiografice. Întâmplarea la care se referă povestea alegorică ar suna astfel: pretendentul Marco pseudobeizadea își găsise adăpost în casa muftiului, pentru a scăpa de creditorii săi, boieri munteni. Iesind însă într-o zi din ascunzătoare și aventurându-se în plină zi prin Istanbul, a fost prins de aceștia, care l-au dat pe mâna autorităților turcești. Neavând cu ce plăti nici pe ei, nici pe reprezentanții puterii otomane, a fost aruncat la catargă, închisoarea marinei turcești, un loc de muncă silnică pentru datornici și pentru criminali de drept comun.

vetrilă boțit și corabia fără vânt (căci mare linește era), pre valurile moarte săltând, voroava corăbiierilui cu a dulfului ascultam¹. Dulful ni pe de o parte, ni pe de altă parte de corabie trecând; pre gaura ce deasupra capului are atâta pufniia, cât stropii apii în corabie și în obrazul corăbiierilui săriia. Corăbiierul dzisă: „Bre, hei, porc peștit și pește porcit, dulfe, aceste pufnete cui, läudându-te, le arăți? Au vânt sămânând, stropii apii în loc de grăunțe arunci?“ Dulful răspunsă: „Adevărat, eu vânt samân și stropii în loc de sămânță în corabie arunc. Însă pufnetul meu în furtună întorcându-să, stropii în gârle curătoare să vor întoarce (că sămânța vântului și grăunțul apii moartea corăbii <i>iese)“. Corăbiierul, râdzând, dzisă: „Vântul a avea sămânță și marea grăunță până acmu încă n-am audzit, macar că cea mai multă viață în vânturi și în ape mi-au trecut“. Dulful dzisă: „Eu vântul am sămănat și grăunțele apii în corabie am aruncat, iară cine va săcera și cine a triera, vremea va alege (că precum mehenghiul metalurile de curate și de spurcate ispитеște, așe vremea lucrurile muritorilor de fericite și nefericite, de vrednice și nevrednice mai pre urmă iveste)“. Așadară, dulful cu corăbiierul vorovind și încă cuvântul bine nesfârșind, vântul crivățului dimpotriva căii corăbii a sufla, marea a să înfla și valurile ca munții a să rădica începură (căci și timpul iernii, când soarele din tropicul Himerinos spre tropicul Therinos să întoarce era). Corăbiierii, volbura

¹ De aici începe povestea cu tâlc moralizator a corăbierului cu delfinul, narătunie ce nu mai are nici o legătură cu întâmplările din viața personală a lui Marco, dar prin intermediul căreia Cantemir introduce mediul marin în literatura noastră veche, aşa cum prin *Povestea Camilopardalului pentru apa Nilului* făcuse același lucru cu arhitectura citadină, cu mediul geografic exotic și cu atmosfera proprie basmelor orientale din *cartea celor O mie și una de nopți*. Tâlcul povestirii — ce supradimensionează, alături de altele de acest fel, corpul propriu-zis al temei romanului — exprimă punctul de vedere al scriitorului. Acesta cere celor mari și puternici să învețe să țină seama de inteligență și înțelepciunea omului din popor.

carea asupră le vine și primejdiiia carea în cap li să pune, vădzind, unii funele întindea, alții vetrilile strâng ea (ce groaza morții mintea uluiește și primejdiiia fără de veste toate simțurile amurtește). De carea și bieții corăbieri cuprindzându-să, unii la adânc, alții la margine măntuința arăta. Așijderea, unii limanul, carile în dreapta, alții dosul, carile în stânga aproape era, a apuca să năzuiască dzicea, iară unii fierele corăbii aruncând, corabia să sprijenească învăța. Într-acesta chip, ei cu chitelele învăluindu-să și cu socotelele împletecindu-să, holbura corabia a învântijă și valurile pe deasupra a o năbuși începură, și așe, în mica ceasului, vântul cel de dulf sămănat, din pufnet vivor și din stropitură gârle înluntrul și pe deasupra vasului îzvorâră, carea, cu undele fierbând și amestecându-să, din fața apii în fundul mării să mută¹ (că corăbierul, carile în linește furtuna nu socotește și găuricea carea piștește cu vreme nu călăfătuiește, în abur, vivor, și în picătură apă fără măsură află). Într-acesta chip² și voi, o, prietenilor, pildele mele buiguiri și cuvintele mele într-aiuri țind, pe voi de buigitorii și de nepricepătorii vă arătați. Deci cât pentru alegerea locului lăcașului mieu ar fi, aceasta să știți că precum în

¹ Dialogul corăbierului cu delfinul din această povestire se bazează pe credința populară, potrivit căreia apariția delfinilor pe lângă o corabie prevestește furtună.

² Liliacul revine la dialogul dintre el și adunarea de la Adrianopol, atrăgând atenția că ceea ce a povestit sugerează celor prezenți să țină seama și de cuvintele lui, un om sărac în comparație cu ceilalți, majoritatea boieri. La cheie există însă, pentru această parte, următoarea deschidere: *Ieșirea Liliacului din vatrele: scăparea lui de la catargă (D.C.)* — ceea ce înseamnă că avem o lacună în text, deoarece nu întâlnim nici aici, nici în altă parte, amănuntul eliberării lui de la catargă. Întâmplarea sa cu închiderea din cauza datorilor și eliberarea din încisoare trebuie să fi avut loc mai înainte de anul 1703, deoarece pe Marco îl vedem amestecat și printre participanții adunării de la Arnăut-chioi și printre cei de la adunarea din Adrianopol, unde se pare că fusese chemat să se ajungă la o înțelegere cu el ca să nu mai tulbure aranjamentele pentru numirea lui Mihai Racoviță.

borta pietrii¹ brâncă Leului de groasă nu încape (că a multe lucruri mărimea de scădere și grosimea îngreuiere de împiedicare ieste), așe în întunericul nopții ochiul Vulturului nu videa, cu care chip eu decât Leul mai aciuat, iară decât Vulturul mai fericit sint, de vreme ce borta pietrii și cetate nebiruită și lăcaș desfătat fiindu-mi, în vreme când ochiul Vulturului cu întuneric să închide, al mieu cu lumină curată să deșchide și slobod și fără nici o primejdie dobânda hranii și orânduiala vieții îmi cerc. Deci precum din ceput singuri ati mărturisit, monarhiile acestea din drepte stăpânii, iar nu din strâmba tiranii de vor fi, cu Leul megiișe, iar cu Vulturul locului și împărații părtași mă voi afla. De vreme ce o a soarelui invârtijire în doaă împărațind, 12 ceasuri Vulturul, iară 12 ceasuri eu aerul lui voi stăpâni, unde tirănia lipsind, giudecata dreaptă ieste să să facă (că precum unde tirănia stăpânește, acolo dreptatea să izgonește, așe unde dreptatea împărațește, toată strâmbătatea nici să numește). Iară amintrilea, cu tăriia și cu sila asupra mea a să sluji de vor pofti, cu un cuvânt, și a lui și a mea poftă supt vecinică privileghie supuind, dzic, ca oricând Leul brâncă în bortița stincii ș-ar băga, și Vulturul cu cel la videre ascuțit ochiu m-ar videa, cela cu pieptul și cesta cu pintinul ce va putea neoprit facă^{“2}.

Acestea și altele multe ca acestea Liliacul cu vitează inimă și cu nebiruit suflet dzicând, denaintea adunării afară ieși. După a Liliacului ieșire cu totii sprâncenele a-și râdica și fruntea a-și

¹ Răspunzând la propunerea de a se stabili fie între moldoveni, fie între munteni, Marco declară că se simte mai în siguranță „în borta pietrii“, adică în casa muftiului, de ocrotirea căruia se bucura încă din timpul participării la evenimente. In adăpostul acestuia, precizează Marco, nu poate fi urmărit nici de moldoveni, nici de munteni.

² Marco ar accepta totuși să se stabilească între munteni, dacă s-ar dovedi că „stăpânirea“ ar fi dreaptă. Cantemir nu știa probabil că tocmai de la curtea lui Brâncoveanu fugise Marco în anul 1700, când se descoperise că umbra cu intrigă la Poartă pentru a lua locul binefăcătorului său.

îmbina începând, cu nasul la pământ lăsat, cu ochii împrăștiați la căutat, cu umerele spre urechi ridicate și cu budza cea dedesupt spre bărbie întoarsă și spândzurată, unul spre alalt cu ochii boldiți căuta, ce să vorovască sau ce să grăiască ca muții nu putea, de ce să să apuce ca uluiiții nu știa și ce să lucrede ca luații de minte nu pricepea (că precum buhnetul și sunetul mare, prea de aproape fiind, puterea audzirii tâmpește, așe lucrul nenejduit orânduiala socotelii smintește), în vârtoape de socotele și în holmuri de chitele ca acestea ei rătăcind și prin toate unghiuurile ca cei fără ochi orbăcăind.

Vulpea, carea (precum mai denainte s-au pomenit) pentru slăbiciunea ce i să tâmplase, la adunare să să afle nu putusă¹ (că de multe ori cu prețul boalei statul iertăciunii să cumpără), prin scrisoare icoana inimii a-și arăta și măiestriile a-și arunca silind, poslanie ca aceasta trimisă, dzicând:

„*Vulturului și Leului*, marilor monarși, plecăciune și amânduror stiihilor adunări închinăciune, pravul pragului și țărna talpelor voastre Vulpea aduce. Cu plecatele mele slove, în știre a face îndrăznesc că încă dinceput eu și pururea cu șuvăite picioare pre drepte cărări a îmbla deprinsă și din fire așe tocmită fiind, însă slăbiciunea carea ticăloșiii mele într-aceasta vreme s-au tâmplat (precum tuturor știut ieste), la adunarea de obște a mă afla și în față nefățărnicele mele slujbe a arăta nu putuiu². De care lucheru, cele ce într-adevăr audziu și spre folosul de obște a fi le socotiiu, prin slove a le arăta și prin hârtie adevărul a vă înștiința,

¹ Cantemir afirmă că Ilie Țifescu (Vulpea), prezent la adunarea de la Arnăutchioi, n-a mai participat, din cauza bolii, la cea de la Adrianopol. Retras în Moldova, în vremea începuturilor demersurilor pentru confirmarea de către Poartă a domniei lui Racoviță, Țifescu va trimite de acolo o scrisoare către fruntașii adunării, scrisoare ce demonstrează că se interesa îndeaproape de evenimentele vietii politice ale zilei.

² Este vorba de adunarea de la Adrianopol la care Țifescu n-a putut lua parte — cel puțin aşa afirmă Cantemir.

boldul a adevăratii și neimatii mele priințe mă împunsă și mă împinsă (că adevărata dragoste nu numai cu cuvânt de față, ce și cu scrisoarea de departe chipul a-și arăta obiciuită ieste). Aicea, dară, vesteau vinit, precum Liliacul (carile nici la încruntarea unghiilor, nici la însingerarea colților de agiuns ieste) acolea, cu mare obrăznicie, multe scârșnete să fie făcut și multe împotrivă și neplăcute sinoadelor să fie țițit. Așijderea, precum a Filului și a Inorogului pomenire la mijloc să fie adus, de carii aminte mi-am adus, precum nici la adunarea dintâi chemați să nu fie fost și și chemați de ar fi fost, precum mi să pare, n-ar fi vinit. De care lucru, Lupul aicea înțelegând, perii de pre spinare a-și rădica și pre nări mai larg a sufla au început, și alte mari și înalte duhuri a purta l-am cunoscut (că nedejdea izbândii a capului clătire și a nărilor pufnire sămn arată)¹. Pentru aceasta, dară, cu a mea proastă socoteală, socotesc că acolea mai multă zăbavă nefăcând, cum mai curând pre Liliac într-un chip să-l aședzați și, alt chip de nu să va afla, după pravila lui a trăi să-l lăsați, și mai mult lucrurile nescuturând, fără zăbavă la scaunul monarhiei să vă înturnați. Că veche axiomă ieste carea dzice: (Unui lucru fără cale cale dând, multe fără cale a urma pot). Așijderea, adese să vede (că, unul căscând, mai toți de prin pregjur a căsca să îndeamnă, macar că într-acea dată a căsca nu le-ar fi fost). Deci socotiți binișor că, de nu sint acolea acele doaă jiganii, Filul adecăte și Inorogul, să nu cumva prin scrisori cu Lupul să se agiungă (că scrisorile precum a celui bun, așe a celui rău sfat iască și strămurare sint) și să nu cumva pildele și pocităniile Liliacului plinească, carile mai rău

¹ Tifescu scrie boierilor din adunare că este la curent cu cele petrecute la Adrianopol și anume că Marco pseudobeizadea a produs multe încurcături, între care și pomenirea fraților Cantemir. Le dă însă vesteau îngrijorătoare că Lupu Bogdan hatmanul, sosit și el în Moldova, auzise, de asemenea, despre cele întâmplate și devenise mai îndrăzneț („perii de pre spinare a-și rădica... au început“). El face, aşadar, o scrisoare de denunț.

sfârșitul decât începutul fără greș vor aduce¹. Pentru mișelos statul mieu viți ști că după uscarea vinelor, viind aicea și hrana în lapte de iepure, pui de cucoș oătoriu fierți fiindu-mi (căci altă mâncare a mâncă nici pofta mă îndemna, nici dieta doftoriilor mă lăsa), într-o dizi, stomahul mai tocmindu-mi-să și pofta spre ospătare mai pornindu-mi-să, cu oarbă lăcomie puiul întreg a înghițit m-am nevoit. Ce grumadzii, de mare și lungă fierbinteală uscați fiindu-mi, în laringă mi s-au oprit. L-ași înghițit și pe gâtlej nu încape, l-ași știupi și nu-l pociu, căci în gios să să lunece stă împotrivă uscăciunea, cu tusă și cu opintele a-l lepăda nu mă lasă slăbiciunea. În cea de apoi scurtarea dzilelor mele spre lungirea anilor împăraților și stăpânilor miei milostivi fie. Cărora de la cerescul Vultur toată deplina fericire rog și iarăși rog.^{“2}

Acestea Vulpea scriind și cartea la adunarea de la Delta³ trimițând, îndatăși la bârlogul Lupului, ni a cădea, ni a să scula, de slăbiciune făcându-să, să dusă, pre carile în lăcașul său aflându-l și cu cucernic și plecat chip arătându-i-să: „Bucură-te,⁴ vechiul meu prieten și în toate a nevoilor căi credinciosul și nedespărțitul

¹ În scrisoare Ilie Țifescu sfătuiește pe boieri ca, pe de o parte, să împiedice corespondența dintre frații Cantemir, aflați la Istanbul, și cununatul lor Lupu Bogdan, surghiunit în țară, iar, pe de alta, să aranjeze chestiunea pretendentului Marco, probabil, să-l cumpere, și după aceea să se înapoieze cât mai curând în Moldova.

² În finalul scrisorii, Vulpea povestește amănuntul, grotesc, cum era să moară înghițind, din lăcomie, un pui întreg.

³ Adunarea boierilor de la Adrianopol.

⁴ Ipocrizia lui Ilie Țifescu nu are limite: după ce scrise boierilor la Adrianopol că Lupu Bogdan nu se astămpăra și că ar fi bine să supravegheze corespondența sa cu frații Cantemir, îi face acestuia o vizită acasă. Declarându-i că se simte afectat, din sinceră prietenie, de nedreptatea ce i se făcuse prin înlăturarea sa din adunare, consideră și el că este o rușine alegerea lui Racoviță ca domn, patronat de frații Ruset și sprijinit de Brâncoveanu, cu ajutorul „altor jiganii... păsările“, ceea ce ar însemna cu ajutorul unor boieri moldoveni cumpărați de munteni.

mieu tovarăș. De pricina nevredniciei mele cercetări a și să cade că dragostea cea adevărată, carea pururea cătră tine am avut și am, din norocită privala privelii tale mai mult lipsită și despărțită a fi, a suferi neputând. Și cu aceasta pricină, întâi la dulcea și nesețioasa-ți privire și întăleapta și filosofasca-ți vorovire mai mult din suflet agiutorită, decât cu picioarele sprejenită, am alergat (că dragostea în inimă dospită, precum adese slăbiciune, așe de multe ori virtute peste putință naște). A doa pricină ieste că eu, tot adevărul cunoscând și năcazul, carile de cătră ai noștri vicleni tovarăși și s-au făcut, bine înțelegând, cu înădușală, fără răcoreală și cu încocări fără stâmpărări inima mi s-au cuprins (că simbathie a adevăratului prieten din durerea a osului zdrobit puțină și mai nici puțină osăbire are). Deci, pre o parte, ale tale multe înalgișuri ce și s-au făcut, jelind (carile inima, cât muntele Olimpului de mi-ar fi fost, în scrum și în cenușe să o întoarcă, destule ar fi fost), iară pre altă parte, sfârșitul lucrului acestuia la ce margine va să iasă nepricepând, tot bietul mieu trup, ca muntele Ethnii singur materiia ardzătoare își strâng, singur să ațিষă, singur să aprinde, singur să topește, singur asupra cenușelor și scrumurilor sale să răzsipește și în bezna pârlitelor sale rădăcini să pohârnește. Că până acmu pentru folosul de obște și pentru cinstea monarhiei Leului câte oarece tot nedejduiam. Iară acmu, toată nedejdea mi s-au curmat, de vreme ce mintea și înțelepciunea a tot sfatul, carea tu ești, din capul adunării lipsind o vad. (Că precum la multe mădulare un cap, așe la multe gloate o minte întreagă a nu lipsi trebuie). Așijderea (precum dintr-alții am audzit), Leului jigania geamănă, Struțul, epitrop să să fie făcut, căruia, capul schimbându-i, altul ca de bou cornat și buărat, (o, ocară mare), să-i fie pus și mai mult cu îndemnarea Pardosului, a Râsului și a altor jiganii acmu de curând păsările, silogismul Corbului să să fie adeverit și întemeiat am înțeles (însă în tot oceanul nenedejduri picătura nedejdii a lipsi și, în tot limanul negrijii vintișorul grijii a nu aburi peste putință ieste). De care lucru, un sămn de

nedejde precum să fie rămas dzic, de vreme ce neamul Lilieciilor în theatrul lumii de mare și nesuferită rușine i-au dat, tot lucrul fără socoteală ce-au făcut și tot cuvântul fără chibzuială ce-au grăit arătându-le, și cu nedezlegate argumenturi dzisele lor au dovedit și au adeverit, atâtă cât toată limba amurțită și toată gura amuțită înaintea lor au rămas. De care lucru, o, dulcele mieu prieten, a nedejdui îndrăznesc ca nu așe de tot tot lucrul după voia lor va rămânea, și cătră aceasta mai vârtos nedejdea îmi nedejduiește, căci, precum bine m-am adeverit, Filul și Inorogul la adunare n-au vinit. Carii, între monarhia noastră, cei mai de-a firea și mai de frunte să fie lumii ieste știut. Și, precum eu a lor cea părințască fire le-am priceput, acestea înalgișuri a răbda și până în sfârșit în fundurile pustiilor a cutreiera nu vor putea (că firea de ce au început a să părăsi și obiceiul bine deprins a să uita prea cu anevoie lucru ieste). Ce lucruri vor deșchide, de carile toată adunarea nici a gândi au gândit, nici cuiva vreodată în minte au vinit (că jelea și râvna cinstei pojarul ce sloboade decât focul în spinii uscați mai mare pârjol face). Așijderea, pre tine, bun și adevărat prieten și a adevărului netăcut cranic avându-te, cu încășile, ticăloasa, precum numai cu trupul de tine despărțită, iară cu sufletul cu tine la un loc lipită și încleită să fiu bine mă știu (precum încă de pre vremile epitropiei Monocheroleopardalului¹ ispitită și dovedită sint). Cătră noi și pre săracul Ciacalul au, carile la multe trebuie fără preget și la multe slujbe cu credință, precum li să va afla,

¹ *Monocheroleopardalis* — Constantin Cantemir, tatăl scriitorului, a cărui domnie („epitropie“) se înscrie între anii 1685—1693. Numele este o asociere între *monocheros* — licorn (grec.), inorog, animal fabulos cu un corn în frunte, leu și *pardalis* (grec.), leopard. Vrând să dovedească sinceritatea prieteniei pentru frații Cantemir, Țifescu reamintește lui Lupu Bogdan dovezile sale de amicinție din vremea lui Constantin Cantemir; aluzia se referă la faptul că Țifescu descoperise bătrânlului domn complotul pus la cale de frații Costin, Velicico hatmanul și Miron cronicarul, după care urmase decapitarea celor doi.

prepus nu ieste¹. Deci, de vii socoti cu cale a fi, o carte la Fil și la Inorog să scriem și de gândurile noastre știre să le facem (că roada pomului prieteșugului alta nu ieste, fără numai ascunsul inimii fără primejdie a descoperi și chitele între sine tare a acoperi). Adeca, precum urechile noastre spre sunetul numelui lor stăruiesc și numai din sămnul ochiului spre toată slujba și primejdia a neîncinge gata sintem.² Deci, o, iubitul mieu prijetin, cuvintele, mele în prepus nu le aduce, căci curate și nezugrăvite sint și în cea de apoi pre dulce viața mea mă giur că tot cuvântul ascuns și toată taina acoperită, ascunsă și nedescoperită voi ținea“. (Vulpea pre viață-și să giura, căci din prognosticul doftorului, precum la luna nu va ieși bine știa, de vreme ce în răvărsatul zorilor și în amurgul soarelui sfigmosul în chipul viermelui să clătia³), ce în sfârșitul vieții capul răutății a face silind, pre Lup a amăgi și capul în singe a-i văpsi⁴ să nevoia, și precum în toată porunca lui, fără preget și în toate sfaturile și învățăturile lui, fără alt cuget, tot unghiul a scociori și toată piatra a clăti nu să va lenevi cu giurământ să făgăduiia.

Ce Lupul, vechiu la minte și copt la crieri fiind, noaăle a Vulpei vicleșuguri și proaspetele ei lingușituri îndată pricepând, precum în gură miiere zămintește, iară în piept otravă dospește cunoscu,

¹ Un credincios al Cantemireștilor trebuie socotit și Maxut serdarul (Şacalul).

² Ilie Țifescu merge prea departe cu perfidia sa: pentru a compromite pe Lupu Bogdan în fața nouului domn, el propune lui Lupu Bogdan să scrie o scrisoare de devotament către frații Cantemir, știind bine că, la sfatul său, corespondența dintre aceștia ar fi fost interceptată. O astfel de scrisoare ar fi fost o dovedă că Lupu Bogdan conspira împotriva lui Mihai Racoviță.

³ Ilie Țifescu era conștient că urma să moară în curând. În realitate, moartea sa a intervenit în anul 1704, în timpul domniei lui Mihai Racoviță.

⁴ Ilie Țifescu urmărea, prin urmare, ca Lupu Bogdan să fie ucis prin tăierea capului („capul în singe a-i văpsi să nevoia“), aşa cum se proceda cu orice complotist.

și precum pretenția ei alta nu ieste, fără numai cu chipuri șicuite ca acestea, mintea și socoteala Lupului carea ar fi și pentru lucrurile carile la cetatea Deltii, unele săvârșite, fără altele acmu începute, ce ar dzice și ce ar mai nedejdui să iscodească și îndată la adunări știre făcând și minciunile carile mai denainte scrisă să-și înnoiască și pre sine de prietenă și de slujnică să să adverească. Cătră carea Lupul, cu scurte și puținele, însă grele și temeinice cuvinte, într-acesta chip răspunsă:

„Veche pravilă ieste, o, soro Hulpeo (că poftele și voile împăraților pravilă nemutată ascultătorilor sint). De care lucru, și la aceasta alegere, de vreme ce voia și porunca a marilor împărați așe au fost, nici o divă nu ieste, și așe, orice au poruncit și au ales, bine au poruncit și înțelepțește au ales. Nici cătră aceasta mai mult ceva a gândi sau a grăi ni să cade, fără cât noi, într-această dată viață singuratecă alegându-ne și la bârlogul nostru rămășița vieții din toate tulburările lucrurilor și gândurilor depărtați cu linește a o trece și cu odihnă a o petrece am ales, și mai deasupra nici a grăi, nici a audzi ceva poftim¹ (că precum gura la grăire, așe urechile la audzire hotar a avea trebuie, și cuvântul carile linului suflet tulburare aduce, nu numai a nu-l grăi, ce nici a-l audzi să cade). Așe noi, între acestea hotare contenindu-ne, nici Liliacul ce ar fi grăit, nici Filul și Inorogul ce vor să scornească și așeși nici muștele² ce vor să vâziască, sau tăunii³ ce vor să zbânaiască în minte ne vine. De care lucru, mai mult voroava cu noi a lungi scurtându-ți, la lăcașul și odihna ta te du. Iară vremea, proba cea neminciunoasă, și pre mine și pre tine cine să fim ne va arăta“.

¹ Lupu Bogdan, înțelegând şiretenia lui Țifescu, declară că nu vrea să se mai amestece în viața politică a țării.

² Muștele: *ciocoimea, slugile boierești* (D.C.) — aparatul represiv al stăpânilor feudali, la origine mici boieri sau chiar țărani.

³ Tăunii: *curtenii, aprodzii și alalți asemenea acestora* (D.C.) — aceștia erau mici proprietari de pământ, obligați să presteze serviciul militar călare.

Acstea Lupul cătră Vulpe încă vorovind, iată, cu tâmplare, și Ciacalul acolea sosi (carile într-adevăr în dragostea Lupului să avea). Deci Ciacalul, după ce cu plecăciune obiciuia-și închinăciune dede: „În ceastă noapte, dzice, prin pădure pentru hrana încolea și încocace îmblând și prin spinii unui gard de prisacă păsăruicele culcate a prinde pândind, între albine mare vâzâială și glogozală audziiu.¹ Deci, pentru ca a împletecitelor cuvinte însămnarea a înțelege să pociu, de gardul prisăcii, mai aproape șipurindu-mă, mă lipiiu. De unde, din cele multe, acestea puține cuvinte înțeleși (căci a trântorilor urlete a albinelor sunete astupa). Voroava, dară, le era aceasta: „Precum noi împărat, monarh și stăpânitoriu, aftocrator să fim având, nu numai noi știm, ce toată lumea mărturisește și matca² carea ne chivernisește, ne poruncește, ne stăpânește și ne otcârmuieste, din toată dihania cunoscută și aleasă ieste (ca sămnul a monarhului adevărat acesta ieste, că nici cu acul să împungă³, nici cu dinții să mușce, nici cu unghiele să rumpă, ce în greșită iertare, în răi pedepsire, în supuși milă, în streini dreptate și în hotărăle monarhiei sale conte-nire să arete), carile toate în monarhul, matca și mamca noastră

¹ Maxut serdarul, sincer partizan al fraților Cantemir, aduce vestea, că albinele — *țăranii de dajdie, birnicii* (D.C.), și trântorii — *scutelnicii* (D.C.), adică țăranii scuțiți de bir, s-au răsculat. Țăranii sunt numiți de Cantemir albine, pentru a le sublinia rolul de producători ai bunurilor materiale. Povestirea lui Maxut serdarul poate fi intitulată *Răscoală albinelor*, pasaj în care vor fi urmărite probleme ale vieții politice, văzute din perspectiva maselor exploatație, poziție pe care se situează și Cantemir. Se pare că această răscoală n-a avut loc.

² *Matca albinelor:orânduiala, obiceiul, pravila țării* (D.C.) — pomenirea legilor, scrise și nescrise („obiceiul“), arată importanța pe care o aveau acestea pentru mase. Situat pe poziția lor, Cantemir va concepe și modelul domnului ca un suveran ce trebuie să țină seama de legi și obiceiuri, excluzând astfel imaginea monarhului absolutist.

³ Modelul monarhului propus de Cantemir se aseamănă cu cel imaginat de Grigore Ureche în cronica sa.

deplin să cuprind¹. Aceasta, dară, într-acesta chip fiind, oare cu ce socoteală până acmu, iată, de doaă ori, în doaă locuri zburătoarele și târâietoarele toate adunându-să², spre întărirea monarhiei Vulturului și a Leului de la toți hirograf a lua să nevoiesc. Așijderea, precum zburătoarelor epitrop Corbul, iară în-patru-picioarelor Strutocamila s-au ales“. Și una cătră alta cu prepuze cu-vîntă dzicea: „Oare pre noi la adunare cum nu ne-au chemat? Au în sama zburătoarelor nu ne-au băgat?³ Au căci micșorimea statului nostru căutând, nevoință, agonisita și chivernisala de obște carea facem a cunoaște s-au lenevit⁴ Ce de vreme ce ieste așe, de sintem și noi zburătoare supt soare, pre toți a cunoaște să-i facem⁵ (că albina sămânță și sulița, mierea și fiire tot într-un pântece poartă, și precum toate politiile nu staturi înalte și pântece lăsate, ce omoni nedesprățită și minte ispitită și ascuțită caută).“ Iară una dintre albine dzisă: „Eu astădzi în câmp pentru agonisi-

¹ Scriitorul precizează însă că această imagine a domnului ideal este cuprinsă în tradițiile și legile țării, subliniind astfel superioritatea obiceiului pământului, încălcat de-a lungul timpului de domnii tiranici.

² Este vorba de cele două adunări: cea de la Arnăut-chioi și cea de la Adrianopol.

³ Țăranii aserviți sunt nemulțumiți pentru că n-au fost și ei invitați la cele două adunări pentru alegerea domnului, unde fuseseră chemați „toți“, de fapt, toate clasele și categoriile sociale libere. Aici este vorba de țărăniminea aservită, care reclamă probabil un drept străvechi, un obicei al pământului, care le dădea posibilitate de participare la alegerea domnului.

⁴ Țăranii reproșează boierimii că a născocit faptul că ei sunt cei care duc greul în stat, asigurând, prin munca lor, prosperitatea societății. O idee asemănătoare o întâlnim și mai târziu în *Descrierea Moldovei*.

⁵ Prin urmare, țăranii se răscoală pentru a sili boierimea să recunoască și rolul lor în economia și drepturile politice străvechi. Această răscoală n-a avut loc, ea fiind imaginată de Cantemir pentru a-și putea expune ideile sale politice în ceea ce privește modelul domnului, legile și obiceiurile țării, precum și drepturile străvechi ale maselor, factorul fundamental în bunăstarea țării.

ta ieșind și printre ierbi și flori miiere cercând, cu viespile¹ a mă împreuna mi s-au tâmplat, la carile iarăși aceasta voroavă a să scutura am aflat și precum foarte cu greu duc lucrul² ce să aude că s-au făcut, le-am priceput (că tulburarea unii politii între alalte, cu aprinderea unii case într-o cetate să asamănă, că precum din aprinderea unii case toată cetatea primejduieste, ase o politie răscolindu-să, toată megieșia să clătește). Și așeși eu încă acolea fiind, o viiespe sosi, carea de mare adunarea muștelor și a țințarilor veste adusă³ și precum de aceste a pasirilor și a jiganiilor adunare de veste luând, tare între dânsenele vâzii, dzicând: Sculați, frați, și mărgând, viespilor știre să dăm, pre tăuni și pre gărgăuni împreună să rădicăm și cu toții la prisaca albinelor să ne adunăm, unde, de obște sfătuindu-ne, să alegem și să căutăm cu ce privileghie Vulturul tuturor zburătoarelor a stăpâni și cu ce mijloc numai o monarhie la toți a să numi și a fi ar putea. Că precum din lume audzim, lucrul acesta nici Liliieci a-l priimi n-au învoit, dară noi cu cât mai gios decât Liliieci și cu cât mai puține decât toate zburătoarele vom fi? Și cum cu singură numai tăcerea spre robie și supunere vecinică ne vom lăsa? Ba, fraților, o dată cu capul lucrul acesta neizbândit să nu lăsăm! Că spre aceasta, precum viespea eghipitilor⁴ așe musca ceriului⁵ agiutătoare și scutitoare ne va

¹ Viespile: siimenii, dărăbanii și alalți liufegii (D.C.) — categorii de mercenari.

² Și trupele de mercenari o duceau greu, arătându-se dispuși să se alăture țărănimii răsculante.

³ O viiespe, adică un seimen, aduce vestea că sunt gata să participe la răscoală și alte categorii sociale (țânțarii și gărgăunii nu sunt lămuriți la cheie). Chemarea la răscoală avea în vedere și pe tăuni, adică pe curteni.

⁴ Aluzie la cultul unor animale în Egiptul antic. Aici expresia are înțelesul că răscoala militară a seimenilor are șanse de izbândă, întrucât există încă din antichitate o divinitate patronomică, un zeu al seimenilor.

⁵ Divinitate ocrotitoare a muștelor, adică a ciocoimii. Cantemir face aluzie la divinitatea feniciană antică Baal-zebub, zeul muștelor (care a dat pe Belzebut). Musca cerului este și o constelație.

fi (că pentru slobodzenie și moșie cu cinste a muri, decât prin mulți veci cu necinste a trăi, mai de folos și mai lăudat ieste). Așjderea, între dobitoace oarece dihonie să fie am înțeles, de vreme ce pe Fil și Inorog la adunare nu i-au chemat, nici i-au întrebat, nici în samă de lucru i-au băgat. Pe Lup căci dreaptă hotărâre Struțului au făcut și căci încă de pre vremile epitropiei Vidrii, când cu Pardosul în Țara Câmpilor au pribegit și acolo cu dânsul în scandală și la cuvinte au fost vinit, acmu Pardosul izbândă noaă la pizmă veche socotind a face, cu meșterșug din adunare l-au scos și oarecum la bârlogul său în chip de izgnanie l-au trimis.¹ Vidra cea odânăoară Corbului din suflet iubită, iară acmu lui decât moartea mai urâtă, dintr-amândoăa izvoadele s-au ras² (că decât toată materia alcătuită, sufletul nealcătuit mai lesne să betejește și mai pre lesne ieste pre lei și pre urși a stăpâni decât pre doaă inimi prin toată viața într-o dragoste și într-o priință a le păzi). Vulpea sau de bolnavă, sau de vicleană dentre dânsii lipsește, de unde a prognostici putem că cu vreme clătirea acestor chipuri făcându-se, lucrurile într-alt chip să vor schimba și statul într-altă haină să va îmbrăcă.³ Acestea Vulpea, Lupul și Ciacalul.

Iară cartea Vulpiei la mâna sinoadelor agiungând, pre carea citind-o în taină, deosăbi, Uleul pe Pardos, pe Râs și pre alalți a credinții Vicleni și a vicleșugului credincioși în taină chemă⁴ (că

¹ Se face referire la cearta care avusese loc între Lupu Bogdan hatmanul și Iordache Ruset pe când se aflau refugiați în Polonia („Țara Câmpilor“) de frica lui Constantin Duca. Drept răzbunare, Iordache reușise acum să-i fixeze lui Lupu Bogdan domiciliu forțat la moșie.

² Aluzie la faptul că Duca, cel ce odinioară fusese „din suflet iubit“ lui Brâncoveanu, era acum un mazil.

³ Ilie Țifescu lipsea din țară nu atât din cauza bolii, ci întrucât, ființă duplicitară, simțea că lucrurile s-ar putea întoarce în favoarea Cantemireștilor și nu mai participă la cea de a doua adunare, de la Adrianopol. Totuși, după cum afirmă izvoarele, la sosirea în țară a lui Mihai Racoviță, Țifescu va fi numit mare spătar.

⁴ După primirea scrisorii lui Țifescu, la Adrianopol are loc o adunare restrânsă, din partea munteană participând paharnicul Ștefan Cantacuzino,

voroava prea pe taină vicleșugul supune, iară cuvântul în față a dreptății sămn ieste). Cărora scrisoarea și sfatul Vulpii arătând, Pardosul dzisă: „Vulpea pentru Lup oricăte scrie adevărate și de credzut sint, căci precum să dzice dzicătoarea (Lupul părul după vremi își schimbă, iară din firea lui nu iese, nici obiceile învățate își mută²). Că Lupul pururea nu numai oile a fărâma, ce și boii din plug a îneca și pre tot dobitocul supus a spintica, precum obiciuț să fie, lumii ieste știut. Și acmu lucrurile la omonie precum vor să să aducă vădzind, bine să-i pară peste firea lui ieste (că lăcomia în doaă părți zavistuiște, una, căci tot ce poftește nu agonisește, alta, căci el ce poftește pre altul a agonisi privește). De care lucru, a mea socoteală aceasta ieste: cu vreme Lupul nu numai din adunarea Deltii, ce din toată lumea a să scoate trebuiește³, și așe, tot dobitocul în odihnă și tot locul în ostrovul Critului⁴ să va întoarce. Iară amintrilea, precum din obiceurile lui a să primeni nedejde fără nedejde ieste. Iară pentru Fil și Inorog mijlocul a să afla pre lesne va fi.“

Cătră acestea Râsul, cuvântul apucând, dzisă: „Precum am înțeles, Filul, socotind că după mărimea trupului cinstea să măsură și epitropia lui s-ar cădea (ca și de mainte când Inorogul de la vrăjitori o aflase și lui în dar și peste nedejde i-o dăruisă⁵), aicea

iar din partea moldoveană Iordache, Mihalache Ruset și alți câțiva care susținuseră pe Racoviță.

² La această adunare restrânsă, Iordache Ruset ia cuvântul, susținând că sunt adevărate cele scrise de Țifescu despre Lupu Bogdan hatmanul.

³ Lupu Bogdan urma să fie înlăturat dintre cei vii. Probabil că acum s-a luat hotărârea ca el să fie otrăvit, căci într-adevăr, el va muri otrăvit cu o cafea în timpul domniei lui Mihai Racoviță, rostul acestei crime fiind acela de a lipsi pe Cantemir de un sprijinitor valoros.

⁴ *Ostrovul Critului: unde jiganie fărmătoare dzic că nu să află (D.C.)* — expresia înseamnă că restul boierimii moldovene va trăi netulburată.

⁵ Ar rezultă de aici că Dimitrie Cantemir obținuse pentru sine domnia în anul 1695, dar i-o dăruise fratele sau Antioh, lucru confirmat și de unele izvoare ale timpului. Antioh va domni, în prima domnie, între anii 1695—1700.

au fost vinit¹. (Râsul de vinirea Filului adevărat știa, căci pentru ca pre ascuns la Delta să vie el îi poruncisă, iară cu ce gând Râsul aceasta făcuse să mai nici el nu știa²). Iară acmu iarăși am înțeles, că, pentru alegerea epitropiei Strutocamiliiei înștiințându-să, cu înfrântă voie, iarăși la locuri-și s-au dus (că după vestea morții, vestea lipsirii cinstii locul cel mai de sus ține), însă sfatul mieu ieste acesta: Filul după mărimea și mamina trupului la suflet ne-potrivit ieste, căci, după măsura trupului sufletul de i s-ar potripi, Căprioara Hindii³ încotro îi ieste voia a-l purta nu l-ar măguli. Carile, de mâncare de agiuns, de băutură la măsură și de odihnă la vreme de va avea, cevași măcară lucrul mai înainte a ispiti nu va îndrăzni. Și așe după voia noastră încotro vom pofti a-l trage, într-acolo va merge⁴. Iară Inorogului spre domolire firea nicicum nu i să pleacă. Că în lume frântura cornului și acela de bunăvoie lepădat a videa cuiva rar s-au tâmplat, iară Inorog domolit nici s-au vădzuț, nici s-au audzit, nici undeva s-au aflat. De care lucheru, cu toții împreună vânătoare vom ridica prin codri, prin munți,

¹ Scriitorul se exprimă batjocoritor despre fratele său Antioh, care venise și el la Adrianopol cu gândul să obțină pentru sine domnia, socotind că „cinstea“, adică demnitatea de domn, se măsoară după mărimea trupului (Antioh era într-adevăr foarte mare la trup, dar nu prea inimios, cum spun și izvoarele istorice).

² Cel care îl invitase, în secret, pe Antioh la Adrianopol pentru domnie, fusese Mihalache Ruset. Izvoarele contemporane afirmă că Ruseșteții, care îl chemaseră pe Antioh pentru domnie, de fapt îl amăgeau pe fratele lui Dimitrie, cam naiv din fire.

³ Nu este descifrată la cheie, dar ar putea fi un membru al familiei Caragea, probabil, vreun frate al lui Dimitrașco Caragea (Căprioara de Aravii). Despre acest personaj se afirmă că avea atâtă influență asupra lui Antioh, încât îl putea încânta cu fel de fel de promisiuni. Probabil că prin el i se făcuse invitația lui Antioh la Adrianopol.

⁴ Știindu-i firea înclinată spre comoditate și trai bun, Mihalache Ruset propune sfatului restrâns să determine pe Antioh să renunțe la domnie în schimbul unei sume de bani.

și în toate părțile ne vom sămăna, pre carile, oriunde ar fi, tot îl vom afla, și oricât de iute la picioare ar fi, cu lungimea goanii o dată de corn tot îl vom apuca (că ce graba în ceas și cu sila nu isprăvește, aceia delungarea vremii și meșterșugul biruiește). Carile, la mâna cădzind, într-o ogradă încungjurată cu apă lată¹ îl vom închide și la loc îngust și strâmpă îl vom trimite. Unde el la loc slobod și la câmp larg a trăi deprins fiind, de năcaz, în curândă vreme în melianholie, din melianholie în buhăbie, din buhăbie în slăbiciune, din slăbiciune în boală și, în sfârșitul tuturor, din boală în moarte va cădea, și așe, de tot numele din izvodul vieții i să va șterge. Iară amintrilea, bine să știți că, până Inorogul viață are, viața noastră scurtă și aceia cu prepus și în toate ceasurile cu groază decât moartea mai rea ieste (că o dată a muri, datoria firii, iară cu groaza morții a trăi, moartea morții ieste)“.

Așe Râsul de râs sfaturi ca acestea dacă de sațiu vârsă, Uleul dzisă: „Dară cuvintele acestea la lucru cine va putea duce?“

Râsul: „Eu, răspunsă, numai cu îvoiala și nevința de obște să fie“².

De aceste asupra nevinovăției Inorogului spurcate sfaturi, Molia din blană veste luând, îndată Inorogului știre trimasă, carile vicleșugurile ce i să gătesc cunoscând, întâi în fire, apoi în picioare nedejdea își pusă.³

¹ Ogradă încungjurată cu apa lată: *ostrov de mare* (D.C.) — știindu-l cât este de neîndupăcat și de primejdios, Mihalache consideră că nu poate fi cumpărat ca fratele său și propune o „vânătoare“ împotriva lui Dimitrie, care urma să fie surghiunit într-o insulă.

² Cerând încuviințarea și strădania tuturor participanților, Mihalache Ruset este acela care își ia sarcina să ducă la îndeplinire planul împotriva lui Dimitrie Cantemir.

³ Molia din blană: *Athanasie Papazoul* (D.C.) — personaj obscur, care, aflându-se de față la cele hotărâte în cerc restrâns, anunță pe Dimitrie de primejdia ce îl amenință.

PARTEA A PATRA

[CUPRINS](#)

Așe și într-acesta chip sfaturile amânduror părților aşedzându-să, asupra Filului și mai cu de-adins asupra Inorogului cu mare și fără dreptate ură rămasără. Deci îndatăși uricile și privilegiile Liliacului, vrând-nevrând, după vechile lui pravile și voie înnoind, aşedzară.¹ După aceia toate pasirile de carne mâncătoare și toate jigașile de singe nevinovat vârsătoare, pentru asupra Inorogului vânătoare, beleag² și cuvânt își dederă, și toate în toate părțile să-l cerce, să-l afle, să-l prindză, să-l lege, și după a lor tirănească să-l giudece lege să orânduiră. Ce ei încă acestea orânduind și fel de fel de lațuri, curse, mreji și alte măiestrii în toate poticile și căile întindzind³, strâmbătate ca aceasta în multă vreme ceriul a privi, pământul a suferi neputând, de năprasnă din toate părțile și marginile pământului holburi, vivore, tremuri, cutremuri, tune-te, sunete, trăsnete, plesnete scorniră, atâta cât tot muntele înalt cu temeliele în sus și cu vârful în gios răsturnară și tot copaciul gros, înalt și frundzos din rădăcină îl dezrădăcinară⁴, și așe, toată

¹ Ar rezulta că Marco pseudobeizadea a fost cumpărat cu bani ca să renunțe pentru totdeauna la pretențiile lui la domnie.

² Loc de întâlnire. Rezultă că boierii s-au legat prin jurământ să pornească o goană sistematică împotriva lui Dimitrie.

³ Cursă, lațuri: ceauși, miubașir,armași, iar mreaja este ferman, poruncă stăpânească (D.C.) — boierii obținuseră o decizie a sultanului pentru surghiunirea lui Dimitrie, hotărâră ce le da dreptul să folosească aparatul turcesc de represiune.

⁴ Horbura, vivorul: răscoala, scularea asupra împăratului — (D.C.) — este vorba de răscoala ienicerilor și a ulemașelor din Istanbul împotriva sultanului Mustafa II și a vizirilor săi, răscoală ce a izbucnit pe la mijlocul lunii iulie

calea și cărarea pre pământ și prin aer cu grele neguri și cu întunecoși nuări, ca cu un veșmânt negru căptușind astupară și tot drumul de pe fața pământului cu stinci pohârnite, cu dealuri și holmuri răzsipite și cu păduri săciuite pretutiderelea închisără și încuiară¹. Din ceriu fulgere, din nuări smidă și piatră, din pământ aburi, fumuri și holburi, unele suindu-să, iară altele coborându-să, în aer focul cu apa să amesteca și stihile între sine cu nespus chip să luptă. Carile atâtă de strășnică și groznică metamorfosin în toată fapta făcură, cât ceriul cu pământ și apa cu focul războiu cumplit să fie rădicat să parea², cu cărora clătire toată zidirea să scutura și să cutremura și spre cea desăvârșit a tot duhul peire să pleca.

Deci dintâi pricina³ groznicei aceștiai clătiri nepricepută, iară mai pre urmă tuturor cunoscută fu (că precum picătura cea mai de pre urmă vasul înecă, așe strâmbatările mari și multe mai denainte grămadite cu una mai de apoi și necunoscută și cea cădzută răsplătire își iau, și precum multe grămadite mai denainte

1703 și s-a extins asupra Adrianopolului, capitala estivală a Imperiului Otoman. La 10 august în același an, sultanul a fost detronat. Pasajul se referă la detronarea sultanului și oglindește evenimentele din august. În timpul acestor tulburări prigoana împotriva lui Dimitrie Cantemir este sistată. Scriitorul prezintă această răscoală în limbajul său literar și simbolic ca o reacție a forțelor naturii împotriva nedreptății ce se făcea Inorogului. Întregul fragment referitor la răscoală ar putea fi intitulat *Horbura și amestecătura în munți*.

¹ Pentru înțelegerea evenimentelor, dăm descifrările simbolurilor: *dealuri și munți: norodul Tarigradului; stânci și copaci: norodul Udriiului (Adrianopolului) (D.C.)*.

Din acest pasaj mai rezultă că, din cauza răscoalei, drumurile au fost închise.

² Cantemir vorbește de o luptă între elemente, pentru a sugera dezmembrarea stihiilor a existenței, ca în viziunea apocaliptică din prezicerile sibilinice.

³ Termen aristotelic desemnând cauza inițială, cea dintâi cauză (este vorba de cauza primară care a provocat o asemenea răscoală). Cantemir va folosi acest termen în metodologia pe care o inițiază pentru descoperirea cauzei inițiale din lanțul fenomenelor sociale și mai ales al conflictelor interpersonale.

au fost să cunosc)¹. A amestecăturii, dară, aceştia pre scurt, istoria aceasta au fost²: Toate dealurile mari și toți munții înalți³ asupra stâncelor și copacilor sfat sfătuiră. Carii șepte hatmani de războiu purtători și a gloatelor păvățuitori având, asupra holmurilor⁴ celor de la cetatea Deltii⁵ vrăjmaș războiu rădicară și fără veste, cu mari huiete și de năprasnă cu mari buhnete, asupră-le pohârnindu-să, să răsturnară. Iară pricina aceștii strașnice rădicări și fără milă fărâmări era aceasta: munții cu holmurile⁶ între sine, pentru greutatea carea de la stânci și de la copaci⁷ trag, să jeluiră și de pohoara carea în cărcă poartă unul cătră altul să olecăiră⁸ și fietecarile cătră de-aproapele său într-acesta chip dzisără: „Până când, fraților, stinca piatra sacă și plopul, chiparisul și platanul, copaci fără roadă, în capul nostru suindu-să, pe spate-ne urcându-să, vârvurile și creștetele ne vor acoperi?”⁹ Și până când ei înălțindu-să și mărindu-să, ca cum în vreo samă ne-am fi, ne vor ocări și batgiocuri?¹⁰ (Că certarea cu toiege într-ascuns decât ocara

¹ Răscoala izbucnește atunci când s-a umplut paharul strâmbătăților.

² După ce descrie în genere la propriu cataclismul firii, prezentat ca o reacție a naturii la o nedreptate din lumea umană, Cantemir trece la descrierea răscoalei ienicerilor din anul 1703. Ca atare, vom urmări încărcătura simbolică a termenilor ieroglifici.

³ Cantemir sugerează că răscoala a avut un caracter de masă, ceea ce era un adevăr.

⁴ Demnitarii otomani aflați la Adrianopol.

⁵ Răsculații se îndreptau împotriva Adrianopolului.

⁶ Populația Istanbulului.

⁷ Adică din partea demnitarilor aflați atunci la Adrianopol.

⁸ Prin urmare, răscoala din anul 1703 din Istanbul a avut drept cauză socială povara pe care o purtau masele din capitala imperiului.

⁹ Răsculații se plâng și de faptul că pătura de paraziți sociali stau în fruntea societății, lăsând în umbră masele active și productive, nedându-le voie să se afirme în viața politică și socială.

¹⁰ Este de reținut această lozincă a răsculaților din anul 1703, care, prin conținutul de idei, nu putea forma baza ideologică a mișcării ienicerestii. Trebuie să-o considerăm, prin urmare, ca exprimând propriile idei ale lui

și batgiocura în arătare mai de suferit ieste). De care lucru, cu toții într-un gând și într-o inimă a ne împreuna, cu mic și cu mare, într-un cuvânt și într-un giurământ a ne lega trebuie și lucru carile altădată în politia noastră nu s-au mai vădzuț să facem, adecaț cu a noastră răsturnare a mândrilor și trufașilor cea desăvârșit prăpădire și răzsipire să aducem (că toată moartea din fire aspră și amară ieste, carea numai cu viderea răzsipii neprijetinului mai plăcută și mai îndulcită a fi să pare). Deci unde ne sint rădăcinile, acolo vârvurile, și unde ne sint vârvurile, acolo rădăcinile să ne mutăm. Că într-acesta chip toată stârca groasă și pietroasă și tot copaciul crăngos și frundzăros supt noi va rămânea, și așe, precum pururea decât noi mai mici și precum noi i-am hrănit și i-am crescut, în brață i-am purtat și la sin i-am aplecat și precum până într-atâta în samă a nu ne băga și în toată hula și ocara a ne lua nu li s-au cădzuț vor cunoaște¹. (Că călcâiul peste cap a să înălță și piciorul, macară că cinci degete are, însă slujba mâinii a apuca nu să cade.“)² Așe, munții deodată cu cuvântul și lucrul pliniră, căci pre toată moviliță³ cu sine trăgând, toate holmurile și dealurile după

Cantemir. Pornind, desigur, de la situația grea a iobăgimii din țările românești, prin chemarea la luptă a asupriților împotriva clasei parazitare a feudalilor, prin sublinierea rolului de producătoare a maselor și prin sugerarea dreptului de emancipare politică pe baza rolului economic al acestora, Cantemir devansează ideologia politică a revoluției burgheze de la 1789, baza ideologică a revoluției lui Tudor Vladimirescu și chiar ideologia pașoptistă.

¹ Trântorii societății trebuie făcuți să înțeleagă că masele sunt cele care îi hrănesc și nu trebuie disprețuite. După cum se vede, ideile sunt identice cu cele din *Răscoala muștelor*.

² Om de cultură, Cantemir este pentru un determinism individual sever în deținerea și îndeplinirea unor roluri sociale, astfel încât ignorantul și prostul să nu îndeplinească roluri care cer inteligență și cultură, aşa cum călcâiul nu trebuie să ia locul capului, iar piciorul pe cel al mâinii.

³ *Movilițe: norodul de pe lângă Tarigrad, de afară (D.C.)* — răscoala, care la început avea un caracter pur militar, a atras de partea sa și masele sărace de la periferia capitalei turcești.

cei șepte voievodzi urma. Carii cu toții deodată clătindu-să și din temelie cutremurându-să, unii peste alții să pohârniră, de a cărora huiet toate marginile lumii să răzsună și să însăpămantară.

Pre aceia vreme adunările¹, în vivorniță într-aceasta la locul pomenit aflându-să, și iele împreună cu munții nu puțintele pățiră și nu puțină pagubă și scădere avură. Mai vârtos că măiestriile, lațurile și cursele, carile pentru vânarea Inorogului întinsese, toate din temeiul să rupsese și nici de o treabă spre aceia slujbă să întorcesă (că munții prăvălindu-să, cei ce prin munți lăcitorii și vasul încercându-să, cei ce pre mare sint călători, fără primejdii a vieții și piierdere dobânzii a fi nu pot). Iară între tulburările munților Inorogul la câmpii lăcașului său, lin și fără grijă, viața-și petrecea și cea mai de pre urmă la ce va ieși în tot chipul a adulmăca să nevoia, până când după a munților asupra stincelor și a copacilor răsturnare, precum biruința la munți să fie rămas întăreasă, și toată stâncă și copaciul de la Delta o parte să fie zdrumicat, iară o parte după sine tărăind, în robie să fie luat. Așijderea, precum tot dobitocul și zburătoarea între stânci și între nuări lăcuitoare să află, în robiia celor șepte voievodzi să fie cădzut și de la locul său să-i fie mutat să însțiință².

Acestea așe, iară Filul (carile pre taină la cetatea Deltii să să fie dus mai denainte s-au pomenit, după ce lucrul împotrivă isprăvit vădzu, cătră Inorog a năzui sili. Filul nu cu bun gând asupra Inorogului la adunări să dusese. (Însă ochiul ceresc toate vede și cumpăna nevădzută toate în dreptate și fără filoprosopie

¹ Este vorba de adunările boierilor, care au avut de suferit în realizarea planurilor din cauza rășcoalei întinse până la Adrianopol.

² Ceaușii trimiși pe urmele lui Dimitrie nu-și pot îndeplini misiunea din cauza rășcoalei, iar urmăritul stă linisit în palatul său de pe Bosfor („lăcașul“) în timpul evenimentelor. Boierii moldoveni și munteni aflați la Adrianopol cad pe mâna răsculaților (robiia celor șepte voievodzi) și sunt transportați la Constantinopol (robiia dobitoacelor: vinirea moldovenilor în Țarigrad), amănunt ce nu concordă cu izvoarele vremii.

cumpanește¹). Iară la înturnare, singur de ascunsul inimii sale vădindu-să și de greșitul său gând asupra Inorogului căindu-să, în gura mare mărturisi (că tot prijetinul din dobânda aurului aflat, decât cel cu legătura firii împreunat, mai de gios și mai cu prepus ieste²). Iară după ce adunările cu multă nenorocire în robie cădzură și la locul celor șepte munți, în valea carea Grumadzii-Boului³ să cheamă aduși fură, Inorogul lucrul din capăt, iară Filul din coadă a apuca ispitiră. Inorogul pricina dintâi, iară Filul fapta pricinii căuta, Inorogul monarhia pasirilor, iară Filul epitropia Strutocamilii a răzsipi să nevoia⁴. Însă Filul, puținele ispitind, precum încă funea noaă și cu nevoie a să rumpe a fi cunoscu. De care lucru, mai mult în desert a să ostene să părăsi⁵. Inorogul toată răutatea în capul pasirilor și tot pricazul în glasul și siloghismul Corbului cunoscând, pentru amurțala otăros glasului lui leac să afle pre la toți vrăjitorii și doftorii vremii aceiai cerea, și acmu și doftorul cel bun găsise și leacul nemerisă (numai unde ceriul nu să pleacă, pământul în zădar să rădică și când nuării

¹ Scriitorul afirmă despre Antioh că venise la Adrianopol să-și aranjeze treburile în paguba fratelui său. Revenind la Istanbul, el cere iertare lui Dimitrie.

² Antioh urmărise în realitate „dobânda aurului“, aluzie, probabil, la faptul că se lăsase cumpărat cu bani în schimbul renunțării la domnie în favoarea lui Racoviță.

³ *Grumadzii Boului: numele bogazului de la Țarigrad (D.C.)* — Bosforul.

⁴ În timp ce boierii moldoveni și munteni sosesc la Istanbul, unde locuiesc undeva pe lângă Bosfor, frații Cantemir încep demersurile pentru a profita de situația grea în care se aflau solicitanții domniei lui Mihai Racoviță, Dimitrie Cantemir străduindu-se să obțină domnia Țării Românești prin înlocuirea lui Brâncoveanu, iar Antioh — domnia Moldovei, prin încercarea de a nu i se confirma domnia lui Racoviță de către noua conducere a Imperiului Otoman.

⁵ Antioh Cantemir, dându-și seama că funia era nouă, adică Racoviță era tare, renunță. Realitatea este că, deși avea de partea sa pe aga Cealâc, comandantul ienicerilor răsculați, Antioh sosise la vizir puțin mai târziu decât Racoviță, care obține astfel confirmarea domniei.

umedzala în ploi nu-și slobod, în deșert samănă cela ce samănă). În care chip, și a Inorogului ostenință ieși, de vreme ce norocul slujind, vicleșugul Corbului în sprijineală și răutatea-i în fereală să arătă, și chipurile vrăjitorilor schimbându-să, Inorogul de tot începutul apucat într-altă vreme a-l săvârși și cu alt mijloc a-l plini s-au lăsat, precum la locul său să va pomeni¹.

Într-aceiași vreme, și Vidra sosind, spre înădușala a tuturor jignaniilor, nu puține fumuri slobodzi, și acmu toate dobitoacele prețul a-și tăia și din robie a scăpa nevoindu-să, Vidra cu ale sale, în divuri, în chipuri, amestecături, prețul îndoit le adaosă, atâtă cât pasirilor nu numai penele și dobitoacelor nu numai perii, ce și tuleiele li s-au jepuit și pieile de pre carne li s-au belit. Așe, Vidra ca un vânt în trestii lovind, din toate și în toate părțile îi plecă și îi înduplecă. Însă în sfârșit ceva vrednic de laudă neisprăvind, în gârlele apelor spre aciuare să dusă.²

Iară robimea dobitoacelor, toată prin fel de fel de tâmplări și după multe și nenumărate de tâmplări și zbuciumări prețul dându-și și precum li să părea lucrurile aşedzindu-și și oarecum după voia lor tocmindu-și, de la cei șepte voievodzi iertare își luară și la locurile sale să să ducă să sculară. În urmă pe Râs, pe dulăii ciobănești, pe coteii de casă și pe Hameleon lăsind, ca denapoile lor păzind, pentru vânătoarea lațurilor și a tuturor măiestriilor carile de iznoavă asupra Inorogului întinsese, aminte să le fie, le porunciră. Așijderea, împotriva lucrurilor sale cevași de s-ar tâmpla, cum mai curând știre să le dea, ca după cuvântul și

¹ Nici străduințele lui Dimitrie Cantemir nu fuseseră încununate de succes, cu toate că găsise „doftor bun“ între demnitarii Portii. Brâncoveanu se dovedi puternic, datorită faptului că, după cum afirmă izvoarele vremii, mituise în dreapta și în stânga pe noii puternici de la Istanbul.

² În vremea în care boierii umblau pe la demnitarii instalalți de nou regim pentru obținerea confirmării lui Racoviță, se ivește din nou Constantin Duca (Vidra), fostul domn, care face atâtea intrigă, încât boierii sunt siliți a plăti din nou sume mari de bani (*Prețul robiei: cheltuiala carea li s-au adaos la Tarigrad*).

giurământul carile mai denainte cu vicleșug puseșe, cu toții împreună, de mai mare goană și vânătoare să să gătească¹.

În vremea ieșirii lor de la Grumadzii-Boului,² cu hrizmosul carile încă de demult Camilopardalul le tâlcuisă și coada păunului cătră coarnele boului³ aflase și pre Cămilă cu dânsa frumos împodobisă, să fie vădzut cineva lucru de ciudesă și preste toată ciuda mai ciudat și mai minunat. Că la ieșirea lor de la cei șepte munți, ciuda nevădzută (și precum să dzice dzicătoarea): neauditză, cu coadă în vârful capului Cămilă era.⁴ Iară la intrarea la locul lor, vestită dzicătoarea să pliniia, carea dzice: „Mare ciudă duc în car, mai mare va fi dac-om sosi“. Toți era cum era, iară toată minunea și ciudesea, în Cămilă să cuprindea (că precum soarele cu a sa lumină toate stelele acopere și nevădzute le face, așe pasirea dobitocită și vita păsărită pre toate de mascara covârșirii). Căci la Cămilă, în loc de peri și de floci, cu pene roșii o îmbrăcasă, lângă carile aripi negre ca de Corb alăturăsat, la grumadzii Cămilei cel cohâiat, capul boului cel buărat prepusese. Coada păunului cea

¹ În sfârșit (prin septembrie 1703), Mihai Racoviță obține confirmarea domniei de la noul sultan (Ahmed III) și pleacă, împreună cu toți sprijinitorii, în țară, lăsând la Istanbul pe agenții săi (*dulăii: capichehaiele; coteii: spionii*), precum și pe Scarlat Ruset, cu dispoziția de a relua vânătoarea împotriva lui Dimitrie Cantemir.

² *Grumadzii Boului: numele bagazului de la Taringrad (D.C.)* — strâmtoreala Bosfor, pe care este clădit Istanbulul. Cantemir vorbește despre „ieșirea“, adică despre plecarea boierilor moldoveni de la palatul imperial de pe Bosfor, după ce noul domn, Mihai Racoviță, căpătase investitura de la sultan (septembrie 1703). Cu aceasta începe secvența pe care am putea-o intitula *Domnia Struțocămilei* (fiind vorba, bineînțeles, de prima domnie: 1703—1705).

³ *Coada păunului cătră coarnele boului: cuca de la împărat cătră caftanul cel luase (D.C.)* — este vorba de cuca și de caftan, principalele obiecte de îmbrăcămintă domnească ce se primeau cu ocazia investituirii.

⁴ Urmează un portret caricatural făcut lui Racoviță în postura de purtător al însemnelor domnești. Denumirea ieroglifică a însemnelor, cum ar fi „penele roșii“, care înseamnă „cabanita de domnie“ și poziția ocupată de cuca: coada din vârful capului etc. sunt semnificative.

rotată, nu despre sapă, după obiceiul a tuturor dobitoacelor, ce în loc de cercel, alătura cu capul, în sus o ridicase și, de cornul cel drept lipind-o, o legase (că unde văpsala galbănă degetele văpsește, acolo la Cămile coarne, aripi și pene odrăslește¹).

Așadară, jigăniile și dobitoacele toate urmând Strutocamilii, la sălașul monarhiei sale sosiră, unde, pe Strutocamilă în obiciul șopron² băgând, pilituri de fier cu prund amestecate, în loc de ospăt, înainte-i vărsără, cu carile mai mult să mânca decât mânca și mai mult corția decât mistuia.³

Iară alalte de singe nevinovat vărsătoare jiganii,⁴ fietecarea, trunchiu de meserniță și prăvălie de carne deschisese, în toate părțile giunghind, zugrumând, tăind, despoind, aruncând, împărțind și nici de grasă în samă băgând, nici de vitioană cevaș milă având (că unde jigania oilă păzește, acolo ciobanul păscând, în loc de lână, cu gerul să învește). Atâtă cât tot dobitocul supus la cea desăvârșit a peririi primejdie sosisă. Tot ochiul ce le privia cu lacrămi de singe le tânguia, între dânsele undeva glas de bucurie sau viers de veselie nu să simții, fără numai răget, muget, obide, suspine, văietături și olecături în toate părțile și în toate colțurile să audziia.⁵

¹ *De văpsala galbănă degetele a să văpsi: mâna a să umplea de mită (D.C.)* — se reamintește că obținerea confirmării domniei lui Racoviță s-a realizat cu ajutorul mituiri demnitărilor otomani.

² *Șopron: curțile, scaunul domnilor Moldovei (D.C.).*

³ După ce l-au adus la scaunul domnesc din Iași („șopron“), marii boieri fac din Mihai Racoviță, domnul ales de ei cu multă cheltuială, o unealtă docilă a intereselor lor; îi dau să mănânce „pilituri de fier cu prund amestecate“, adică îl silesc să înghită tot ce vor ei.

⁴ Cantemir accentuează încă o dată cruzimea boierimii moldovene în relațiile cu masele de țărani.

⁵ Prin urmare, la adăpostul unui domn slab, fără autoritate și stăpânit de sentimentul recunoștinței pentru cheltuielile ce se făcuseră cu alegerea lui, boierimea moldoveană apăsa și jefuiește cumplit țărănimaea, astfel încât aceasta ajunsese în pragul pieirii: *giungherile, mesernițele în dobitoace: prada, jacul boierilor în cei supuși (D.C.).*

Cămila săracă, de chipu-și să miră, de aripi și de pene oarecum mărindu-să, să cani înflă. Apoi de sete și de foame și de alte nevoi și bezcisnicii cu jele și nemângăiată să väiera. Cătră aceasta stăpân să stăpâniia, deasupra să supunea, cu glas să amuția, cu mâni să ciunția, cu picioare să ologia, cu ochi să orbiia și încă cu duh să înădușia și cu sufletul în coș în toate ceasurile să omorăia (că precât în viață moartea, atâta în putere slăbiciunea lucreadză, însă cu atâta moartea decât slăbiciunea mai fericită, căci ce ia o dată, nici a mai da [nici a mai da], nici a mai lua altă dată poate. Iară în slăbiciune năcazurile, ca otava în primăvară odrăslesc și fel de fel de chipuri spre mai mare dosadă izvodesc). Așe Strutocamila, în vreo parte a să clăti, de fricoasă nu putea, ceva a grăi, de proastă nu știa, pentru care lucru, din gura ei altă ceva nu să audzia fără numai bolbăietura carea de la moșii și strămoșii săi învățasă și prin glasul fără articule din piept și din gârtan acestea îi cloicotia: r.r.r.a.a.a.c.c.c.o.o.o.v.v.v. a.a.a.,¹ pre carile mai pre urmă, iarăși Lupul filosofind, într-acesta chip le-au tâlcuit: rău, rău, rău, ah, ah, capul, capul, capul, oh oh oh, vai, vai, vai.²

Pre aceasta vreme și Vulpea piielea blănărilor și carnea ciorâlor își dede, căci nici pământul în sine o priimi, nici aerul de cât era uscată a o mai zbici putu. Și ase, și ea plata vicleșugului prăpădenie și peire de năprasnă a fi cunoscu³ (că a vicleșugului sămințe vara să samănă dulci și, iarna răsar amară, a căror poamă întâi îndulcesc, apoi cu nesuferită amărâme otrăvăsc).

Pasirile dară și dobitoacele, toate acmu lucrurile-și după cuvântu-și și pofta-și isprăvite și deplin tocmite a fi părându-li-se, a omonii și legăturii cuprindere și a monarșilor săi vecinică și neprepusă stăpânire, cu zapise, cu urice și cu hrisovuluri a întări

¹ Racova, comuna din care se trăgea Mihai Racoviță.

² Domnul ales nu era în stare să pună capăt abuzului boierilor, limitându-se la oftat și văicăreli.

³ În timpul domniei lui Mihai Racoviță moare și marele spătar Ilie Țifescu (Vulpea), prin luna mai 1705.

și a adeveri socotiră. Deci hirograful cu a tuturor iscăliturile de obște, pre carile monarhilor săi dederă, într-acesta chip era¹:

„Adeca noi, pasirile văzduhului și dobitoacele pământului, cu această a noastră de obște scrisoare scriem și mărturisim, precum de nime siliți, nici asupriți, ce dintr-a noastră bună voie, gând bun am gândit, sfat adevărat am sfătuit și lucru de cinstă cu cuviință și spre folosul de obște am început, am săvârșit și cu iscăliturile noastre l-am întărit, ca de astădzi înapoi cu toții noi, veri zburătoare, veri pre pământ mărgătoare ar fi într-o inimă și într-o învoință supt doaă monarhiei a doi monarhi, a înălțatului Vulturului adeca și a preaputinciosului Leului, supuși și aciuati să fim. Așijderea, epitropii și în toate puternicii acestor slăvite împărații otcârmuiitori, Corbul adeca și Strutocamilon, orice ne-ar porunci și orice ne-ar învăța, fără de nici o îngăimălă și fără leac de crâncenală ascultători și următori să ne arătăm. După aceasta, într-o pravilă și în unirea legiurilor (deosăbi de obiceele locului) să ne aflăm, a tot prijetinul prijetin și a tot neprijetinul neprijetin de obște să priim sau să nu priim. Greul și nevoia unul altuia să purtăm, în toată evthihiia și distihiia tovarăși nedespărțiti și neîndoiti să ne ținem, nicicum a vremilor, a lucrurilor și a tâmplărilor profasini sau alt chip de fereală și de șuvăială să punem, ce orice ar fi și s-ar tâmpla cu sfatul de obște pentru folosul de obște să arătăm, să dzicem și să facem. Așijderea, cu strașnic și în veci stătătoriu giurământ, pre nume și viața a marilor împărați ne giurăm și spre

¹ Prin urmare, pe vremea domniei lui Mihai Racoviță, probabil prin anul 1704, are loc o înțelegere între boierimea munteană și cea moldoveană, în sensul practicării unei politici de bună vecinătate și prietenie, fără pări reciproce la Poartă. Această înțelegere se materializează într-un act scris, o convenție, care, urmând, probabil, o practică a vremii, va servi ca document de sprijin pentru încheierea unui tratat de amicitie între domnii celor două țări. Mai jos, scriitorul dă conținutul, desigur fictiv, dar întemeiat pe realitate, al convenției boierești, convenție ce este în același timp și un jurământ de credință al boierimii față de domnii lor.

cinstea monarhiilor noastre cuvânt dăm, ca oricine vrăodânăoară împotrivnic, neascultătoriu sau viclean epitropilor împăraților noștri milostivi s-ar afla, din ceata, neamul, cinstea și adunarea noastră afara să-l scoatem, și obștii neprijetin, legiurilor eretic și pravilelor călcătoriu să-l cunoaștem și, până când a noastră și a lui viață între muritori s-ar tăvăli, ochiul zavistiei, mâna izbândii și inima vrăjmășii deasupra unuia ca aceluia să nu rădicăm, ce pururea gonit și izgonit din țircălamul unirii noastre avându-l, toată ura vrăjmășii nu numai în lucruri, în bucate și în avuție-i să să opreasă, ce așeși, până la curmarea dzilelor și vieții lungindu-să, să să lătască, atâta cât, din bătrân până la Tânăr și din sugariu până la golaș milostivindu-ne, să nu dojenim și de la ac până la ață cu avuție, cu neam, cu simenție în prav și pulbere a-l întoarce să silim. (Că precum vrăjmășia veche adânci rădăcini sloboade, așe și izbânda în neam și semenții să lătește.) Așijderea pentru trii de moarte neprijetini, tuturor mai cu de-adins în știre să fie și în pomenire din rod și-n rod să tie: adecă pentru Inorog, Filul și Vidra, carii pururea neîndupăcați în răutate și neobosiți în vrajbe s-au arătat. Ca toată pasirea iute la zburat, toată jiganiia repede la alergat și toată dihaniia ascuțită la adulmăcat, pururea gata și fără preget să fie, până când, sau în silte, sau în curse, sau în colți, sau în unghii răii rău vor cădea, și cea ce li să cade plată-și vor lua, de vreme ce aceste aievea neprijetini și vrăjmași obștii s-au purtat, împăraților nesupuși și poroncilor neascultători s-au aflat.

Încășile cu toții dzicem și adeverim și din tot sufletul și inima făgăduim ca toate capitulurile și punturile (pre carile împărații noștri milostivi de la noi au poftit) în veci neclătite, nebetejite și nesmintite să le păzim. și iarășile învoim și poftim ca pe epitropul ce avem (carile chipul și icoana împăratului nostru poartă) în viață neschimbat și nemutat stăpân să-l avem și să-l ținem. Iară după a lor viață, ori pre carile din odraslele lor cerescul Vultur și Leu în scaunul părintilor săi ar pune, pre acela următoriu și moștenitoriu epitropii cu toată învoința să-l priimim, ca în veci

de veci semenția lor din tronul stăpânirii să nu lipsască, ce cât luna să trăiască și cât soarele să cu fericire viețuiască. Fie, fie, fie!

Pentru dară mai bună credința și deplin adeverința plecat hirograful nostru la pravul pragului și la scăuiașul talpelor a milostivilor noștri împărați am pus.¹ Datu-s-au în anul monarhiei pasiilor 29.000, iară a monarhiei jiganiilor 30.100, în anul epitropiei Corbului 1.500, iară a epitropiei <i>Strutocamilii 100.²

Coțofana uricariul de omăt, pis.

Brebnacea, Șoimul, Uliul, Coruiul, Rârăul, Hârățul, Cioara, Coțofana, Puhacea, Caia, Pardosul, Ursul, Vulpea, Ciacal, Bursucul, Râsul, Veverița, Dulful, Sobolul, Cânele, Coteiul, Ogarul, Mâța Sălbatecă, Mâța de Casă, Guziul, Nevăstuica, Șoarecele.

Pasirile și dobitoacele supuse:

Lebăda, Dropiia, Vaca, Gânsca, Rața, Curca, Găina, Păunul, Vrabiia, Porumbul, Turturea, Gangur, Pițiguș, Cintița, Fasanu, Patrânichea, Prepelița, Cârsteiul, Rândunea, Lăstunu, Calul, Boul, Oaia, Capra, Porcu, Măgarul, Cămila, Dzimbrii, Cerbul, Ciuta, Căprioara, Iepurile, Colunul³ și alalte pasiri, dobitoace și jigăni câte în ce-

¹ Așa cum prezintă Cantemir lucrurile, convenția boierească era formată din două părți: prima cuprindea obligația de credință a boierilor pentru sprijinirea lui Racoviță și Brâncoveanu împotriva lui C. Duca și a fraților Cantemir, pe care se legau prin jurământ să-i omoare, iar cea de a doua conținea obligația boierilor de a respecta caracterul ereditar dorit de Racoviță și Brâncoveanu pentru domnia lor, cerință potrivită de altfel cu practica internă străveche, dar contrazisă în acea epocă de dependența noastră față de Poarta Otomană. Cantemir însuși va susține, pentru el, principiul monarhiei ereditare.

² Anulând cele două zerouri de la fiecare număr, obținem anul acestei convenții boierești: anul 1 pentru domnia lui Mihai Racoviță și 15 pentru Brâncoveanu, ambele coincizând cu anul 1704. Datele semnificând întemeierea Țării Românești și a Moldovei sunt, în schimb, greșite.

³ În privința numelui semnatarilor, avem de făcut unele observații: ca secretar (uricariu) apare Coțofana de omăt (desigur altă persoană decât Coțofana), Cioara este trecută printre boierii munteni (lucru ce aruncă o umbră

riu sus și pre pământ gios ne aflăm, pre aceasta ne legăm, ne giurăm și cele scrise priimim și adeverim.“

Hirograful acesta, dacă prin referendarul, elcovanul¹, la mâna împăraților cu mare cinstă și plecăciune îl trimasără, împărații hrisovului la adunări trimasără, carile într-acesta chip să citiia²:

„Noi, Vulturul și Leul, monarșii văzduhului și a pământului și într-aceste doaă stihii³ a tuturor lăcuitoarelor pasiri și dobitoacei aftocratori și oblăduitori, zburătoarelor până preste nuări și mărgătoarelor până peste marginile pământului în știre facem că umilința împărăteștii noastre inimi vrând și învoind ca cele până acmu între înălțatele noastre împotrivnice vrajbe să să împace, toate tulburările în linește a să preface și pentru ca fietecarile hotărăle sale să-și cunoască și supușii fără nici o scandală să-și deosăbască. Așijderea, ca cu toții într-o unire de dragoste adevă-

asupra identificării ei cu Panaiotache Morona, un grec în serviciul moldovenilor), mai apare Coțofana (fără altă determinare a numelui), iar între boierii moldoveni întâlnim un nume nou, Dulful, care nu poate fi aceeași persoană cu dulful din *Povestea Liliacului și a corăbiierilui cu dulful*. Între semnatarii moldoveni este prezentă și Vulpea, ceea ce dovedește că nu murise la data semnării convenției.

¹ Apare foarte ciudată precizarea că textul convenției boierești, jurământ de credință față de domni, este trimis către aceștia printr-un *ielcovan*, adică printr-un *călăraș, olăcar de Tarigrad* (D.C.), lucru ce ar arăta că redactarea acesteia fusese făcută încă din toamna anului 1703, când boierimea celor două țări se mai afla în capitala otomană.

² După primirea convenției scrise, cei doi domni realizează, pe baza ei, un tratat de alianță și ajutor reciproc între ambele țări, tratat adus și la cunoștința boierimii. Cantemir dezvăluie circuitul sau stadiile prin care trecea realizarea unui tratat, ai cărui factori erau boierimea și domnul.

³ *Stihile* sunt *țările* (D.C.) — de fapt aerul (Țara Românească) și pământul (Moldova). La cheie, Cantemir completează: *Văzduhul a pasirilor: Tara Muntenească*, iar *Pământul a dobitoacelor: Tara Moldovenească*.

rată și într-o inimă de tot vicleșugul neimată să să alcătuiască, prin luminatele noastre scrisori și decât vântul mai repedzii noștri alergători, tuturor celora ce a ști li să cădea, în știre am dat și prin strășnica noastră poruncă i-am chemat, și la locul orânduit, la adunarea de obște i-am adunat. Cărora arătându-le că, precum cloșca puișorii săi, așe nebiruita noastră putere cinești pre al său supt aciuarea și ocrotirea aripilor sale a aciuă și a ocroti va și pofteaște. Ca nu cumva de acmu înainte cineva din neprietini spre dânsii mâna strâmbătății a întinde și cu ochiul vicleșugului a le căuta să poată, sau a putea a gândi să îndrăznească. Aședără, cu toții, buna împărăteasca noastră vrere vădzhând și spre cel de obște folos a fi pricepând, poruncii noastre s-au plecat și înaintea feții tot genunchiul s-au închinat. De care lucru, și nemăsurata noastră milosirdie din scaunul înălțimei sale plecându-să și spre umilința lor milostivindu-să, din rostul monarhicesc dzicem și dzisa cu împărătescul hrisovul întărim și adeverim ca pre toți în toată dragostea și priința să-i avem și cinești după a sa stepăna și măsură în cinste și cuviință să-i ținem. Așijderea, de tot împotrivnicul și pizmașul cu nebiruita noastră putere să-i apărăm și pre dușmanii lor de la dânsii de parte să-i gonim și să-i izgonim. Ales și mai vârtos pre unii, carii și poruncilor noastre ca niște obraznici îndrăznesc neascultători și supușilor noștri bântuitori și publicăi răscolitori aievea s-au vădzut și s-au arătat. Pre unii dară ca aceia dzicem și poruncim ca, în scurtă viață lor, luminată față noastră să nu vadă, nici vreodânaoară ei sau semenția lor între senatorii noștri să încapă, nici vreunii stepene de cinste în veci să să învrednicească, ce pururea în împărăteasca noastră de nescăpată urgie aflându-să, ascuțita și netâmpita spătă gonindu-i și întirindu-i, să nu să lenească. Însă acestea despre mare mila noastră ferite vor fi, până când și supușii noștri dreptatea, omonia și credința cătră noi nebetijită vor păzi, fără preget și fără căreala, spre toate poruncile noastre vor sirgui și cele de pre an dări fără

rămășiță și zăticneală, la cămările slăvii noastre dând, datoria țărănească după obiceiul vechiu vor plăti. Așijderea, dzicem și poruncim ca ponturile și capitulurile carile încă la adunarea dintâi¹ s-au legat și s-au aşedzat, nesmintite, neclătite și nevicienite ținându-le, în veci ei și următorii lor, așe să îmble, cât în cevași și câtvași macar cum lina și odihnita noastră voie să nu scârbașcă, nici singur sie cu lenevirea sau cu îndrăznirea ură și urgie asupra să-și aducă.

Aședară, alor noastre monarhicești porunci ascultătorilor și în tot chipul drept slujitorilor, milă și căutare, cinste și în bunătăți mare blagoutrobna noastră împărătie făgăduiește. Iară într-alt chip celuia ce ar gândi, ar dzice și ar lucra, prada casii, săracia avuții, izgnania moșii și, în cea mai de pre de urmă, romfea, sabiia dintr-îmbe părțile ascuțită, între trup și între capu-i despărțitoare, de grabnică și ocărâtă moarte aducătoare, plata și izbânda îi va fi. Aceasta scriem și într-alt chip nu va fi.²

Datu-s-au în anul monarhiei Vulturului 29.000, iară la anul monarhiei Leului 30.100, în anul epitropiei Corbului 1.500, iară a epitropiei Strutocamilei 100.

Vulturul monarh, Leul monarh.

Lebăda vel logofet povelil, Boul vel logofet povelil.

Coțofana uricar pîs.³

¹ Adunarea de la Arnăut-chioi, unde se confirmă acum presupunerea că s-a redactat, cel puțin în prima formă, convenția boierească. Probabil că această convenție este aceeași cu „hirograful de obște“, pomenit la început, prin care urma să se încheie adunarea.

² În tratatul de alianță dintre cele două țări, pe lângă prevederile legate de obiectivele acestui act, figurează și altele în care domnii promit ocrotire boierilor credincioși și aspre pedepse pentru vicenitori.

³ Cantemir nu era la curent cu noii titulari ai demnității de logofăt, pomenind în Țara Românească pe Cornea Brăiloiu (Lebăda) în loc de Șerban Greceanu, iar în Moldova pe Donici (Boul), în loc de Antiohie Jora.

Ponturile și capitulurile împărătești

1. Corbul în veci și săminția lui peste veci epitrop împărății Vulturului să fie. Toată pasirea domn și stăpânitoriu să-l cunoască, și într-însele putere slobodă a lega și a dezlega, a omorî și a ierta, să aibă.

2. Strutocamila în veci și seminția lui (având, de nu va avea, și neavând, da va avea¹) peste veci epitrop împărății Leului să fie. Tot dobitocul și jigania domn și stăpânitoriu să-l tie, în carile a lega, a dezlega, a omorî, a ierta putere slobodă să aibă.²

3. Silogismul Corbului făcut în *barbara*, în veci neclătit și nedieresit să rămâie. Așjderea, tainică filosofia Lupului în școala dobitoacelor să nu să profesască, nici ale lui tâlcuiri și exighises să se citească, ce în locul filosofiei cânești de batgiocură să să aibă.³

4. Cu Filul și cu Inorogul cineva din jigănii prieteșug, cuvânt, corespondenție, veri aievea, veri pre taină, din gură sau din scriitori și în tot alt chipul, macar cum, să nu aibă, nici rudenie cu dânsii să facă, nici precum rude unul altuia sint să să răspundză. Ce cu toții vrăjmași și de moarte neprijetini să-i cunoască, și prin toată vremea de goană și de vânătoare să nu să părăsască, până când cea căzută și de pre urmă plată sau cu moarte cumplită, sau cu viață năcăjită ș-or da.

5. Vidra dintr-îmbe stihile gonită și dintr-amândoaa monarhiile izgonită să fie, și cine într-alt chip ar socoti, cu moartea să plătească.

¹ Având, de nu va avea, și neavând, de va avea: el stărp fiind, ea copil de-i va naște (D.C.) — o nouă aluzie răutăcioasă la adresa vieții intime a lui Mihai Racoviță.

² Clauza se referă la acordarea domniei ereditare pentru Racoviță, așa cum „pontul 1“ presupune același lucru pentru Brâncoveanu.

³ O astfel de prevedere, aproape grotescă, la adresa filozofiei Lupului, demonstrează caracterul în mare măsură fictiv al redactării cantemirene a acestui tratat, care-ar fi putut să se fi încheiat, bineînțeles, în alți termeni.

6. Lupul din bârlogul său afară a ieși (fără numai pentru hrană) vrednic și slobod să nu fie și cu Ciacalul împreunări și voroave să nu aibă.¹

7. Pasirile cu dobitoacele cusrchie și rudenie a face dintr-îmbe părțile neapărate și neoprite să fie, și încă cătră aceasta unii pre alții, pre cât vor putea a îndemna, nevoitori și silitori să fie, ca într-acesta chip mai multă dragoste și prieteșug între dânsii să să lățască.²

8. Pasirile într-agitoriu Strutocamilei și dobitoacele într-agitoriu Corbului (când despre neprijetinii obștii vreo tulburare sau amestecare s-ar tâmpla) fără preget și împotrivire să fie.

9. La toată cheltuiala carea cu a neprijetinilor pricină a vini s-ar tâmpla, pasirile doaă părți, iară dobitoacele o parte să dea și dulăii de casă cu coteii și cu Râsul împreună (carii pentru strajea munților s-au ales) toate strâmpotorile munților cuprindzind, carile ce ar simți, unul cătră altul știre să dea, ca într-acesta chip și paza mai bună să fie, și vânătoarea fără gonași să nu rămâie.³

10. Dările de pre an de bunăvoie, fără lipsă și fără bănat strângându-le, să le numere, cumpănească, în pungi bagându-le, să le lege și să le pecetluiască, și așe, prin mijlocitori credincioși, la cămările slăvii noastre, fără sminteală să să trimăță.

Acestea toate, cine într-alt chip ar gândi, ar socoti, ar vorovi, sau vreuna cât de mică din orânduiala și aşedzimântul ce s-au

¹ Tot fictivă este și interdicția privind persoana lui Lupu Bogdan, care în realitate va fi mare dregător sub Mihai Racoviță; este adevarat, însă, ca până la urmă acesta l-a otrăvit. Trebuie totuși considerate ca reale prevederile privind necesitatea supravegherii dușmanilor noului domn, adică a fraților Cantemir, a lui Lupu Bogdan și a lui Maxut serdarul.

² Încuscrirea dintre boierii moldoveni și munteni devinea astfel un mijloc de întărire a amicitei, stipulată și în convenție, și în tratat.

³ Era normal ca cheltuielile pentru dejucarea intrigilor și a demersurilor pretendenților la Poartă să fie incluse în tratat, cu cota parte a fiecărei țări, după puterea economică.

pus, ar sminti, până la trii neamuri a casăi pradă, a moșilor pusteire, a avuții<în>> la cămările împărațești luare și, în cea mai de pre urmă, groznică și cumplită moarte să știe.^{1“}

Așadară, zapisul supușilor,² uricul împăraților³ și ponturile legăturilor într-acesta chip alcătuindu-să și aşezdindu-să și cu toții acmu de lucrul isprăvit veselindu-să, fietecare monarh sfetnicilor, senatorilor și supușilor săi cinste și masă mare să gătească porunciră (că după izbânda voii, izbânda limarghiei pururea urmadă și gâlceava împăcată în bucate și vin să sloboade).⁴

După împărațeasca poruncă toate să gătară, fel de feluri de mâncări, în divuri, în chipuri de băuturi, pre mese să aşezzară. Fietecarile după cinstea și stepăna sa la deosâbile mese, cineși după neamul său și felul să orânduiră (că chipul întâi a trufiei în procathedrii mesii să zugrăvește și toată mândria în scaunul cel mai de sus să săvârșește). Iară la masa la carea singuri împărații să ospăta, altora loc de sedzut nu arăta, fără numai Corbului și Strutocamilii, carii pentru slujba epitropiei ce purta decât toate

¹ Deși acest tratat nu este exclus să fi existat, Cantemir îl formulează în felul său, pentru a satiriza diverse aspecte ale vieții politice create în urma alegerii din anul 1703 a lui Mihai Racoviță.

² Convenția boierească, un jurământ de credință către domni, este numită „zapisul supușilor“, termen ce ne îndreptățește să-l identificăm cu „hirograful de obște“, cu care s-a încheiat adunarea de la Arnăut-chioi.

³ Este acea parte din tratat prin care erau reglementate privilegiile boierești, în timp ce „ponturile legăturilor“ reprezintă tratatul propriu-zis privind relațiile de alianță și ajutor reciproc dintre cele două țări.

⁴ Cantemir imaginează un mare ospăț — motiv rabelaisian — care urma să încununeze realizarea acestui tratat de alianță. Scriitorul pornește de la un străvechi obicei domnesc, potrivit căruia domnul, în urma căștigării unui război, dădea un ospăț în cinstea boierilor și luptătorilor săi. Asemenea ospețe, de proporții mărețe, sunt pomenite în cronica lui Grigore Ureche pentru vremea domniei lui Ștefan cel Mare. Ospățul descris de Cantemir este o frumoasă pagină literară, secvență de mare concizie și expresivitate, în care puterea de evocare a petrecerilor zgomotoase de la curțile domnești se împletește cu satira psihologică.

dihaniile lumii mai în cinste să avea. Cătră aceștea pre Brehnace și pre Pardos adăogea, ca cum dintr-alții mai aleși și după epitropi al doilea ar fi¹. Ei într-acesta chip la veseliia ospățului aşedzindu-să și în tot feliul de dezmerdări desfățându-să și acmu păharăle pre masă ades primblându-să, cineși pre monarhul său cu nespuse laude și colachii în ceriuri înălță (că vinul, în stomah intrând, aburul la cap trimite și aburul vinului, în cap învăluindu-să, gândurile acoperite și cuvintele negândite la ivală scoate). și acmu la cele mai dinluntru a voroavelor pozvolenii întrând, cine de viteaz, cine de credincios, cine de vârtos să lăuda. Așjderea, cine credința și priința sa, cine vicleșugul și vrăjmășia altuia, cu desfrătate și cu vinul împiedicate voroave arăta.

Acestea încă ei bolbăind și stropii vinului din gura unuia în obrazul altuia sărind, iată, de năprasnă și fără veste, toate turmele și neamurile a tuturor muștelor² la masă nechemate și la ospăț neîmbiiate a vini și fără nici o sială a să ospăta vădzură.³

¹ De remarcat amănuntul, adevărat, că locul al doilea la masă după „epitropi“, adică după domni, îl deținea, pentru Țara Românească, stolnicul Constantin Cantacuzino, iar pentru Moldova — Iordache Ruset, ambii conducătorii din umbră ai vieții politice a celor două țări românești.

² Muștele au înțelesul generic de insecte înaripate, aparținând ordinului himenopterelor. Așa încât simbolic ele ar trebui să semnifice toate categoriile sociale, de la țărani iobagi până la curteni, scutelnici, ciocoime și mercenari. Dar, din desfășurarea evenimentelor descrise și mai ales din elementele ideologice, vom vedea că este vorba numai de țărăniminea iobagă.

³ Tocmai când boierii se veseleau mai tare, năvălesc la ospăț roiuri flămânde de muște, adică de țărani. Cantemir inventează năvala țărănimii flămânde, pentru a demonstra starea de cumplite lipsuri a maselor productive din cele două țări românești. Pentru a sublinia acest lucru, el face apel la procedeul contrastării, opunând masele înfometate cu starea de belșug, ghiftuire și nepăsare a boierimii. Secvența năvălirii disperate a muștelor la ospăț anticipează cu peste două sute de ani marea răscoală a țărănimii din 1907 și dramatica ei reflectare în opera lui Liviu Rebreanu. Numai că această ridicare a maselor este o pură invenție cantemireană cu scopul de a-și expune, de pe poziția acestora, propriile sale idei social-politice.

Că, precum mai denainte s-au pomenit, în noaptea carea Ciaca-lul de după gardul prisăcii sfatul albinelor și a viespilor audzisă, și a doa dži, viind, Lupului și Vulpiei povestisă, a doa dži viespile toate pre gărgăuni, pre tăuni, pre țintări și pre alte cete de muște și de mușite îndemnând, la albine s-au adunat, și fietecarea de vestea carea audzisă povestind, adeca precum Vulturul tuturor zburătoarelor monarh să să fie ales și hirografi de la toți să fie cerșut și să fie și luat au înțeles.¹ Care lucru, tot neamul muștelor, pre sine nu mai puțin decât pasirile zburătoare știind:² „Sculați, frați, între sine dzisără, și oriunde acele adunări³ vom putea afla, acolea a noastră elefterie⁴ a cunoaște să le facem, ca altă dată să

¹ Cantemir reamintește pregătirea răscoalei țărănești, când Maxut serdarul (Şacalul) adusese vestea despre aceasta lui Lupu Bogdan și lui Ilie Țifescu. Scriitorul repetă de asemenea, în limbajul său cifrat, cauzele răscoalei: faptul că Vulturul a fost ales ca rege al zburătoarelor (muntenilor, cu sensul că n-au fost consultate și masele) și că a cerut un act semnat de toți (hirograf), care să confirme că a fost ales de către mulțime (ceea ce — vor obiecta masele — nu era adevărat).

² Masele de țărani oprimați susțin că sunt de același neam (zburătoare) cu „pasirile zburătoare“ (categorioarele privilegiate ale societății românești de atunci), situație din care decurge ideea necesității unui tratament social egal între țărani și boieri. Aceste idei, pe care scriitorul le repetă, clarifică și mai mult faptul că răscoala este o inventie literară și că sub această formă mariile gânditori își exprimă propriile idei privind două importante laturi ale vieții sociale și politice de atunci: alegerea domnului, cu toate practicile legate de aceasta, și inechitatea politică între masele exploatați și categorioarele privilegiate ale societății.

³ Nu este vorba de cele două adunări de la Arnăut-choi și de la Adrianopol, ci de adunările pentru ospete, prin care boierii sărbătoreau reușita planurilor politice.

⁴ Libertate (grec.). Masele vor, aşadar, eliberarea de sub dominația boierimii (Cantemir este primul gânditor social român care înțelege conflictele sociale prin prisma luptei de clasă). O astfel de lozincă nu putea fi decât a țărănimii exploatații, nu și a celorlalte categorii sociale cuprinse în termenul global „muște“. Cantemir introduce însă și pe curteni, ciocoi, scutelnici și mercenari în răscoală, întrucât pe sprijinul acestor categorii se putea conta în competițiile între pretendenții la scaunul domnesc.

priceapă, (că nu toată pasirea zburătoare să mănâncă, nici tot marile pre cel mai mic stăpânește, nici toată pofta din părere născută¹ să plinește)“. Neamul dară muștelor, precum s-au dzis, tot într-un suflet și într-o inimă sculându-să și mai mult cu focul inimii decât cu aripile zburând și ducându-să, pre toate zburătoarele și mărgătoarele la pomenitul ospăt afară. Carile, mai mult de mânie decât de foame, în bucatele streine și în agonisita altopra ca focul în paie și ca scânteia în iarba pucioasă intrără. Aceasta toții sfetnicii și senatorii din îmbe părțile vădzind, în mierare și ciudesa ca aceasta sta și ce poate fi aceasta, din cap, din urme și din ochi semne făcându-și, muștește întreba. Toții de toții întreba și cel ce să răspundă nu era.

Albinele, viespile, muștile și alalte gloate nicicum ceva uitându-să, ca la bucatele și mesele sale, fără nici o grija, mâncă, împrăștiia și de pre masă gios, la furnici arunca. Căci și furnicile, de acestea oblicind, după alalte muște urmară, dzicând precum partea zburătoarelor sint, de vreme ce ca pasirile să oaă și cu vreme aripi ca muștele și ca alalte lighioi zburătoare fac.² Iară Vulturul și Leul, de mânie, ca beșica de vânt să împlură, unul piui, altul răcni, și fietecarile cetelor și bulucurilor sale de războiu și de bătaie să să gătească cu urgie porunciră. și „nici unul din tâlharii în samă nebăgători să nu scape!“ striga: „Cine sint aceștea carii de strașnice chipurile împărătești a să sii n-au învățat? Carii sint aceștea ce de frica groazniciei noastre nu s-au cutremurat? Au ieste cineva supt soare a căruia neștiutorii a să rușina ochii de străluminarea slăvii noastre să nu să tâmpască? Au ieste din față

¹ Dorință întemeiată pe un motiv închipuit, nu pe realitate. Cunoaștem încă două idei ale răsculaților: nu orice mare (cu sensul de boierime) stăpânește pe cel mic (mic social, masele) și nici nu se realizează orice dorință întemeiată pe simple presupuneri. O astfel de părere subiectivă era convingerea boierimii că ar avea dreptul să nesocotească pe cei mai mici din ierarhia socială.

² Sunt de remarcat, din punct de vedere literar, concizia și dinamismul secvenței în care se descrie năvala muștelor asupra bucatelor.

pământului până în țârcălamul lunii duh ca acela carile gând împotrivnic spre nebiruita noastră putere să puie? Cum mai curând dară în unghi să-i fărâmați, în colți să-i zdrumicați, în labe să-i spinticați și cu lutul și țarna să-i amestecați și ca pravul și pulsul să-i aruncați¹.

După a împăraților poruncă, cu toții îndată de masă și veselie să lăsară și de arme și de războiu să apucăre² (că precum după răscoale lineștea cu veseliile, așe după veselii armele și gâlcevile adese urmadză), toată jiganiia cumplită colții își tocia și toată pasirea rumpătoare pintenii își ascuția. Cucoarăle cu buciunele buciuma, lebedele cântecul cel de pre urmă a morții cânta, păunii, de răutatea ce videa, în gura mare și cu jele să väieta, șoimii ca hatmanii, uleii ca sărdarii, coruiai ca căpitani pe dinaintea gloatelor și a bulucurilor să primbla, pupădza ca ceaușii la alaiu îi aşedza, căile din fluiere șuiera, brehnăcile înalt pentru paza străjilor să înălță. Vulturul deasupra tuturor împărătește celea trebuitoare slujitorilor porunciia, carii în aripa dreaptă și în aripa stângă de războiu să șicuia. Într-acestași chip și jiganiile pre pământ, cineși la polcul și la ceata sa orânduindu-să, la meideanul bătăii cu mare dârjie ieșiră.

¹ O dată cu semnalul de ripostă dat de către cei doi „împărați“, se dezlănțuie războiul lighioilor mici cu cele mari, descifrat la cheie *ca pohârnirea prostimei asupra celor mari, ce făcuseă unirea (D.C.)*.

Prin termenul „prostime“ scriitorul limitează pe răsculați la categoria țărănimii, în timp ce noțiunea „unire“ se referă la alianța dintre Moldova și Țara Românească pentru conjugarea eforturilor lui Racoviță și Brâncoveanu împotriva Cantemireștilor și a altor pretendenți.

² În descrierea luptei, scriitorul folosește organizarea, strategia și tehnica militară a vremii sale, însă cele două tabere rivale, de o parte păsările și patrupedele, iar de alta muștele, nu au nici o simbolică, confruntarea având loc între cele două grupuri de vietuitoare înțelese la propriu. Această încălcare a simbolicii mărește originalitatea secvenței ce prezintă lupta și ne dovedește că scriitorul nu se lasă fascinat numai de peisajul exotic și de atmosfera de basm din cartea celor *O mie și una de nopți*, ci se lasă vrăjit și de frumusețea și dinamica vieții în peisajul românesc.

Iară după ce puhacele din pușcile cele mari și cucuvaiele din cele mici sămnul războiul dederă, îndată sunete, buhnete, trăsnete, plesnete, vâjiiuri și duduituri preste tot locul să răzsunară. Că iuți aripile vulturilor, brehnăcilor, rarăilor, șoimilor, uleilor și a coruilor cu mare vâjiiuri aerul despica, leii, urșii, pardoșii, dulăii, ogarii și coteii, cu unghile țărna aruncând pulberea în ceriu spulbăra și cu neguri de prav luminoasă radzele soarelui astupa. Mânie ca aceasta vărsără, vrăjmașie ca aceasta arătară, gătire ca aceasta făcură, tunară, detunară, trăsniră, plesniră, răcniră, piuiră și din toate părțile cu mare urgie marile acestea jigañii asupra micșorelor musculițe să repedziră. Ce, precum să dzice cuvântul (Fată munții și născură un șoarece¹), că pre câtă groază arătară, atâta de batgiocură rămasără, de vreme ce micșorimea albinelor, viespilor, muștelor și a țințarilor asupra mărimei pasirilor și jigañilor toată ocara și batgiocura adusără. Căci muștele, cu putința aripilor în slava ceriului rădicându-să, colții și brâncele cele vrăjmașe a jigañilor celor cumplite ceva de laudă a isprăvi sau în ceva a le beteji nu putură. În aer aşijderea toate pasirile rumpătoare (căci alalte numai privitoare era) cu grele trupurile ce purta și cu mari aripile ce le otcârmuia, în gios slobodzindu-să și în sus rădicându-să, repede răpegiunea ce făcea, muștele cu puțină clătire și într-o parte din cale ferire, în deșert a lovi și în zădar a ieși o făcea. Încă de multe ori, pentru mai mare batgiocura, pre spate le încăleca și pintre unghi și pe supt aripi slobode și fără primejdie zbura. Iară când vreuna dintr-însele în brâncă a vreunii pasiri sau jigañii a cădea să tâmpla, cum să o strângă și cum să o fărâme nu avea (că precum mărimea la unile arătoasă, iară la altele ca un bot greu mișeloasă, așe micșorimea la unele de nemică, iară la unele decât mărimea cu multul mai vrednică ieste). Iară supțirele și otrăvit acul albinelor, viespilor și a gărgăunilor

¹ Traducerea unui vers din *Ars poetica* a lui Horațiu: *Parturiunt montes, nascitur ridiculus mus.*

cu carile iele în locul suliții și a sigeții să îintr-arma, cât de pre lesne în palma pasirii sau în talpa jigăniilor îl înfigea, al căruia cumplită durere nu numai căt trupul le beșica, ce încă până la inimă pătrundzind, la fiicați le străbătea. Și așe muștile, după ce în aer pre căt vrea pre pasiri obosii, trântorii buciumul de înturnat cântă și cu toatele de iznoavă la ospăt și la masă să aședza, nicicum a leilor sau a altor jigăni călcături și stropșituri în samă băgând (că precum orbul de noapte nu să grijește, așe cel prea slab de cel prea tare nu să siiește, că cel ce n-are de ce să prăda de prădătoriu, ca udul de ploaie, nu să teme). Deci când jigăniile pre pământ mai mare navală le da, atuncea muștele, prin nări, prin urechi, printre vine și pre supt susiori întrându-le, să aciuă. De care lucru, neprijetinii, nu pre atâta luptători, pre căt scut, cetate și apărători le era (că norocul când pre cel norocit a bat-giocuri va, întâi cu a sa putere îl mărește, apoi cu a altuia slăbiciune îl domolește). Iară când muștele de bunăvoie le părăsia și mai înalt în aer să suia, jiganiilor altă, fără numai urletul în vânt și trântitul cu curul la pământ nu le rămânea. Căci muștele, de urlete a să spăriia neînvățate și din labele lor în văzduh depărtate fiind, în toată nefrica și negrijea să află, și pre spinarea zburătoarelor ca în carăte împărătești legănându-să să primble (între muritori de să dă vreo fericire, pare-mi-să că alta mai mare a fi nu poate decât din rea pizma neprijetinului bun sfârșitul lucherului a să tâmplă. Așijderea, mai mare nenorocire cineva a păti nu poate decât din pricina pizmei sale, fericire neprijetinului a vini când vede).

Într-acesta chip dară jiganiile și pasirile câtăva vreme în zadar trudite și în deșert ostenite, până mai pre urmă, mai mult de năcaz decât de trudă obosindu-să și mai mult de mânie decât de ostenință înădușindu-să, pentru ca puținteluiș duhurile încotate să-și răcorească și puterile slăbite să-și odihnească, buciumul de întors cântără. Și pentru ca stomahurile leșinate să-și întărească, la ospăt să aședză. Dară nice aceasta cu vreo ticneală a le fi

putu (că precum înădușitul fum, cu nările trăgând, mai rău să înădușește, așe odihna fără năroc decât războiul vrăjmaș mai cumplită ieste), de vreme ce multimea țințarilor și a muștelor, carile nu numai a mesăi, ce și a tot pământului față în giur împregiur acoperiia, și atâta aerul cu micile lor trupuri ca cu un fum și prav împlusă, cât jigăniile, de mare ostenință mai adese duhurile a-și trage vrând, cu văzduhul împreună și micile acelea lighioi cu nările sorbiea, carile, până la plomai mărgându-le, mai mare înădușală le făcea. Jigăniile sării, să trântii, suspina, strânuta, capul li să învârtejii, greața li să scornii, iară altăceva nici procopsiia, nici își folosiia (că precum mânia naște izbânda, așe izbânda nedobândită naște dosada, de carea mânia singură ca cu lațul său să zugrumă)¹). Pedeapsă și ocară ca aceasta le zămisli nebuna mândrie și dosadă ca aceasta le născu mândra nebunie. (Că de multe ori părerea înaltă și tocma peste nuări ridicată, în fundul beznii necunoștinții pohârnindu-să, cade, și cu cât mai cu mărime să slăvește, cu atâta mai în prăpaste, prăvălindu-să, să ocărește. Asiderea, adese s-au vădut că lucrurile prea putincioasă și prea vârtoasă pre lesne a să zdrumica și a să fărâma încă de la cel prea slab și moale, precum diamantul cu plumb să lucrează și, cu pravul său și cu curma fierului tăindu-să, să despici, să rujdește și să julește. Moartea și peirea filului șoarecele ieste, picătura ploii piatra găurește și funea de teiu cu vreme marmurile despici. Că

¹ Sub pretextul conflictului de clasă dintre țărănnâme și boierime, Cantemir descrie în realitate un război între viețuitoarele mari și cele foarte mici. În victoria, în aparență absurdă, pe care scriitorul o pune pe seama celor mici împotriva celor mari, este oglindit adevărul că este o imposibilitate apărarea împotriva micilor zburătoare ca albinele, țânțarii, muștele etc. Pentru a înțelege mai bine situația, să ne amintim de necazurile exploratorilor și mai ales de filmul lui Hitchcock *Păsăriile*. Pe de altă parte, în realizarea artistică, de o deosebită frumusețe, a bătăliei, scriitorul face dovada unui deosebit simț al mișcării, anticipându-l pe Eminescu în episodul bătăliei de la Rovine din *Scrisoarea a III-a*.

lucru așe de putincios și de vârtos supt soare nu ieste căruia biruință și înfrângere să nu să dea, încă de unde nici gândește, nici nedejduiește).

Așadară, falnicile și trufașele dihanii, duhurile cele înalte și înfipte ce purta și sprâncenele cele peste frunte ridicate ce înălță, cu ocara a toată lumea, de tot gios le lăsară și gândul într-altă socoteală își mutară¹.

Între pasiri, dară, era Brehnacea, carea, macar că și ea, nu mai puțin decât alalte, de vârsatul singe nevinovat ca de o privală prea frumoasă să veseliia și de toată carnea proaspătă nu să oțărâia, nici să scărăndăvia, însă de multe ori când sfaturile grele să zbătea și lucrurile mari să dirmoia, decât alalte precum mai adese și mai de-aproape adevărul a atinge să videa și totdeauna spre cele mai line și odihnite lucruri învăță și îndemna² (că la tot sfatul, când în vreo parte a să aședza nicicum a să alege nu poate, spre partea lineștii a să pleca sfat înțelepțăsc ieste). Precum odânăoară cătră Cucunos filosofia Lupului aievea adeveria și de sfatul ce pentru Struț începusă să să părăsască³ cu toată nevoița siliia, aşijderea cele mai de pre urmă, precum ceva de cinste a toată monarhiei să aducă nedejde nu ieste dzicea. Aceasta pasire, dară, vădănd că din partea carea nici nedejduia, lucruri ca acestea nebiruite și nele-

¹ Cu aceasta se termină episodul bătăliei dintre vietuitoarele mici și cele mari, Cantemir, prin reflecțiile de mai sus, readucând lucrurile la condiția umană.

² O nouă caracterizare a stolnicului Constantin Cantacuzino; subliniindu-i se caracterul hrăpăret, i se recunoaște în același timp preocuparea pentru adevăr și pentru orientarea spre împăciuire și înțelepciune în sfaturile pe care le dă, stolnicul devenind astfel modelul sfetnicului înțelept și obiectiv în fața problemelor de viață politică.

³ Aluzie la convorbirea stolnicului cu Lupu Bogdan și Mihai Cantacuzino în faza preliminară a adunării de la Arnăut-chioi, când se silea să convingă curtea de la București despre necesitatea renunțării la sprijinirea alegerii lui Mihai Racoviță.

cuite să scorniră, precum cu vremea celea de carile grijă purta, de să vor ijdări, cu cât mai rele și mai cumplite răscoale în tot trupul publicăi vor aduce socoti. De care lucru, acestea așe în sine chitindu-le și oarecum până a nu fi, cu ochiul sufletului ca cum acmă ar fi vădindu-le, cătră tot theatrul¹ voroavă ca aceasta făcu:

În lume² într-aceasta lucrurile tâmplătoare cum vor vini și cum vor cădea, nime dintre muritori deplin și cum sint cu mintea a le cuprinde poate, nici vreodânaoară cineva rădăcina adevărului pentru cele fitoare, afară din tot prepusul, cu socoteala a atinge s-au vădut. Ce precum toate lucrurile în lume sau ființăști sint, sau tâmplătorești, așe în doaă chipuri pentru dânsenele a să adeveri și a să înștiință poate. În cele tâmplătoare dară, începutul adese greșește, iară sfârșitul singur pe sine de bine sau de rău început să arată și să dovedește. De care lucru, a celor tâmplătoare, până sfârșitul nu le videm, nici de rele a le huli, nici de bune a le lăuda fără prepus putem. Iară în cele ființești, precum începutul, așe săvârșitul, după a firii urmare, afară din tot prepusul, precum sint a le pricepe și a le giudeca îndrăznim și putem. Că precum în ciurul cu gaurile largi multime de grăunțe mititele punem și veșca ciurului dincoace și dincolea batem și zbatem, din cele multe grăunțe, carile întâi și carile mai pre urmă a cădea s-ar tâmpla nu știm. Iară precum până în cea de pre urmă, precum toate vor cădea, fără greș știm. Că firește toată greuimea la mijloc trage și tot grăunțul mic prin gaura mare neoprit trece, și așe,

¹ Cantemir imaginează pe boierii munteni strânsi într-o adunare („theatrul“) în vederea discutării cauzelor și consecințelor răscoalei țărănești și pentru a găsi o soluție de urmat în vederea preîntâmpinării unor situații asemănătoare. Cel care vorbește adunării este stolnicul.

² Stolnicul consacră partea întâia a cuvântării previziunii fenomenelor sociale. Abordând această problemă din punct de vedere filosofic, stolnicul (citește Cantemir), împarte fenomenele, naturale și sociale, în două categorii: fenomene întâmplătoare, imprevizibile, și fenomene „ființăști“, adică necesare, pe care mintea omului le poate prevedea fără greș.

urmădză ca ciurul zbătându-să, grăunțele unul pre altul deasupra îngreuind, spre cădere să-l împingă, după acela altul și altul, până când tot cel ce împinge, de nime neîmpins, ce singur din greutatea firească, după altele urmând, să cadză. De care lucru, în lucrurile întâmplătoare¹, cei ce cu minte întreagă să slujăsc, aceasta laudă și spre bine prognosticesc, ca oricând calea lineștii să ar afila, drumul tulburării cu lunecătoriu piciorul norocirii să nu calce, ce totdeauna în cărarea lineștii și potica păcii, oricât de strâmpătă ar fi, nepărăsit și neabătut să călătorească. Că macar că lucrurile la începătură mici și pre lesne a să isprăvi să vad, însă lucrul, de ce să lucrează, crește și să mărește, cu carile împreună și lesnirile împiedecându-să, nevoile să măminează și să îngreuiadză, și așe, cele mai multe, de sfârșitul fericit și lăudat scăpându-să, să deznedejduiesc.² Așjderea, pricina pricinelor a toată pricinile dintâi privitoare și giudecătoare ieste, carile fără cea cădzută plată și răsplătire a le lăsa nu poate (că precum greuimea grăunțului deasupra căderii celui dedesupt pricina au fost, așe greuimea altuia pricina căderii celuia ce cădere celualalt au pricinuit va fi)³. Așadară, lucrurile muritorilor și muritorii, ori ca grăunțele în ciur,

¹ Stolnicul, lăsând să se înțeleagă că în domeniul vieții sociale domină fenomenele întâmplătoare, sau, mai precis, întâmplarea, consideră că pentru a preîntâmpina urmările nedorite ale activității umane, este înțelept ca omul să se conduce după principiile acțiunilor pașnice și să excludă avântarea oară pe căile pe care îi le poate deschide momentan norocul.

² Imposibilitatea previziunii în domeniul vieții sociale, dominată de întâmplare, se dătoarește faptului că acțiunea omului poate declanșa seria de consecințe, unele decurgând din altele sub imperiul legăturilor necesare, pe care omul nu le poate nici prevedea, nici controla.

³ Pricina pricinelor — cauza cauzelor, cauza ultimă, termen aristotelic desemnând divinitatea, primul motor al procesului ontologic. La Cantemir înțelesul termenului este echivoc, el însemnând, ca și la Aristotel, divinitatea, însă o divinitate punitivă, ca în concepția creștină; un alt sens al termenului, pe care îl vom întâlni mai departe, este cel de primă cauză în lanțul cauzal al fenomenelor sociale, în special în cadrul relațiilor interumane.

ori ca spițele în roată ar fi, adevărul fără prepus ieste, că loc stătătoriu și viață credincioasă cuiva din fire nu s-au dat, nici să vadă, ce toate sfera nestării sale sint să încungiure și nesăvârșit țircăiamul firii sint să împregiure și fietecui decât sine cel mai tare ieste să să afle și pricina pricinătoare fără izbânda pricinirii ieste să nu scape¹. Deci până la cuvântul ce voi să grăiesc voi vini, asupra acestuia lucru o pildă, carea în dzilele bătrânețelor mele a privi mi s-au tâmplat, ascultători și îngăduitori să fiți pre toți vă poftesc.

Odânoară² pentru hrana tâmplându-mi-să peste creșteturile munților a zbura și peste toți câmpii cu ochii a mă primbla, într-un mușinoiu un guziu, de cu vară, ca preste iarnă hrană să-i fie, de prin țarini grăuncene culesese și cu multe nevoi și ostenele în mișina ce făcusă le strânsese. Si așe, cu linește și cu odihnă viața trăgându-și, o furnică de mișina guzilului dede, carea, un grăunți rădicând, la mușinoiul său îl dusă, pre care alalte furnici, cu dobândă și pradă gata ca aceasta vădzingind-o, cu toatele după dânsa

¹ Viața omului și fenomenele sociale stau sub semnul permanentei schimbări și înlocuiri a unuia prin altul, peste toate însă impunându-se legea dominirii celui slab de către cel tare, precum și legea sanctiunii divine („izbânda pricinirii“), care va acționa în viața socială ca un principiu punitiv, justiția imanentă.

² Scriitorul pune pe stolnic să spună o poveste cu întâmplări prin care sunt exemplificate ideile de filozofie socială expuse mai sus. Aceasta poate fi intitulată, în termenii lui Cantemir de la cheie, *Povestea Brehnacii cătră tot theatrul*, cu înțelesul de *pildă cătră dzisa: cine face, faci-i-să*, sau, în termenii unei zicale asemănătoare, „după faptă și răsplătă“. Povestea are, deci, un rol moralizator și în același timp, o independență relativă față de conținutul propriu-zis al *Istoriei ieroglifice*. Ca și cele două povestiri ale Vulpiei despre șicună Lupului, și această narătivă a Brehnacii aduce în prim-plan peisajul românesc și aspecte ale vieții cotidiene. Un singur element nu aparține lumii noastre: pardosul, animal exotic, o predilecție cantemireană, care dovedește că, spre deosebire de povestirile Vulpiei, prin excelență populare, povestea Brehnacii este o creație cantemireană ad-hoc, în care sunt îmbinate elemente populare cu cele din *fiziologie*, de unde și nota caracterologic-moralizatoare.

să luară. Și dacă la casa bietului guziu agiunsără și de strânsă grămadă grăunțelor dederă, îndată a o prăda, a o încărca și a o căra începură. Guziul, săracul, în vreme ca aceia de tot agiutoriul scăpat și de rădăcinile curechiului ce mai denainte stricase blăstămat simțindu-să, din toată nedejdea să scăpă și cu mare foamete din fălcile morții nu scăpă. Iară furnica, carea întâiau pricina prădzii, foamei și mai pre urmă și a morții guziului era, de bișugul și bivul carile peste toată iarna avusese îngrișindu-să și îngroșindu-să, cu aripi ca pasirile să într-ariipă și ca muștele în aer cu mare slobodzenie zbură. Iară lângă mușinoiul furnicelor, de cu primăvară, în spinii carii acolea aproape era, o păsăruică mititelușă cuibul a-și face și puii a-și scoate să tâmplă, carea tot cu furnici mititele puișorii a-și hrăni și a-i crește era obiciuită. Căci amintrilea nici ea alte lighioi mai mari a prinde, nici puii ei a le înghiți sau a le amistui putea. Iară într-o dzi cea îndestulită nafaca uitându-și și a firii sale hotare trecându-și¹, furnica cea mare și cu aripi prinșă (căci și furnica atuncea își găsește peirea, când îndobândește aripile), pre carea, după câtăva luptă și trudă biruind-o, mâncare puilor săi o dusă. Furnica, de primejdia vieții cuprinsă și de amărăciunea ceii mai de pre urmă suflare, cu duios și mișelos glas cătră păsăruică dzisă: „Nici tu, o, lacomo, fără plată vii rămânea)). Ce păsăruica, milos și jelnic cuvântul ei în samă nebăgând, fărâmi, fărâmiile făcând-o, puilor o împărți. Eu, patima furnicăi vădzind și cuvântul cel cu moarte amestecat din gură-i audzind, cu tot de-adinsul sfârșitul la ce ar ieși și asupra păsăruicăi izbânda, când și răsplătirea în ce chip ar fi ca să cu-

¹ Un important principiu al relațiilor interumane, exprimat în povestire, prin relațiile dintre specii: îți este permis, moralmente bineînțeles, să-ți iezi din bunurile necesare întreținerii vieții numai atât cât îți este strict necesar („nafaca” însemnând ratie, porție cotidiană); depășirea acestei necesități firești („a firii hotără”), adică lăcomirea spre mai mult nu rămâne nepedepsită. Această lăcomie este sursa nedreptății și inechității sociale, cauzele primare care au dus în final la revolta țărănimii și la rușinoasa înfrângere a boierimii hrăpărețe.

nosc, a oglindi mă pusăiu. Deci pasirea dacă furnica omorî și puilor o împărți, îndată, după obiceiu, la câmp, pentru ca alt vânat hrana puilor să prindză, să dusă. Așe, ea în câmp lipsind, un şoarece pe spini urcându-să, cuibul cu puii păsăruicăi află. Carii, încă golași, fără tulee fiind și puterea aripilor de zburat încă neavând, pradă şoarecelui să făcură, pre carii şoarecele încăndu-i, câte unul, câte unul, mâncare puilor săi îi căra. Iară când şoarecele, pentru ca și cel mai de pre urmă puiu să ia, să întoarsă, iată și maica lor din câmp cu hrana în gură sosi. Carea, de pușiori sărăcită cunoscându-să și pre prădătoriu încă în cuibul ei vrăjmăşește pre puul carile încă cu suflet rămăsese, a încolțî și a răni vădzind, pentru viața lui cu mare umilință pre şoarece a ruga începu: „Lasă-mi, tira-nule, pre unul. Cruță-mi, vrăjmașule, pre acest mai mic macară. Nu mă lăsa așe de tot arsă și înfocată, fie-ți milă de lacrămile și tânguirile mele, nu-mi pierde toată ostenința tinerețelor, nu mă despărți de toată nedejdea bătrânețelor mele! Adu-ți aminte că și tu părinte a fii și nascătoriu a nascuți ești. Socotește a inimii durere, carea maica pentru rodul pântecelui său pătimește. Eu păcatul mieu cunosc și în oglinda fărălegii mele acmu mă privăsc, pentru carea astăzi cea cădzută plată îmi iau și dreaptă izbânda furnicăi întreit asupră-mi să face, ai căriia, o, ticăloasa, jelnicul glas n-am ascultat și peste putințele și hotărăle firii mele trecând, trag ce trag și pat ce pat. Ia pilda mea asupra ta, o, nemilostivule, și cu pedeaspa la mine sosită de cea la tine viitoare a scăpa te învață. Că precum mie întreit, ase ție îndzăcit pricina pricinilor să nu-ți răsplătească preste firea ei ieste¹. Si precum eu pre puii furnicăi

¹ *A fi preste firea sa*— a fi incompatibil cu natura sa proprie, a fi în contradicție cu propria natură. După Cantemir, divinitatea este, prin natura sa, o justițiară a faptelor omenești, întâmplările povestite demonstrează că principiul justiției divine este identic cu noțiunea de justiție imanentă, concepție ce coboară divinitatea la nivelul legilor naturale. Teza lui Cantemir anunță ontologia iluministă, care va opera cu noțiunile de rațiune naturală, rațiune imanentă etc.

i-am făcut fără maică, așe pre mine, maica, tu m-ai făcut fără pui. Așijderea, precum tu pre mine, maica oțăroasă și jelnică, moartea puilor miei astădzi a privi m-ai făcut, așe mâne sau poimâne de neagră și cumplită moartea ta a să olecăi și a să sărăci pre puii tăi va face. și precum tu pre mine mă desficiorești, așe altul pre puii tăi va despărînti¹. Acestea și altele ca acestea ticăită păsăruica cu olecăioase viersuri și cu miloase glasuri pamintea și moartea puilor săi cu jele cânta:

„A lumii cânt cu jale cumplită viață,
 Cum se trece și să rupe, ca cum am fi o ată.¹
 Tânăr și bătrân, împăratul și săracul,
 Părintele și fiul, rude ș-alalt statul,
 În dзи ce nu gândește, moartea îl înghite,
 Viilor ramași otrăvite dă cuțite.
 Tânăra tiranul, tărnă tăranul astrucă,
 Izbânda, dreptatea, în ce-l află-l giudecă,²
 Unii fericiti să dzic într-a sa viață,
 După moarte să cunoaște c-au fost sloi de gheață.“

Ce șoarecele nici de versul și de viersuri în ceva înduplecându-să, nici de fierbinți lacrămile și duioase suspinurile păsăruicăi cevași milostivindu-să și pre cel mai mic puiu omorând, cu mare veselie la cuibul său îl dusă. Vesel acmu șoarecele, și de bișugoasă prada ce dobândisă mai îndrăzneț și mai simăt făcându-să, mai tare a îmbia, și mai fară sială prin toți spinisorii a să urca începu,

¹ Aceste prime două versuri se găsesc și în poemul *Viața lumii*, de Miron Costin. Următoarele aparțin însă în exclusivitate lui Cantemir. Întreaga poezie este alcătuită pe tema biblică, pătrunsă și în unele colinde, aceea a nestatorniciei vieții, idee din care decurge principiul egalității tuturor oamenilor în fața morții și a justiției divine, care pedepsește cu obiectivitate pe fiecare după faptele sale. Tema din asemenea colinde va sta la baza unor variante ale baladei morții lui Constantin Brâncoveanu.

² Versul de față este o transpunere a unui cunoscut dictum biblic privind inexorabilitatea justiției divine: „În cel voi afla, într-aceea îl voi judeca“.

socotind ca tot spinul cuibului și tot porumbreriu pui de pasire va avea (ce precum apelpisia de multe ori mai vrednicii lucrează, așe afthadia singură cu sabia sa capul își rătează). Că într-acea dată o măță sălbatecă pentru hrana prin spini șorecăind, sunetul îmbletelui șoarecelui la urechi îi vini. Carea, după al său obiceiu, mai cu de-adins să tupila și să șipuri începând, șoarecele cel ce sunetul făcea printre frundze zări, și așe, măță totdeodată și fără veste sărind, șoarecele, blăstămatul, toată sărita își pierdu (că când mintile de spaimă să uluiesc, atuncea și picioarele a fugi să împiedecă și în toate ierbușoarele să invălătucesc). Așe măță pre șoarece întâi în brânci, apoi în fălcii apucând, cu mormăieturi trufașe și mândre i să lauda. Șoarecele între cele puține olecăituri ce făcu, întâi era aceasta: („cine face, face-i-să, cine înghețe undița, fier de corabie borește“): osindă păsăruicăi m-au aflat“. Șoarecele încă bine cuvintele nu-și încheie, și măță în oala stomahului a-l fierbe și în tigaii maiurilor a-l prăji și în vasele mațelor a-l scoate începu. Așe măță, spre vânătoarea șoarecelui cu totului tot dându-să, ce o aștepta nici știia, nici să gândia. Că într-acea ună dată, un dulău ciobănesc, pre lângă spini pentru paza oilor îmblând, miroșul mății adulmăcă, după miroș urma luă, după urmă cu ochii de măță dede. În scurt, măță șoarecele încă bine nu înghețisă, și ea acmu în fălcile dulăului sosisă, carea nu de cuvânt, ce așești mai nici de gând vreme a avea putu. Că vrăjmași și ascuții colții dulăului îndată toate oșcioarele îi zdrumică și toate mățisoarele îi deșirără. Dârzh dulăul și cu coada bârzoiată, ni la un spin, ni la altul piciorul după obiceiu rădica și precum și el altuia vânat și colac să găta, nicicum în minte îi era.

Că pre acea vreme un lup, după o mare meșterșug și mul-comiș lingușindu-să, asupra dulăului, fără veste cădzu. Lupul pre vechiu neprijetin așe singur și de tot agiotoriul strein și lipsit vădzind, asupra-i să-l fărâme năvrăpi. Dulăul, macar că cu lătratul cât putea pentru pizmașul de obște ciobanului știre da și cu toată vârtutea, cât prin putință îi era, cu lupul să lupta. Insă agiotoriul

ciobanului a sosi, mai mult decât dulăul virtutea lupului a sprijeni zăbăvind, biruința la lup rămasă și, bucăți-bucățele făcându-l, viermilor îl întinsă masă. Ciobanul până la locul bătălii a sosi, încă de departe un pardos, frumos la piele și vrăjmaș la inimă, precum asupra lupului cât ce poate aleargă, vădzu. De carile el spăriindu-să până va videa între lup și între pardos ce să va isprăvi, după spini să dosi. Pardosul îndată ce la lup fără veste sosi, deodată lupul cu dânsul de luptă să apucă. Ce lupul nici mult lupta sprijenind, nici puțin ceva folosind, în clipala ochiului, biruit, trântit și omorât fu. Pardosul acmu, duhul cel mai de pre urmă de la lup cu cumplită vrăjmașie scoțind, ciobanul de după spini cu palestra¹ sigeata printr-inimă îi pătrunsă. Pardosul, de moarte rănit și de toate puterile părăsit vadzindu-să, cu glas de moarte și cu cuvinte de singe, într-acesta chip grai: „Gudziul pentru curechiu, furnica pentru furtușag, pasirea pentru lăcomie, șoarecele pentru simetie, mâța pentru pizmă și viclenie, dulăul pentru vrăjmașie și mândrie, lupul pentru veche dușmănie, eu pentru obraznica bărbătie viața ne-am pus². Iară ciobanul pentru piilea mea capu-și își va da“. Acestea ciobanul nici ascultând, nici în samă cevași macară băgând, macar că trist pentru dulăul ce pierdusă, însă vesel pentru piilea pardosului ce agonisisa era, pre carile în loc despoindu-l și piilea pre umăr aruncând, spre oi și spre stână să margă să întoarsă. Căruia un voinic oștean bine într-armat în timpinare îi vini, și după ce bună calea după obiceiu ciobanului dede și pre umeri-i piilea pardosului vădzing, cu plată să i-o vândze, cu blânde cuvinte cerșu. Ciobanul, și pentru piierderea dulăului mâños, și pentru uciderea pardosului simăt, cine

¹ Arcubalista (nota marginală a lui Cantemir) sau palestra — arbaletă, un arc cu vârtej, folosit în țările românești în secolele al XV—XVI-lea.

² Cantemir înșiră principalele defecte morale ale vieții sociale ale vremii sale. În cadrul povestirii, aceste defecte constituie lanțul cauzal care a motivat acțiunea justiției imanente.

de după spini cu palestra odată un pardos au ucis, precum de acmu înainte și lei și paralei și țigan și oștean, tot cu o lovală va prăpădi i să pâru. De care lucru, nici dzua bună omenește luând, nici la cuvântul bland cum să cădea răspundzind, calea să-și păzască oșteanului dzisă, iară amintrilea bine să știe că în câmp ca acesta, cine pre cine a despoia poate, a celuia piiele poartă. Si „vedzi aceasta (palestra de-a umăr spândzurată arătând), nu a vinde, ce în dar a cumpăra s-au învățat“. Oșteanul, de aspru cuvântul ciobanului otărându-să și de batgiocură ce-i făcea cu inima înfrângându-să, mai mult trufașe răspunsurile a-i audzi a suferi nu putu, ce, îndată calul în dălogi strângând și cu picioarele din pinteni întetindu-l, asupra lui să răpedzi și sulița prin țița stângă pătrundzindu-i, nu numai de piielea pardosului îl despărți, ce și de haine dezbrăcându-l, numărul dzilelor la sfârșit îi dusă. Așe ciobanul, în dar cumpărătoriu, împreună cu marfa și viața își prăpădi.

Iară oșteanul, pe cal încălecând și piielea pardosului pe deasupra scutului îmbăierând, pe drumu-și purcesă. Așe, el uneori de bună inimă și de izbândă cântând, iară alteori de lucrul și singele ce făcusă gândind și mărgând, de-alătura drumului un iepure sări. Oșteanul, bunătății calului bizuindu-să, precum pe iepure ca și pe cioban, în suliță va lua socoti (ce cine alege oasele, peștele cât de mare poate mâncă, iară oasele nealegând, piticul cât de mic spre încarea grumadzilor destul ieste). Si așe, cu sulița buărătă pre bietul iepure în goană luă, și acmu din cal pre iepure biruind și în clipală iepurile agiungând, când de când în suliță îl va ridica să chibzuia. Iepurile, într-atâta de mare a vietii primejdie vădzindu-să și precum firea mai mult a-l agiutori a nu putea cunoscându-să, la obiciul meșterșugu-și alergă, și așe, cu multe șuvăituri și cohâieturi spre niște locuri măluroase și țărmuroase a fugi luă. Oșteanul, ochii în dosul iepurelui întinși și înfipți având, de a locului răutate și de primejdia viitoare nici grijă, nici pază avea. Si așe, în răpegiunea calului asupra a unui mal înalt sosind, nici vreme de chivernisală, nici loc de fereală mai putu avea, ce

în mișelos chip din țărmurile malului fără aripi zbură, și din călăreț alergătoriu, dobitoc fără aripi zburătoriu să făcu, până când greuimea firească, răpegiunea și iușurimea meșterșugească biruind, cu capul în gios, ca cum nu poftiia, în fundul pohârniturii, ca cum nu vrea, asupra colțiroase și simceloase pietri, ca cum nu să gândia și ca vai de capul lui, cădzu; unde os prin os pătrundzindu-și și mădular prin mădular zdrobindu-și cu groaznică și strașnică moarte, ceia ce i să cădea izbândă și ceia ce-l aştepta dreaptă osindă își luă¹.

După povestea și pilda aceasta, Brehnacea iarăși cuvântul carile începuse la sfârșit a-l duce apucă: „Aședără, în lume lucrurile întâmplătoare celor ce rădăcina și pricina dintâi necunoscută le ieste, precum toate fără chivernisala cuiva și fără nici o pricina și cădea și a să întâmplă să par. Însă fietece de a sa hirișă și adevărata dintâi pricina nu să lipsește și fietecui ceia ce i să cade întâmplare, de hulă sau de laudă, de fericire sau bezcisnicie fără greș vine². De

¹ Cu ajutorul acestei povestiri, Cantemir demonstrează că toate lucrurile își au o cauză mai mult sau mai puțin îndepărtată și că totdeauna, mai ales în viața socială, o greșală nu rămâne până la urmă fără urmări nedorite și fără a fi pedepsită. Povestirea este în acest fel o demonstrare a legității relației cauză-efect în lumea fenomenelor sociale.

² Cantemir face o corectare ideilor filozofice expuse prin intermediul stolnicului în partea de la începutul cuvântării, privind împărțirea fenomenelor în „ființăști”, adică necesare, și întâmplătoare. Corectarea constă în precizarea că, în ordinea naturală, fenomenele întâmplătoare sunt acelea cărora nu li se cunoaște cauza, dar că în realitate nici un fenomen nu este lipsit „de a sa hirișă și adevărata dintâi pricina”, adică de o cauză firească proprie, care este în același timp adevărata sa cauză primară. În ordinea umană, această legitate se traduce prin teza că orice întâmplare din viața noastră este produsul „chivernisellii cuiva”, adică al ordinii divine, care face ca să întâmpinăm o întâmplare rea sau bună ca o consecință necesară a unei cauze primare care este o faptă a noastră. S-ar părea deci că filozoful Cantemir are în vedere două ordini: cea naturală, în cadrul căreia operează legități naturale, și ordinea umană, și ca atare și socială, în cadrul căreia intervine divinitatea, în postura

care lucru, aievea ieste, că adunările dinceput drepte și adevărate pricini să nu fie avut, ce numai pentru deșartă și înflată slava numelui și pentru ca să să dzică, iată că tot capul ni s-au plecat și tot genunchiul ni s-au închinat, aceste ale lumii răscoale au pricinit¹. Deci pentru izbânda a voii în părere începute, a multora multă asupreală și mare înădușală să face, carea fără plată și osindă, precum nu va rămânea, fără prepus ieste² (că suspinele drepte ceriurile pătrund și lacrămile obidite chentrul pământului potri călesc și singele vârsat cărbune ardzătoriu și foc pârjolitoriu să face). Carile la vremea sa izbânda și osinda își gătesc, de carile asupritoriul a scăpa și năcăjitoriu a să apăra preste fire și peste putință ieste³. Iată, fraților, izbânda la ușă, iată, prietenilor, plata în casă și răsp plata în cap ne-au sosit. Au nu Vulturul, monarh a toată zburătoarea a fi poftind, batgiocura tuturor lighioilor ne-am făcut? Prodromul aceștii urâcioase vești încă de demult Liliacul era, carile cu cuvântul și cu lucrul în mijlocul a tot theatrul și denaintea a tot ochiul biruința au dobândit. Așjderea, acmu, micele acestea musculiță dreptatea cât să fie de vârtoasă, umilința cât să fie de înaltă și mândriia cât să fie de plecată și de înflată

de justițiară a faptelor noastre. Cu alte cuvinte, ordinea umană apartine celei morale, în care legitățile morale acționează cu puterea unor legi naturale. În caracterul necesar și natural al sancțiunii divine constă specificul imanentist al acestei justiții. De aici până la noțiunea de justiție imanentă a iluminiștilor nu mai era decât un pas.

¹ Concretizând, stolnicul consideră că adunările boierilor, pentru ridicarea în scaunul domnesc a lui Mihai Racoviță, nu s-au întemeiat pe dreptate, ci, urmărind în realitate doar creșterea prestigiului („înflată slava numelui“), au siluit voința multora („tot capul ni s-au plecat“), ceea ce a dus până la urmă la răscoala amintită.

² Asuprirea și siluirea voinței nu vor rămâne nerăzbunate, în ordinea morală și socială, zice Cantemir.

³ Idee directoare în filozofia socială a lui Cantemir: asupritorul social nu va putea scăpa de răzbunarea maselor, răzbunare ce are virtuțile unui fenomen logic.

frumos ne arătară. Au nu în cartea Vulpei fumul pojarului acestuia miroșia? Și încă altele mai rele și mai cumplite a vini prin neștiință prorociia (că tot prorocul, adevărat în dzisă negândit, în cuvânt nealcătuit și în ieșirea lucrului nesmintit ieste). De vreme ce adevărate cuvintele Liliacul să pomenim ne învăță, și precum decât Cămila mai mare Filul și decât zimbrul mai iute Inorogul a fi aminte ne aducea. Acestea toate atuncea de batgiocură și în samă nebăgat să avea¹, iară acmu iată că piatră după piatră a să pohârni și val după val a ne lovi și a ne năbuși au început. Pentru aceasta dară, de mă viți asculta, sfatul bătrânețelor mele ieste acesta: Liliacul precum s-au aşedzat să nu-l mai clătim. Pe Vidră în gârle, unde să află, cu hrană și cu alte trebuitoare să o chivenisim². A muștelor prieteșugul și frăția, iară nu vrăjmășia și veciniia, să poftim³. Filul și Inorogul, cât în putință va fi, precum cu dobitoacele amestec nu avem, a-i înștiința să silim și după înștiințare adevărul lucrului să și urmedze. De cii, unde ar pofti a lăcui și în ce chip ar vrea a viețui în ceva împotrivni să nu ne arătăm, ce noi penele noastre să ciuciulim, iară dobitoacele, cum vor putea, perii să-și lingă și să-și netedzască⁴ (că cine gardul strein trece și în pomul altuia să suie, la întors gardul zid și la mâncare poama

¹ Stolnicul cere asistenței să-și reamintească unele întâmplări prevestitoare ale răscoalei, neluate în seamă la vremea lor.

² Pentru a preîntâmpina și alte nenorociri, stolnicul propune niște soluții: în primul rând, Marco pseudobeizadea să fie lăsat în pace unde s-a stabilit (în Ierusalim), iar, în al doilea rând, lui Constantin Duca, rămas în Fanar („gârle“), să i se facă o pensie viageră („cu hrană și cu alte trebuitoare să o chivenisim“), pentru a scăpa astfel de intrigile lui.

³ O altă propunere, de ordin social: boierii să renunțe de a mai șerbi pe țărani, frați cu ei. Notiunea de „frăție“ este luată în sens creștin, frate însemnând semen de aceeași credință. Ideea nu este numai a lui Cantemir, șerbirea sau rumânirea țărănilor fiind condamnată de morala vremii.

⁴ Și frații Cantemir să fie lăsați în pace, muntenii și moldovenii urmând să-și vadă fiecare de treburile lor.

piatră i să face). Căci amintrilea, toate, a tuturor dobitoacelor supuse dosede și asuprele, de nu Filul, Inorogul, de nu Inorogul, altul ca Inorogul, asupra noastră cu vreme va să le izbândească și tot suspinul cu osânda sa va să ne găsască. Și mai vârtos Inorogul grijliv pentru noi fiind, nuărul mic repede ploaia va să ne trimată, din carea nu numai penele, și aripile, ce așeși și cuiburile de prin copaci și bortele de prin stinci a ne scuti și uscate a ne feri vrednice nu vor fi (pre slab să nu gonim, că mai tare l-am face, pre fricos să nu spăriem, că mai îndrăzneț să va întoarce). Acestea, o prijetinilor, de la mine; iară voi de la voi ce poftiți arătați și ce vi-i voia lucrați și, veri așe, veri așe, în cea mai de apoi cuvintele mele din minte nu scoateți“. Pilda, cuvântul și sfatul Brehnacii, macară că mărgăritariul curat la aurul nespurcat și pietrile scumpe frumos cu aur alcătuite era, însă (la inima împrietită și pizmătoare nu cuvântul, nu învățătura, ce pedeapsa și pătimirea, ca la dobitoace în ceva a spori și a o domoli poate). În care chip, Corbul cu Cucunozul, macar că lucrul adevărului cum și în ce fel merge bine cunoștea, însă povătuind pizma și urmând pofta, vechiul cuvânt pliniia (cel bun vădzu, pricep și laud, dară cel rău voiu și urmădz¹), și așe Corbul, urmele relii poftă călcând, a cheltuielior pagube, a osteninților în zădar și a cinstei numelui scădere simțind, de începutul vivoros gând a să părăsi nu putu, ce toate tâmplările împotrivă, într-alt chip spre bine și după a sa poftă le tâlcuia și le primeniiia. Carile într-acesta chip Brehnacii răspunsă: „Întâi pilda ce ai spus, apoi sfatul carile ai dat foarte bine le-am înțeles. Ce pilda ieste a disidemonii<i> iară sfatul ieste a micropsihii, carile în toată monarhia noastră loc și cinstea avea nu pot. De unde, nici la una, nici la alta uitându-ne, mai mult zdrobirea cuvintelor a face nici ne trebuie, nici ni să cade. Iară cât ieste despre partea lucrului ce s-au tâmplat, nici a împăratului nostru în cinstea

¹ Parafrazare a unui aforism al apostolului Pavel: „văd ceea ce este bine, însă urmez pe cele rele“.

numelui vreo scădere, nici monarhii noastre vreo pagubă s-au făcut sau să va face. Ce muștele, neam obraznic fiind, a sa hirișă mojicie cu sederea la masă nechemate ș-au arătat. Deci precum dulăii, coteii și mâțele din fărămușile mesii stăpânilor să hrănesc, așe și calicios și obraznic feliul acesta din lăturile vaselor noastre viață de-și vor sprijeni, de divă ieste? Cătră aceasta, împăratului nostru dinceput nu pentru muștele zburătoare, ce pentru pasirile cu pene, cu oaă și în aer vietuitoare sfatul i-au fost, ca pre unul singur monarh stăpânitoriu și oblăduatoriu să știe. Iară pre aces-te spurcăciuni în numărul zburătoarelor sale a le numi, de nu să va milostivi, din slava cinstii mărimei sale ce i s-au scădzut? Muștele dar, ca niște lighioi spurcate, mojicoase și în samă nebăgăte, lasă-le să îmble¹. Iară noi, de lucrul început apucindu-ne, la sfârșit a-l duce nevoitorii să fim, pre carile în curândă vreme a-l videa bună și fără prepus nedejde avem, de vreme ce, iată, hirograful tuturor în mâinile noastre ieste, în carile nu numai iscăliturile cu numerile, ce și inimile cu sufletele li să cuprind, din carele nici a să întoarce, nici a să căi pot (că decât cuvântul dat, alte mai tari și mai vârtoase legături a fi nu poate, însă la cei a cinstei cuvântului cunoscători). Iară amintrilea, cu a noastră linevire, lucrul într-alt chip de s-ar tâmpla, atuncea cu bună samă truda în deșert, cheltuială în pagubă și a cinstei numelui betejire ar urma. Pentru care lucru, pentru ca lauda adevărată și odihnă fericâtă a dobândi să putem, cele isprăvite a întări, cele neisprăvite ca să le săvârșim și să le isprăvim a sili trebuie. Acmu, dară, tot temeiul lucrului într-aceasta au rămas, ca Lupul la bârlogul său neclătit să să păzască, Filul în giur, împregiur cu hendec, după obiceiu, să sa încungiure și să să închidză, Inorogul prin munți,

¹ Cantemir pune pe seama lui Brâncoveanu cuvinte de dispreț la adresa țărănimii. Imaginea lăsată despre marele domn al Țării Românești este cu totul subiectivă și nedreaptă. Dimpotrivă, el a rămas în istoria noastră ca un sprijinitor al culturii și ca un abil și patriot om politic.

cu tot feliul de măiestrii și de vânători la mâna a să aduce să nevoim. Și așe, acestea spre alalte săvârșindu-să, iată că toată odihna vecinică fără prepus vom dobândi și în urmă alt gând împotrivă, de tulburare și de neaședzare, nu va mai rămânea¹.

Acestea a Corbului, Cucunozul, Pardosul, Râsul și alalte mai toate, carile cu săngele fierbinte mațile a-și răcori știu, adeveriia.

¹ Brâncoveanu refuză sfaturile stolnicului și hotărăște ca Lupu Bogdan hatmanul să aibă în continuare domiciliu forțat, Antioh Cantemir să fie închis într-o cetate împrejmuită cu sănț de apărare („hendec“), iar Dimitrie Cantemir să fie și de aici înainte urmărit și „vânat“ peste tot. Așadar, după venirea în scaun a lui Mihai Racoviță, se reia prigoana împotriva Cantemireștilor.

PARTEA A CINCEA

[CUPRINS](#)

Aședară Corbul, din sentenția ce dedese nemutat și de mare pizmă în tot cuvântul adevărului neînduplecă stand, cu tot de-adinsul de goana și vânătoarea celor nesupuse dobitoace să apucă (că pizma îndelungată calului sirep și nedomolit să asamănă, carile pentru ca pe cel de pe dânsul să lepede, întâi pe sine de mal să surupă). Deci cătră dulăii de casă, Șoimul¹, ogărâi și coteii trimasă, poruncă ca aceasta dându-le, ca nici un munte înalt și nici o vale adâncă necercată și nescuciurată să nu lasă și pentru ca în măiestriile întinse pre Inorog să aducă în tot chipul, să silească. Iară amintrilea, slujba și porunca de n-or cumva plini (clonțul Corbului, precum în cele streine, așe în cele ale sale a ciocăni știe și jiganiia carea puii din trup a-și lepăda nu să milostivește, au cătră prijetin și tovarăș dreptatea va putea ținea).

Aceștea așe, după poruncă, în toate părțile să împrăștiiară și prin vârvurile munților și prin fundurile râpilor nici un loc necălcat, necutreierat și neadulmăcat nu lăsară. Inorogul, în primejdia ce să află vădzind și încă câte îl așteaptă socolind, deodată în simțeaoa a unui munte așe de înalt să sui, cât nu jiganie îmblătoare a să sui, ce nici pasire zburătoare locul unde sta a privi

¹ Șoimul este postelnicul Toma Cantacuzino, pe care Brâncoveanu îl trimite la Istanbul ca șef al iscoadelor și spionilor săi („coteii”), împreună cu capuchehaiele de atunci („dulăii”) și călărașii sau curierii călare („ogarii”), pentru a-l căuta pe Dimitrie Cantemir și a-l prinde. Urmează desfașurarea acțiunii, sistematic planuită, de capturare a lui Dimitrie Cantemir de către agenții spionajului brâncovenesc.

peste putință era. Căci la suisul muntelui una era potica, și aceia strâmptă și șuvăită foarte, carea în pleșea muntelui prea cu lesne închidzindu-să, pre aiurea de suit alt drum și-altă cale nici era, nici să afla. Iară în vârvul muntelui locul în chipul unii poiene câtva în lung și în lat să lăția și să deșchidea, unde ape dulci și răci curătoare, ierbi și pășuni în fel de fel crescătoare și pomi cu livedzi de toată poama roditoare și grădini cu flori în tot chipul de frumoase și de tot miroslul mângâios purtătoare era. În loc ca acesta Inorogul viețuind, macar că în tot feliul de desfătări și de îndămânări să afla, însă (inimii închise și de grija cuprinse tot dulcele amar și tot largul strâmt îi ieste¹). Șoimul, câteodată peste munți înăltindu-să, locul, potica și închisoarea ei cum și în ce chip ieste videa, însă pre Inorog undeva macară nu zăria. Căci Inorogul preste toată dzua supt deasă umbra pomilor aciuându-să și la un loc neclătit aşedzindu-să, noaptea numai la locurile pășunii ducându-să și câteodală și la prundiș din munte în ses coborându-să, până în dzuă iarăși la locul aciuării sale să afla². Într-acesta chip, Inorogul câtăva vreme strâmtă și pustnică viață ducând, și nu în silțele, ce așeși nici în viderile sau audzirile gonașilor cădzind, coteii de cehnit, ogarii de scâncit, dulăii de brehăit și Șoimul de piuit amurțisă și, din toate puterile obosindu-să, a vânătorii toată nedejdea pierdusă. De care lucru prin scrisori Corbului și altor sfetnici știre făcură, precum vânătoarea Inorogului nenedejduită ieste și, de ieste cu putință, alt chip de chivernisală să afle și spre aceia a să a nevoi să nu să îngaime, că într-acesta

¹ *Simceaoa muntelui: curte de om mare, carea nu să poate călca (D.C.)* — prințând de veste, Dimitrie își găsește adăpost în casa unui mare demnitar otoman, al cărui nume nu îl dezvăluie și unde agenții lui Brâncoveanu nu puteau pătrunde.

² *Prundiș: casele de pe marginea boazului, din afară de cetate (D.C.)* — zona exterioară cetății de pe malul Bosforului, unde Dimitrie își avea palatul personal și unde revenea în timpul nopții.

chip lucrul de va rămânea, sfârșitul cu multă trudă și cu mare primejdie a nu fi nu poate.¹

Vești ca acestea Corbul audzind, cu mare urgie să înfocă și cu grele și aspre cuvinte răspunsul le dede, de lenevire și de nenevoiță tare vinuindu-i. Așjderea, de acmu înainte îngăimele ca acestea de vor mai pomeni și lucrul după poruncă de nu vor plini, cu pedeapsă de moarte läudându-li-să, precum ci și după dânsii semenția lor în urgia și scârba împărătească în veci vor rămânea le dzicea.² Shoimul și alalți împreună cu dânsul răspuns ca acesta luând, nu puțin să încristără (căci crâncăitul Corbului aspru și spre răi chedzi tuturor pasirilor și dobitoacelor să vede și ieste). De care lucru, cum vor face și cum vor drege sta de să mira. Că de o parte, urgia Corbului tare îi spăimânta, iară de altă parte, greutatea lucrului peste putința lor îi împresura.

Și așe, cu toții la un loc să să adune, ca pentru nevoia ce le sta asupră, sfat de obște să facă, dzi și soroc își pusără.³ Deci după dzua pusă, la locul însămnat cu toții adunându-să, după ce multe cuvinte și în ciur și în dârmoiu cernute și zbătute la mijloc pusără, cu toții sufletele să-și piardză, iară trupurile și viața să-și agonisesc aleasără. Adecă sămn de pace și giurământ de prieteșug Inorogului să trimăță, și la cuvânt prietenesc și fără vicleșug ca cum l-ar chema, din vârvul muntelui, la gura poticăi, în marginea apii, carea pe acolea trecea, să-l coboară. Căci pe supt poalele muntelui și pre lângă gura poticăi o apă mare și câtva de lată curea, unde ei socotia că, Inorogul de să va coborî, despre

¹ Echipa de urmăritori trimisă de Brâncoveanu a aflat unde era ascuns Dimitrie, dar își dă seama că a merge până acolo implică primejdii pentru însuși domnul Țării Românești.

² Neluând în seamă primejdia la care se expunea, Brâncoveanu își dojenește spionii pentru lipsa lor de curaj și le poruncește, amenințându-i cu pedepse, să facă totul pentru a captura pe Dimitrie.

³ Toma Cantacuzino convoacă spioni de sub conducerea sa, pentru a hotărî măsurile ce trebuiau luate.

strâmptoare ei îl vor lua. Iară dinainte apa îl ocolește, din dreapta și din stânga malurile cu mreji și cu silte avea împăнатe și ce ieste temeiul a toată fărălegea, cu giurământul tot vicleșugul căptușit și acoperit având, precum loc de șuvăit și parte de năzuit nu va mai avea, nedejduia (că giurământul între muritori apa curății fiind, vinul și veninul fărălegii s-au făcut, carile întâi dulce îmbată, apoi amar otrăvește și îneacă¹).

Aceste blăstămate și fără de lege sfaturi după ce cu toții de bune le aflară și de folos a fi le aşedzără, altă rădăcină supt roata carulul și alt oțapoc în copita calului li să arătă. Căci Șoimul într-acesta chip dzisă: "Bine că noi lucrurile la această cale am pus, dară cine să va putea afla carile la locul unde Inorogul lăcuiește a să urca să poată? Si aceste cuvinte de miiere amestecate cu fiere cine i le va povesti? Si giurământul nostru cel frământat cu zăhar și dospit cu toapsăc amar cine i-l va da?" Cu toții, de tot sfatul uimiți și de tot înștiințatul lipsiți, tăcură și ce să răspundză cuvânt macară nu avură (că când socoteala asupra răutății ieste întemeiată, atuncea nu numai ascunsul inimii năcăjindu-să să pedepsește, ce tot lucrul împotriva dreptății pus aspru și groznic să iovește). Si așe, cu toții în labirinthul neaflării și în rătăcirea nenemeririi ar fi rămas, de nu în munți pre aceia vreme jiganiia carea Hameleon să cheamă s-ar fi aflat (că precum în tot adevărul organul dreptății, așe în toată minciuna organul strimbățății a lipsi nu poate), a căruia fire în toate fețele să schimba, precum să fie, mai denainte s-au pomenit. Acesta dară macară că la putința trupului mai mult decât un șoarece nu era, însă în puterea a învoinții a tot răul decât un balaur mai putincios era. Si macar că la sfat nechemat viind și la cuvânt neîntrebăt răspundzind, precum el lucrul acesta a-l săvârși și slujbă ca aceasta a plini va putea, dzisă. Așijderea, câteva mijloce spre a lucrului lesnire precum va

¹ *Gura poticăi: poarta cetății, capătul uliții (D.C.) — agenții munteni, folosindu-se de jurăminte mincinoase, pentru a-l prinde, vor să-l atragă pe Dimitrie în afara adăpostului său, întinzându-i o cursă la poarta cetății Istanbul.*

afla, cu multe lingușituri, tare să făgăduia.¹ Iară povestea Hameleonului într-acesta chip era:² odinăoară, Hameleonul, prin prundișul apei³ aceia îmblând, apa poate fi Nilul⁴ era, căci din apă un crocodil⁵ mare groznic ieșind, pre becișnicul Hameleon, pentru că să-l îngihiță, în fălcii⁶ îl luă. Hameleonul, macar că în fața a tuturor gonților să schimbă, ce în cevași macară a-și folosi nu putu (căci la viderea ochilor toate simțurile și chitelele să încuie). Așe, fără veste el în vrăjmași colții crocodilului aflându-să, nu numai schimbările și mutările, ce așeși și pre sine cine și ce să fie să uită. Însă biftuirea crocodilului norocul Hameleonului fu, carea vreme spre ascultarea lângedii rugămintă îi dede. Hameleonul, dară, cu mare umilință și ca cel ce moartea în ochi își vede, din toată nevoința și cu toată jelea rugându-să, dzicea: „O, domnul și stăpânul mieu, o, pricina morții și vieții mele, o, puternicule puternicilor și biruitorul biruitorilor, până a nu mă face stramte printre colții tăi, spre plecatele și ticăloase cuvintele mele audzul îți pleacă (că nu atâta hrana mânia foamei potolește, pre cât rugămintea cu plecăciune tăriia vrăjmășii înfârânge; și de multe

¹ Hameleonul, Scarlat Ruset, fratele mai mic al lui Iordache (Pardosul), se afla atunci în Istanbul. Puțintel la trup și plin de răutate — după cum îl portretează scriitorul — el se oferă să atragă pe Dimitrie în cursă, pentru ca agenții munteni să poată pune mâna pe el. Acesta, întruchipând în cel mai înalt grad răutatea și perfidia, își va depune toate silințele pentru pierderea lui Dimitrie Cantemir.

² Povestea care urmează este o întâmplare din viața lui Scarlat Ruset, pe care scriitorul o redă cifrat.

³ Casele din afara zidurilor Istanbulului pe marginea Bosforului.

⁴ *Nilul poate fi: bogazul, limanul carile merge până la Vlaherna (D.C.)* — acest liman este Cornul de Aur, iar Vlaherna este o veche mănăstire, aflată în capătul interior al acestui liman care răspunde în Bosfor.

⁵ *Crocodil: hasechi, pristavii bostangiilor (D.C.)* — comandantul bostangiilor, trupele de securitate ale sultanului, însărcinate și cu paza și ordinea în cetate.

⁶ *Fălcile crocodilului: închisoarea la boslangii, caichana (D.C.).*

ori ce simceaoa suleții n-au pătruns, cuvântul umilit au domolit)“. Crocodilul, a-l zdrumica fălcile oprindu-și, ce i-ar fi cuvântul îl întrebă. Hameleonul dzisă: „(Uscăciunea posmagului spre potolirea foamei, iară nu spre dezmiderea mesii să gătește), de care lucru a dzice îndrăznesc că din fărâmia mică ca mine mai vârtos în vreme de sațiu ca acesta, ce folos sau desfătare așe mare a simți vii putea, și crede-mă, domnul mieu milostiv, că din uscate și zvântate oșcioarele mele, fără numai scoreală greții plinului stomach altă ceva a ieși nu poate. Deci în firea crocodilului de ieste vreo milă, acmu în micșorimea și mieșelimea mea să arete. Iară eu, robul stăpânului și crutătoriului mieu, giuruiesc ca preste puține dzile și în curândă vreme, un vânat mare, gras și frumos agonisind să-i aduc, carile, oricât de mare și vrăjmașă foame ai avea, a o potoli și a o sătura să poată, și oricât de flămând stomachul ț-ar fi, de biv și de sațiu a-l sătura și a-l împlea destul să fie. Iară cuvântul făgăduit cu lucrul de nu voi isprăvi, stăpânul mieu milostiv bine știe că viața mea în prund și lăcașul mieu lângă apă ieste, pentru care lucru, oricând ar vrea și ar pofti, de nu masă îndestulită, iară gustare frundzerită tot voi fi“. Crocodilul, și sătul într-acea vreme și lacom pre altă vreme, pentru găina de mâne oul de astăldzi lăsă și tare cuvintele și giuruitele Hameleonului poftorind, într-alt chip de va fi sau alte pricini de va pune tare îl îngrozia și în fel de fel de munci și de pedepse i să lăuda. Si așeși, precum întâi limba cea lungă îi va zmulge, apoi toate mădularile fără de nice o milă îi va zdrobi, dzicea¹.

¹ Rezultă că, în împrejurări necunoscute, Scarlat Ruset ar fi încăput pe mâna bostangiilor, care l-au aruncat în închisoarea lor (caitchana). De acolo el a scăpat, promițând în schimb că le va da pe mâna „un vânat mare, gras și frumos“, care nu era altul decât Dimitrie Cantemir însuși. Obligația ce și-o lăsa Ruset poate însemna că acest membru al familiei Cupăreștilor se angajase să lucreze ca agent al poliției imperiale otomane. Mai departe vom afla și motivele pentru care pregătea o astfel de soartă fostului său prieten și stăpân, știut fiind că familia Ruseteștilor fusese credincioasă atât lui Constantin Cantemir cât și filor săi.

La Hameleon¹ de lungimea limbii ce are lucru de mirat ieste, pentru a cui fire întâi a povesti puțintel zăbăvindu-ne, apoi iarăși la cuvântul nostru ne vom întoarce. Această jiganie în părțile calde să naște și mai vârtos cei mari la Barbaria², dară mai mici și la Zmir³, în Asia, să află. Chipul decât altor jigănnii mai mult broaștei să asamănă, numai capul spinticătura gurii peștelui ce-i dzic la-cherda să răduce. Grumadzi n-are, gura mult spinticată și până la umere agiunge, căci, ca și peștele, grumadzi n-are, ce capul cu spinarea la un loc i să ține. De la cap până la coadă spinarea ca a porcului grebănoasă și gârbovă-i ieste. Peste tot trupul păr sau alt felu de piele nu are, ce în chipul sagriului soldzi mănuștei și în vârv ascuțitei are. La ochi albușuri în giurul împregiurul luminii ca alte jigănnii nu are, ce pre unde ar fi să fie albușul ochiului, iarăși soldzișori ca și peste tot trupul are, numai mai mănuștei; tot ochiul în chipul movielitii din melciuri afară ca a broascăi ies și de la rădăcină în sus, de ce mărg, să ascut, iară în vârvul ascuțiturii lumina ochiului cât un grăunț de mac gălbinind să vede. Când într-o parte și într-alta va să caute, nu capul, ce melciurile ochilor își întoarce, cu carile în toate părțile slobod caută. Picioare are patru, însă cele denainte la braț cu a moimăței își samănă; degete cinci și lungșoare are, și, când cu palma prinde ceva, între doaă și între trii degete palma i să închide și să deschide, de o

¹ Urmează o descriere științifică, surprinzător de exactă și amănunțită, pe care Cantemir o face Hameleonului ca animal, descriere pe care o presară ici-colo cu unele simboluri referitoare la caracterul urât, plin de perfidie diabolică al personajului. Scriitorul numește această descriere, la cheie, *Hirișă istoria Hameleonului*, prin care înțelege *carea precum ieste jigania arată, vrând să sublinieze că nu face decât o descriere a animalului și nu a personajului. În același sens trebuie înțeleasă și o altă explicație de la cheie: *Hirișă tâlcuirea schimbării fețelor hirișului hameleon: cea din fire arătare, car tâlc n-are. Am putea intitula această secvență Chipul și firea hameleonului.**

² Africa de Nord, fără Egipt, prin care se înțelegea atunci zona ocupată astăzi de Algeria, Tunisia și Libia.

³ Izmir (antica Smirna), localitate din Asia Mică.

parte degetul cel mare și cu cel de lângă dânsul puind, iară de altă parte alalte trii rămâind. Coada cât a șoareciilor celor mari ieste de lungă, cu carea nu mai puțin decât cu mâinile prinde ce ar fi de prins, căci când va să să suie său să coboare pre varga supțire, precum cu brâncele apucă, așe și coada în giur împregiu și împleticește, ca din mâni de s-ar scăpa, de coadă spândzurat rămâind, iarăși a să apuca să poată. Limba nu mai scurtă decât coada îi ieste, încă poate și mai lungă să-i fie. Iară în vârvul limbii din fire așe ieste dăruit, ca cum cleiu sau vâsc ar avea. Deci de departe și totdeodată limba scoțindu-și, o lungește și pre care muscă a lovi s-ar tâmpla, îndată pre limbă-i încleită¹ rămâne, de unde nicicum a să mai dizlipi sau a mai scăpa mai poate. În toată viața lui ceva a mâncă nu s-au vădzuț, ce hrana² aierul și văzduhul³ îi ieste. Căci Hameleonul pre carile a videa ni s-au tâmplat prin vremea a unui an în cușcă închis, fără mâncare și fără băutură au trăit. A căruia moarte nu de altă, ce de nesufereala gerului s-au tâmplat. Iară când prindea muștele, precum s-au dzis, nu pentru hrana, ce pentru gioaca le prindea, și dacă le înghițiia, îndatăși pre gios le lepăda, nicicum musca betejind, căci musca, dacă cădea, cu picioarele mișca și, multe dintr-însele dezmetecindu-să, iarăși zbura. Alt glas sau cântec nu are, fără numai ca un foale, de văzduh împlându-să, când să răzsuflă, ca foalele când să răzsuflă, coșul îi răzsună. Cea din fire floare îi ieste albă cu negru

¹ Încleitura muscăi asupra limbii: năpăștile carile scornește asupra pătimașilor (D.C.) — scriitorul punctează din loc în loc descrierea cu elemente care conturează portretul moral al personajului.

² Hrana: agonisită dreaptă (D.C.) — câștig prin mijloace cinstite, corecte.

³ Văzduhul, aierul stricat: camătă, dobânda banilor (D.C.) — în text lipsește termenul „stricat“, dar la „scara“ de la începutul scrierii aierul stricat este *sam*, explicat: *un fel de vânt otrăvit carile, lovind pe om, îndată să face cenușă și hainele-i putredzesc*. În alta parte; apare *sam aierul*, explicat de astă dată la cheie ca datoria și sărăcia Hameleonului. În orice caz, Cantemir ne informează cu umor că veniturile „cinstite“ ale lui Scarlat Ruset proveneau din camătă.

picată, precum sint soldzii costrășului. Iară amintrilea, ori în ce felu de floare va, într-aceia să poate schimba. Deci, când să mânie să face verde, când să întristă să face negru, iară când să veselește, roșiu cu galbău amestecat să face. Așijderea și fără pricina în tot feliul de fețe să schimbă, iară mai vârtos în floarea ce-i stă de-nainte, hiriș într-aceia să mută¹. Pricina acestei puteri ce are, adeca din nemică flori și fețe² în divuri, în chipuri a-și agonisi mulți în multe chipuri a o arăta să nevoiesc, însă, pre căt noi sama a-i lua am putut, ieste aceasta: Grăunțele cele mănuștele carile în chipul sagriului peste piiele și sint fietecarile din patru părți, în patru fețe ieste din fire văpsit, adeca alb, negru, roșiu și albastru în floarea ceriului, carile sint văpsele din fire stătătoare. Deci, când va să să facă negru, toți soldzișorii cu partea cea neagră în sus și înțoarce; așijderea când va să să facă roșiu, alalte dedesupr ascundzind, partea soldzișorilor cea roșie deasupra scoate, și așe la alalte face. Căci toți soldzii lui sint rătunzi și în chipul sferii prin piiele i să întorc și precum și ieste voia și mută. Așijderea, când va să să mute într-alte fețe, fețele soldzilor amestecă și, în chipul zugravilor, din câteva flori amestecate altă floare scornește. Deci pentru firea și chipul Hameleonului atâta destul fiind, la cuvântul nostru să ne întoarcem.

Așe, Hameleonul, supt groaza datului cuvânt cătră crocodil (precum mai sus s-au pomenit) legat și strâns fiind³ și pentru

¹ În floarea ce-i stă de-nainte, într-acea să mută: cu care viclean să tumpină, cu acela părtaș să face (D.C.).

² Fețele a-și schimba: vicleșugurile a-și muta (D.C.) — aceste câteva simboluri conturează în mod expresiv portretul moral al lui Scarlat Ruset.

³ Groaza datului cuvânt: chizășia pentru datorie (D.C.) — Scarlat fusese băgat în închisoarea bostangilor pentru o datorie bănească, pe care nu avea cum s-o platească, neavând bani (de corelat cu expresia de mai sus: „datoria și săracia Hameleonului“). Pentru a scăpa de acolo, el promite cu jurământ („groaza datului cuvânt“) că în locul datoriei va da pe mâna lor pe Dimitrie Cantemir.

voroava Inorogului audzind, îndată socoti că din doaă lucruri unul tot va putea isprăvi, unul, că el la trup mic¹ și la suit și la coborât sprintin fiind, pre fietecare strâmptori a încăpea și oriunde Inorogul ar fi a să urca va putea. Deci Inorogul, după violene giurământurile ce va să-i dea domirindu-să, să va încredința și la marginea apii în prund de să va coborî și dulăii de-l vor putea vâna, precum mare slujbă cătră Corb și cătră toți mare prietenii au făcut să va arăta, care slujbă fără nedejdea a mare și îndestulită plată nu era. Iară altul, ca de nu vor putea dulăii pre Inorog stăpâni (căci vicleana jiganie și aceasta știia, că Inorogul nu puțină iuțime în picioare are) și de le va cumva din gură-li scăpa, alt loc de năzuință nu poate să aibă, fără numai cu înnotatul apii, de vreme ce toate strâmptorile și poticile acmu închise și păzite fiind. și așe, vînatul în apă crocodilului să arete socotia și cu a Inorogului nevinovăție el din vina robii să scape, gândia². În scurt, sau Corbului spurcată slujbă, sau crocodilului cruntă plată cu a Inorogului curăție să facă tare năvrăpia. Cu care mijloc, pricină și să da vădzind, de lucru spurcat și scărăndăvicios ca acesta să apucă, ca el, organul fărălegii, vasul otrăvii, lingura vrăjbii, tocul minciunilor, silța amăgelii, cursa vicleșugului, văpsala strâmbătății și vândzitorul dreptății să să facă priimi (că răutatea în neam moștenindu-să, în care chipuri să să ijdărască nu cearcă, ce unul sfârșitul răutății ieste, ca împotriva binelui să facă ce ar face, carile nici împotriva a cărui bine, nici cu care chip de răutate să slujește caută). și încă mai vârtos fărălege peste fărălege și răutate

¹ Socotim o repetare a informației, la propriu, că Scarlat Ruset era mic de stat.

² Scarlat Ruset imaginează o stratagemă: după ce Dimitrie s-ar fi lăsat atras în afara adăpostului său din casa marelui demnitar, el urma, la întoarcere, să fie capturat, fie de agenții munteni (dulăii), dacă acesta se înapoia pe calea uscatului, fie de bostangii (crocodili), dacă se întorcea pe apă (*înotatul apii este trecerea cu caicul*). În felul acesta, prezumtiva victimă nu se putea salva.

peste răutate a grămădi nu să siia, de vreme ce nu numai de bine-facerile carile de la Inorog vădzusă uita, ce încă pentru bine cu rău a-i răsplati¹ (jiganiia carea bine nici a face, nici a grăi, nici a pomeni au învățat) să ispitia și să nevoia. Că odinioară Hameleonul putred și otrăvit aerul (carile Sam să cheamă²) înghițind, de carile lovit și topiscat, acmu celea mai de pre urmă duhuri trăgea, a căruia patimă Inorogul vădzind, să milostivi (că inima milostivă cu cel ce-l doare o doare și cu cel pătimaș împreună pătimește) și cornul cel ce a toată fire de binefăcătoriu ieste, spre putred și acmu mai împuțit trupul Hameleonului își întinsăsă, cu a căruia umedzală, topsăcos aerul carile prin tot trupul lătit și împrăștiat îi era, spălând și toată putregiunea curățindu-i-o, iarăși la viață l-au întors.³ Ce jiganiia spurcată, încă de demult în școala Camilopardalului ithica⁴ ascultând, a lui titul carile deasupra porții scris ieste poate fi învățase. Carile într-acesta chip să citește: (Până când cineva pre cel al său de bine făcătoriu vede, datoriai acelui făcut bine în cunoștiința inimii stidire și patimă îi aduce, carea pururea supt legătura datoriei îl strâng. Deci pentru bine

¹ Aluzie la binefacerile pe care odinioară Dimitrie le-ar fi făcut lui Scarlat, dar pe care acesta le uitase.

² *Sam aerul*, adică aerul otrăvit, înseamnă *datoria și sărăcia Hameleonului* (D.C.) — este vorba de o etapă în viața lui Scarlat Ruset când acesta trăia în strămtorare, lipsit de bani.

³ *Întoarcerea la viață: îmbogățirea, avut a-l face* (D.C.) — Scarlat fiind într-o vreme lipsit de mijloace materiale, în aşa fel încât nu avea nici măcar cu ce să-și întrețină viață, Dimitrie i-a dat o mare suma de bani. Aceasta s-a întâmplat probabil pe vremea în care Ruseteștii erau în bune relații cu familia Cantemir.

⁴ Rezultă că Scarlat fusese odinioară elevul lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul, pe când acesta fusese profesor la Academia Grecească din Fanar, în realitate o înaltă școală a Patriarhiei Ortodoxe din Istanbul. Aluzia la etica profesată de Mavrocordat este ironică: Scarlat își însușise morala acestui om fără caracter. Scriitorul subliniază că, după modelul Exaporitului, Scarlat răsplătea binele cu răul.

cu bine a răsplăti a celor putincioși și fricoși lucru ieste; aşijderea, pentru rău cu bine a răsplăti a celor [a celor] fricoși și norocoși faptă ieste. Iară a celor înțelepți politici chivernisală ieste ca nici în frica fricosului să cadză, nici norocul nărocosului să ispitezescă, ce sau pentru binele mare, răul prea mare făcând, altă dată undeva a-l timpina macară să nu priimască, și așe, în față necăutându-i, de supt legătura datorii <i>binelui, carea rușine și stidire îi aducea, să scape, sau a pricini neputând, de la alții pricina morții să-i aștepte, ca dintre vii ieșind, precum datornicul i-au lipsit să știe, și așe, și din patima științii inimii odihnit să rămâie).¹ Așadară, Hameleonul în tot chipul răul Inorogului și binele și folosul său a fi alegând și în moartea lui viața sa alcătuind, cătră mai sus pomenitele jiganii precum această slujbă le va sluji să apucă. A răului răul cuvânt tuturor răilor bun și plăcut fu² (că toată inima rea a toată răutatea deșchisă găză și lascăvă ospătătoare ieste).

Deci cu toții îndată multe și fel de feliuri de fețe Hameleonului giuruind și munți de aur cu pietri de anthraxă lacomului făgăduind³, cuvântul la faptă de va aduce, precum îi vor da, dzicea. Și mai multă vreme zăbăvii nedând, o carte scrisără, în carea mai multe lațuri decât slove și mai multe sulețe și sule decât oxii și varii spre nevinovată viața Inorogului să găta, în carea acestea să cuprindea:

„Șoimul, ogărăi, dulăii și coteii, Inorogului, slăvitului, sănătate! Iată, pre al vostru și al nostru prijetin cătră voi trimetem, carile carteoa noastră dând, alalte câte din rost ar dzice credință să aibă,

¹ Cantemir face considerații de psihologie socială privind conduită recunoștinței; condamnând pe oportuniști, scriitorul se declară pentru modelul de conduită al înțeleptului.

² Planul imaginat de Scarlat place agenților munteni și este adoptat.

³ Munți de aur cu pietri de antrax: giuruință, carea nu ieste de dat (D.C.) — Cantemir vrea, probabil, să spună că nu mai era nevoie de astfel de recompensă pentru un om al cărui caracter era înclinat spre rău și lăcomie.

poftim, căci nu a lui, ce a noastre cuvinte îți aduce. Așjderea, în știre facem că de vreme ce tot dobitocul într-un gând și într-o inimă pe Strutocamilă și epitrop au ales și l-au priimit și si-loghismul Corbului neclătit și nedespărțit a fi, a tuturor zapisul și iscăliturile adeveresc. Rămâne lucrul ca și tu dintr-alte dobitoace răzlețit și rătăcăt să nu fii, ce cu alalte într-un staul și într-o petrecere să te întorci. De care lucru, noi prietenește a te sfătui în-drăznim și în frica ascunsului inimii spre binele și folosul vostru vă îndemnăm. Deci, de-ți va fi voia, precum și a noastră ieste și poftește, din munți coborându-te, la locul unde și noi a vini putem, vino, ca acolea mai pre larg, față cătră față, voroavă a avea să putem. Nici alt gând sau altă socoteală în gând să-ți între, căci, pre numele cerescului Vultur și pre tării stelescului Leu, în tot adevărul ne giurăm că în inima noastră gând rău și viclean nu ieste. Așe Vulturul cu blândețe și Leul cu milă să ne fie, cât gândim, vom sau facem ceva rău asupra voastră. *Și cu acestea cum mai curând răspunsului să ne învrednicim rugăm.*¹

Într-acesta chip cartea scrisă și peceluită în mâna Hameleonului o dederă, carile luând-o, nu numai cu brâncele și cu labele, ce și cu coada și cu pântecele târiindu-să și urcându-să, la munte a să sui începu. Deci, după multe nevoi și nevoiințe, dacă la locul unde Inorogul lăcuia agiunsă, cu cânești cuciritură și hulpești măgulituri înainte-i să arătă: „Bucură-te, domnul și izbăvitorul meu,” dzicându-i. Inorogul: „De unde te luași, jiganie dobitocită și dobitoc jigăniit, dzisă, și de ieste în gura ta veste de bucurie și în inima ta gând de adevericiune, toate bune, adevărate și fericite sint“. Răspunsă Hameleonul: „Trăiască domnul meu milostiv

¹ Agenții munteni, conduși de Toma Cantacuzino, scriu o scrisoare către Dimitrie, solicitându-i o întrevedere și jurându-se că nu-i vor face nici un rău. Această scrisoare o trimite prin Scarlat, pe care Dimitrie îl consideră prieten devotat, ca odinioară, neavând de unde să știe despre rolul odios pe care acesta și-l asumase.

într-ai mulți și buni și toată neprijetina minte de ascuțită sim-
ceaoa cornului stăpânului mieu nepătrunsă să nu scape și tot împo-
trivnicul prav și pulbere supt talpele împăratului mieu să să facă“.
Și cu acestea scoțind cartea, cu multă plecăciune în mâna i-o dede.
Inorogul, cartea dacă citi și celea ce într-însă să cuprindea dacă
pre amăruntul înțeleasă, cătră Hameleon dzisă: („Precum rana
veche și adâncă pre lesne a să tămadui, așe și încă mai mult
neprieteșugul și vrăjmășia de mulți ani în curândă vreme a să
uita și de la inimă a să lepăda prea cu anevoie lucru ieste), însă
(precum la rana rea și grea mehlemul și leacul de să și află, că
fără leac numai moartea la muritori ieste, ce sămnul grozav locul
odânaoară betejit învață, așe și neprijetinul vechiu și vrăjmaș, de
s-ar și face prijetin, însă pătimirile mai denainte trecute și simțite
a faptei neprijetinului pururea împungătoare și de pomenirea cu
dosadă aducătoare rămân). De care lucru, macar că doftoriia bo-
alei aceștia nenejduită ieste, însă de vreme ce întâi ei plecători
spre pace și poftitori de prieteșug s-au arătat (nici pacea a goni a
celui cu socoteală, nici în viață pizma a ținea și vrăjmășia a urma
a înțeleptului lucru ieste), și macar că nici slovele credință, nici
cuvintele adeverință a avea pot, însă (prostinea și hirișia inimii
asupra adevărului stăruită, adese și mai totdeauna ascunse și
căptușite vicleșugurile și măguliturile isteților au biruit). De care
lucru, prin carte mai mult ceva a scrie neavând, din rost Șoimul-
lui de la mine sănătate îi vii pofti, și precum pofta ce poftește de
la noi învoită și priimită ieste îi vei spune, și precum după cuvântul
dat și giurământul legat m-am încredințat îl vii adeveri. Nedej-
dea și izbânda pururea în dreptatea puind (căci mai tare ieste
singurătatea în dreptatea unuia decât toate taberile în strâmbătatea a dzăci de mii de mii), și precum la locul prundului mă
voi coborî îi vii povesti. Însă singur cu singur împreunare a avea
poftesc (că dulăul rău nu giurat, ce așeși nici cu lanțuje legat de
aproape credință nu are). Așijderea (neprijetinul atuncea credință
a avea trebuie, când răul a face nici mâna îi dă, nici vremea îi

slujește). Pentru aceasta, dară, dulăii de la locul împreunării noastre să lipsască, și ales pentru împreunarea carea, când și unde vom să avem macar cum știre să nu aibă. Iară tu, a mele cătră tine de bine faceri arătate pomenind, cuvântul acesta mistuiește și de cătră tot chipul îl acopere și-l tăinuieste“.¹

Atuncea Hameleonul, cu aspre blăstămi și ștrașnice giură-mânturi a să blăstăma și a să giura începu și: „Pre viața mea, o, domnul mieu, dzicea, și pre credința mea, de voi descoperi, de voi grăi sau din mâni, din cap și din ochi sămn de înștiințare de voi face, în cap urgie, în ochi orbie, în mâni ciungie să-mi vie! și roada gândului mieu cu amar, cu pelin și cu venin să mănânc; viu Leul, viu Vulturul, cărora mă încchin, că de ce m-am apucat, până la sfârșit nu mă voi părăsi și domnului și stăpânului mieu cu toată dreptatea ori în ce și cât voiu putea a sluji nu mă voi lenevi. Așijderea, despre Șoimu vreo grijă să nu porți, căci pre cât Voroava și cuvântul îi ieste de lămurit, pre atâtă inima și sufletul încă mai curat și din toată imăciunea spălat îi ieste (că la omul întreg, cu vântul icoana sufletului și fapta ascunsă a inimii comoară poartă). Eu, dară, după porunca de bine făcătoriului și stăpânului mieu, iată cum mai de curând înapoi mă voi întoarce și toate ale tale neprețăluite cuvinte pre amăruntul șoimului voi povesti, și iarăși ce cuvânt de răspuns voi lua, fără nici un preget la domnul mieu milostiv îl voi aduce.

Cu acestea, după ce Hameleonul denaintea Inorogului ieși, pre cale mărgând, precum pașii, așe chitele își muta, și precum piilea, așe gândurile și mintea își vârsta și-și schimba și singur cu sine, ni mai tare pașii mutând, ni de învăluirea gândurilor calea

¹ Călăuzit de principiul soluționării conflictelor pe calea tratativelor pașnice, Dimitrie Cantemir acceptă propunerea de a se întâlni, pentru convorbiri, cu Toma în palatul său pe Bosfor („locul prundului“), cu condiția să nu fie de față nici unul din agenții munteni, data și locul întâlnirii urmând, de asemenea, să rămână necunoscute acestora.

și călcătura-și uitând, prin neștiință să opriia, și viclenele giură-mânturi socotind, într-acesta chip întorcea și le tâlcuia (că precum stomahul rău din bune bucate venin și greutate dobândește, așe giură-mântul și cuvântul drept în inima vicleană spre rău și spre vicleșug să primenește): „Pre viață și pre credință m-am giurat precum cătră cineva nu voi descoperi, însă gândul inimii mele: adeca până când sau în dinții dulăilor îl voi întăpa, sau în fâlcile crocodilului îl voi îneca. În cale să-mi iasă și în cap să-mi vie roada gândului meu: adeca pre lesne să-mi vie și după poftă să mi să plinească lucrul carile am început; că până gândul nu-mi voi dobândi, de nevoiță nu mă voi părăsi. În toate cu dreptate domnului meu să slujesc m-am giurat, însă într-această dată adevărat domnul și stăpânul meu crocodilul ieste, într-a căruia robie cădzind, cu preț tăiat m-au slobodzit și dintr-a sa bunăvoie viață și dzile mi-au dăruit și, până prețul îi voi plăti, de la mine sfântă parolă¹ au luat. Deci altul mai bun, mai plăcut și mai primit preț decât Inorogul, altul să fie nu pociu socoti, și așe ieste. Iară cât pentru a Vulturului și a Leului viață ieste, puțină grija port, căci și puțin de mine să atinge, mai vârtos (că giură-mântul carile pre a altora viață stăruite stă, cu chipurile carile de dobitoace și de pasiri în ceriu a fi astronomii adevăresc să asamănă).²”

Hameleonul în cale ca acestea mărgând și bloscorind, la Șoim sosi. Căruia, după obiceiu închinându-să: „Bucură-te, și iarăși bucură-te, îi dzisă, căci toate după voie și a marelui tău suflet poftă curg și mai mult cu lungimea voroavii vreme în desert să nu treacă, glas de bucurie și cuvânt de veselie în scurt să-ți povestesc (că

¹ „Sfânta parolă“ înseamnă jurământ pe cele sfinte, după practica vremii. De remarcat că deși jurase lui Cantemir, Scarlat se gândeau la jurăminte față de Toma și mai ales față de șeful bostangiilor.

² Deși jurase lui Cantemir că va tăinui cele aranjate în legătură cu viitoarea întâlnire dintre cei doi, Scarlat gândeau în realitate la mărșăvia dinainte planuită. Este de remarcat, din punct de vedere literar, felul în care scriitorul prezintă gândurile vânzătorului.

proimiul lung la voroava scurtă ca capul porcului la trupul rații să potrivește). Pre nepriietin cu buni chedzi la mâna ți-l aduc: după cuvinte s-au lăsat, viclenelor giurământuri s-au încredințat și la prundiș în marginea apii să să coboară, fără nici un prepus, s-au înșelat. Acum, dară, sentenția și învățătura moșilor și strămoșilor tăi pomenește (că sfârșitul neprijetinii *<în>* izbânda asupra neprijetinului i este, iară mijlocile, cum, cu ce și când, nu să cearcă¹). Deci acum vreme găsind și mijlocul prin giurământ aflând, mai multe nu cugeta, ce cum mai curând unde și când va fi împreunarea cuvânt și poruncă îmi dă, ca fără zăbavă cumplitului vrăjmaș așternut spre somnul vecinic să-i aștern și acoperemânt de odihnă nedeșteptată cu un ceas mai înainte să-i gătesc. Însă Inorogul aceasta a cerșut, ca dulăii, ogarii și alălti cotei la locul împreunării să nu să afle, ce singur numai cu singur împreunare să aibă. La care lucru, cu proasta mea socoteală sfătuiesc: după pofta și cererea lui să faci, ca nu cumva, de departe miroșul dulăilor adulmăcând, de vicleșug să-și prepuie, și de la strâmptoare neieșind, la prundiș nu să va coborî. Iară la prundiș coborându-să, de cia mai multă grija nu purta, căci eu, sluga ta, cu toată nevoița grijea slujbii aceștia voi avea și ori în ce chip ar fi (după cum să dzice dzicătoarea), voi afla ac de cojocul lui.“

Șoimul, chipul înșelăciunii ce făcea și mărimea fărălegii ce isprăvia de a doa oară socotind și răzchitind, aşijderea dreaptă și curată inima Inorogului vădzind, gândul într-alt chip începu a i să pleca (că ce răutate nu abate bunătătea? Si ce strâmbătate nu biruiește dreptatea?). Si macar că cu nestâmpărată vrăjmăsie într-acela chip îl goniia și nepărăsit de atâtă vreme îl întiria, însă în sine socotî că acel felu de scărăndăvicioasă vânătoare preste

¹ Aluzie la familia Cantacuzinilor, care se conducea după legea talionului și după principiul că scopul scuză mijloacele. Apelul la formula „moșii și strămoșii“ se referă la Ioan VI Cantacuzino (1341—1354), care devine împărat al Bizanțului prin usurpare.

toată fărădelegea covârșește. Și așe, primejdiile dintr-îmbe părțile în cumpăna dreptii socotele cumpănind, spurcata aceasta faptă decât frica, carea despre partea monarhiilor purta, mai grea a fi află, și batgiocura isteciunii viclene decât lauda carea sociiia că cu prinsoarea Inorogului își va agonisi cu multul mai mare și mai neștearsă a fi cunoscu.¹ De care lucru, dzic unii (precum mai pre urmă de la Bâțlan² cuvântul au ieșit), cătră Hameleon într-acesta chip să fie grăit:

„Eu, pentru slujba carea până acmu ai făcut, foarte îți mulțe-măsc; iară de acmu carea să faci te făgăduiești să știi că nu o priimăsc, și mai cu de-adins aceasta a ști și să cade (că vrednicia, macară și la neprijetin ar fi, pururea lăudată ieste), aşijderea (precum prieteșugul, așe neprieteșugul hotărăle și țenchiurile sale are, pre carile cel următoriu cinstii și vrednicii<i> a le sări și a le covârși nu i să cade³). Noi cu toții, macar că sfatul dintâi, carile asupra Inorogului am făcut, pre rele și fără de lege temelii au fost aședzat (de vreme ce supt poala giurământului adeverinții idolul minciunii vicleșugului a acoperi nevoiam). Însă atuncea din sfatul pus nu ne-am fi clătit, când în răspunsurile lui împotrivă vicleșug și neprietească necredință am fi cunoscut. Așijderea,

¹ Este de reținut, pentru caracterul lui Toma, prioritatea pe care acesta o acordă corectitudinii, spiritului de echitate și dreptate în relațiile interumane față de exigențele conduitei politice, chiar când este vorba de serviciile pe care trebuie să le aduci patriei. Este foarte interesantă această disociere schițată de Cantemir între dreptate și datorie.

² Dimachi, fosta capucinărie a lui Constantin Duca, acum intrat în slujba lui Brâncoveanu, ca membru marcant al serviciului său de spionaj la Poartă și omul de încredere al lui Toma Cantacuzino. De aici și deconspirarea conversației secrete purtată de Toma cu Scarlat și pusă de scriitor pe seama lui Dimachi.

³ Toma, rămânând impresionat de încrederea pe care i-o acorda Cantemir, își schimbă atitudinea și renunță la prinderea prin vicleșug și trădare a lui Dimitrie. El dezvăluie această atitudine și lui Scarlat, știindu-l bun amic al celui pentru care avea ordin de capturare.

în multe chipuri cuvintele de ș-ar fi împleticit și giurământurile noastre în multe feliuri de-ar fi ispitit, din cuvânt în cuvânt și din răspuns în răspuns, voroava spre altă cale a abate am fi putut, căriia cu vreme și altă tâlcuire pre lesne s-ar fi putut da. Dară acmu, cu prostimea, cu dreptatea și cu credința carea au arătat și în giurământurile noastre fără nici un prepus lăsindu-să și îndreptându-să, toată apărarea și șuvâiala s-au rădicat. De care lucru, nu numai pofta neprieteniească, ce și frica cerească de socotit ieste (căci hotarul neprijetinilor ieste ca cu oarbă pofta izbândii din pravila dreptății și hotărale cinstii sale să nu iasă). Așijderea (toată izbânda adevărată asupra neprijetinului împreună cu biruința și lauda cearcă. Iară când din izbândă hulă să naște și ocară, atuncea izbânda adevărată să agonisește, iară cinstea și slava numelui să piierde și să ocărește). Așijderea (izbânda numai atuncea titulul biruinții a agonisi poate, când ca un neprijetin pre neprijetin neprijetinește biruiește, iară nu când ca un prijetin viclean pre neprijetinul drept prieteniește viclenește, carea atuncea spurcată viclenie, iară nu curată biruință să numește și ieste). De care lucru (cele o dată rău și fără socoteală sfâtuite fără nici o rușine spre bine și spre socoteală trebuiește clătite și prefăcute). Deci, până unde sorocul împreunării noastre va fi, duhurile neprieteniști a potoli și afară din tot punctul vicleșugului umil cu altul împreunare a avea am socotit. Iară după voroavele sfârșite, vreun legământ de prieteșug între noi a să alcătui neputându-să, atuncea iarăși la punctul ce eram ne vom întoarce, și el ale sale, iară noi ale noastre vom căuta.¹

Cătră carile Hameleonul, adăogând veninul a-și vârsa, dzisă:

„Între neprijetini pravila aceasta carea ai pomenit adevărată ieste

¹ Atâtă timp, spune Toma, cât Cantemir se comportă cu încredere și sinceritate, trebuie tratat ca atare și numai dacă, în cursul convorbirii se va dovedi că este imposibilă o reală împăcare, se va putea relua acțiunea de urmărire și capturare.

și cuvintele și socotelele aceste cinstese și lăudate sint. Însă și altă pravilă să află, cu carea cineva slujindu-să și pre neprijetinul său a birui poate și pre urma toată întinarea și imăciunea hulii își spală și-și scoate. Țenchiul alergării neprijetinului până acolo ieste, până unde pre neprijetinul său biruiește, și biruința luând, deciia să odihnește. Deci, sau a birui, sau a să birui tâmplarea neprijetinească ieste, iară peristasurile a să cerca supt pravilă nu cade (că precum în războaiele de obște hotar sabiii, suliții sau sigeții nu să pune, ce oricare armă mai pre lesne ar sluji, cu aceia pre neprijetin a lovi, a răni și a omorî slobodzenie ieste). Așijderea, nici hotar ieste pus când și unde spre neprijetin a năvăli, ce când vremea slujește și unde locul spre lesnire să socotește. Într-acesta chip sint și mijlocele carile fără armă sau fără alt chip de mihanie, adeca prin chipul prieteșugului, prin dulceața cuvântului, prin vârtoasă și pătrundzitoare sula aurului, prin zugrăvită plecarea capului și în cea mai de pre urmă prin frumos meșterșugul giurământului, pre neprijetin supt legăturile izbândzii și în obedziile biruinții a aduce pozvolenie să dă. Că toate mai sus pomenitele pravile numai în bătaia monomahiei a sluji pot și a să păzi trebuieesc.¹⁴

Cătră carile Șoimul, răspundzind, dzisă: „Acestea, precum dzici, așe ar fi, când cu gând și cu cuvânt aievea neprijetinesc asupră ne-ar vini, sau împotrivă i-am merge. Iară acmu noi, chemându-l

¹⁴ Scarlat, conturându-se de pe acum drept un personaj cu convingeri machiavelice, pledează pentru principiul că pentru doborârea dușmanului nu e nevoie să-ți alegi mijloacele. La aceasta se adaugă faptul că toate procedeele trebuie folosite când este vorba de a servi domnul și țara. În această confruntare de principii privind dreptatea și datoria este de reținut afirmația lui Scarlat că nu există nici o îngădare juridică („pravila“) pentru folosirea oricăror mijloace în a-ți face datoria față de țară. Tema pe care Cantemir o pune în discuția celor doi trebuie considerată semnificativă, întrucât exigentele vieții noastre politice de stat, oglindind procesul de trecere spre o viziune modernă, vor promova modelul machiavelic, perimând astfel pe cel al cavalerului.

în numele păcii, cum vom lucra lucrul vrăjbii? Și când în vânătoare de obște l-am încungiura, atuncea nici colții s-ar opri, nici unghile s-ar apăra, ce carile mai întâi ar putea, acela mai tare l-ar spintica. Deci acestea, într-această dată, precum din gură, așe din inimă părăsite și lepădate trebuie, și altă zăbavă mai mult nefăcând, cum mai de curând sirguiește și Inorogului, după ce de la mine închinăciune cu plecăciune îi vii da, precum mâne în marginea apii, la prundiș ieste să ne împreunăm, îi spune, căci acolo prietenește îl voi aștepta. Așijderea, precum pre alalți tovarăși (în carii prepus de vicleșug are) de lângă mine i-am depărtat și altă ceva grijă împotrivnică să nu poarte îl înștiințadză (căci cuvântul de credință în mijlocul neprietinii cinstea și mărimea decât în mijlocul prietenii mai mult și mai tare își arată).¹⁴

Hameleonul, de acolea ieșind, în sine și cu sine a chiti și în reaoa-și minte ca acestea a învălui și a prăvăli începu (că precum lumina soarelui la ochii bolnavi întunecare, așe cuvântul de linește la inima săltătoare tulburare aduce):

„Oare ce poate fi această nestătătoare și de ieri până astăzii într-altă socoteală mutată mintea Șoimului? Că de pre a voroavelor semne, carile aievea îmi arătă, ostenința mea în zădar și nevoința în darn îmi va ieși. Eu socotiam că toată greutatea lucrului în coborârea Inorogului la locul prundului stăruiește, care lucru prin multe ale mele crunte sudori ieste să săvârșească. Iară după pogorârea lui lucrul gata și săvârșit țineam, a căruia mulțemită și plată, după cele multe și mari giuruință ce-mi făcea,

¹ Toma rămâne ferm pe poziția că prietenia trebuie tratată cu prietenie. Din această atitudine el începe să se contureze mai bine, devenind un model al cavalerului medieval, adept al cinstei, curajului și al luptei drepte. Izvoarele istorice ale vremii confirmă această trăsătură de caracter a lui Toma. Dar din simpatia cu care scriitorul tratează personajul respectiv, am putea fi îndreptățit să considerăm că ideile vehiculate de postelnic sunt de fapt ale lui Cantemir însuși.

fără prepus aşteptam. Apoi, nedejdea înduplecându-mi, dziceam că, din colții dulăilor de va cumva scăpa, din fălcile crocodilului nici cu un mijloc nu să va măntui. Și așe, sau despre o parte, sau despre alta, rămasul bărbatului cu trântitura muierilor tot voi dobândi și gândul mieu început tot voi isprăvi.¹ Iară acmu cunosc că Șoimul, poate fi, din școala fizică în școala ithică au intrat, ca cum toată viața în canoane ș-ar fi învățat și toată hrana cu dreptate ș-ar fi aflat. Care lucru, precum de firea șoimului de parte să fie cine poate să nu știe? Ce sau pre cela carile pre această slujbă l-au trimis viclenind, pre vecinicol neprijetin la mâna să puie nu va, sau vădzind că cu mâna mea lucru greu și de laudă vrednic ca acesta să isprăvește, mie îmi pizmuiește² (că pizmătariul pentru ca cinstea altuia să nu să adaogă și scădere și ocară a priimii obiciiuit ieste). Ce de vreme ce șoimul mintea pistrițuii penelor își asămănă, și eu slujba în fața piei <i>îmi voi întoarce, nici după socoteala cuiva firea îmi voi schimba, ce precum până acmu, așe și de acmu fețele și știu, și pociu a mi le schimba.“

Acestea el prin budze bolborăind și toate răutățile în inimă fierbând și zămintind, întâi la dulăi, la ogari și la cotei aleargă și

¹ La cheie această expresie este lămurită astfel: *Rămasul bărbatului cu trântitura muierilor: pilda aceasta va să să înțeleagă că oricum s-ar tâmpla tot pe voie ieste să fie, adică ieste povestea că, prind doaă muieri să să trântească, dzicea, oricare s-a birui să facă voia bărbatului. Bărbatul îndată a să găti începând, iele dzicea: „Ce te gătești?“. El răspunsă: „Ori așe, ori așe, eu tot voi să dobândesc“ (D. C.).*

² Scarlat Ruset face considerații asupra schimbării atitudinii lui Toma Cantacuzino: „a trecut de la școala fizică (cea a realilăților practice, care consideră firească folosirea oricărui mijloace) la școala ithică“ (cea a moralei, care interpretează ca imorală folosirea mijloacelor necinstituite). În mintea lui începe să încolțească bănuiala că Toma ori merge pe calea trădării față de domnul său („pre calea carile pre această slujbă l-au trimis viclenind“, adică trădând), ori face aceasta din invidie la adresa lui Scarlat Ruset, care izbutise să îñsele pe Dimitrie.

toată pocitaniaia cea ascunsă de-a fir-a-păr le povesti. Adeca pre-cum Inorogul la împreunare să vie cuvânt au dat și precum împreunarea lui cu Șoimul preste știință altor tovarăși să fie, care lucrul Șoimul fără nici o îndoință au priimit. Așijderea, precum Șoimul sfatul cel bun de folos și de obște ș-au mutat și pre Inorog din legăturile gata, nebetejit și nedodeit va să-l sloboadză, într-alt chip de ar face, mare scădere cinstei și ocară numelui socotindu-și. De cii, minciuna cu multe împuțicioasă flori împodobind, dzicea, precum Șoimul să fie dzis, precum unghile și pintinii lui pe cornul Inorogului a să pune nici îndrăznesc, nici harnice sint, nici el organul răutății și cinia vicleșugului a să face firea-i priimește, ce numai cu bine și cu prietenie cu dânsul ceva a face de va putea, în tot chipul va ispiti. Iară amintrilea, la rău și la vicleșug, macar cum nu să va amesteca și curate să fie unghile lui de singele nevinovat. „Deci acmu de ieste și a voastră socoteală, într-acesta chip și cu toții împreună mintea despre folos spre stricăciune de v-ați mutat, să știu și eu, ca nu mai mult în deșert ostenințele să-mi cheltuiesc. Iară de cunoașteți sau vă prepuneți ca vreun vicleșug în mintea Șoimului să fie întrat (spre carea nu puține și mici sint semnele, carile cu urechile le-am audzit și într-adevăr cu gura și cu inima le mărturisesc), cuvântul carile voi povesti (căci tăinuirea lucrului scriptul corăbii <i> ieste) și chipul meșterșugului în ascunsul inimii voastre ascundeți cu carile foarte pre lesne și preste a Șoimului știință la sfârșit a-l aduce viți putea. Cu care mijloc de la Vultur și de la Corb toată mulțemita și plata singuri voi luând, Șoimul, de dar și laudă ca aceasta lipsit și ca un necunosătoriu binelui și folosului, singur de sine pedepsit va rămânea, și pentru căci asupra neprijetinului milostivire și dreptate arătând și giurământul nebetejit țiind, mare căială în urmă și fără folos va simți (că decât giurământul, mai bun meșterșug și mai tare măiestrie și mai tăinuită viclenie spre amăgeala cuiva a să da nu poate). Așijderea (că oricând ce ieste adevărat de s-ar grai

și ce ieste drept totdeauna de la toți de s-ar face și s-ar ținea, nici în lume vrajbă a să scorni, nici asupra neprijetinului a să izbândi s-ar putea).¹

De acestea dulăii audzind, nu în puținele chitele, nici în iușoare socotele întrară. Întâi, pentru așe în grabă mutarea sfatului, a doa, pentru mai aievea, prepusul vicleșugului, a triia, că cu mijlocele ce începuse, lucrul de nu vor scoate la cap, altă nădejde toată încă de demult să curmasă, a patra, că cevași macară preste voia și știința Șoimului a face nu puțină sială avea, de vreme ce toată slobodzenia lui era dată și cu toții supt a lui poruncă a fi poruncă avea. Iară în cea mai de pre urmă, socotiră, macar și peste a Șoimului voie, lucrul de vor putea isprăvi socotia, pentru slujba făcută, Șoimul înaintea monarhilor orice pentru dânsii împotrivă ar dzice în samă nu-i vor ținea mai mare sfârșitul slujbei decât chipul greșelii a fi înțelegea. Și așe, după câtăva a chitelelor scuturare, sentenția aleasără ca, ori cu ce mijloc ar putea fi, numai Inorogul la mâna să vie. Pentru care aşedzimânt între dânsii mare și vârtos legământ pusără, ca de lucrul ce să va lucra în viață Șoimul știre să nu aibă (o, minune mare, giurământul a călca călcătorii de giurământ să giură) și mai cu de-adins chipul viclenii aceștia mai suptire și mai frumos a fi îl socotiră, adecă supt titulul altuia răutatea lor să scrie și, cum să dzice prostul cuvânt, cu cleștele jăratecul să tie și cu mâna altuia șerpele din bortă să scoată și ca cum ei neatinși și neștiutori lucrului acestuia ar fi să să arete, de vreme ce tot prepusul Inorogului asupra Șoimului va cădea. Și

¹ Scarlat Ruset comunica agenților lui Brâncoveanu bănuielile sale privind loialitatea lui Toma Cantacuzino față de domn, acuzându-l de amiciție nepermisă cu un dușman al domnului Țării Românești, cum era Cantemir. Îi îndeamnă să ia inițiativă împotriva voinei lui Toma, pentru prinderea lui Dimitrie conform planului alcătuit dinainte. Este de observat capacitatea de perseverare a diabolicului personaj.

așe, ca cum calului fără zăbală pintini ar da, răutății Hameleonului voie și slobodzenie dederă, ca nici o cale nestropșită și nici o piatră neclătită să nu lasă, până dreptatea Inorogului în silța strâmbătății lor ar băga¹.

Hameleonul, lătrăturile și brehăiturile dulăilor cu mare dragoște ascultând, după porunca ce dederă, voios de la dânsii ieși. De unde iarăși la Șoim să să întoarcă vrând (ca câte întâi îi cântase acmu să i le descânte), în cale pre Bâtlan tumpină (cu a căruia pâră Vidra din săboare să izgonisă). Carile, pre Hameleon de unde vine întrebând, el precum acmu de la vreun loc așe însămnat nu vine răspunsă, ce „mai dinea oare de la Inorog am vinit, dzice, carile mâine cu Șoimul împreunare va să aibă și, de nu l-aș fi eu cu multe și vârtoase giurământuri încredințat, pre cărtile și giurământurile Șoimului nicicum nu s-ar fi lăsat. Ce acmu eu, ca un bun prijetin și dreaptă slugă, la mijlocul trebii aceștia m-am pus, însă nu puțină frică duc ca nu cumva vânătorii, giurământul călcând, vreun vicleșug Inorogului să facă, și apoi ocara și pedeapsa sufletului mieu unde să va duce? și obrazul în lume cum îmi voi mai arăta?“²

¹ Apare acum un alt personaj colectiv: este vorba de corpul de agenți ai serviciului de spionaj al lui Brâncoveanu. Cum era și natural, ei șovăie la început să considere trădător pe conducătorul lor, Toma, și să ia o inițiativă contrară dispozițiilor lui, dar până la urmă ei acceptă, judecând lucrurile din perspectiva șefului suprem, Brâncoveanu, care le dăduse ordinul expres de prindere a lui Dimitrie. Fin observator al omului, scriitorul reușește să redea cu subtilitate psihologia subordonatului față de superior, psihologie pe care o folosește și Scarlat când pune pe agenți în situația extremă de a opta între dispoziția unui șef mai mic și ordinul șefului suprem, domnul.

² Din conversația lui Scarlat cu Dimache se observă preocuparea sa de a apărea în fața lumii ca total neamestecat în eventuala capturare a lui Dimitrie, faptă ce urma să fie considerată numai ca rezultat al inițiativei agenților munteni.

Acet fel de semințe de minciuni întâi cătră Bâtlan semăna, carile mai pre urmă în ivală a toată lumea era să răzsaie și într-un chip ca cum pentru cinstea numelui grijă ar purta să arăta. Iară mai într-adevăr era că, de nu ș-ar fi deșchis gura și nu numai limba cea lungă și așeși și mațile cătră cineva de nu ș-ar fi scos, de cuvântul ascuns ce știa înflându-să, îi părea că ca căpușile va crăpa (că rar minciunatos nelăudăros și mai rar falnicul tainic să află¹). Apoi și el pe Bâtlan întrebă:

„Dară tu unde mergi?“ El dzisă: „Și eu cătră Șoimu mărg, de vreme ce și eu, acmu de curând cu porunca Corbului trimis fiind, ca pentru paza la strămpotorile gârlelor să fiu am vinit.²“ Hameleonul dzisă: „De vreme ce la Șoimu vii să mergi, te rog, cătră dânsul ceva din cuvintele mele să nu pomenești, căci singur poruncă mi-au dat ca lucrul acesta tăinuit și de cătră toți acoperit să țiiu“. Căința descoperirii cuvântului pre Hameleon apăsând, cătră Bâtlan adăogea dzicând, că încă de demult bun și deplin prijetin știindu-l, lucru ca acesta l-au arătat, nici un prepus având că nu-l va putea tăinui (că precum curvariul după stâmpărarea poftei în focul căielii arde, așe netainicul, după slobodzirea cuvântului, în prepusul descoperirii să chinuiește). Bâtlanul dzisă: „Pentru aceasta nu despre mine, ce despre tine grijă poartă și pasă unde îți ieste a merge“.

De ciiia Hameleonul, la Șoim viind, într-acesta chip îi vorovi: „Eu eram, după porunca ta, întins la Inorog să mă duc, ce un lucru în minte viindu-mi, de la mijlocul căii iarăși m-am întors. Dzic, dară, că de vreme ce așe cinsteș și cu cale a fi ai socotit, ca nu ce

¹ Limbut și paranoid, Scarlat se trăda uneori în fala cunoșcuților, dezvăluindu-le propriile sale planuri și gânduri.

² *Paza Bâtlanului la gârle: capichehaelâcul lui Dimachi (D.C.)* — amănunt ce înseamnă că Dimachi devenise acum capichehaia lui Brâncoveanu la Poartă, funcție ce îl obliga să ia legătura cu Toma Cantacuzino, șeful agenților munteni.

pofta poruncește, ce ce dreptatea poftește să faci și giurământul dat nebetejit să ții, aceasta în grija să-ți fie: ca nu cumva, vreunul din dulăi aproape de prundiș aflându-să, miroslul Inorogulul să adulmece, și ei gândul tău cel drept și sfatul cel de astăzii neștiind, să nu cumva ceva, după sfatul cel de ieri, prin neștiință să lucreze și fără veste Inorogului vreo stricăciune să aducă. Și nu numai căci eu cinstea și credința lui pierd (că de cel fără folos puțină grija să poartă), ce încă mai mult de tine ocara să va atinge, de carea nici cu toată apa ocheanului a te spăla nu vii putea (că ocara descoperită cu pelița arapului asemenea ieste, carea a să înălbi nicicum nu știe).¹ Șoimul, știind precum dulăii ceva din capul lor a face nu pot, nici preste voia lui ceva a lucra îndrăznesc, Hameleonului dzisă: „Pentru acesta lucru tu în samă nu băga, căci dulăii până unde pot alerga eu știu.”²

Hameleonul urmele minciunii și pașii vicleșugului într-acesta chip împletecindu-și (ca când s-ar tâmpla cineva urma a-i lua, la vreo cale a o scoate să nu poată), de cia într-un suflet la crocodil alergă, cătră carile, cu multe feliuri de schimbate și schimosite cuciritori: „Bucură-te, domnul și cruțătoriul mieu! dzisă. Veste bună de pradă bișugoasă și vânătoare sățioasă eu, nerăscumpărat robul tău, să-ți vestesc am vinit, și domnul meu milostiv adevărat să știe că mâine dimineață Inorogul, jigania cea vestită și de colții a tuturor dulăilor așe mult dorită, din munții înalți la prundișul apiei ieste să să pogoaără. Unde despre strâmpotorile poticilor, pen-

¹ Arătându-se preocupat de prestigiul („cinstea“) lui Toma și al sau personal, în realitate, pentru a preveni orice bănuială asupra sa, Scarlat îi atrage atenția că s-ar putea, ca la întâlnirea cu Dimitrie, să se afle prin jur și agenții săi, care de-abia așteaptă să-l prindă.

² Toma refuză să credă o asemenea eventualitate, știind ce dispoziție dăduse agenților săi, negându-se însă că între Scarlat și ei avusese loc o înțelegere secretă de colaborare.

tru ca înapoi a da să nu mai poată, toți câinii și dulăii păzitori săint. Deci ei, precum să-l gonească, îl vor goni, dară precum să-l agiungă nu-l vor putea, robul tău foarte bine știe. Ce Inorogul, iarăși altă cale deșchisă neavând și din dos acmu de câini încungiu-rat simțindu-să, până mai pre urmă înotatului bizuindu-să, în apă va să să arunce (că primejdii cât de grea, însă pre mâine viitoare, decât cea cât [cea cât] de iușoară, însă denaintea ochilor stătătoare mai iușoară să pare). Deci el în apă cădzind, nu picioare de înotat, ce așeși aripi de zburat de ar avea, denaintea iuțimii domnului mieu, precum a scăpa nu va putea, adeverit săint. Și iată eu, fără altă zăbavă, la Inorog în munte mă voi sui și ceasul vremii coborârii lui însămnând, fără preget știre îți voi da. Numai de pre aicea nu te depărta, ca în vremea trebuitoare fără zăbavă să te pociu află (că punctul vremii trebuitoare la a lucrului isprăvire ca măsura căldurii focului la vârsarea jmalțului ieste).¹ Crocodilul, de vânătul ce-i făgădui foarte veselindu-să, din toată inima carteia de iertat precum îi va da i să giurui. Însă cuvintele în desert să nu-i cumva iasă, foarte îl înțeți. Hameleonul iarăși cu mari giurământuri să afurisiia, precum minciună din gura lui nu iese, ce toate precum săint, așe i le povestește. (Că făcătorii răului, când mulți într-un gând asupra unii răutăți să află, unul pre altul a nu amăgi obiciuți săint, ca nu cumva cu vicleșugul mic, fără legea mare a isprăvi din mâna să piardză).

Aședară, și într-acesta chip Hameleonul, după ce cât putu cătră toți minciunile fiarsă, coapsă, sără, pipără, înghiți și borî, într-un

¹ Scarlat vestește pe hasechiu, căpetenia bostangiilor, că Dimitrie Cantemir va fi a doua zi la palatul său de pe Bosfor. După ce îi va duce lui Dimitrie răspunsul de la Toma, se va informa și va raporta hasechiului exact ora când Cantemir va ieși din adăpost. Prada va fi sigură, pentru că dacă acesta se va întoarce pe uscat, îl vor prinde agenții munteni, iar dacă se va întoarce pe apă, el va trebui prinț de bostangii.

duh la locul unde Inorogul să afla alergă. Căruia, după politicescul obiceiu închinându-să și toată fericirea rugându-i și menindu-i, dzisă: „După porunca domnului și cruțătoriului mieu, toate le-am plinit și încă câte vechiul prieteșug și adevărata dragoste poftește și preste poruncă cele cădzute am adaos, de vreme ce câte spre folosul și binele tău cătră Șoimu am grăit și am întărit, a le povesti, nici început au, nici săvârșit (o, bat-o urgiaia cerească, jiganie vicleană, cât de pestriț și de vărgat grăiește!). Ce în scurt (precum să dzice cuvântul că gura carea singură pre sine să laudă, pute), cum am chivernisit și cum am silit a chivernisi și lucrurile împreunării a tocmi, mai mult a mă lăuda nu mi să cade, de vreme ce sara va arăta împreunarea și dimineața a lucrului răzsunarea, căci toate după poftă și după voie vor ieși. (Caută chipul voroavii a viclenii jigañii, că să asamănă unor icoane, carile mutându-să din loc, i să schimbă fața). Căci mijlocele ce prepus aveai din mijloc le-am rădicat, pre dulăi și de știință și de loc departe i-am depărtat, ochiul cu rău căutătoriu de tot l-am astupat, pre unde măiestrii și silte întinse au fost le-am stricat și le-am fărâmat, toată piiedecea din cărare și piatra poticnelii din cale am mutat, amânduror inimile, spre priimirea dragostei am gătat și toată surceaoa supt focul începăturii și toată ciraoa pre jăratecul săvârșirii am pus și am supus. Una au rămas, și aceia foarte pre lesne: adecă oricând ați vrea, atuncea împreunare a avea să puteți. Deci, cât despre partea șoimului ieste, eu, robul tău, atâta i-am uns sufletul și i-am muiat inima, cât cu mare dor și cu nespusă poftă nesățioasei privelii străluminatii tale fețe a să împreuna și cu dulcele și mân-gâioase voroavelor tale a să învrednici asteaptă.¹ „

¹ Revenind la Dimitrie Cantemir, Scarlat Ruset îi spune că el a înduplecăt pe Toma Cantacuzino să se întâlnească în mod sincer cu el, și că tot el a îndepărtat orice primejdie din partea agentilor lui Constantin Brâncoveanu.

Inorogul, macar că nu așe credzute giurământurile, neprepuse cuvintele și neprimejduioase împreunăriile avea (că în inima neprietenească care prepus nu încape? Si gândul vrăjmășesc ce lucheru împotrivă nu scorește?), însă întâi dreptății bizuindu-să (căci ascunsul inimii sale de pricina vrăjbii curat a fi chiar știa), apoi o parte a socotelii evghenii Șoimului dând (căci neamul vechiu și cel de bună rudă după a nunții întregiune pete și [și] imăciuni de ocară noaă cu nevoie priimește). Că Șoimul acela din neamul său persiesc era, carii decât cești evopești cu multul mai buni sint (însă bunătatea Șoimului în vrăjmășie și în iuțime de nu să va lua). De care lucru, socotia că în numele vechiu poreclă nouă și în neamul cinstit hula ocărâtă nu va suferi. Si așe, cătră Hamelion cuvânt dede, precum în desără la prundiș să va coborî¹.

Hamelionul, răspuns ca acesta luând, vesel înapoi să întoarsă, de unde întâi la crocodil mărgând, întâi lui de într-acea seară vinirea Inorogului știre îi dede: pre unde ieste să între și pre unde ieste să iasă îi arătă, unde trebuie să păzască și vremea înturnării lui cum să pândească foarte bine și de toate pre amănuntul îl învăță.

De acolea apoi la ogari, la cotei și la alalți spurcați dulăi să dusă, cărora aşijderea plinirea bucuriei și vinirea vânătului le povestii. După aceia și mai pre urmă la Șoim vini, căruia, ca și celorlalți, de adunarea în desără îi spusă. Încă iarăși căpacul minciunii deasupra tingirii vicleșugului adăogând, chip de mare rugămintă cătră Șoim arăta și pre toți dumnațăii îl giura să nu cumva sfârșitul împreunării bune în capul începăturii rele să iasă, și el în chipul măiestrii răutății să cadă. Si altele multe cătră acestea dicăind și în uscat înghițind, cuvinte căptușite îngăima și teie de curmeie legă. Ace-

¹ Cantemir are încredere în Toma Cantacuzino, văzând în el un om de onoare, așa cum îl arată și originea sa nobiliară, de neam „persiesc“, amănunt interesant, cu privire la proveniența iraniană a Cantacuzinilor.

tea într-acesta chip fățernica lighioaie în oala fărălegii dzama nedumnădzăirii cu lingura vrăjmășii zămintind și vânturând, ca cum slujba ar fi plinit, de la Șoim voie și iertăciune își ceru, ca întracea sară la culcușul său spre odihnă să să ducă, arătând că, de multe alergări și zbuciumări, de tot ostinită și obosită ieste. Însă și aceasta pre mai mare a vicleșugului căptușală o făcea, pentru ca în dzua ce va luci, peste noapte ce va să să nască știind, obraz încă mai obraznic a avea să poată. Adecă precum el de multă trudă biruit fiind, somnului ca morții au fost dat și de faptele carile peste noapte s-au tâmplat ca cum știre n-ar fi avut (că precum multe dzua descopere, așe mai multe noaptea acopere, socotia).

Și așe, Hameleonul de la Șoim ieșind, dormire fără dormire să dormitedze și somn fără somn să somnedze la stratul culcușului său să dusă. [O, mai bine în veci să fie murit decât dormire ca aceasta să fie dormit! O, mai bine mort să să fie sculat decât somn ca acesta să fie somnat ! O, mai bine într-o față și aceia în piață să să fie întors decât ase în multe feliuri de stricăciune și fără folos! O, faptă spurcată și lucru scârnav, o, batgiocură de batgiocurit și ocară de ocărât, vino, dintele șerpelui, aleargă, coada scorpii, și adevărul mărturisită de să află la voi vinin și toapsăc ca acesta ca carile supt limba Hameleonului din fire izvorește, din meșterșug să înmulțește și spre băutura la inimă curaților să dospește și să mestește! (Că otrava limbii, pre tot toapsăcul cât de vrăjmaș, a toată jigania cât de cumplită cu multul covârșește.) Măsură-te, minciună, și vedzi minciună decât toată minciuna mai mare! Cumpănește-te, vicleșug, și cunoaște vicleșug mai greu decât tot vicleșugul. Tânărăiește-te, boală, și simți boală mai lângedă decât toată boala. Sai, moarte, și gustă moarte mai amară și mai omărătoare decât toată moarteal! Spune, răutate, de ieste în tine răutate de rea cât aceasta răutate ! O, răutate, răutate, de trii ori răutate și iar răutate.

Deci Hameleonul, după ce dulăilor amuțăturile și năvrăpiturile pre cât mai mult putu întărtă, pre crocodil, precât mai rău și mai vrăjmaș știu, îl ață și toate cele spre vicleșugul și scădereea Inorogului, pre cât prin mâna și vini, gândi, grăi, lipi, dezlipi, aședză, făcu și isprăvi, peste noapte în loc de somn cu răutatea, singur șiie, nu numai ochii și tot trupul își acoperi, ce încă și inima și sufletul cu grele întunerece peste tot căptușindu-și își ponegri, de unde sunetul tâmpenii de cu sară lovit, a doa dzi ca preste vali răzsunate, glasul dimpotrivă din ceas în ceas a audzi, cu sete aștepta.¹

¹ După ce descoperise atât agentilor munteni cât și turcilor ora întâlnirii dintre Cantemir și Toma Cantacuzino, Scarlat Ruset s-a dus să se culce, ca să nu pară amestecat în această cursă pregătită de dânsul.